

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського
Факультет педагогіки та психології
Кафедра історії

Д. В. Нефьодов

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

*Навчальний посібник
для дистанційного навчання*

Миколаїв
«Іліон»
2021

УДК 94(477)«1917–2020»
ББК 63.3(4УКР)
Н 58

Рецензенти:

КАГАНОВ Ю. О. – доктор історичних наук, доцент, проректор з науково-педагогічної роботи, професор кафедри новітньої історії України Запорізького національного університету.

НАБОКА О. В. – доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії України державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

*Рекомендовано до друку
вченою радою Миколаївського національного університету
імені В. О. Сухомлинського
(протокол № 18 від 31.05.2021 р.)*

Нефьодов Д. В.

Н 58 Новітня історія України: навчальний посібник для дистанційного навчання / Д. В. Нефьодов. – Миколаїв. – Іліон, 2021. – 400 с.

ISBN 978-617-534-000-0

Навчальний посібник для дистанційного навчання відповідає робочій навчальній програмі з дисципліни «Новітня історія України» та передбачає вивчення основних етапів і закономірностей розвитку України з березня 1917 р. по наш час, подолання догматичних стереотипів щодо їх висвітлення, формування уявлень про складність і багатовекторність розвитку країни, ознайомлення із життям і діяльністю видатних історичних постатей, опанування наукового підходу до вивчення новітньої історії української нації, формування національної свідомості, патріотизму, а також толерантного ставлення до альтернативних ідей і думок; стимулювання пізнавальної активності стосовно невирішених проблем та контр-аверсійних тем історії України XX – початку XXI ст.

Для студентів історичних спеціальностей закладів вищої освіти, викладачів, науковців. Може бути корисним усім, хто цікавиться історією української нації новітньої доби.

УДК 94(477)«1917–2020»
ББК 63.3(4УКР)

ISBN 978-617-534-000-0

© Нефьодов Д. В., 2021

ЗМІСТ

Передмова	5
1. Загальні положення організації дистанційного навчання	7
2. Організація дистанційного навчання на платформі Moodle	14
3. Навчальна, робоча програма навчальної дисципліни	21
4. Лекційний курс	76
5. Тематика семінарських занять	240
6. Методичні вказівки до підготовки семінарських занять	277
7. Тематика реферативних робіт та мультимедійних презентацій	280
8. Методичні вказівки до виконання реферативних робіт та мультимедійних презентацій	293
9. Запитання і завдання для підсумкового контролю	336
10. Термінологічний словник	345
11. Хронологія новітньої історії України	386
12. Рекомендована література	397

«Борітеся – поборете!
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас слава
І воля святая!»

М. Шевченко

ПЕРЕДМОВА

Об'єкт вивчення дисципліни «Новітня історія України» – суспільно-політичні, державотворчі, соціально-економічні, культурно-освітні та етноконфесійні процеси в історичному просторі української нації ХХ – початку ХХІ ст. Предметом курсу є сутність і специфіка історичних явищ і процесів, генеза та еволюція ідей і соціумів, етапи та напрями діяльності окремих історичних постатей і спільнот людей у сферах матеріального та інтелектуального виробництва, суспільного та політичного життя, етнонаціонального, конфесійного та духовно-культурного самовираження.

Навчальна дисципліна «Новітня історія України» в історичній освіті посідає особливе місце: завдяки її вивченню здобувачі вищої освіти отримують цілісне уявлення про історичний шлях української нації у новітню добу – протягом ХХ – початку ХХІ століть. Вивчення процесів, які відбувалися в українській історії впродовж зазначеного часу, має надзвичайно важливе значення для формування у студентів наукового світогляду, високих моральних якостей, підвищення загальнокультурного рівня, засвоєння національних і загальнолюдських цінностей, патріотизму.

Пропонований посібник відповідає робочій навчальній програмі з дисципліни «Новітня історія України». Засвоєння даної дисципліни передбачає вивчення основних етапів і закономірностей розвитку України з березня 1917 р. по наш час, подолання догматичних стереотипів щодо їх висвітлення; формування уявлень про складність і багатовекторність розвитку країни в контексті історії сусідніх народів; ознайомлення з життям і діяльністю видатних історичних постатей; опанування наукового підходу до вивчення історії країни та поміркованої оцінки історичних джерел; формування національної свідомості, патріотизму, а також толерантного ставлення до альтернативних ідей і думок; стимулювання пізнавальної активності стосовно не вирішених проблем та контраверсійних тем історії України ХХ – початку ХХІ ст.

Застосовані у посібнику прийоми і методи висвітлення матеріалу враховують багатогранність та історичність відповідного цивілізаційного шляху, змушують поєднувати національне та цивілізаційне, унікальне та загальнолюдське.

Виклад матеріалу у посібнику відповідає основним вимогам сьогодення, враховує традиції та реальність, відображає досягнутий рівень науки, орієнтує здобувачів вищої освіти на опанування кращими зразками, має певне практичне спрямування.

Для студентів історичних спеціальностей закладів вищої освіти, викладачів, науковців. Може бути корисним усім, хто цікавиться історією української нації новітньої доби.

1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Наразі стрімкими темпами розвиваються нові комп'ютерні та мережеві технології, а разом із ними розвиваються нові форми навчання, однією з яких є дистанційна – навчання за допомогою Інтернет технологій.

Дистанційне навчання є однією з форм навчання у системі освіти України, яка зокрема, як форма навчання, рівноцінна з очною, вечірньою, заочною, екстернатом та реалізується, в основному, із застосуванням сучасних інформаційних технологій. Незначна частина навчального процесу дистанційної освіти може здійснюватися за очною формою (складання іспитів, заліків, лабораторні роботи, тощо), що особливо доцільно на початкових етапах її впровадження, а також з урахуванням особливостей окремих дисциплін.

Технології дистанційного навчання – це інформаційні технології створення, передачі та збереження навчальних матеріалів, організації й супроводу навчального процесу дистанційного навчання за допомогою телекомунікаційного зв'язку.

Основні технології дистанційного навчання:

- *мережна технологія* – вид дистанційної технології навчання, що базується на використанні телекомунікаційних мереж та засобів Internet для забезпечення студентів навчально-методичними матеріалами, інтерактивної взаємодії з викладачами-тьюторами та організації дистанційного педагогічного контролю;
- *кейс-технологія* – вид дистанційної технології навчання, що базується на використанні наборів (кейсів) текстових, аудіовізуальних та мультимедійних навчально-методичних матеріалів для самостійного вивчення студентами (слухачами) при організації регулярних консультацій з викладачами та контролю знань дистанційним або традиційним способами;
- *ТВ-технологія* – вид дистанційної технології навчання, що базується на використанні систем телебачення для доставки студентам навчально-методичних матеріалів та

організації регулярних консультацій у викладачів-тьюторів та контролю знань дистанційним або традиційним способами.

Основні технології дистанційного навчання, як правило, у чистому виді не застосовуються.

По-перше, при застосуванні будь-якої дистанційної технології, крім неї обов'язково використовуються елементи очної форми навчання (іспити, заліки, практикуми, окремі лекції).

По-друге, з метою зменшення витрат університету на навчальний процес, а також з урахуванням особливостей окремих дисциплін, може застосовуватись поєднання декількох дистанційних технологій. Очна, заочна та інші форми навчання можуть також використовувати і елементи дистанційних технологій. Тому, зважаючи на переважаючу компоненту тієї чи іншої форми навчання називати їх було б доцільно – очно-дистанційна, заочно-дистанційна.

Проте в умовах пандемії COVID-19, яка охопила світ і Україну зокрема, ці знання є надзвичайно важливими. Вимушене дистанційне навчання (ДН) поставило викладачів та здобувачів освіти перед непростими викликами: як організувати навчання в умовах карантину, коли викладач не може бути поруч. І як зрозуміти, чи засвоїв щось студент, коли традиційні способи оцінювання недоступні.

Отримання навчальних матеріалів та спілкування між учасниками дистанційного навчання забезпечується через передачу відео-, аудіо-, графічної та текстової інформації у синхронному або асинхронному режимі. Це можуть бути письмові роботи (самостійні і контрольні, перекази, зокрема й окремі тестові, компетентнісні завдання тощо), а також навчальний проект, заповнення таблиць, побудова схем, моделей тощо.

Роботи можуть збиратися також в студентські портфоліо. За потреби, завдання здобувачів освіти можна контролювати через будь-який месенджер, що має відеозв'язок (Zoom, Skype тощо).

З різними можливостями отримання зворотного зв'язку можна ознайомитись на платформах дистанційного навчання.

Хмарні сервіси (Office365, Google) для спільної роботи здобувачів освіти та викладача.

Хмарний сервіс Google-диск надає можливості створювати багатофункціональне користувацьке середовище, продуктивне та зручне для студентів та викладачів, для обміну файлами, структурування і збереження їх в одному місці.

Google-форма. Можна збирати відповіді студентів і потім проводити автоматичне оцінювання результатів тестування.

Classtime. Є бібліотека ресурсів, але є і можливість створювати запитання.

Learningapps. Дозволяє створювати вправи різних типів на різні теми або користуватися готовими.

Анкетування. Для проведення поточного контролю під час дистанційного навчання зручно використовувати різноманітні анкети. Анкета – достатньо гнучкий інструмент, оскільки питання можна ставити безліччю різних способів. У дистанційній освіті після освоєння кожної теми можна використовувати анкети, в яких учень сам оцінює свої результати навчання за такими показниками:

- зрозумів / зрозуміла, можу вирішити самостійно;
- зрозумів / зрозуміла можу вирішити з підказкою;
- не зрозумів / не зрозуміла, не можу вирішити.

Оскільки на сьогодні не розроблена єдина система оцінювання за дистанційною формою навчання, можна користуватися тими засобами, які комфортні для всіх учасників освітнього процесу.

У разі неможливості застосовувати названі вище платформи, можна використовувати Viber або інші зручні месенджери.

Потрібно не лише збирати зворотний зв'язок від здобувачів освіти, а й надавати їм свій: що виконано добре, над чим варто попрацювати, де найближча зона розвитку студентів. Намагайтесь надавати більше підтримки, ніж критики, вони й так страждають від соціальної ізоляції та вимушеного перебування вдома.

Для оцінювання індивідуальних досягнень студентів може бути використане оцінювання портфоліо.

Портфоліо – це накопичувальна система оцінювання, що передбачає до формування здобувачів освіти ставити цілі, планувати і організовувати власну навчальну діяльність; накопичення різних видів робіт, які засвідчують рух в

індивідуальному розвитку; активну участь в інтеграції кількісних і якісних оцінок; підвищення ролі самооцінки.

Таке оцінювання передбачає визначення критеріїв для включення напрацювань студентів до портфолію; форми подання матеріалу; спланованість процесу оцінювання; елементи самооцінки з боку студентів тощо.

Для створення портфолію немає встановлених правил і вимог. Його суть у тому, щоб показати, на що здібні здобувачі освіти. Способи оформлення можуть бути різними: від відбору найкращих досягнень із будь-якого предмету (предметів) до накопичення всіх робіт, виконаних студентом.

Інструментами спілкування в дистанційному навчанні можуть бути:

Електронна пошта – це стандартний сервіс інтернету, що забезпечує передавання повідомлень, як у формі звичайних текстів, як і в інших формах (програмах, графіці, звуках, відео) у відкритому чи зашифрованому вигляді. У системі освіти електронна пошта використовується для організації спілкування викладача та студента, а також студентів між собою.

Форум – найпоширеніша форма спілкування викладача та здобувача освіти у дистанційному навчанні. Кожний форум присвячений якійсь проблемі або темі. Модератор форуму реалізує дискусію чи обговорення, стимулюючи запитаннями, повідомленнями, новою цікавою інформацією.

Програмне забезпечення форумів дозволяє прикріпити різні файли певного розміру. Кілька форумів можна об'єднати в один великий. Наприклад, під час роботи малої групи студентів над проектом створюються форуми для кожної окремої групи з метою спілкування під час проведення дослідження над вирішенням поставленого для цієї групи завдання, потім – обговорення загальної проблеми проекту всіма учасниками навчального процесу (вебконференція).

Чат – спілкування користувачів мережі в режимі реально-го часу, засіб оперативного спілкування людей через інтернет. Є кілька різновидів чату: текстовий, голосовий, аудіовідеочат. Найбільш поширений – текстовий. Голосовий чат дозволяє спілкуватися за допомогою голосу, що важливо під час вивчення іноземної мови в дистанційній формі.

В освітніх цілях, за необхідності, можна організувати спілкування в чатах із носіями мови. Це реальна можливість мовної практики, яка проводиться в межах запропонованої для дискусії проблеми, сумісної проектної діяльності, обміну інформацією.

Відеоконференція – це конференція в онлайн-режимі. Вона проводиться у визначений день і в призначений час. Це – один із сучасних способів зв'язку, що дозволяє проводити заняття у «віддалених аудиторіях», коли студенти та викладач перебувають на відстані. Отже, обговорення й ухвалення рішень, дискусії, захист проєктів відбуваються в режимі реального часу. Викладач та студенти можуть бачити один одного, викладач може супроводжувати лекцію наочним матеріалом.

Блог – форма спілкування, яка нагадує форум, де право на публікацію належить одній особі чи групі людей. Блог можна використовувати під час навчання мови в колективі.

Наприклад, автор (один студент чи група) виконав певне завдання (твір, есе), яке розміщує на сайті свого мережевого щоденника (блогу), потім автор блогу дає можливість іншим студентам прочитати і прокоментувати розміщений матеріал. У здобувачів освіти з'являється можливість обговорення й оцінки якості публікації і коментарів іноземною мовою, що сприяє розвитку мовленнєвих навичок.

Середовище Classroom дозволяє організувати онлайн-навчання, використовуючи відео, текстову та графічну інформацію, різні додатки Google. Викладач має можливість контролювати, систематизувати, оцінювати діяльність, переглядати результати виконання вправ, застосовувати різні форми оцінювання.

Соціальні мережі та месенджери дозволяють створювати закриті групи, чати, теми, завдань, проблем, інформації.

Специфіка ДН, що базується на телекомунікаційних технологіях, інтернет-ресурсах і послугах, впливає на способи відбору і структуризації змісту, способи реалізації тих чи інших методів і організаційних форм навчання, що суттєво впливає на функціонування всієї системи. Здобувач освіти відбирає і оброблює інформацію, висуває гіпотези, ухвалює рішення, спираючись на власні роздуми та бачення проблеми.

Попередні інструменти зорієнтовані на так зване мислення нижчого рівня – запам'ятовування матеріалу, розуміння та його застосування для розв'язання задач. Але **нашою метою має бути мислення вищого рівня**. Це ті навички, на які рідко є час на занятті. Але можна використати час карантину, щоб запропонувати студентам інші типи завдань – які передбачають більш творчий підхід до опрацювання матеріалу (того ж самого підручника).

Можна:

- Замість пропонувати типові завдання на кшталт підготувати реферат чи презентацію, ми можемо попросити студентів **зняти відео про певну тему**. Він може це зробити, просто маючи телефон. **Сервіс: Screencast-o-matic**.
- Замість просити студентів давати відповіді на запитання, можемо попросити **створити запитання до певної теми**. Так здобувач вчиться не просто відтворювати інформацію, а опрацьовувати її. **Сервіси: Learningapps, Genially**.
- Студенти можуть **записувати відео і фактично спілкуватися між собою на певну навчальну тему з їх допомогою**. **Сервіс: Flipgrid** (якщо не боїмося асинхронних відеодискусій з інтерфейсом англійською).
- **Карта понять**. Прочитали параграф – складаємо карту понять за ним. **Сервіси: MindMeister, BubbleUs**. Може бути і **офлайн-варіант** – на аркуші паперу. Згодом цю карту понять можна розглянути на уроці, якщо немає іншого способу, як передати результат роботи.
- **Інфографіки**. **Сервіс: Canva** (україномовний). Тут є можливість створювати графічні об'єкти і різноманітні публікації. Почати роботу просто: обираємо вид публікацій і наповнюємо робочий простір із певним дизайном своїми текстом, картинками. **Офлайн варіант**: якщо немає доступу до комп'ютера, те саме можна зробити на аркуші паперу.
- **Щоденник вражень**. Сучасні студенти переживають цікавий момент в історії. Варто спонукати їх фіксувати, що відбувається з ними і їхніми родинами. Щоденник вражень вимагає рефлексувати над тим, що відбувається. Це може бути цінною навчальною діяльністю. **Сервіс: Blogger**.

- **Комікс.** Можна розповісти історію за мотивами того, що прочитав у параграфі. Або «оживити» персонажів, про яких ідеться в літературному творі. Такі творчі завдання можуть допомогти нам із мотивацією учнів навчатися.
Сервіси: StayBoardThat, MakeBeliefsComix
- **Створення власної програми. Сервіс: Scratch.** Інструмент доступний навіть для учнів початкової школи. З його допомогою студент може скласти свою гру.

2. ОРГАНІЗАЦІЯ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ НА ПЛАТФОРМІ MOODLE

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського в умовах дистанційного навчання впроваджує як одним з варіантів використання таких методів і технологій саме платформу **Moodle**, яка представляє собою систему керування вмістом сайту, спеціально розроблена для створення якісних online-курсів викладачами.

Платформа Moodle – безкоштовна відкрита система управління дистанційним навчанням. Дозволяє використовувати широкий набір інструментів для освітньої взаємодії викладача, здобувача освіти та адміністрації закладу освіти. Зокрема, дає можливість:

- представляти навчальний матеріал у різних форматах (текст, презентація, відеоматеріал, вебсторінка; заняття як сукупність вебсторінок із можливим проміжним виконанням тестових завдань);
- здійснювати тестування та опитування здобувачів освіти із використанням запитань закритого (множинний вибір правильної відповіді та співставлення) і відкритого типу;
- виконувати завдання можливістю пересилати відповідні файли.

Крім того, система має широкий спектр інструментів моніторингу навчальної діяльності студентів. Наприклад, щодо загального часу роботи студента з конкретним навчальним курсом, відповідними темами або складовими елементами навчального матеріалу, загальної успішності студента або групи під час виконання тестових завдань тощо.

Головним розробником системи є Martin Dougiamas з Австралії. Цей проект є відкритим, у ньому бере участь велика кількість інших розробників. Система використовується у 175 країнах світу. Система знаходиться в постійному розвитку.

Moodle поширюється як програмне забезпечення з відкритими вихідними кодами під ліцензією GNUGPL (General Public License – Універсальна загальнодоступна ліцензія GNU).

Це означає, що Moodle захищається чинним міжнародним та національним авторським правом, але його використання надає ряд додаткових свобод і можливостей порівняно із звичайним комерційним програмним забезпеченням.

Слово «Moodle» – це акронім слів «Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment» – Модульне об'єктно-орієнтоване динамічне навчальне середовище. Сама назва системи вже говорить про те, що ця система складається з набору функціональних елементів, що називаються модулями. Кожен модуль відповідає за виконання певних функцій. Модульна структура системи дозволяє легко її налаштовувати під потреби будь-якого навчального процесу.

Moodle має широкий набір модулів, які притаманні платформам електронних систем навчання, системам управління курсами (CMS), системам управління навчанням (LMS) або віртуальним навчальним середовищам (VLE).

2.1. Організація роботи на платформі Moodle

Система Moodle є пакетом програмного забезпечення для створення курсів дистанційного навчання та web-сайтів. Основними особливостями системи є:

- Система спроектована з урахуванням досягнень сучасної педагогіки. Moodle реалізує філософію «педагогіки соціального конструктивізму» та орієнтована насамперед на організацію взаємодії між викладачем та членами навчальної групи: викладач з простого «джерела знань» перетворюється на натхненника, рольову модель культури навчальної групи, зв'язуючись зі слухачами в індивідуальному порядку і працюючи за їх особистими потребами, одночасно з цим направляючи дискусії і діяльність всієї групи для досягнення загальних навчальних цілей.
- Може використовуватися для організації традиційних дистанційних курсів, а також підтримки очного навчання.
- Має простий і ефективний web-інтерфейс.
- Дизайн має модульну структуру і легко модифікується.
- Мовні пакети, що підключені до оболонки, дозволяють добитися повної локалізації. На даний момент системою підтримуються 43 мови.

- Слухачі можуть редагувати свої облікові записи, додавати фотографії і змінювати особисті дані та реквізити.
- Кожен користувач може вказати свій локальний час, при цьому всі дати в системі будуть переведені для нього в місцевий час (час повідомлень у форумах, терміни виконання завдань, т.д.).
- У системі підтримуються різні структури курсів: «календарний», «форум», «тематичний».
- Кожен курс може бути додатково захищений за допомогою кодового слова.
- Великий набір модулів-складових для курсів – Чат, Опитування, Форум, Глосарій, Завдання, Лекція, Тест, Анкета, Scorm, Survey, Wiki, Семінар, Ресурс (у вигляді текстової або веб-сторінки або у вигляді каталогу).
- Зміни, що відбулися в курсі з часу останнього входу користувача в систему, можуть відображатися на першій сторінці курсу.
- Всі оцінки (з Форумів, Тестів і Завдань) можуть бути зібрані на одній сторінці (або у вигляді файлу).
- Доступний повний звіт щодо входження користувача в систему і роботі з графіками та деталями роботи над різними модулями (останній вхід, кількість прочитань, повідомлення, записи в зошитах).
- Можливе налаштування розсилки новин, форумів, оцінок і коментарів викладачів.

2.2. Основні принципи організації навчального процесу у системі дистанційного навчання

До основних принципів навчального процесу, з урахуванням яких розроблялась та впроваджувалась система Moodle, відносять такі принципи:

Ми всі є потенційні викладачі, так само як і потенційні здобувачі освіти. У Moodle, «традиційні» ролі того, хто навчає, і того, хто навчається, можуть бути змінені або скасовані шляхом редагування дозволів курсу або діяльності. Слухачі дистанційного курсу можуть, до прикладу, бути модераторами форуму.

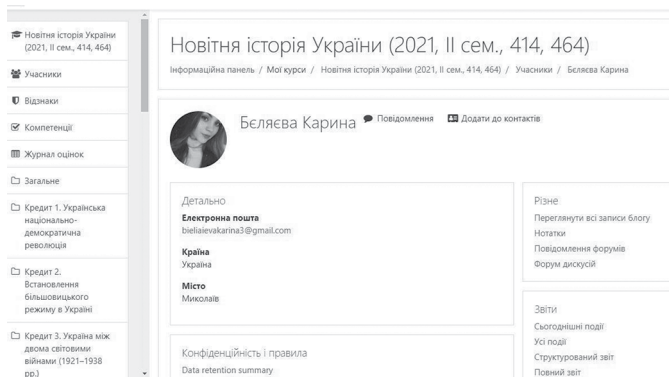
Ми добре навчаємось під час творчої діяльності та пояснення її іншим. Для прикладу можна розглянути діяльність Wiki, коли спільний пошук групою слухачів дистанційного курсу відповіді на складне питання є творчість з іншими та для інших, являється потужним засобом навчання.

Ми навчаємось, спостерігаючи за іншими. Прикладом такої діяльності є читання та написання продуманих повідомлень форуму, що змінює і поглиблює розуміння того матеріалу, над яким працює слухач.

Розуміючи інших змінюємось самі. За допомогою особистих повідомлень та онлайн-спілкування викладач дізнається про успіхи і труднощі слухачів дистанційних курсів, та враховує це в підготовці матеріалів навчальних курсів.

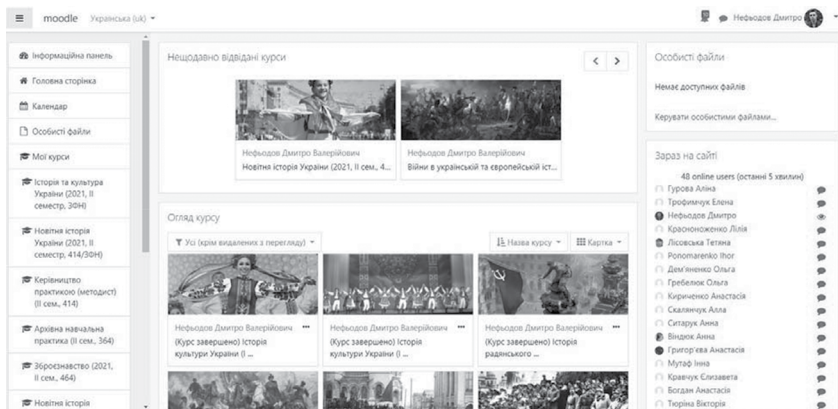
Навчання є легким, коли навчальне середовище є гнучким і адаптується до потреб викладачів різних дисциплін. Для прикладу викладач засобів мультимедіа використовує багато вставок із засобів масової інформації; її колега з математики часто вирішує складні проблеми за допомогою форуму; на іншій дисципліні студенти опановують основи іноземної мови за допомогою модульних уроків; викладач економіки любить надавати зі стрічки новин (RSS) останні дані фондового ринку для аналізу в рамках курсу; і так далі.

Після того як здобувач освіти пройде процедуру реєстрації в Moodle і налаштує свій обліковий запис: додати аватар (свою фотографію або будь-який інший графічний образ) і дати коротку інформацію про себе (мал. 1).

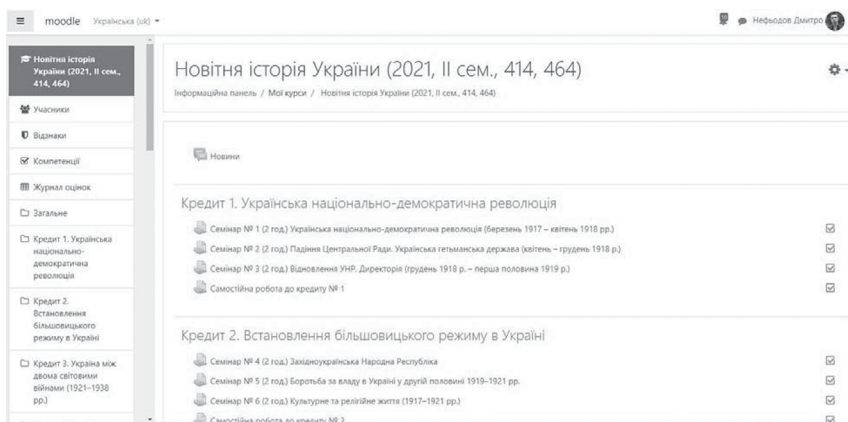
Мал 1.

Після ідентифікації користувач потрапляє на свою особисту сторінку. Перелік курсів знаходиться в розділі «Мої курси» в нижній частині сторінки слухача. Напроти назви курсу вказані семестр і форма контролю. Під назвою курсу вказано прізвище викладача, що перевіряє цей курс (мал. 2).

Мал. 2.

Щоб почати роботу в курсі необхідно обрати із списку потрібний курс. Після оброблення запиту браузер покаже початкову сторінку дистанційного курсу. Зовнішній вигляд курсу може відрізнитись, в залежності від обраного дизайну (мал. 3).

Мал. 3.

Стержневою складовою дистанційного навчання є дистанційні курси – інформаційні продукти, які створені в електронній формі і є достатніми для навчання за окремими дисциплінами. Тобто, дистанційний курс є не що інше, як специфічний навчально-методичний комплекс дисципліни, розроблений для дистанційної форми навчання.

Лекція. Елемент дистанційного курсу «Лекція» є основним змістовим модулем дистанційного курсу, який розкриває теоретичний зміст кожної теми за всіма питаннями, що входять до неї відповідно робочої програми. Основний зміст кожної теми викладений коротко й доступно, починаючи з теоретичної частини, визначень, прикладів, таблиць, схем, діаграм, малюнків із подальшим переходом до рекомендацій викладача щодо засвоєння матеріалу дисципліни, висновків по темі.

Крім того, доцільно також подавати додатковий матеріал, який може включати: термінологічний словник ключових понять (категорій) із визначенням їх сутності; нормативні документи або фрагменти з них, які необхідні в процесі вивчення теми; довідкова інформація (таблиці, формули, діаграми); питання для самоконтролю засвоєння матеріалу теми; додаткова література для поглибленого вивчення.

Тест до лекції. Елемент дистанційного курсу «Тест до лекції» має на меті перевірку (самоперевірку) ефективності навчальної роботи щодо лекційного матеріалу. Як правило, тести містять 5–7 питань з ключових понять кожної теми, не більше 5 варіантів відповідей та ключі (вказівки правильних відповідей). У системі дистанційного навчання допускається розробляти тести 10 типів питань та відповідей. Але бажано щоб викладач обрав один тип на весь тест (у крайньому випадку на одну тему).

Практичні (семінарські) заняття. Елемент курсу «Практичні заняття» має на меті поглиблення практичної підготовки слухача, закріплення навичок у застосуванні теоретичних знань, а також перевірку рівня теоретичної та практичної підготовки. Практичні завдання розробляються з кожної теми дисципліни.

Самостійна робота до кредиту. Елемент «Самостійна робота до кредиту» має на меті поглиблення теоретичної та

практичної підготовки студента з дисципліни. Тому цей елемент повинен мати у своєму складі тематичний план дисципліни, індивідуальні завдання щодо кожної теми курсу, а також методичні рекомендації щодо їх виконання.

Контрольна робота. Елемент дистанційного курсу «Контрольна робота» з навчальної дисципліни має на меті розвиток навиків самостійної роботи з елементами наукового пізнання з однієї сторони та контролю рівня знань студента з другої.

Екзамен (тестування). Елемент дистанційного курсу «Екзамен (тестування)» має на меті підсумкову перевірку ефективності навчальної роботи з дисципліни.

Тестування складено у двох варіантах по 40 питань в кожному та чотирьох варіантів відповідей.

3. НАВЧАЛЬНА, РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО
Кафедра історії**

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор із науково-педагогічної
роботи _____ Кузнецова О. А.
«28» серпня 2020 р.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ НОВІТНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Ступінь бакалавра
Спеціальність 014 Середня освіта
Спеціалізація 014.03 Історія
Освітньо-професійна програма
«Середня освіта (Історія, правознавство)»
Спеціальність 032 Історія та археологія
Освітньо-професійна програма «Історія та археологія»

Миколаїв – 2020

Програму розроблено та внесено: Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

РОЗРОБНИК ПРОГРАМИ: доктор історичних наук, доцент кафедри історії Нефьодов Д. В.

РЕЦЕНЗЕНТ: доктор історичних наук, доцент, професор кафедри новітньої історії України Запорізького національного університету Каганов Ю. О.

Програму схвалено на засіданні кафедри історії
Протокол від «26» серпня 2020 року № 1
Завідувач кафедри _____ (Рижева Н. О.)

Програму погоджено навчально-методичною комісією факультету педагогіки та психології
Протокол від «26» серпня 2020 року № 1
Голова навчально-методичної комісії _____ (Чугуєва І. Є.)

Програму погоджено навчально-методичною комісією університету
Протокол від «28» серпня 2020 року № 11
Голова навчально-методичної комісії _____ (Кузнецова О. А.)

Анотація

Програма вивчення нормативної навчальної дисципліни «Новітня історія України» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів спеціальності 014 Середня освіта спеціалізації 014.03 Історія за освітньо-професійною програмою «Середня освіта (Історія, правознавство)».

Предметом вивчення навчальної дисципліни є: історичний розвиток української нації у новітню добу.

Міждисциплінарні зв'язки: нова історія України, нова та новітня історія країн Європи та Америки, історія культури України.

Мета дисципліни розкрити закономірності та особливості розвитку історичного процесу в Україні в період новітньої історії, особливості політико-адміністративного статусу українських земель у складі різних держав, в добу незалежності, суперечливість економічного, політичного та культурного життя українського народу в період з 1917 р. по 2020 р., історіографічну традицію розгляду ключових проблем курсу, надати студентам уявлення про основні закономірності навчання історії та теоретичні засади історичної дидактики, сформувати уміння, які будуть використані у практиці навчання та виховання школярів на уроках історії.

Ключові слова: голодомор, друга світова війна, індустріалізація, модернізація, незалежність, українська революція, УРСР.

Abstract

The program of study of the normative educational discipline «Modern History of Ukraine» is made according to the educational-professional program of preparation of bachelors of specialty 014 Secondary education of specialization 014.03 History according to the educational-professional program «Secondary education (History, jurisprudence)».

The subject of study of the discipline is: the historical development of the Ukrainian nation in modern times.

Interdisciplinary connections: new history of Ukraine, new and modern history of Europe and America, history of Ukrainian culture.

The purpose of the discipline – to reveal the patterns and features of the historical process in Ukraine in modern history, the political and administrative status of Ukrainian lands in different states, the era of independence, the contradictions of economic, political and cultural life of the Ukrainian people in the period from 1917 to 2012 g., historiographical tradition of consideration of key issues of the course, to give students an idea of the basic laws of history teaching and theoretical foundations of historical didactics, to form skills that will be used in the practice of teaching and educating students in history lessons.

Key words: Holodomor, World War II, industrialization, modernization, independence, Ukrainian revolution, USSR.

ВСТУП

Програма вивчення нормативної навчальної дисципліни «Новітня історія України» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів спеціальності 014 Середня освіта спеціалізації 014.03 Історія за освітньо-професійною програмою «Середня освіта (Історія, правознавство)».

Предметом вивчення навчальної дисципліни є: історичний розвиток української нації у новітню добу.

Міждисциплінарні зв'язки: нова історія України, нова та новітня історія країн Європи та Америки, історія культури України.

1. Мета та завдання навчальної дисципліни та очікувані результати

1.1. Мета: розкрити закономірності та особливості розвитку історичного процесу в Україні в період новітньої історії, особливості політико-адміністративного статусу українських земель у складі різних держав, в добу незалежності, суперечливість економічного, політичного та культурного життя українського народу в період з 1917 р. по 2020 р., історіографічну традицію розгляду ключових проблем курсу, надати студентам уявлення про основні закономірності навчання історії та теоретичні засади історичної дидактики, сформувані вміння, які будуть використані у практиці навчання та виховання школярів на уроках історії.

1.2. Завдання:

- *пізнавальні:* знати важливі вузлові проблеми усіх тем програми, загальні закономірності історичного розвитку; складні та суперечливі явища, процеси в історії суспільно-політичного та культурного життя України в період 1917–2020 рр.; орієнтуватись в історичних джерелах і новітній науковій літературі; мати уяву про особливості становища України на міжнародній арені в період між світовими війнами; розуміти особливості історичного розвитку України на даному етапі.
- *практичні:* синтезувати набуті знання у відповідне світосприйняття та високу політичну культуру; творчо застосовувати набуті знання з новітньої історії України у професійній та повсякденній діяльності; аналізувати

події новітньої історії 1917–2019 рр. з позиції національних інтересів і завдань України; формувати власну наукову позицію щодо актуальних політичних проблем новітньої історії; самостійно осмислювати закономірності історичного розвитку.

Програмні результати навчання:

ПР3-1. Знає історичну термінологію та наукову періодизацію історичних процесів. Знати основні концептуальні підходи, що використовуються при періодизації вітчизняної та світової історії.

ПР3-2. Знає та розуміє основні концепції, теорії та етапи розвитку історичної, правової та суміжних гуманітарних наук, орієнтується на їх сучасні досягнення.

ПР3-3. Знає методи формування історичних понять і закономірностей та розуміє взаємозв'язок між ними.

ПР3-6. Знає норми, критерії оцінювання знань, умінь учнів та отримання від них зворотного зв'язку.

ПР3-7. Знання вітчизняної та світової історії: знання основних історичних процесів та подій усіх континентів від давнини до сьогодення, їх взаємозв'язок, сучасні напрями дослідження, закономірностей соціально-економічного розвитку українських земель.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студент оволодіває такими **компетентностями**:

I. Загальнопредметні:

ЗК-4. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації. Володіння основами наукових досліджень. Здатність проведення досліджень на відповідному рівні. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу. Вміння формулювати задачу, для її вирішення використовувати потрібну інформацію та методологію для досягнення обґрунтованого висновку. Знання стандартів, необхідних для наукового дослідження та опублікування його результатів, зокрема критична обізнаність та інтелектуальна чесність.

ЗК-6. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями. Здатність до саморозвитку, самоаналізу, ідентифікації у професійній діяльності. Уміння бути сучасно навченим. Проінформованість з проблем інновацій в галузі освіти, використання різноманітних освітніх технологій і засобів навчання.

ЗК-7. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово, вміння правильно розмовляти та писати різними комунікативними стилями, а саме неофіційним, офіційним та науковим.

II. Фахові:

ФК-1. Здатність формувати в учнів предметні компетентності; застосовувати знання про сучасні досягнення з історичної, педагогічної та юридичних наук; здатність аналізувати та оперувати арсеналом сучасної академічної історичної науки, історичними знаннями зі спеціальності; здатність інтегрувати та використовувати у фаховій діяльності знання з гуманітарних дисциплін для аналізу й пояснення історичних фактів, явищ, процесів.

ФК-2. Здатність застосовувати сучасні методи й освітні технології, у тому числі й інформаційні, для забезпечення якості навчально-виховного процесу в середніх загальноосвітніх закладах. Здатність використовувати навички роботи з комп'ютером та знання й уміння в галузі сучасних інформаційних технологій для рішення практичних завдань в галузі історії, юриспруденції та освіти.

ФК-6. Здатність чітко і логічно відтворювати історичні знання, оцінювати політичні, соціально-економічні, правові факти, події та інтерпретації в контексті формування в учнів цілісної історичної картини світу.

ФК-9. Здатність брати на себе відповідальність, бути активним у прийнятті рішень, суспільному житті, урегулюванні конфліктів ненасильницьким чином, функціонуванні та розвитку демократичних інститутів суспільства.

ФК-10. Здатність формувати високу історичну й громадянську свідомість, політичну культуру та історичну національну гідність.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни.

Тема 1. Українська національно-демократична революція (березень 1917 – квітень 1918 рр.).

Тема 2. Падіння Центральної Ради. Українська гетьманська держава (квітень – грудень 1918 р.).

Тема 3. Відновлення УНР. Директорія.

Тема 4. Західноукраїнська Народна Республіка.

Тема 5. Боротьба за владу в Україні у другій половині 1919–1921 рр.

Тема 6. Культурне та релігійне життя (1917–1921 рр.).

Тема 7. Українська СРР в період нової економічної політики (1921–1928 рр.).

Тема 8. Радянська модернізація України (1928–1938 рр.).

Тема 9. Західноукраїнські землі в 1920–1930-х рр.

Тема 10. Українські землі на початковому етапі Другої світової війни (вересень 1939 – червень 1941 рр.). Окупація України.

Тема 11. Вигнання німецьких окупантів з території України.

Тема 12. Рух Опору на території України.

Тема 13. Українці – учасники Другої світової війни.

Тема 14. Відбудова і подальший розвиток промисловості України.

Тема 15. Становище в сільському господарстві в повоєнний період. Голод 1946–1947 рр.

Тема 16. Культурне життя в повоєнні роки.

Тема 17. Соціально-економічний розвиток у 1956–1964 рр.

Тема 18. Шістдесятники. Опозиційний рух.

Тема 19. Духовне життя суспільства.

Тема 20. Наростання кризи в суспільно-політичному житті.

Тема 21. Поглиблення соціально-економічної кризи.

Тема 22. Культурне життя доби «застою».

Тема 23. Шлях України до Незалежності.

Тема 24. Національно-державне відродження українського народу.

Тема 25. Революція гідності.

3. Рекомендована література

Базова

1. Бакалець О. А. Історія України від найдавніших часів до початку XXI ст. Навчальний посібник для студентів. Львів, 2010. 573 с.
2. Бойко О. Д. Історія України: Посібник. К., 2007. 688 с.
3. Васюта І. К. Політична історія Західної України (1918–1939 рр.). Львів, 2006. 235 с.
4. Верстюк В. Ф. Історія України: Нове бачення: Навч. посіб. К., 2000. 342 с.

5. Голод 1921-1923 років в Україні. Зб. док. і матер. К., 1993. 487 с.
6. Голодомор 1932-1933 років Злочин влади – трагедія народу: Документи і матеріали. К., 2008. 564 с.
7. Гончарук П. С. Історія України з найдавніших часів до початку ХХ ст. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К, 2009. 528 с.
8. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. К., 1991. 240 с.
9. Губарев В. А. Історія України. Конспект лекцій. Донецьк, 2008. 352 с.
10. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ ст.. Нариси політичної історії. К., 1993. 288 с.
11. Дорошенко Д. І. Нарис історії України. Т. 2. К., 1992. 349 с.
12. Історія України. Навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / під ред. В. Ю. Короля. К., 2008. 496 с.
13. Касьянов Г. В., Даниленко В. М. Сталінізм і українська інтелігенція (1920-30-і рр.). К., 1991. 341 с.
14. Конквест Р. Жнива скорботи. К., 1993. 384 с.
15. Конституційні акти України 1917–1920. Невідомі Конституції України. К., 1992. 235 с.
16. Коринська З. М. Історія України. Львів, 2011. 451 с.
17. Крип'якевич І. Історія України. Львів, 1992. 520 с.
18. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.) / НАН України. Інститут історії України. К.: Альтернативи, 1999. 336 с.
19. Кульчицький С. В. Ціна «великого перелому». К., 1991. 430 с.
20. Рубльов О. С. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. К., 1999. 320 с.
21. Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис. К.: Либідь, 1999. 975 с.
22. Україна: політична історія. ХХ – початок ХХІ ст. / Ред кол.: В. М. Литвин, В. А. Смолій, Ю. А. Левенець. К, 2007. 1028 с.
23. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. К., 1996–1997.

Допоміжна

1. Верстюк В. Ф. М.С. Грушевський у перший період діяльності Центральної Ради. Український історичний журнал. 1996. № 5. С. 37–50.
2. Верстюк В. Ф. Махновщина: селянський повстанський рух на Україні (1918–1921). К., 1991.
3. Верстюк В. Ф. Політична боротьба за владу в Українській Народній Республіці в перші місяці її проголошення. Український історичний журнал. 2008. № 1. С. 4–31.
4. Верстюк В. Ф. Роль і місце Центральної Ради в модерній історії України. Український історичний журнал. 1997. № 5. С. 17–25.
5. Верстюк В. Ф. Український національно-визвольний рух (березень – листопад 1917 р.). Український історичний журнал. 2003. № 3. С. 63–81.
6. Веселова О. М., Марочко В. І., Мовчан О. М. Голодомори в Україні, 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947: Злочини проти народу. 2-е вид., допов. К. Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 2000. 174 с.
7. Веселова О. М., Марочко В. І., Мовчан О. М. Голодомори в Україні: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Злочини проти народу / НАН України. Інститут історії України. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2008. 273 с.
8. Висоцький О. Українські соціал-демократи та есери: досвід перемог та поразок. К, 2004. 247 с.
9. Голодомор 1932-1933 рр. в Україні: Док. і матеріали / Упоряд. Р. Я. Пиріг. К., 2007.
10. Єфіменко Г. Г. Взаємовідносини Кремля та радянської України (1917–1919 рр.). К., 2008. 230 с.
11. Зарецька Т. документи української історії в фондах польського центрального військового архіву // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Київ: Інститут історії України НАН України, 2003. № 9. С. 352–360.
12. Зарецька Т. Політика радянської влади щодо створення польських національних районів в УСРР // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Київ: Інститут історії України НАН України, 2007. № 16. С. 203–219.
13. Історія українського війська. Львів, 1992. 207 с.

14. Корновенко С. В. Аграрне законодавство П. Скоропадського у контексті вітчизняного та європейського досвіду вирішення земельного питання (1918–1921 рр.). Український історичний журнал. 2008. № 4. С. 72–81.
15. Кульчицький В. Українська держава часів Гетьманщини. Український історичний журнал. 1992. № 7–8. С. 60–79.
16. Кульчицький С. В. Голод 1932–1933 рр. в Україні як геноцид: мовою документів, очима свідків / НАН України. Інститут історії України. К.: Наш час, 2008. 239 с.
17. Політична історія України. XX століття: У 6 т. Т. 2. Революції в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917–1920) / В. Ф. Верстюк, В. Ф. Солдатенко; НАН України. Ін-т пол. і етнонац. дослідж. К.: Генеза, 2003. 488 с.
18. Проблеми вивчення історії української революції 1917–1921 рр. Випуск 4. К., 2009. 278 с.
19. Проблеми вивчення історії української революції 1917–1921 рр. Випуск 5. К., 2010. 340 с.

Інформаційні ресурси

www.history.org.ua – Інститут історії України НАНУ.

www.nbuv.gov.ua – Національна бібліотека ім. В. Вернадського.

<http://exlibris.org.ua> – українська електронна бібліотека історичної, публіцистичної та художньої літератури (представлені твори провідних українських істориків).

4. Форма підсумкового контролю успішності навчання: іспит

5. Засоби діагностики успішності навчання: опитування, ІНДЗ, мультимедійні презентації, тестування, контрольні роботи.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО
Факультет педагогіки та психології
Кафедра історії

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор із науково-педагогічної
роботи _____ Кузнецова О. А.
«28» серпня 2020 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Ступінь бакалавра
Галузь знань 01 Освіта / Педагогіка
Спеціальність 014 Середня освіта
Спеціалізація 014.03 Історія
Освітньо-професійна програма
«Середня освіта (Історія, правознавство)»
Галузь знань 03 Гуманітарні науки
Спеціальність 032 Історія та археологія
Освітньо-професійна програма «Історія та археологія»

2020–2021 навчальний рік

Розробник: доктор історичних наук, доцент кафедри історії
Нефьодов Д. В.

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри історії

Протокол № 1 від «26» серпня 2020 р.

Завідувач кафедри _____ (Рижева Н. О.)

«__» _____ 2020 р.

Анотація

Програма вивчення нормативної навчальної дисципліни «Новітня історія України» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів спеціальності 014 Середня освіта спеціалізації 014.03 Історія за освітньо-професійною програмою «Середня освіта (Історія, правознавство)».

Предметом вивчення навчальної дисципліни є: історичний розвиток української нації у новітню добу.

Міждисциплінарні зв'язки: нова історія України, нова та новітня історія країн Європи та Америки, історія культури України.

Мета дисципліни – розкрити закономірності та особливості розвитку історичного процесу в Україні в період новітньої історії, особливості політико-адміністративного статусу українських земель у складі різних держав, в добу незалежності, суперечливість економічного, політичного та культурного життя українського народу в період з 1917 р. по 2020 р., історіографічну традицію розгляду ключових проблем курсу, надати студентам уявлення про основні закономірності навчання історії та теоретичні засади історичної дидактики, сформувати вміння, які будуть використані у практиці навчання та виховання школярів на уроках історії.

Ключові слова: голодомор, друга світова війна, індустріалізація, модернізація, незалежність, українська революція, УРСР.

Abstract

The program of study of the normative educational discipline «Modern History of Ukraine» is made according to the educational-professional program of preparation of bachelors of specialty 014 Secondary education of specialization 014.03 History according to the educational-professional program «Secondary education (History, jurisprudence)».

The subject of study of the discipline is: the historical development of the Ukrainian nation in modern times.

Interdisciplinary connections: new history of Ukraine, new and modern history of Europe and America, history of Ukrainian culture.

The purpose of the discipline – to reveal the patterns and features of the historical process in Ukraine in modern history, the political and administrative status of Ukrainian lands in different states, the era of independence, the contradictions of economic, political and cultural life of the Ukrainian people in the period from 1917 to 2012 g., historiographical tradition of consideration of key issues of the course, to give students an idea of the basic laws of history teaching and theoretical foundations of historical didactics, to form skills that will be used in the practice of teaching and educating students in history lessons.

Key words: Holodomor, World War II, industrialization, modernization, independence, Ukrainian revolution, USSR.

1. Опис навчальної дисципліни**Денна форма навчання**

Найменування показників	Галузь знань, освітній ступінь	Характеристика навчальної дисципліни
		денна форма навчання
Кількість кредитів – 8	Галузь знань 01 Освіта / Педагогіка	Нормативна
Індивідуальне науково-дослідне завдання – мультимедійна презентація за обраною темою	Спеціальність: 014 Середня освіта Спеціалізація: 014.03 Історія Освітня програма: Середня освіта (Історія, правознавство)	Семестр
Загальна кількість годин – 240		8-й
		Лекції
30 год.		
Практичні, семінарські		
50 год.		
Самостійна робота		
160 год.		
http://moodle.mdu.edu.ua/course/view.php?id=1584		Вид контролю: іспит

Мова навчання – українська

Примітка. Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної та індивідуальної роботи становить: для денної форми навчання – 80 год. – аудиторні заняття, 160 год. – самостійна робота (33,3%/66,6%).

Заочна форма навчання

Найменування показників	Галузь знань, освітній ступінь	Характеристика навчальної дисципліни
		заочна форма навчання
Кількість кредитів – 8	Галузь знань 01 Освіта / Педагогіка	Нормативна
Індивідуальне науково-дослідне завдання – проєкт, реферативна робота, мультимедійна презентація	Спеціальність: 014 Середня освіта Спеціалізація: 014.03 Історія Освітня програма: Середня освіта (Історія, правознавство)	Семестр
Загальна кількість годин – 240		8-й
		Лекції
http://moodle.mdu.edu.ua/course/view.php?id=15874	Ступінь: бакалавра	18 год.
		Практичні, семінарські
		4 год.
		Самостійна робота
		218 год.
		Вид контролю: іспит

Мова навчання – українська

Примітка. Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної та індивідуальної роботи становить: для заочної форми навчання – 22 год. – аудиторні заняття, 218 год. – самостійна робота (9%/91%).

2. Мета, завдання навчальної дисципліни та очікувані результати

Мета: розкрити закономірності та особливості розвитку історичного процесу в Україні в період новітньої історії, особливості політико-адміністративного статусу українських земель у складі різних держав, в добу незалежності, суперечливість економічного, політичного та культурного життя українського народу в період з 1917 р. по 2020 р., історіографічну традицію розгляду ключових проблем курсу, надати студентам уявлення про основні закономірності навчання історії та теоретичні засади історичної дидактики, сформувані вміння, які будуть використані у практиці навчання та виховання школярів на уроках історії.

Завдання:

- *пізнавальні:* знати важливі вузлові проблеми усіх тем програми, загальні закономірності історичного розвитку; складні та суперечливі явища, процеси в історії суспільно-політичного та культурного життя України в період 1917–2020 рр.; орієнтуватись в історичних джерелах і новітній науковій літературі; мати уяву про особливості становища України на міжнародній арені в період між світовими війнами; розуміти особливості історичного розвитку України на даному етапі.
- *практичні:* синтезувати набуті знання у відповідне світосприйняття та високу політичну культуру; творчо застосовувати набуті знання з новітньої історії України у професійній та повсякденній діяльності; аналізувати події новітньої історії 1917–2019 рр. з позиції національних інтересів і завдань України; формувати власну наукову позицію щодо актуальних політичних проблем новітньої історії; самостійно осмислювати закономірності історичного розвитку.

Передумови для вивчення дисципліни: нова історія України, нова та новітня історія країн Європи та Америки, історія культури України.

Навчальна дисципліна складається з 8-ти кредитів.

Програмні результати навчання:

ПРЗ-1. Знає історичну термінологію та наукову періодизацію історичних процесів. Знати основні концептуальні підходи,

що використовуються при періодизації вітчизняної та світової історії.

ПРЗ-2. Знає та розуміє основні концепції, теорії та етапи розвитку історичної, правової та суміжних гуманітарних наук, орієнтується на їх сучасні досягнення.

ПРЗ-3. Знає методи формування історичних понять і закономірностей та розуміє взаємозв'язок між ними.

ПРЗ-6. Знає норми, критерії оцінювання знань, умінь учнів та отримання від них зворотного зв'язку.

ПРЗ-7. Знання вітчизняної та світової історії: знання основних історичних процесів та подій усіх континентів від давнини до сьогодення, їх взаємозв'язок, сучасні напрями дослідження, закономірностей соціально-економічного розвитку українських земель.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студент оволодіває такими **компетентностями**:

I. Загальнопредметні:

ЗК-4. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації. Володіння основами наукових досліджень. Здатність проведення досліджень на відповідному рівні. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу. Вміння формулювати задачу, для її вирішення використовувати потрібну інформацію та методологію для досягнення обґрунтованого висновку. Знання стандартів, необхідних для наукового дослідження та опублікування його результатів, зокрема критична обізнаність та інтелектуальна чесність.

ЗК-6. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями. Здатність до саморозвитку, самоаналізу, ідентифікації у професійній діяльності. Уміння бути сучасно навченим. Проінформованість з проблем інновацій в галузі освіти, використання різноманітних освітніх технологій і засобів навчання.

ЗК-7. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово, вміння правильно розмовляти та писати різними комунікативними стилями, а саме неофіційним, офіційним та науковим.

II. Фахові:

ФК-1. Здатність формувати в учнів предметні компетентності; застосовувати знання про сучасні досягнення з історичної, педагогічної та юридичних наук; здатність аналізувати та

оперувати арсеналом сучасної академічної історичної науки, історичними знаннями зі спеціальності; здатність інтегрувати та використовувати у фаховій діяльності знання з гуманітарних дисциплін для аналізу й пояснення історичних фактів, явищ, процесів.

ФК-2. Здатність застосовувати сучасні методи й освітні технології, у тому числі й інформаційні, для забезпечення якості навчально-виховного процесу в середніх загальноосвітніх закладах. Здатність використовувати навички роботи з комп'ютером та знання й уміння в галузі сучасних інформаційних технологій для рішення практичних завдань в галузі історії, юриспруденції та освіти.

ФК-6. Здатність чітко і логічно відтворювати історичні знання, оцінювати політичні, соціально-економічні, правові факти, події та інтерпретації в контексті формування в учнів цілісної історичної картини світу.

ФК-9. Здатність брати на себе відповідальність, бути активним у прийнятті рішень, суспільному житті, урегулюванні конфліктів ненасильницьким чином, функціонуванні та розвитку демократичних інститутів суспільства.

ФК-10. Здатність формувати високу історичну й громадянську свідомість, політичну культуру та історичну національну гідність.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни.

Тема 1. Українська національно-демократична революція (березень 1917 – квітень 1918 рр.).

Тема 2. Падіння Центральної Ради. Українська гетьманська держава (квітень – грудень 1918 р.).

Тема 3. Відновлення УНР. Директорія.

Тема 4. Західноукраїнська Народна Республіка.

Тема 5. Боротьба за владу в Україні у другій половині 1919–1921 рр.

Тема 6. Культурне та релігійне життя (1917–1921 рр.).

Тема 7. Українська СРР в період нової економічної політики (1921–1928 рр.).

Тема 8. Радянська модернізація України (1928–1938 рр.).

Тема 9. Західноукраїнські землі в 1920–1930-х рр.

Тема 10. Українські землі на початковому етапі Другої світової війни (вересень 1939 – червень 1941 рр.). Окупація України.

Тема 11. Вигнання німецьких окупантів з території України.

Тема 12. Рух Опору на території України.

Тема 13. Українці – учасники Другої світової війни.

Тема 14. Відбудова і подальший розвиток промисловості України.

Тема 15. Становище в сільському господарстві в повоєнний період. Голод 1946–1947 рр.

Тема 16. Культурне життя в повоєнні роки.

Тема 17. Соціально-економічний розвиток у 1956–1964 рр.

Тема 18. Шістдесятники. Опозиційний рух.

Тема 19. Духовне життя суспільства.

Тема 20. Наростання кризи в суспільно-політичному житті.

Тема 21. Поглиблення соціально-економічної кризи.

Тема 22. Культурне життя доби «застою».

Тема 23. Шлях України до Незалежності.

Тема 24. Національно-державне відродження українського народу.

Тема 25. Революція гідності.

Програма навчальної дисципліни

Кредит 1. Українська національно-демократична революція

Тема 1. Українська національно-демократична революція (березень 1917 – квітень 1918 рр.).

Вступ до курсу. Українська революція 1917–1921 рр.: історіографія проблеми. Події Лютневої революції в Росії і Україна. Утворення Центральної Ради. Внутрішня та зовнішня політика ЦР. Універсали, їх зміст, умови проголошення та історичне значення. Прихід до влади більшовиків та їх наступ на українські землі. Захоплення влади в Києві. Перша спроба радянізації України. Підписання Брестського мирного договору. Вступ німецько-австрійських військ в Україну. Окупаційний режим.

Тема 2. Падіння Центральної Ради. Українська гетьманська держава (квітень – грудень 1918 р.).

Конфлікт між УНР та німецькою адміністрацією. Гетьманський переворот. Внутрішня та зовнішня політика гетьманату. Утворення Директорії. Військові дії на території УНР. Утворення Директорії та відновлення УНР. Бій під Мотовилівкою. Відречення П. Скоропадського від влади.

Досягнення та прорахунки гетьманського режиму. Оцінка постаті П. Скоропадського у вітчизняній та зарубіжній історичній науці.

Тема 3. Відновлення УНР. Директорія.

Політичний курс Директорії. Вирішення аграрного питання. Проведення Трудового конгресу. С. Петлюра. Діяльність отаманів. Н. Махно. Зовнішньополітичні орієнтири лідерів директорії. Пошук союзників. Наступ більшовиків на Україну та поновлення військових дій. Створення Тимчасового робітничо-селянського уряду України. Проголошення УСРР. Вступ більшовиків до Києва 5 лютого 1919 р. Початок переговорів з Антантою. Відставка В. Винниченка та П. Чехівського. Причини поразки військ Директорії. Антанти на Півдні України (листопад 1918 – квітень 1919 р.). Реорганізація військ Директорії. Отаманщина. Єврейські погроми. Військові дії на Правобережжі, Волині Поділлі навесні 1919 р. Боротьба С. Петлюри з неконтрольованою отаманщиною. Спроба здійснення перевороту генерал-хоружим В. Оскілко. Боротьба за вплив на населення. Процеси «більшовизації» українського війська. Військові дії армії УНР влітку 1919 р.

Кредит 2. Встановлення більшовицького режиму в Україні

Тема 4. Західноукраїнська Народна Республіка.

Історичні передумови проголошення ЗУНР. Протистояння поляків і українців у Галичині. Створення органів державної влади в Східній Галичині. Утворення УГА. Є. Петрушевич, К. Левицький, Д. Вітовський. «Листопадовий зрив». Підготовка та проголошення Акут Злуки УНР і ЗУНР. Розгортання українсько-польського протистояння в краї. Успішні військові операції УГА: «Вовчухівська операція» та «Чортківська офензива». Спроби вирішення військового конфлікту за сприяння послів Антанти. Загострення ситуації навесні 1919 р. Армія Ю. Галлера. Контрнаступ польських військ. Перехід залишків армії УГА за р. Збруч. Причини поразки та історичне значення ЗУНР. Подальша доля уряду та армії. Рішення країн Антанти про 25-річний мандат на управління Східної Галичини Польщі. Особливості національного руху на Буковині та Закарпатті. Приєднання цих територій до Румунії та Чехословаччини.

Тема 5. Боротьба за владу в Україні у другій половині 1919–1921 рр.

Встановлення більшовицького режиму в Україні в першій половині 1919 р. Утворення Тимчасового робітничо-селянського уряду, проголошення першої Конституції УСРР. Х. Раковський. Особливості політики «воєнного комунізму» в Україні. Утворення військово-політичного союзу радянських республік. Процеси націоналізації промисловості, вирішення селянського питання. Введення продовольчої диктатури («продрозкладка»). Антибільшовицький рух, селянські повстання. М. Григор'єв, Н. Махно. Д. Терпило. Становище українських політичних партій. Націонал-комунізм. Наступ Добровольчої армії на територію України. Контрнаступ українських сил. Вступ до Києва білогвардійців та УГА. Наступ на Одесу. «Трикутник смерті». Перший похід армії УНР. Причини поразки національних сил. Особливості денікінського режиму в Україні. Білий терор. Боротьба у білогвардійському підпіллі. Наступ радянських військ восени 1919 р. Відновлення радянської влади на початку 1920 р. в Україні. Утворення ВУЦВК Г.Петровський. Відновлення політики «воєнного комунізму». Українські комуністичні партії: КП(б)У, УКП(б), УКП. С. Петлюра та пошук нових союзників. Початок переговорів з Польщею. Умови Варшавського договору. Початок спільних військових дій армії Ю. Пілсудського та УНР. Повалення влади більшовиків у травні 1920 р. Польський режим та ставлення населення до нових союзників. Контрнаступ Червоної армії у червні 1920 р. Успішні військові дії більшовиків. Мирні переговори між Польщею та Росією. Ризький мирний договір та його значення для України. Доля армії УНР. Еміграція С. Петлюри.

Перегрупування політичних сил та укладення союзу між махновцями та більшовиками. Розгром військ армії барона Врангеля в Криму. Штурм Перекопу. Червоний терор в Криму. Припинення регулярний військових дій армії УНР. Другий Зимовий похід його мета та наслідки. Розгром махновського руху. Причини поразки та історичне значення Української революції.

Тема 6. Культурне та релігійне життя (1917–1921 рр.).

Умови розвитку освіти, науки культури в 1917–1921 рр. Негативні та позитивні чинники, що впливали на стан української культури. Активізація культурно-освітнього будівництва. Законодавча діяльність Центральної Ради з цього питання. Відкритті українських шкіл та гімназій, видання українських підручників, відновлення діяльності осередків «Просвіт». Діяльність Генерального секретарства освіти. Процеси українізації вищої школи. Відкриття Педагогічної академії в Києві 7 листопада 1917 р. Активізація мистецького життя. Стосунки УЦР та української церкви. Ідеї автокефальної церкви. Особливості культурного будівництва в період гетьманату. Поглиблення процесів українізації освіти. Відкриття нових університетів. Створення Української Академії Наук. Піднесення мистецького життя в Українській державі. Боротьба за автокефалію Української православної церкви. Українська наука, освіта, культура за Директорії. Політика більшовиків у галузі культури та їх ставлення до вирішення національного питання в Україні.

Кредит 3. Україна між двома світовими війнами (1921–1938 рр.)**Тема 7. Українська СРР в період нової економічної політики (1921–1928 рр.).**

Особливості внутрішнього становища УСРР. Міжнародне становище нової держави та успіхи української дипломатії. Економічна, політична та соціально-політична криза в Україні в 1921 р. Посилення антибільшовицьких виступів. Активізація суспільно-політичного життя в УСРР. Початок формування однопартійної системи. Ідеологічна боротьба в партії. Причини, характер та наслідки голоду 1921–1923 рр. в Україні. Ставлення влади. Причини переходу до непу. Основні заходи непу та його реалізація в Україні. Заміна продрозкладки продподатком. Розвиток кооперативного руху. Створення системи колективних господарств. Поява «непманів». Проведення грошової реформи 1922 р. Госпрозрахунок на підприємствах. Об'єднання підприємств у трести, утворення синдикатів. Пожвавлення торгівлі, створення нових дрібних та середніх підприємств. Реалізація плану ГОЕРЛО. Спорудження нових електростанцій.

Наслідки нової економічної політики для України. Особливості державного статусу України на початку 1920-х рр. Воєнний та господарський договори між РСФРР та УСРР. Договірна федерація. Утворення СРСР. Обговорення проектів щодо створення нової держави. План «автономізації» Й.Сталіна, ленінський план, позиція Х. Раковського. I Всесоюзний з'їзд Рад СРСР. Союзний договір 30 грудня 1920 р., головні положення. Другий з'їзд Рад СРСР та прийняття Конституції (1924 р.) Статус та повноваження УСРР в новому державному утворенні. Територіально-адміністративний устрій УСРР. Створення Кримської АСРР. Невдоволення централізаторською політикою РКП(б) в Україні. Наслідки утворення СРСР для українського народу. Політичний курс більшовиків у національному питанні. Розбудова широкої мережі культурно-освітніх закладів. Коренізація. Українізація: напрямки, головні здобутки та прорахунки. Створення умов розвитку національних меншин. Політика ліквідації неписьменності, розбудова державної системи освіти. Діяльність ВУАН. Основні тенденції розвитку науки. Утворення літературно-художніх об'єднань: «Плуг», «Гарт», ВАПЛІТЕ. Літературна дискусія 1920-х рр. М.Хвильовий. Розвиток театру та кіномистецтва, музики, образотворчого мистецтва. «Хвильовизм», «шумськізм», «волобуєвщина». Особливості релігійного життя в Україні в 20-х рр. XX ст. УАПЦ. В. Липківський.

Тема 8. Радянська модернізація України (1928–1938 рр.).

Зміна політичного керівництва СРСР та утвердження тоталітаризму в Україні. Встановлення режиму особистої влади Й. Сталіна. Протиріччя непу. Хлібозаготівельна криза 1928–1929 рр. «Сибірський рейд» Й. Сталіна. Боротьба в партії навколо питань про темпи та характер індустріалізації. Перехід до форсованої індустріалізації. Пошук шляхів інтенсифікації виробництва. Розвиток промисловості в УСРР в перші п'ятирічки. Новобудови та реконструкція старих заводів галузей важкої промисловості. Соціалістичні змагання. Стаханівський рух. Промисловість України напередодні Другої світової війни. Колективізація сільського господарства: завдання та методи. Етапи аграрних перетворень більшовиків. Розкуркулення та переселення українців на Далекий Схід, до

Сибіру. Експропріація майна заможних та середніх селянських господарств. Розкуркулення. Головні етапи політики суцільної колективізації в Україні. Хлібозаготівлі. Причини, масштаби та наслідки Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Ставлення радянської влади до трагедії. Історіографія питання. Наукові дискусії навколо проблеми. Історико-політичний вимір трагедії. Особливості громадсько-політичного життя в УРСР в 30-х рр. XX ст. Зміни у складі населення. Конституція УРСР 1937 р. Політика масових репресій: цілі, методи, етапи. Найбільші судові процеси в Україні. Розвиток культури в 1930-х рр. Політика влади щодо релігії.

Тема 9. Західноукраїнські землі в 1920–1930-х рр.

Особливості політичного, соціально-економічного та культурного становища українських земель у складі Польщі. Польща «А» і Польща «Б». Політика осадництва. «Пацифікація». Політичні партії та організації : УНДО, УКПЗУ, УВО, ОУН. Є. Коновалець. Д. Донцов, С. Бандера. Приєднання Північної Буковини та Бессарабії до Румунії. Особливості соціально-економічного розвитку цих земель. Причини, хід та наслідки Татрбунарського повстання. Діяльність політичних партій: КПБ, УНП, «Визволення», націоналістичний рух. Юридичне закріплення Закарпаття за Чехословаччиною. Особливості економічного становища краю. Українофільство (Українське національне об'єднання, ХНП), русинство, русофільство (общество им. О. Духновича), комуністи. Українські громадські організації. Український вільний університет. Українська господарська академія. Політичні передумови створення та проголошення Карпатської України. А. Волошин. Утворення нового уряду. Проголошення самостійності Карпатської України. Окупація території Закарпаття угорськими військами.

Кредит 4. Україна в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.)

Тема 10. Українські землі на початковому етапі Другої світової війни (вересень 1939 – червень 1941 рр.). Окупація України.

Українське питання у передвоєнній міжнародній політиці. Радянсько-німецький альянс: договір про ненапад, договір про дружбу і кордон. Проблема Північної Буковини та Бессарабії.

Початок Другої світової війни. Вступ Червоної Армії на територію Західної України. Територіальні вимоги радянського керівництва до Румунії. Включення основної частини західноукраїнських земель до складу УРСР та їх радянізація. Масові репресії. Опір утвердженню комуністичного режиму на Західній Україні. Україна в планах Німеччини. Початок Великої Вітчизняної війни. Прикордонні бої. Втрати Червоної Армії. Причини перших поразок. Оборона Києва, Одеси і Севастополя. Нацистська окупація. Розчленування України. Фашистський геноцид. Встановлення фашистського окупаційного режиму та народний опір йому. Реалізація плану «Ост» на території України. Колабораціонізм в роки війни.

Тема 11. Вигнання німецьких окупантів з території України.

Звільнення території України Радянською Армією від загарбників. Вклад українського народу в розгром нацистської Німеччини. Передумови для наступу Радянської Армії. Вигнання фашистів з Лівобережжя України. Чернігівсько-Прип'ятська операція. Бої за звільнення Донбасу. Битва за Дніпро. Наступ на Київ. Житомирсько-Бердичівська операція радянських військ. Кіровоградська операція. Корсунь-Шевченківська битва. Завершення вигнання фашистських загарбників з території України.

Тема 12. Рух Опору на території України.

Рух Опору. Організація радянського партизанського і підпільного руху. Створення Українського штабу партизанського руху. Т. Строкач. Боротьба партизанських з'єднань: С. Ковпак, О. Сабуров, О. Федоров. Діяльність підпільних організацій і груп. «Молода гвардія». «Партизанська іскра». Діяльність ОУН. Акт відновлення Української держави та його наслідки. Створення Української Повстанської Армії.

Тема 13. Українці – учасники Другої світової війни.

Українці серед Героїв Радянського Союзу. Тричі Герой Радянського Союзу І. Кожедуб. Командуючі фронтами – українці за походженням – Й. Апанасенко, М. Кирпонос, С. Тимошенко, А. Єременко, І. Черняхівський, Р. Малиновський. Внесок українців в створення матеріально-технічної бази перемоги над Німеччиною. Втрати у війні.

Кредит 5. Україна в роки повоєнної відбудови

Тема 14. Відбудова і подальший розвиток промисловості України.

Повоєнна відбудова. 4-та та 5-та п'ятирічки. Відбудова Донбасу, ДніпроГЕСу, «Запоріжсталі», «Азовсталі», індустріалізація західноукраїнського регіону. Екстенсивний характер відбудови.

Тема 15. Становище в сільському господарстві в повоєнний період. Голод 1946–1947 рр.

Соціально-економічне становище сільського господарства в Україні після закінчення війни. Експорт зерна на Захід, дотування українським хлібом нових соціалістичних сателітів, фінансування відбудови промисловості, ВПК, ядерних та зовнішньополітичних програм за рахунок матеріальних та людських ресурсів села. Голод 1946–1947 рр. Проведення управлінської реформи по укрупненню колгоспів. Реформи уряду в сільському господарстві 1953 р. Ліквідація системи заготівель і введення схеми закупівлі продовольства у колгоспів.

Тема 16. Культурне життя в повоєнні роки.

Розвиток освіти. Зміцнення матеріальної бази навчальних закладів. Відновлення роботи університетів. Діяльність наукових установ. АН УРСР. Збільшення кількості закладів культури. П. Тичина. В. Сосюра. УВАН. НТШ. В. Кубійович. І. Багряний. Розгром УГКЦ. Погром української літератури та історичної науки.

Кредит 6. Україна в умовах «десталінізації» (1956–1964 рр.)

Тема 17. Соціально-економічний розвиток у 1956–1964 рр.

Лібералізація суспільно-політичного життя. Угорська криза. Зовнішньоекономічні зв'язки. XX з'їзд КПРС. Доповідь «Про культ особи та його наслідки». Реформи в галузі економічного управління. Подальша гонка озброєнь. Розвиток ВПК. Створення раднаргоспів. Металургія. Машинобудування. Харчова та легка промисловості. «Кукурудзяна епопея». Укрупнення колгоспів. МТС. «Пенсійна революція». Покращення становища робітників. Нова економічна реформа. О. Ліberman. Децентралізація управління промисловістю.

Тема 18. Шістдесятники. Опозиційний рух.

Хрущовська «відлига». І. Драч. Л. Костенко. В. Симоненко. О. Апанович. М. Брайчевський. М. Логвин. І. Дзюба. Є. Сверстюк. І. Світличний. Українська робітничо-селянська спілка. Л. Лук'яненко.

Тема 19. Духовне життя суспільства.

Перехід на обов'язкову десятирічну освіту. Політехнізація освіти. Русифікація. В. Сухомлинський. АН УРСР. О. Палладін. Б. Патон. І. Курчатова. М. Амосов. О. Довженко. М. Бажан. М. Рильський. О. Гончар. «Самвидав». Лібералізація культурного життя.

Кредит 7. Україна в період наростання системної кризи радянського ладу (друга половина 1960-х – перша половина 1980-х рр.)

Тема 20. Наростання кризи в суспільно-політичному житті.

Подальший розвиток «гонки озброєнь». «Празька весна» та її вплив на самосвідомість українців. Політика «розрядки». Війна в Афганістані. П. Шелест. В. Щербицький. Посилення русифікації. Конституція 1977 р. В. Чорновол. І. Дзюба. «Інтернаціоналізм чи русифікація». Українська Гельсінська група.

Тема 21. Поглиблення соціально-економічної кризи.

Ліквідація раднаргоспів. Відновлення галузевої системи управління промисловістю. Продовольча програма. Науково-технічна революція. Електрифікація та механізація сільського господарства. Техногенна катастрофа на Чорнобильській АЕС. Зростання чисельності робітничого класу. Житлове будівництво. Наростання системної кризи.

Тема 22. Культурне життя доби «застою».

Перехід до загальної середньої освіти. Стрімке наростання русифікації. АН УРСР. Соціалістичний реалізм у літературі та мистецтві.

Кредит 8. Україна в сучасну добу (1986–2020 рр.)

Тема 23. Шлях України до Незалежності.

Початок процесу перебудови. Крах командної економіки. Піднесення національно-визвольного руху. Початок політичної структуризації суспільства. Суверенізація УРСР. Народження Незалежної України.

Тема 24. Національно-державне відродження українського народу.

Основні риси конституційного процесу. Конституція 1996 р. Трансформація політичної системи України. Інститут президентства. Верховна Рада України. Система органів виконавчої влади. Судова система. Конституційна реформа 2004 р. Вплив демократизації політичної системи на політичну боротьбу в Україні у 2004–2008 рр. Економічні проблеми перших років незалежності (диспропорції у промисловості, розрив господарських зв'язків, роздержавлення, конверсія). Приватизація: шлях до ефективного управління чи пограбування власного народу? Формування фінансово-промислових груп. Фінансова політика України. Сільське господарство та проблема власності на землю. Особливості розвитку регіонів. Проблеми та перспективи переходу до інформаційного суспільства. Світова економічна криза 2008 р. і Україна. Добробут українських громадян. Формування нових суспільних верств. Пенсійна реформа. Демографічна криза. Стан медичного забезпечення. Наука та освіта. Свобода слова. Національна ідея та регіональний патріотизм. Історична пам'ять суспільства. Основні цінності українців. Відродження релігійного життя. Зовнішня політика України. Цивілізаційна самоідентифікація населення. Стратегічне партнерство з Російською Федерацією. Євроінтеграція. Взаємовідносини із США. Проблема «Україна–НАТО»: позиція влади та суспільства. Участь у міжнародних організаціях (ООН, Рада Європи, ОБСЄ, СНД). Миротворча діяльність. Україна напередодні президентських виборів 2004 року. Вибори президента. Боротьба між кандидатурами. Події «Помаранчевої революції». Президентство В. Ющенка. Політична та економічна криза. Вибори 2010 року. Президентство В. Януковича. Парламентські вибори 2012 року. Досягнення та труднощі нової влади. Міжнародна політика. Розвиток культури України на початку XXI ст. Освіта. Наука і техніка. Українська література. Театр. Музика. Образотворче мистецтво і література. Досягнення спорту.

Тема 25. Революція гідності та війна на Сході України.

Політика уряду М. Азарова. Підготовка та економічна складова Угоди з ЄС. Законодавче забезпечення Угоди з ЄС. Зрив підписання Асоціації з ЄС. Подальша протидія Уряду курсу на

Євроінтеграцію. Євромайдан. Характер та учасники протистояння. Позиція церкви. Мирна фаза протистояння. «Гаряча» фаза протистояння. Повалення режиму В. Януковича. Реакція у світі. Геополітичні наслідки. Трансформація політичної системи України. Революція гідності у мистецтві. Захоплення Криму Росією. Війна на сході України.

3. Структура навчальної дисципліни

Денна форма навчання

Назви кредитів і тем	Кількість годин					
	Усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	ср
1	2	3	4	5	6	7
Кредит 1. Українська національно-демократична революція						
Тема 1. Українська національно-демократична революція (березень 1917 – квітень 1918 рр.)	10	2	2			6
Тема 2. Падіння Центральної Ради. Українська гетьманська держава (квітень – грудень 1918 р.)	10	1	2			7
Тема 3. Відновлення УНР. Директорія	10	1	2			7
Усього:	30	4	6			20
Кредит 2. Встановлення більшовицького режиму в Україні						
Тема 4. Західноукраїнська Народна Республіка	10	1	2			7
Тема 5. Боротьба за владу в Україні у другій половині 1919–1921 рр.	10	1	2			7
Тема 6. Культурне та релігійне життя (1917–1921 рр.)	10		2			8
Усього:	30	2	6			22
Кредит 3. Україна між двома світовими війнами (1921–1938 рр.)						
Тема 7. Українська СРР в період нової економічної політики (1921–1928 рр.)	10	2	2			6
Тема 8. Радянська модернізація України (1928–1938 рр.)	10	1	2			7

Продовження табл.

Назви кредитів і тем	Кількість годин					
	Усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	ср
1	2	3	4	5	6	7
Тема 9. Західноукраїнські землі в 1920–1930-х рр.	10	1	2			7
Усього:	30	4	6			20
Кредит 4. Україна в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.)						
Тема 10. Українські землі на початковому етапі Другої світової війни (вересень 1939 – червень 1941 рр.). Окупація України	8	2	2			4
Тема 11. Вигнання німецьких окупантів з території України	8	2	2			4
Тема 12. Рух Опору на території України	8	1	2			5
Тема 13. Українці – учасники Другої світової війни	6	1	2			3
Усього	30	6	8			16
Кредит 5. Україна в роки повоєнної відбудови						
Тема 14. Відбудова і подальший розвиток промисловості України	10	2	2			6
Тема 15. Становище в сільському господарстві в повоєнний період. Голод 1946–1947 рр.	10	1	2			7
Тема 16. Культурне життя в повоєнні роки	10	1	2			7
Усього	30	4	6			20
Кредит 6. Україна в умовах «десталінізації» (1956–1964 рр.)						
Тема 17. Соціально-економічний розвиток у 1956–1964 рр.	10	1	2			7
Тема 18. Шістдесятники. Опозиційний рух	10	2	2			6

Закінчення табл.

Назви кредитів і тем	Кількість годин					
	Усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	ср
1	2	3	4	5	6	7
Тема 19. Духовне життя суспільства	10	1	2			7
Усього	30	4	6			20
Кредит 7. Україна в період наростання системної кризи радянського ладу (друга половина 1960-х - перша половина 1980-х рр.)						
Тема 20. Наростання кризи в суспільно-політичному житті	10	2	2			6
Тема 21. Поглиблення соціально-економічної кризи	10	1	2			7
Тема 22. Культурне життя доби «застою»	10		2			8
Усього	30	3	6			21
Кредит 8. Україна в сучасну добу (1986–2020 рр.)						
Тема 23. Шлях України до Незалежності	10		2			8
Тема 24. Національно-державне відродження українського народу	10	1	2			7
Тема 25. Революція гідності та війна на Сході України	10	2	2			6
Усього	30	3	6			21
Разом за курс	240	30	50			160

Заочна форма навчання

Назви кредитів і тем	Кількість годин					
	Усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	ср
1	2	3	4	5	6	7
Кредит 1. Українська національно-демократична революція						
Тема 1. Українська національно-демократична революція (березень 1917 – квітень 1918 рр.)	10	1				9
Тема 2. Падіння Центральної Ради. Українська гетьманська держава (квітень – грудень 1918 р.)	10	1				9
Тема 3. Відновлення УНР. Директорія	10					10
Усього:	30	2				28
Кредит 2. Встановлення більшовицького режиму в Україні						
Тема 4. Західноукраїнська Народна Республіка	10					10
Тема 5. Боротьба за владу в Україні у другій половині 1919–1921 рр.	10	1				9
Тема 6. Культурне та релігійне життя (1917–1921 рр.)	10	1				9
Усього:	30	2				28
Кредит 3. Україна між двома світовими війнами (1921–1938 рр.)						
Тема 7. Українська СРР в період нової економічної політики (1921–1928 рр.)	10	1				9
Тема 8. Радянська модернізація України (1928–1938 рр.)	10	1				9
Тема 9. Західноукраїнські землі в 1920–1930-х рр.	10					10
Усього:	30	2				28

Продовження табл.

Назви кредитів і тем	Кількість годин					
	Усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	ср
1	2	3	4	5	6	7
Кредит 4. Україна в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.)						
Тема 10. Українські землі на початковому етапі Другої світової війни (вересень 1939 – червень 1941 рр.). Окупація України	8	1				7
Тема 11. Вигнання німецьких окупантів з території України	8	1	2			5
Тема 12. Рух Опору на території України	8	1				7
Тема 13. Українці – учасники Другої світової війни	6	1				5
Усього	30	4	2			24
Кредит 5. Україна в роки повоєнної відбудови						
Тема 14. Відбудова і подальший розвиток промисловості України	10	1				9
Тема 15. Становище в сільському господарстві в повоєнний період. Голод 1946–1947 рр.	10	1				9
Тема 16. Культурне життя в повоєнні роки	10					10
Усього	30	2				28
Кредит 6. Україна в умовах «десталінізації» (1956–1964 рр.)						
Тема 17. Соціально-економічний розвиток у 1956–1964 рр.	10	1				9
Тема 18. Шістдесятники. Опозиційний рух	10	1				9
Тема 19. Духовне життя суспільства	10					10
Усього	30	2				28

Закінчення табл.

Назви кредитів і тем	Кількість годин					
	Усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	ср
1	2	3	4	5	6	7
Кредит 7. Україна в період наростання системної кризи радянського ладу (друга половина 1960-х – перша половина 1980-х рр.)						
Тема 20. Наростання кризи в суспільно-політичному житті	10	1				9
Тема 21. Поглиблення соціально-економічної кризи	10	1				9
Тема 22. Культурне життя доби «застою»	10					10
Усього	30	2				28
Кредит 8. Україна в сучасну добу (1986–2020 рр.)						
Тема 23. Шлях України до Незалежності	10					10
Тема 24. Національно-державне відродження українського народу	10	1				9
Тема 25. Революція гідності та війна на Сході України	10	1	2			7
Усього	30	2	2			26
Разом за курс	240	18	4			218

4. Теми лекційних занять

Денна форма навчання

№ п/п	Назва теми	Кількість годин
Кредит 1. Українська національно-демократична революція		
1	Тема 1. Українська національно-демократична революція (березень 1917 – квітень 1918 рр.)	2
2	Тема 2. Падіння Центральної Ради. Українська гетьманська держава (квітень – грудень 1918 р.)	1
3	Тема 3. Відновлення УНР. Директорія	1

Продовження табл.

№ п/п	Назва теми	Кількість годин
Кредит 2. Встановлення більшовицького режиму в Україні		
4	Тема 4. Західноукраїнська Народна Республіка	1
5	Тема 5. Боротьба за владу в Україні у другій половині 1919–1921 рр.	1
6	Тема 6. Культурне та релігійне життя (1917–1921 рр.)	
Кредит 3. Україна між двома світовими війнами (1921–1938 рр.)		
7	Тема 7. Українська СРР в період нової економічної політики (1921–1928 рр.)	2
8	Тема 8. Радянська модернізація України (1928–1938 рр.)	1
9	Тема 9. Західноукраїнські землі в 1920–1930-х рр.	1
Кредит 4. Україна в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.)		
10	Тема 10. Українські землі на початковому етапі Другої світової війни (вересень 1939 – червень 1941 рр.). Окупація України	2
11	Тема 11. Вигнання німецьких окупантів з території України	2
12	Тема 12. Рух Опору на території України	1
13	Тема 13. Українці – учасники Другої світової війни	1
Кредит 5. Україна в роки повоєнної відбудови		
14	Тема 14. Відбудова і подальший розвиток промисловості України	2
15	Тема 15. Становище в сільському господарстві в повоєнний період. Голод 1946–1947 рр.	1
16	Тема 16. Культурне життя в повоєнні роки	1
Кредит 6. Україна в умовах «десталінізації» (1956–1964 рр.)		
17	Тема 17. Соціально-економічний розвиток у 1956–1964 рр.	1
18	Тема 18. Шістдесятники. Опозиційний рух	2
19	Тема 19. Духовне життя суспільства	1

Закінчення табл.

№ п/п	Назва теми	Кількість годин
Кредит 7. Україна в період наростання системної кризи радянського ладу (друга половина 1960-х – перша половина 1980-х рр.)		
20	Тема 20. Наростання кризи в суспільно-політичному житті	2
21	Тема 21. Поглиблення соціально-економічної кризи	1
22	Тема 22. Культурне життя доби «застою»	
Кредит 8. Україна в сучасну добу (1986–2020 рр.)		
23	Тема 23. Шлях України до Незалежності	
24	Тема 24. Національно-державне відродження українського народу	1
25	Тема 25. Революція гідності та війна на Сході України	2
Усього:		30

Заочна форма навчання

№ п/п	Назва теми	Кількість годин
Кредит 1. Українська національно-демократична революція		
1	Тема 1. Українська національно-демократична революція (березень 1917 – квітень 1918 рр.)	1
2	Тема 2. Падіння Центральної Ради. Українська гетьманська держава (квітень – грудень 1918 р.)	1
3	Тема 3. Відновлення УНР. Директорія	
Кредит 2. Встановлення більшовицького режиму в Україні		
4	Тема 4. Західноукраїнська Народна Республіка	
5	Тема 5. Боротьба за владу в Україні у другій половині 1919–1921 рр.	1
6	Тема 6. Культурне та релігійне життя (1917–1921 рр.)	1

Продовження табл.

№ п/п	Назва теми	Кількість годин
Кредит 3. Україна між двома світовими війнами (1921–1938 рр.)		
7	Тема 7. Українська СРР в період нової економічної політики (1921–1928 рр.)	1
8	Тема 8. Радянська модернізація України (1928–1938 рр.)	1
9	Тема 9. Західноукраїнські землі в 1920–1930-х рр.	
Кредит 4. Україна в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.)		
10	Тема 10. Українські землі на початковому етапі Другої світової війни (вересень 1939 – червень 1941 рр.). Окупація України	1
11	Тема 11. Вигнання німецьких окупантів з території України	1
12	Тема 12. Рух Опору на території України	1
13	Тема 13. Українці – учасники Другої світової війни	1
Кредит 5. Україна в роки повоєнної відбудови		
14	Тема 14. Відбудова і подальший розвиток промисловості України	1
15	Тема 15. Становище в сільському господарстві в повоєнний період. Голод 1946–1947 рр.	1
16	Тема 16. Культурне життя в повоєнні роки	
Кредит 6. Україна в умовах «десталінізації» (1956–1964 рр.)		
17	Тема 17. Соціально-економічний розвиток у 1956–1964 рр.	1
18	Тема 18. Шістдесятники. Опозиційний рух	1
19	Тема 19. Духовне життя суспільства	
Кредит 7. Україна в період наростання системної кризи радянського ладу (друга половина 1960-х – перша половина 1980-х рр.)		
20	Тема 20. Наростання кризи в суспільно-політичному житті	1

Закінчення табл.

№ п/п	Назва теми	Кількість годин
21	Тема 21. Поглиблення соціально-економічної кризи	1
22	Тема 22. Культурне життя доби «застою»	
Кредит 8. Україна в сучасну добу (1986–2020 рр.)		
23	Тема 23. Шлях України до Незалежності	
24	Тема 24. Національно-державне відродження українського народу	1
25	Тема 25. Революція гідності та війна на Сході України	1
Усього:		18

5. Теми практичних занять**Денна форма навчання**

№ п/п	Назва теми	Кількість годин
Кредит 1. Українська національно-демократична революція		
1	Тема 1. Українська національно-демократична революція (березень 1917 – квітень 1918 рр.)	2
2	Тема 2. Падіння Центральної Ради. Українська гетьманська держава (квітень – грудень 1918 р.)	2
3	Тема 3. Відновлення УНР. Директорія	2
Кредит 2. Встановлення більшовицького режиму в Україні		
4	Тема 4. Західноукраїнська Народна Республіка	2
5	Тема 5. Боротьба за владу в Україні у другій половині 1919–1921 рр.	2
6	Тема 6. Культурне та релігійне життя (1917–1921 рр.)	2
Кредит 3. Україна між двома світовими війнами (1921–1938 рр.)		
7	Тема 7. Українська СРР в період нової економічної політики (1921–1928 рр.)	2
8	Тема 8. Радянська модернізація України (1928–1938 рр.)	2
9	Тема 9. Західноукраїнські землі в 1920–1930-х рр.	2

Закінчення табл.

№ п/п	Назва теми	Кількість годин
Кредит 4. Україна в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.)		
10	Тема 10. Українські землі на початковому етапі Другої світової війни (вересень 1939 – червень 1941 рр.). Окупація України	2
11	Тема 11. Вигнання німецьких окупантів з території України	2
12	Тема 12. Рух Опору на території України	2
13	Тема 13. Українці – учасники Другої світової війни	2
Кредит 5. Україна в роки повоєнної відбудови		
14	Тема 14. Відбудова і подальший розвиток промисловості України	2
15	Тема 15. Становище в сільському господарстві в повоєнний період. Голод 1946–1947 рр.	2
16	Тема 16. Культурне життя в повоєнні роки	2
Кредит 6. Україна в умовах «десталінізації» (1956–1964 рр.)		
17	Тема 17. Соціально-економічний розвиток у 1956–1964 рр.	2
18	Тема 18. Шістдесятники. Опозиційний рух	2
19	Тема 19. Духовне життя суспільства	2
Кредит 7. Україна в період наростання системної кризи радянського ладу (друга половина 1960-х – перша половина 1980-х рр.)		
20	Тема 20. Наростання кризи в суспільно-політичному житті	2
21	Тема 21. Поглиблення соціально-економічної кризи	2
22	Тема 22. Культурне життя доби «застою»	2
Кредит 8. Україна в сучасну добу (1986–2020 рр.)		
23	Тема 23. Шлях України до Незалежності	2
24	Тема 24. Національно-державне відродження українського народу	2
25	Тема 25. Революція гідності та війна на Сході України	2
Усього:		50

Заочна форма навчання

№ п/п	Назва теми	Кількість годин
Кредит 1. Українська національно-демократична революція		
1	Тема 1. Українська національно-демократична революція (березень 1917 – квітень 1918 рр.)	
2	Тема 2. Падіння Центральної Ради. Українська гетьманська держава (квітень – грудень 1918 р.)	
3	Тема 3. Відновлення УНР. Директорія	
Кредит 2. Встановлення більшовицького режиму в Україні		
4	Тема 4. Західноукраїнська Народна Республіка	
5	Тема 5. Боротьба за владу в Україні у другій половині 1919–1921 рр.	
6	Тема 6. Культурне та релігійне життя (1917–1921 рр.)	
Кредит 3. Україна між двома світовими війнами (1921–1938 рр.)		
7	Тема 7. Українська СРР в період нової економічної політики (1921–1928 рр.)	
8	Тема 8. Радянська модернізація України (1928–1938 рр.)	
9	Тема 9. Західноукраїнські землі в 1920–1930-х рр.	
Кредит 4. Україна в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.)		
10	Тема 10. Українські землі на початковому етапі Другої світової війни (вересень 1939 – червень 1941 рр.). Окупація України	
11	Тема 11. Вигнання німецьких окупантів з території України	2
12	Тема 12. Рух Опору на території України	
13	Тема 13. Українці – учасники Другої світової війни	
Кредит 5. Україна в роки повоєнної відбудови		
14	Тема 14. Відбудова і подальший розвиток промисловості України	
15	Тема 15. Становище в сільському господарстві в повоєнний період. Голод 1946–1947 рр.	

Закінчення табл.

№ п/п	Назва теми	Кількість годин
16	Тема 16. Культурне життя в повоєнні роки	
Кредит 6. Україна в умовах «десталінізації» (1956–1964 рр.)		
17	Тема 17. Соціально-економічний розвиток у 1956–1964 рр.	
18	Тема 18. Шістдесятники. Опозиційний рух	
19	Тема 19. Духовне життя суспільства	
Кредит 7. Україна в період наростання системної кризи радянського ладу (друга половина 1960-х – перша половина 1980-х рр.)		
20	Тема 20. Наростання кризи в суспільно-політичному житті	
21	Тема 21. Поглиблення соціально-економічної кризи	
22	Тема 22. Культурне життя доби «застою»	
Кредит 8. Україна в сучасну добу (1986–2020 рр.)		
23	Тема 23. Шлях України до Незалежності	
24	Тема 24. Національно-державне відродження українського народу	
25	Тема 25. Революція гідності та війна на Сході України	2
Усього:		4

6. Лабораторні заняття

Робочим планом не передбачено

7. Самостійна робота**Денна форма навчання**

№ п/п	Назва теми	Кількість годин
Кредит 1. Українська національно-демократична революція		
1	Тема 1. Українська національно-демократична революція (березень 1917 – квітень 1918 рр.)	6
2	Тема 2. Падіння Центральної Ради. Українська гетьманська держава (квітень – грудень 1918 р.)	7
3	Тема 3. Відновлення УНР. Директорія	7

Закінчення табл.

№ п/п	Назва теми	Кількість годин
Кредит 2. Встановлення більшовицького режиму в Україні		
4	Тема 4. Західноукраїнська Народна Республіка	7
5	Тема 5. Боротьба за владу в Україні у другій половині 1919–1921 рр.	7
6	Тема 6. Культурне та релігійне життя (1917–1921 рр.)	8
Кредит 3. Україна між двома світовими війнами (1921–1938 рр.)		
7	Тема 7. Українська СРР в період нової економічної політики (1921–1928 рр.)	6
8	Тема 8. Радянська модернізація України (1928–1938 рр.)	7
9	Тема 9. Західноукраїнські землі в 1920–1930-х рр.	7
Кредит 4. Україна в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.)		
10	Тема 10. Українські землі на початковому етапі Другої світової війни (вересень 1939 – червень 1941 рр.). Окупація України	4
11	Тема 11. Вигнання німецьких окупантів з території України	4
12	Тема 12. Рух Опору на території України	5
13	Тема 13. Українці – учасники Другої світової війни	3
Кредит 5. Україна в роки повоєнної відбудови		
14	Тема 14. Відбудова і подальший розвиток промисловості України	6
15	Тема 15. Становище в сільському господарстві в повоєнний період. Голод 1946–1947 рр.	7
16	Тема 16. Культурне життя в повоєнні роки	7
Кредит 6. Україна в умовах «десталінізації» (1956–1964 рр.)		
17	Тема 17. Соціально-економічний розвиток у 1956–1964 рр.	7
18	Тема 18. Шістдесятники. Опозиційний рух	6

Закінчення табл.

№ п/п	Назва теми	Кількість годин
19	Тема 19. Духовне життя суспільства	7
Кредит 7. Україна в період наростання системної кризи радянського ладу (друга половина 1960-х – перша половина 1980-х рр.)		
20	Тема 20. Наростання кризи в суспільно-політично- му житті	6
21	Тема 21. Поглиблення соціально-економічної кризи	7
22	Тема 22. Культурне життя доби «застою»	8
Кредит 8. Україна в сучасну добу (1986–2020 рр.)		
23	Тема 23. Шлях України до Незалежності	8
24	Тема 24. Національно-державне відродження укра- їнського народу	7
25	Тема 25. Революція гідності та війна на Сході України	6
Усього:		160

Заочна форма навчання

№ п/п	Назва теми	Кількість годин
Кредит 1. Українська національно-демократична революція		
1	Тема 1. Українська національно-демократична ре- волюція (березень 1917 – квітень 1918 рр.)	9
2	Тема 2. Падіння Центральної Ради. Українська геть- манська держава (квітень – грудень 1918 р.)	9
3	Тема 3. Відновлення УНР. Директорія	10
Кредит 2. Встановлення більшовицького режиму в Україні		
4	Тема 4. Західноукраїнська Народна Республіка	10
5	Тема 5. Боротьба за владу в Україні у другій полови- ні 1919–1921 рр.	9
6	Тема 6. Культурне та релігійне життя (1917–1921 рр.)	9

Продовження табл.

№ п/п	Назва теми	Кількість годин
Кредит 3. Україна між двома світовими війнами (1921–1938 рр.)		
7	Тема 7. Українська СРР в період нової економічної політики (1921–1928 рр.)	9
8	Тема 8. Радянська модернізація України (1928–1938 рр.)	9
9	Тема 9. Західноукраїнські землі в 1920–1930-х рр.	10
Кредит 4. Україна в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.)		
10	Тема 10. Українські землі на початковому етапі Другої світової війни (вересень 1939 – червень 1941 рр.). Окупація України	7
11	Тема 11. Вигнання німецьких окупантів з території України	5
12	Тема 12. Рух Опору на території України	7
13	Тема 13. Українці – учасники Другої світової війни	5
Кредит 5. Україна в роки повоєнної відбудови		
14	Тема 14. Відбудова і подальший розвиток промисловості України	9
15	Тема 15. Становище в сільському господарстві в повоєнний період. Голод 1946–1947 рр.	9
16	Тема 16. Культурне життя в повоєнні роки	10
Кредит 6. Україна в умовах «десталінізації» (1956–1964 рр.)		
17	Тема 17. Соціально-економічний розвиток у 1956–1964 рр.	9
18	Тема 18. Шістдесятники. Опозиційний рух	9
19	Тема 19. Духовне життя суспільства	10
Кредит 7. Україна в період наростання системної кризи радянського ладу (друга половина 1960-х – перша половина 1980-х рр.)		
20	Тема 20. Наростання кризи в суспільно-політичному житті	9
21	Тема 21. Поглиблення соціально-економічної кризи	9

Закінчення табл.

№ п/п	Назва теми	Кількість годин
22	Тема 22. Культурне життя доби «застою»	10
Кредит 8. Україна в сучасну добу (1986–2020 рр.)		
23	Тема 23. Шлях України до Незалежності	10
24	Тема 24. Національно-державне відродження українського народу	9
25	Тема 25. Революція гідності та війна на Сході України	7
Усього:		218

8. Індивідуальне науково-дослідне завдання

1. Утворення Центральної Ради. Внутрішня та зовнішня політика ЦР.
2. Універсали, їх зміст, умови проголошення та історичне значення.
3. Гетьманський переворот. Внутрішня та зовнішня політика гетьманату.
4. Утворення Директорії. Військові дії на території УНР. Утворення Директорії та відновлення УНР. Політичний курс Директорії.
5. Діяльність отаманів. Н. Махно. Причини поразки військ Директорії. Отаманщина.
6. Історичні передумови проголошення ЗУНР. Протистояння поляків і українців у Галичині. Створення органів державної влади в Східній Галичині. Утворення УГА.
7. Особливості національного руху на Буковині та Закарпатті. Приєднання цих територій до Румунії та Чехословаччини.
8. Встановлення більшовицького режиму в Україні в першій половині 1919 р. Утворення Тимчасового робітничо-селянського уряду, проголошення першої Конституції УСРР. Х. Раковський.
9. Особливості політики «воєнного комунізму» в Україні. Утворення військово-політичного союзу радянських республік.
10. Антибільшовицький рух, селянські повстання. М. Григор'єв, Н. Махно.

11. Становище українських політичних партій. Націонал-комунізм.
12. Перший похід армії УНР. Причини поразки національних сил.
13. С. Петлюра та пошук нових союзників. Початок переговорів з Польщею. Умови Варшавського договору.
14. Ризький мирний договір та його значення для України. Доля армії УНР. Еміграція С. Петлюри.
15. Припинення регулярний військових дій армії УНР. Другий Зимовий похід його мета та наслідки. Розгром махновського руху.
16. Причини поразки та історичне значення Української революції.
17. Умови розвитку освіти, науки культури в 1917–1921 рр.
18. Причини, характер та наслідки голоду 1921–1923 рр. в Україні.
19. Утворення СРСР. Обговорення проектів щодо створення нової держави. План «автономізації» Й. Сталіна, ленінський план, позиція Х. Раковського.
20. Українізація: напрямки, головні здобутки та прорахунки. Створення умов розвитку національних меншин.
21. Політика ліквідації неписьменності, розбудова державної системи освіти. Діяльність ВУАН. Основні тенденції розвитку науки. Утворення літературно-художніх об'єднань: «Плуг», «Гарт», ВАПЛІТЕ. Літературна дискусія 1920-х рр. М.Хвильовий. Розвиток театру та кіномистецтва, музики, образотворчого мистецтва. «Хвильовизм», «шумськізм», «волобуєвщина». Особливості релігійного життя в Україні в 20-х рр. XX ст. УАПЦ. В. Липківський.
22. Зміна політичного керівництва СРСР та утвердження тоталітаризму в Україні. Встановлення режиму особистої влади Й. Сталіна.
23. Протиріччя непу.
24. Перехід до форсованої індустріалізації. Пошук шляхів інтенсифікації виробництва. Розвиток промисловості в УСРР в перші п'ятирічки. Новобудови та реконструкція старих заводів галузей важкої промисловості. Соціалістичні змагання. Стаханівський рух. Промисловість України напередодні Другої світової війни.

25. Колективізація сільського господарства: завдання та методи. Етапи аграрних перетворень більшовиків. Розкуркулення та переселення українців на Далекий Схід, до Сибіру. Експропріація майна заможних та середніх селянських господарств. Розкуркулення
26. Головні етапи політики суцільної колективізації в Україні.
27. Причини, масштаби та наслідки Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Ставлення радянської влади до трагедії.
28. Особливості політичного, соціально-економічного та культурного становища українських земель у складі Польщі.
29. Політичні партії та організації: УНДО, УКПЗУ, УВО, ОУН. Є. Коновалець. Д. Донцов, С. Бандера.
30. Політичні передумови створення та проголошення Карпатської України. А. Волошин. Утворення нового уряду. Проголошення самостійності Карпатської України. Окупація території Закарпаття угорськими військами.
31. Українське питання у передвоєнній міжнародній політиці.
32. Радянсько-німецький альянс: договір про ненапад, договір про дружбу і кордон.
33. Початок Другої світової війни. Вступ Червоної Армії на територію Західної України.
34. Включення основної частини західноукраїнських земель до складу УРСР та їх радянізація. Масові репресії. Опір утвердженню комуністичного режиму на Західній Україні.
35. Україна в планах Німеччини. Початок німецько-радянської війни. Прикордонні бої.
36. Втрати Червоної Армії. Причини перших поразок.
37. Оборона Києва, Одеси і Севастополя.
38. Встановлення окупаційного режиму. Реалізація плану «Ост» на території України. Колабораціонізм в роки війни.
39. Рух Опору. Організація радянського партизанського і підпільного руху. Створення Українського штабу партизанського руху. Т. Строчак.
40. Боротьба партизанських з'єднань: С. Ковпак, О. Сабуров, О. Федоров.
41. Діяльність підпільних організацій і груп. «Молода гвардія». «Партизанська іскра».
42. Діяльність ОУН. Акт відновлення Української держави та його наслідки. Створення Української Повстанської Армії.

43. Вигнання німецьких окупантів та їх союзників з території України. Передумови для наступу Червоної армії.
44. Вигнання німців з Лівобережжя України. Чернігівсько-Прип'ятська операція.
45. Бої за звільнення Донбасу. Битва за Дніпро. Наступ на Київ.
46. Житомирсько-Бердичівська операція радянських військ. Кіровоградська операція. Звільнення Миколаєва.
47. Корсунь-Шевченківська битва.
48. Завершення вигнання фашистських загарбників з території України.
49. Українці серед Героїв Радянського Союзу. Тричі Герой Радянського Союзу І. Кожедуб.
50. Командуючі фронтами – українці за походженням – Й. Апанасенко, М. Кирпонос, С. Тимошенко, А. Єременко, І. Черняхівський, Р. Малиновський.
51. Внесок України в створення матеріально-технічної бази перемоги над Німеччиною. Втрати у війні.
52. Вклад українського народу в розгром нацистської Німеччини.
53. Територіальні зміни в Україні після Другої світової війни.
54. Україна на міжнародній арені після Другої світової війни.
55. Ліквідація руху Опору в західноукраїнському регіоні після Другої світової війни.
56. Особливості відбудови промисловості України в перше повоєнне десятиріччя.
57. Становище в сільському господарстві в повоєнний період. Голод 1946–1947 рр.
58. Радянізація Західної України в повоєнні роки (1945–1953 рр.)
59. Культурне життя в повоєнні роки.
60. Україна в умовах десталінізації (1953–1964 рр.).
61. Соціально-економічний розвиток України в 60–80-х рр.
62. Рух дисидентів в Україні.
63. Розвиток економіки, управління та соціальної сфери в другій половині 1960-х – першій половині 1980-х рр. Основні чинники кризових явищ в цих галузях.
64. Закономірності еволюційної деградації та вичерпаності радянської соціалістичної системи в 1970–1980-х рр.

65. Причини політики «перебудови», її основні вектори розвитку та результати у спільно-політичному житті.
66. Зміни в соціально-економічній сфері та крах радянської економіки.
67. Основні причини розвалу СРСР та здобуття Україною незалежності.
68. Основні риси конституційного процесу. Конституція 1996 р.
69. Трансформація політичної системи України. Інститут президентства.
70. Економічні проблеми перших років незалежності (диспропорції у промисловості, розрив господарських зв'язків, роздержавлення, конверсія).
71. Сільське господарство та проблема власності на землю.
72. Проблеми та перспективи переходу до інформаційного суспільства.
73. Світова економічна криза 2008 р. і Україна.
74. Добробут українських громадян. Формування нових суспільних верств.
75. Пенсійна реформа. Демографічна криза.
76. Стан медичного забезпечення в сучасній Україні.
77. Свобода слова в сучасній Україні.
78. Національна ідея та регіональний патріотизм. Історична пам'ять суспільства.
79. Основні цінності українців. Відродження релігійного життя.
80. Зовнішня політика України. Цивілізаційна самоідентифікація населення. Євроінтеграція. Взаємовідносини із США. Участь у міжнародних організаціях (ООН, Рада Європи, ОБСЄ, СНД). Миротворча діяльність.
81. Україна напередодні президентських виборів 2004 року. Вибори президента. Боротьба між кандидатурами.
82. Події «Помаранчевої революції».
83. Президентство В. Ющенка. Політична та економічна криза.
84. Президентство В. Януковича.
85. Парламентські вибори 2012 року. Досягнення та труднощі нової влади. Міжнародна політика.
86. Політична криза кінця 2013 – початку 2014 р. Протистояння в Києві.

87. Євромайдан.
88. Анексія Кримського півострова.
89. Сепаратизм в південно-східних областях України. АТО.
90. Розвиток культури України на початку ХХІ ст.

9. Форми роботи та критерії оцінювання

Зміст курсу поділений на 8 кредитів. Кожний кредит включає в себе лекції, семінарські заняття, самостійну роботу студентів, які завершуються рейтинговим контролем рівня засвоєння знань програмного матеріалу даної частини курсу.

Рейтинговий контроль знань студентів здійснюється за 100-бальною шкалою:

Шкала оцінювання: національна та ECTS

ОЦІНКА ECTS	СУМА БАЛІВ	ОЦІНКА ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ	
		екзамен	залік
A	90–100	5 (відмінно)	5/відм./зараховано
B	80–89	4 (добре)	4/добре/ зараховано
C	65–79		
D	55–64	3 (задовільно)	3/задов./ зараховано
E	50–54		
FX	35–49	2 (незадовільно)	Не зараховано

Форми поточного та підсумкового контролю. Комплексна діагностика знань, умінь і навичок студентів із дисципліни здійснюється на основі результатів проведення поточного й підсумкового контролю знань (КР). Поточне оцінювання (індивідуальне, групове і фронтальне опитування, самостійна робота, самоконтроль). Завданням поточного контролю є систематична перевірка розуміння й засвоєння програмового матеріалу, уміння самостійно опрацьовувати тексти, написання і захист реферативних робіт, створення мультимедійних презентацій, здатності публічно чи письмово представляти певний матеріал.

Завданням підсумкового контролю є перевірка глибини засвоєння студентом програмового матеріалу.

Критерії оцінювання відповідей на студентів на семінарських заняттях

Враховується:

- 1) рівень осмислення навчального матеріалу;
- 2) рівень сформованості аналітичних умінь і концептуальних підходів;
- 3) повнота розкриття питання, логіка викладу, культура мовлення;
- 4) використання додаткової літератури;
- 5) порівняння, зв'язок із практикою, висновки.

Бали	Критерії оцінювання
«Відмінно» – 5	Досконале знання та розуміння понятійного апарату з тієї чи іншої теми, вільне оперування різноманітними класифікаціями. Відповідь на поставлені питання повна, насичена глибокими та розгорнутими судженнями. Викладений матеріал має доказовий, логічний і послідовний характер. Студент володіє способами концентрованого викладу матеріалу. Демонструє творче застосування знань при переформатуванні запитання. У відповіді майже не трапляються мовленнєві помилки.
«Добре» – 4	Відповідь майже повна, має усвідомлений та достатньо розгорнутий характер. Понятійна основа базується на обраній класифікації. Відповідь структурована, проте наявні окремі помилки у послідовності викладу. Недостатньо вираженою та аргументованою є доказова база. Студент вільно оперує знаннями, може застосовувати їх у новій навчальній ситуації. У відповіді трапляються окремі мовленнєві помилки.
«Задовільно» – 3	Відповідь неповна, фрагментарна. Знання мають недостатньо стійкий та послідовний характер. Вони застосовуються переважно для виконання завдань репродуктивного характеру. У відповідях відсутні посилання на фундаментальні дослідження з певної проблеми. Відповідь має формальний характер, відсутня чіткість, структурованість. Студент використовує лише окремі знання у новій навчальній ситуації. У відповіді наявні фактичні та мовленнєві помилки.
«Незадовільно» – 2	Студент неспроможний відтворити інформацію у певній послідовності. Оперує лише загальними фразами. Відтворює лише окремі фрагменти, називає лише розрізнені факти, дає відповідь у формі висловлювання (судження). Наявні грубі фактичні та мовленнєві помилки.

Розподіл балів, які отримують студенти

Кількість балів у кінці семестру повинна складати від 400 до 800 балів (за 8 кредитів), тобто сума балів за виконання усіх завдань.

Відповідний розподіл балів, які отримують студенти за 8 крд.

																									КР	Накопичувальні бали/сума
τ1	τ2	τ3	τ4	τ5	τ6	τ7	τ8	τ9	τ10	τ11	τ12	τ13	τ14	τ15	τ16	τ17	τ18	τ19	τ20	τ21	τ22	τ23	τ24	τ25	150	800/100
25	50	25	25	50	25	25	50	25	15	15	10	10	50	25	25	50	25	25	20	15	15	15	15	20		

***Примітка.** Коефіцієнт для іспиту – 0,6. Іспит оцінюється в 40 б.

10. Засоби діагностики

Засобами діагностики та методами демонстрування результатів навчання є: індивідуальне, групове і фронтальне опитування, письмові контрольні роботи, тестовий контроль. Самостійна робота перевіряється шляхом написання реферативних робіт, створення мультимедійних презентацій.

11. Методи навчання

Усний виклад матеріалу, наукова розповідь, спрямована на аналіз фактичного матеріалу; пояснення – вербальний метод навчання, за допомогою якого розкривається сутність певного явища, закону, процесу; проблемне навчання, робота з підручником та додатковими джерелами, порівняльний аналіз; ілюстрація – метод навчання, який передбачає показ предметів і процесів у їх символічному зображенні (малюнки, схеми, графіки).

12. Рекомендована література

Базова

1. Бакалець О. А. Історія України від найдавніших часів до початку ХХІ ст. Навчальний посібник для студентів. Львів, 2010. 573 с.
2. Бойко О. Д. Історія України: Посібник. К., 2007. 688 с.
3. Васюта І. К. Політична історія Західної України (1918–1939 рр.). Львів, 2006. 235 с.

4. Верстюк В. Ф. Історія України: Нове бачення: Навч. посіб. К., 2000. 342 с.
5. Голод 1921-1923 років в Україні. Зб. док. і матер. К., 1993. 487 с.
6. Голодомор 1932-1933 років Злочин влади – трагедія народу: Документи і матеріали. К., 2008. 564 с.
7. Гончарук П. С. Історія України з найдавніших часів до початку ХХ ст. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К, 2009. 528 с.
8. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. К., 1991. 240 с.
9. Губарев В. А. Історія України. Конспект лекцій. Донецьк, 2008. 352 с.
10. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ ст.. Нариси політичної історії. К., 1993. 288 с.
11. Дорошенко Д. І. Нарис історії України. Т. 2. К., 1992. 349 с.
12. Історія України. Навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / під ред. В. Ю. Короля. К., 2008. 496 с.
13. Касьянов Г. В., Даниленко В. М. Сталінізм і українська інтелігенція (1920-30-і рр.). К., 1991. 341 с.
14. Конквест Р. Жнива скорботи. К., 1993. 384 с.
15. Конституційні акти України 1917–1920. Невідомі Конституції України. К., 1992. 235 с.
16. Коринська З. М. Історія України. Львів, 2011. 451 с.
17. Крип'якевич І. Історія України. Львів, 1992. 520 с.
18. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.) / НАН України. Інститут історії України. К.: Альтернативи, 1999. 336 с.
19. Кульчицький С. В. Ціна «великого перелому». К., 1991. 430 с.
20. Рубльов О. С. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. К., 1999. 320 с.
21. Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис. К.: Либідь, 1999. 975 с.
22. Україна: політична історія. ХХ – початок ХХІ ст. / Ред кол.: В. М. Литвин, В. А. Смолій, Ю. А. Левенець. К, 2007. 1028 с.
23. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. К., 1996–1997.

Допоміжна

1. Верстюк В. Ф. М.С. Грушевський у перший період діяльності Центральної Ради. Український історичний журнал. 1996. №5. С. 37–50.
2. Верстюк В. Ф. Махновщина: селянський повстанський рух на Україні (1918–1921). К., 1991.
3. Верстюк В. Ф. Політична боротьба за владу в Українській Народній Республіці в перші місяці її проголошення. Український історичний журнал. 2008. №1. С. 4–31.
4. Верстюк В. Ф. Роль і місце Центральної Ради в модерній історії України. Український історичний журнал. 1997. № 5. С. 17–25.
5. Верстюк В. Ф. Український національно-визвольний рух (березень – листопад 1917 р.). Український історичний журнал. 2003. № 3. С.63–81.
6. Веселова О. М., Марочко В. І., Мовчан О. М. Голодомори в Україні, 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947: Злочини проти народу. 2-е вид., допов. К. Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 2000. 174 с.
7. Веселова О. М., Марочко В. І., Мовчан О. М. Голодомори в Україні: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Злочини проти народу / НАН України. Інститут історії України. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2008. 273 с.
8. Висоцький О. Українські соціал-демократи та есери: досвід перемог та поразок. К, 2004. 247 с.
9. Голодомор 1932-1933 рр. в Україні: Док. і матеріали / Упоряд. Р. Я. Пиріг. К., 2007.
10. Єфіменко Г. Г. Взаємовідносини Кремля та радянської України (1917–1919 рр.). К., 2008. 230 с.
11. Зарецька Т. документи української історії в фондах польського центрального військового архіву // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Київ: Інститут історії України НАН України, 2003. № 9. С. 352–360.
12. Зарецька Т. Політика радянської влади щодо створення польських національних районів в УСРР // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Київ: Інститут історії України НАН України, 2007. № 16. С. 203–219.
13. Історія українського війська. Львів, 1992. 207 с.

14. Корновенко С. В. Аграрне законодавство П. Скоропадського у контексті вітчизняного та європейського досвіду вирішення земельного питання (1918–1921 рр.). Український історичний журнал. 2008. № 4. С. 72–81.
15. Кульчицький В. Українська держава часів Гетьманщини. Український історичний журнал. 1992. № 7–8. С. 60–79.
16. Кульчицький С. В. Голод 1932–1933 рр. в Україні як геноцид: мовою документів, очима свідків / НАН України. Інститут історії України. К.: Наш час, 2008. 239 с.
17. Політична історія України. XX століття: У 6 т. Т. 2. Революції в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917–1920) / В. Ф. Верстюк, В. Ф. Солдатенко; НАН України. Ін-т пол. і етнонац. дослідж. К.: Генеза, 2003. 488 с.
18. Проблеми вивчення історії української революції 1917–1921 рр. Випуск 4. К., 2009. 278 с.
19. Проблеми вивчення історії української революції 1917–1921 рр. Випуск 5. К., 2010. 340 с.

13. Інформаційні ресурси

www.history.org.ua – Інститут історії України НАНУ.

www.nbuv.gov.ua – Національна бібліотека ім. В. Вернадського.

<http://exlibris.org.ua> – українська електронна бібліотека історичної, публіцистичної та художньої літератури (представлені твори провідних українських істориків).

4. ЛЕКЦІЙНИЙ КУРС

Тема 1. Українська національно-демократична революція

План

- 1.1. *Українська національно-демократична революція (березень 1917 – квітень 1918 рр.). Утворення Української Центральної Ради та її діяльність*
- 1.2. *Падіння Центральної Ради. Українська гетьманська держава (квітень – грудень 1918 р.)*
- 1.3. *Відновлення УНР. Директорія (грудень 1918 р. – перша половина 1919 р.)*

1.1. Українська національно-демократична революція (березень 1917 – квітень 1918 рр.). Утворення Української Центральної Ради та її діяльність

Невдачі царської армії на фронтах Першої світової війни, розвал промисловості, транспорту, сільського господарства, проблеми з забезпеченням продовольством міст, інфляція, зuboжіння населення Російської імперії, спричинені війною, призвели до того, що на початку 1917 р. країна опинилася на межі краху. Соціально-економічна криза зумовила кризу політичну, викликавши недовіру широких верств суспільства до державних органів влади, нездатних поліпшити ситуацію на фронті і в тилу. Звичним явищем стали антиурядові виступи селян, солдат, робітників.

Всенародне невдоволення монархічним правлінням спричинило загальнонаціональну кризу й призвело до революційного вибуху в лютому 1917 року, під час якого в Росії було повалене самодержавство. 15 березня (2 березня) цар Микола II зрікся престолу. Лютнева демократична революція перемогла. Росію було проголошено республікою, а всю повноту влади в країні, до скликання Установчих зборів, перебрав на себе Тимчасовий уряд. Проте, через його слабкість, в країні виникло ще одне джерело влади – Петроградська Рада робітничих

і солдатських депутатів, яка спиралася на створені нею на підприємствах «загони робочої міліції» та Ради – представницькі органи місцевої влади, які організовувались її комісарами. В країні встановилося двовладдя.

Лютнева революція дала поштовх активізації національно-визвольної боротьби поневолених народів імперії. Під впливом революційних подій, в Україні навесні 1917 р. відновили свою діяльність «старі» та почали формуватися нові політичні партії і громадські організації.

Керівництво Товариства українських поступовців (далі ТУП) 3 (16) березня 1917 р. запропонувало створити загальноукраїнський представницький орган політичних, громадських, культурних та професійних організацій. 4 (17) березня 1917 р. у Києві на засіданні ради ТУП, Української соціал-демократичної робітничої партії (далі УСДРП), Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), громадських організацій було ухвалено рішення про створення Української Центральної Ради (далі УЦР). 7 (20) березня головою УЦР заочно було обрано відомого українського історика і політичного діяча Михайла Грушевського, який на той час перебував у засланні.

З самого початку існування УЦР в її лавах виникло дві течії: автономісти і самостійники, з різними поглядами на державно-політичну організацію України. Представники ТУП, УСДРП, УПСР були прибічниками національно-територіальної автономії України у складі федеративної Російської республіки. Члени Української партії соціалістів-самостійників (далі УПСС) на чолі з Миколою Міхновським обстоювали самостійність України, боролися за створення українських державних інституцій, передусім українського війська. Слід зазначити, що протягом весни – літа 1917 р. УЦР перебувала на автономістських позиціях і лише з осені 1917 р. почала поступово схилитися до ідеї самостійної України.

Важливим кроком у легітимізації УЦР в очах українського суспільства став Всеукраїнський національний конгрес, що відбувся в Києві (6 (19) – 8 (21) квітня 1917 року). На Конгресі були широко представлені делегати від усіх українських губерній, українських громад Москви, Петрограда, Кубані, різних верств

населення, багатьох політичних партій та громадських організацій.

На Конгресі було обрано нове керівництво УЦР. Головою знову став Михайло Грушевський, а його заступниками обрали Володимира Винниченка і Сергія Єфремова. Для більш ефективного управління УЦР створила виконавчий комітет (Малу Раду).

Після конгресу Центральна Рада стала вищим представницьким органом державної влади, парламентом України. На місцях, з ініціативи Центральної Ради, почали створюватися підпорядковані їй губернські, повітові та міські ради.

Не менш важливе значення мала і підтримка УЦР військовими, які взяли курс на українізацію і формування майбутнього ядра армії незалежної Української держави. У березні 1917 р. під керівництвом М. Міхновського був створений Український військовий клуб імені гетьмана Павла Полуботка. У травні-червні 1917 р. пройшли I і II Всеукраїнські військові з'їзди, під час яких було обрано Український генеральний військовий комітет на чолі з Симоном Петлюрою, а також розпочато формування Вільного Козацтва.

У травні 1917 р. підтримку УЦР висловили Перший Всеукраїнський селянський та Перший Всеукраїнський робітничий з'їзди, обравши представників, що поповнили склад УЦР.

Таким чином, протягом весни 1917 р. УЦР стала легітимним керівним осередком української націонал-демократичної революції, об'єднавши під революційними гаслами політичні партії, інтелігенцію, представників культурно-освітніх, селянських, кооперативних, військових, студентських товариств та речників церкви.

У травні 1917 р. для переговорів з Тимчасовим урядом в Петроград було відправлено делегацію, яку очолив В. Винниченко. Проте вимоги надати Україні автономію та визнати УЦР головним представницьким органом українського народу, були категорично відкинуті Тимчасовим урядом, що викликало обурення широких мас українців.

10 (23) червня 1917 р. на II Всеукраїнському військовому з'їзді УЦР проголосила свій I Універсал, який декларував автономію України: «Хай буде Україна вільною – Не одділяючись від

усієї Росії, не розриваючи з державою Російською...». Крім того, УЦР проголошувалася найвищим державним органом в Україні до скликання Всеукраїнських установчих зборів. Універсал закликав населення створювати підпорядковані УЦР органи влади на місцях. Висловлювалася надія, що неукраїнські народи, які проживають на території України, разом з українцями будуть будувати автономний устрій.

Після проголошення I-го Універсалу, Центральна Рада фактично перетворилася на законодавчий орган влади. Для вирішення поточних питань 28 (15) червня 1917 р. був створений Генеральний секретаріат – виконавчий орган влади (уряд), який очолив – Володимир Винниченко (Додаток А).

Рішучі дії УЦР викликали хвилю ентузіазму в більшості українців, які вітали ухвалення I Універсалу. Інакше поставились до нього в Петрограді. Проте в умовах стрімкого падіння авторитету Тимчасового уряду, особливо після поразки розпочатого ним червневого наступу на Південно-Західному фронті, його представники були вимушені ініціювати переговори з УЦР, метою яких було встановлення контролю над національно-визвольним рухом в Україні. До Києва прибула делегація Тимчасового уряду у складі О. Керенського, М. Терещенка, І. Церетелі, яка після переговорів з представниками УЦР на чолі з М. Грушевським уклала компромісну угоду.

За підсумками переговорів 3 (16) липня 1917 був виданий II Універсал, який зафіксував наслідки домовленостей між УЦР і Тимчасовим урядом: останній визнавав УЦР і Генеральний Секретаріат як крайовий орган України і водночас Генеральний Секретаріат ставав органом центрального уряду. Зі свого боку, УЦР визнавала Всеросійські установчі збори, а до їх скликання зобов'язувалася не робити самовільних кроків до здійснення автономії України. Центральна Рада мала доповнити свій склад представниками національних меншин, а формування українського війська мало здійснюватися під контролем Тимчасового уряду.

В Росії універсал спричинив урядову кризу (на знак протесту проти поступок українцям троє міністрів-кадетів покинули уряд), яка перосла в загальну політичну кризу. 4 липня 1917 р. під впливом більшовиків у Петрограді відбулася грандіозна

півмільйонна демонстрація, яка закінчилася кривавими сутичками між прибічниками більшовиків і Тимчасового уряду.

В Україні реакцією на відмову УЦР від автономії став виступ самостійників на чолі з М. Міхновським, який тривав з 4 по 9 липня 1917 р. Метою виступу було прагнення встановити свій контроль над Києвом і змусити Центральну Раду проголосити самостійність України. Сили Центральної Ради у взаємодії зі штабом Київського військового округу (КВО) зуміли придушити повстання.

Отже, II Універсал став великою стратегічною помилкою керівництва УЦР. Його непослідовна політика щодо автономії України, фактичний відступ перед російським урядом (хоч він і був зумовлений історичною ситуацією), привели до розколу в таборі української революції, викликали розчарування багатьох свідомих українців, зупинили наростання хвилі національного піднесення.

У липні-серпні 1917 р. Центральна Рада остаточно сформувалася як представницький орган влади. До її складу увійшли 822 представники партій, національних меншин, рад, громадських організацій, міст і губерній, тобто всі верстви населення. Остаточно було визначено її функції, структуру органів влади, що підпорядковувалися їй.

Варто звернути увагу на стосунки між Центральною Радою і Тимчасовим урядом влітку і на початку осені 1917 р.

Після ухвалення Центральною Радою II Універсалу, виникли дві проблеми, які вимагали узгодження з Тимчасовим урядом:

- визначення території, на яку поширювалася влада Центральної Ради;
- уточнення повноважень Генерального секретаріату і місцевих органів Тимчасового уряду, які продовжували діяти і в українських губерніях.

Для вирішення цих питань у середині липня 1917 р. делегація Центральної Ради на чолі з В. Винниченком вирушила до Петрограду на переговори з Тимчасовим урядом. Вони тривали три тижні, але рішення так і не було прийняте, тому що Тимчасовий уряд не погоджувався задовольнити вимоги української делегації.

На початку серпня Тимчасовий уряд затвердив «Тимчасову інструкцію для Генерального секретаріату Тимчасового уряду України». Її зміст полягав у наступному:

- влада Генерального секретаріату поширюється лише на 5 українських губерній з 9: Київську, Волинську, Подільську, Полтавську, частину Чернігівської;
- зі складу Секретаріату вилучалося 5 генеральних секретарств;
- Генеральний секретаріат має бути підзвітним не Центральній Раді, а Тимчасовому уряду;
- Центральна Рада позбавляється законодавчих прав.

І хоча В. Винниченко назвав «Тимчасову інструкцію...» «миршавим клаптиком паперу», а більшість Центральної Ради зустріла її з обуренням, все ж була ухвалена резолюція, яка не приймала, але і не відкидала «Тимчасову інструкцію...», а «брала її до відома».

Якщо Центральна Рада не мала реальної сили, щоб відкрито виступити проти «Тимчасової інструкції...», то Тимчасовий уряд був не в змозі реалізувати її положення на практиці, через зростаючий опір в середині самої Росії. У серпні 1917 р. відбувся Корніловський заколот – невдала спроба генерала Корнілова встановити диктатуру в Росії, наслідком якого стало зменшення авторитету Тимчасового уряду, який не зміг ні попередити заколот, ні організувати рішучу відсіч заколотникам. Натомість посилювався вплив більшовиків, які найактивніше протистояли корніловцям, почалася так звана «більшовизація рад».

Виступ Корнілова відвернув увагу Тимчасового уряду від України, населення якої все більше усвідомлювало необхідність створення самостійної держави. Коли в жовтні 1917 р. УЦР розпочала підготовчу роботу зі скликання Українських Установчих зборів, відносини між нею і Тимчасовим урядом наблизилися до критичної межі. В. Винниченка викликали до столиці для дачі пояснень, однак внаслідок більшовицького перевороту у Петрограді 25 жовтня (7 листопада) 1917 р. Тимчасовий уряд був усунутий від влади. II Всеросійський з'їзд Рад робітничих і солдатських депутатів проголосив перехід влади до Рад.

Ситуація після жовтневого перевороту 1917 року і усунення Тимчасового уряду різко змінилася, чим скористалася УЦР, яка засудила дії більшовиків.

7 (20) листопада 1917 р. УЦР було видано III Універсал: «Однині Україна стає Українською Народною Республікою. Не відділяючись від республіки Російської і зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими помогти, щоб уся Республіка Російська стала федерацією рівних і вільних народів».

III Універсал проголосив Українську Народну Республіку (УНР), формально не пориваючи федеративних зв'язків з Росією, і демократичні принципи: свободу слова, друку, віровизнання, зборів, союзів, страйків, недоторканість особи й помешкання; оголосив національну автономію для меншин (росіян, поляків, євреїв), скасував смертну кару, а також право приватної власності на землю й визнав її власністю всього народу без викупу, установив 8-годинний робочий день, оголосив реформу місцевого самоврядування, визначив 9 січня 1918 днем виборів до Українських Установчих Зборів, які мали бути скликані 22 січня 1918.

Цей документ мав велике історичне значення, тому що проголосив утворення Української Народної Республіки (УНР) та визначив її територію - 9 українських губерній, передбачив проведення глибоких економічних та соціальних реформ, впровадження громадських свобод.

Ситуація ускладнювалася тим, що наприкінці 1917 р. Центральна Рада почала стрімко втрачати авторитет в суспільстві, тому що вона по суті не проводила обіцяних і декларованих III Універсалом соціально-економічних перетворень. Вона відкладала вирішення нагальних питань, насамперед аграрного, до закінчення Першої світової війни.

Ситуація ускладнювалася тим, що більшовицький уряд Росії вбачав в УЦР свого головного суперника у боротьбі за владу в країні. Була розгорнута потужна пропагандистська кампанія, основою якої стало змалювання Ради як контрреволюційної, буржуазно-націоналістичної організації. За сприяння більшовицьких організацій поширювалася ідея переобрання Центральної Ради на Всеукраїнському з'їзді рад. Проявом агресивної політики більшовиків щодо української влади став

ультиматум РНК до УЦР, виданий 17 (4) грудня 1917 р. Того ж дня в Києві відкрився Всеукраїнський з'їзд рад. Він висловив підтримку Раді і визнав недоцільним переобрання її складу.

Делегати-більшовики залишили з'їзд, після чого 24–25 (11–12) грудня організували в захопленому радянськими військами Харкові альтернативний з'їзд. Він проголосив встановлення радянської влади в Україні, обрав Центральний виконавчий комітет рад, який, в свою чергу, створив Народний секретаріат – радянський уряд України. Таким чином, у Раднаркому з'явилася змога формально залишатися в стороні від подій в Україні, представляючи їх як внутрішній конфлікт між радами та УЦР.

У грудні 1917 р. УНР зазнала агресії з боку Радянської Росії. Протягом місяця більшовики встановили контроль майже над усією Лівобережною Україною. Наприкінці 1917 р. – на початку 1918 р. радянська влада була встановлена на значній території України. Органи влади Тимчасового уряду і УЦР були ліквідовані. Влада Народного секретаріату поширювалася на території 5 губерній: Київської, Волинської, Подільської, Полтавської, Чернігівської.

Вирішальні події почалися 25 грудня 1917 р., коли командуючий радянськими військовими частинами В. Антонов-Овсієнко віддав наказ про наступ 30-тисячному радянському війську. Просуваючись прискореним темпом, війська, очолювані Михайлом Муравйовим, досить швидко оволоділи Катеринославом, Олександрівськом, Полтавою, Лубнами, перед ними відкривався шлях на Київ. За цих обставин для Центральної Ради головними стали три завдання:

- мобілізувати і організувати український народ для відсічі агресору;
- формально відмежуватися від більшовицького режиму;
- створити передумови для самостійних переговорів з Німеччиною та її союзниками.

Спробою реалізувати ці завдання і став IV Універсал, прийнятий 9 (22) січня 1918 р. Лейтмотивом цього документа була теза: «Однині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого не залежною, вільною, суверенною державою українського народу». Виконавчий орган, Генеральний Секретаріат

переіменовувався на Раду Народних Міністрів. Універсал замінив постійну армію міліцією, доручив провести вибори народних рад – волосних, повітових і місцевих, установив монополію торгівлі, контроль над банками, підтвердив закон про передачу землі селянам без викупу, прийнявши за основу скасування власності і соціалізацію землі. Доручив Раді Народних Міністрів продовжувати розпочаті переговори з Центральними державами і довести до підписання миру; закликав усіх громадян УНР до боротьби з більшовиками.

На жаль, цей важливий юридичний акт було проголошено надто пізно, коли кульмінаційний момент українського національного руху вже був пройдений. На початку 1918 р Центральна Рада втрачала позицію за позицією – в середині січня радянську владу було встановлено в Миколаєві, Одесі, Херсоні та інших містах України.

Нерішучість і непослідовність Центральної Ради призвели до того, що у вирішальний момент 16 (29) січня 1918 р. в бою під Крутами (станція між Ніжином і Бахмачем), де вирішувалася доля Києва, вона могла розраховувати лише на багнети 420 студентів, гімназистів і юнкерів, більшість з яких загинули в нерівному протистоянні. Ситуація стала критичною, коли проти УЦР повстали робітники столичного заводу «Арсенал». І хоча це повстання було придушене, утримати Київ все ж не вдалося. Більшовицькі війська М. Муравйова 26 січня 1918 увійшли до столиці УНР. Український уряд змушений був перебазуватися до Житомира, а невдовзі – до Сарн. Тепер врятувати УНР від остаточного розгрому могла лише допомога країн Четверного союзу.

27 січня (9 лютого) 1918 р. делегація УНР підписала у Брест-Литовську мирну угоду з Німеччиною та Австро-Угорщиною. Згідно з нею вони визнали незалежність УНР і пообіцяли надати допомогу Центральній Раді у боротьбі з радянськими військами. УНР зобов'язалась постачати в Німецьку імперію та Австро-Угорську імперію продовольство, що було потрібне для населення.

Радянська Росія, підписавши 3 березня 1918 р. Брестський мир з країнами Четверного союзу, була змушена офіційно визнати незалежність Української Народної Республіки.

Більшовики залишили Україну. Таким чином, перша спроба встановити Радянську владу в Україні зазнала поразки. Але замість радянських військ у лютому-квітні 1918 р. вся територія України була окупована Німеччиною та Австро-Угорщиною, за допомогою яких УЦР відновитла владу. Центральна Рада була вимушена дати згоду на введення німецько-австрійських військ в Україну, хоча не багато виграла від цього союзу. Нові союзники втручалися у внутрішні справи УНР, а Центральна Рада втрачала реальну владу в країні, скомпрометувавши себе співробітництвом з окупантами.

День 29 квітня 1918 р. став останнім у діяльності Центральної Ради. Вона ухвалила Конституцію УНР, яка проголошувала Україну незалежною парламентською республікою й гарантувала громадянам широкі демократичні права, обрала президентом УНР М. Грушевського. Однак того ж дня Конгрес хліборобів у Києві обрав колишнього царського генерала Павла Скоропадського гетьманом України.

УЦР була першим у новітній історії українського народу спочатку загальногромадянським, а потім вищим державним органом. ЦР виступила ініціатором національного відродження України, очолила національно-визвольний рух і протягом 14 місяців (березень 1917 – квітень 1918 рр.) практично втілювала українську ідею в життя. Її діяльність ознаменувалася появою нового, хоча й аморфного, державницького організму – Української Народної Республіки.

Причини падіння Української Центральної Ради:

- Поглиблення економічної кризи. Розвал сільського господарства, що супроводжувався катастрофічним падінням промисловості, транспорту та зв'язку. Населення України опинилось на межі голоду.
- Відкрите втручання в українські справи великих країн. Окупація України німецькими та австро-угорськими військами.
- Відсутність стійких демократичних традицій в українського суспільства. Прагнення Центральної Ради відродити їх увійшло в протиріччя з реальністю буття, бо серед населення зростала популярність ідеї диктатури.

- Лідери Центральної Ради конфліктували між собою, захоплюючись національною ідеєю, нехтували соціальними проблемами.
- Широкі верстви розчарувались в українських політичних партіях, які боролись між собою і жертвували загальнонаціональними інтересами. Це призвело до самоізоляції не тільки багатьох партій, а й УЦР, що спиралась на них.

1.2. Падіння Центральної Ради. Українська гетьманська держава (квітень – грудень 1918 р.)

Гетьманський переворот стався за ініціативи німецького окупаційного командування, але був підтриманий громадськістю. Ніхто – ані в Києві, ані в провінції – не став на захист УЦР: ліміт довіри вичерпався. 30 квітня 1918 р. замість УНР було проголошено Українську Державу на чолі з гетьманом П. Скоропадським (Додаток Б). У «Грамоті до всього українського народу» він проголосив себе гетьманом усієї України, оголосив про розпуск Центральної Ради та, зробивши наголос на необхідності гарантування прав приватних власників, пообіцяв «забезпечити населенню спокій, закон і можливість творчої праці». Розпочався другий етап української національно-демократичної революції, який тривав з 29 квітня по 14 грудня 1918 р.

Згідно з оприлюдненим «Законом про тимчасовий устрій України» П. Скоропадський зосередив у своїх руках усю повноту влади, в Україні було встановлено авторитарне правління. В своїй кадровій політиці гетьман спирався на земських діячів і професійних управлінців старого державного апарату. Поліцейські функції виконувала Державна варта.

Головним завданням гетьманської адміністрації стало створення дієздатної державної влади, ліквідація анархії, налагодження господарського життя. Реалізовувалося воно жорсткими репресивними методами. По Україні прокотилась хвиля арештів, покарань, розстрілів.

Головні заходи П. Скоропадського в соціально-економічній сфері:

- відновлення права приватної власності, в тому числі і на землю;
- повернення націоналізованих підприємств, землі та майна колишніх господарів (в перспективі – обмеження розмірів земельних ділянок 25 гектарами і наділення землею малоземельних хліборобів);
- обмеження прав робітників, скасування 8-годинного робочого дня, заборона страйків тощо;
- удосконалення грошової системи (введення гривні, відкриття українських банків).

Отже тягар виходу з економічної кризи було перекладено на плечі трудящих. Проте, надзвичайні заходи дали владі можливість змінити загальну ситуацію на краще. Почала формуватись національна банківська система, а нововведена грошова одиниця – гривня – виявилась досить стабільною. Вдалося відновити роботу залізничного транспорту.

Великі зрушення сталися в освітньо-культурницькій сфері: в Україні було відкрито понад 150 гімназій, вийшли з друку декілька мільйонів українських підручників. Відкрито було також два державних університети – у Києві і Кам'янці-Подільському. Восени 1918 р. була створена Українська академія наук, президентом якої став відомий вчений Володимир Вернадський. Крім цього, було засновано широку мережу загальноукраїнських закладів та установ.

П. Скоропадський як фаховий військовик усвідомлював необхідність створення професійної армії і розпочав роботу з її формування. Станом на жовтень 1918 р. загальна кількість українського війська становила близько 65 тис. осіб. Була також зроблена спроба відродження українського козацтва як соціального стану з військовими прерогативами. Однак ці намагання блокувалися німецькою стороною.

Зовнішня політика Української Держави орієнтувалася на країни Четверного союзу, насамперед Німеччину та Австро-Угорщину, з якими були укладені економічні договори. Особлива увага приділялася розвитку зв'язків з Доном і Кубанню, велася послідовна боротьба за приєднання Криму. Українська Держава налагодила дипломатичні відносини з 20 країнами та державними утвореннями. Там працювало 11 українських посольств, близько 50 консульств та консульських агентів.

Мирні переговори з РСФРР тривали з травня до жовтня 1918 р., але після завершення світової війни більшовицьке керівництво анулювало Брестський мирний договір.

Проте політика гетьмана не задовольняла широкі верстви українського суспільства. Влітку починаються масові антигетьманські виступи – страйки залізничників у містах і селянські повстання проти окупантів та гетьманців.

Поразка Четверного союзу у світовій війні значно ускладнила міжнародне становище Української Держави. Намагаючись утримати владу, П. Скоропадський шукав підтримки в Антанти, під тиском якої проголосив федерацію з небільшовицькою Росією, фактично відмовившись від суверенітету України.

13 листопада 1918 р. представники українських національних сил соціалістичної орієнтації. утворили Директорію на чолі з В. Винниченком. Головним завданням Директорії була підготовка збройного повстання проти гетьманської влади, у якому брали участь значні сили українського суспільства, яких не задовольняв режим Гетьманату: робітники, селяни, ліберальна та соціалістична інтелігенція, партії, рухи, представники національних меншин. Спираючись на всі антигетьманські сили, Директорія перейшла в рішучий наступ проти гетьмана. Повстанський рух охопив майже всю Україну. Втративши підтримку німецького командування, під тиском збройної опозиції, П. Скоропадський 14 грудня 1918 р. склав свої повноваження, а його уряд передав владу Директорії по всій Україні.

Причини падіння Української держави П. Скоропадського:

- залежність української держави від австро-німецьких збройних формувань. Поразка Німеччини у Першій світовій війні, позбавила гетьманську державу опори та гарантії стабільності;
- відсутність дієздатної регулярної української армії;
- відновлення дореволюційних порядків, що призвело до наростання соціальної напруженості;
- вузька соціальна база (буржуазія, поміщики, заможні селяни);
- виникнення потужної опозиції гетьманській владі;
- відмова від ідеї української державності, спроба знайти опору серед білогвардійців.

1.3. Відновлення УНР. Директорія (грудень 1918 р. – перша половина 1919 р.)

14 грудня 1918 р. війська Директорії увійшли до Києва. Новий орган влади оголосив гетьмана «поза законом», усі декрети гетьмана були анульовані, а уряд розпущений.

26 грудня 1918 р. в Декларації Директорії УНР – програмному документі нової влади – було проголошено відновлення Української Народної Республіки з республіканською формою державного устрою.

Політичний та соціально-економічний курс Директорії:

- скасування Гетьманщини, відновлення УНР;
- виконання Директорією ролі тимчасової верховної влади до скликання Трудового конгресу України;
- звільнення всіх призначених при гетьмані чиновників, частина з яких була притягнута до судової відповідальності;
- позбавлення виборчих прав промисловців та поміщиків, а також інших нетрудових елементів (до останніх віднесли адвокатів, лікарів, вчителів тощо);
- встановлення в Україні національного варіанту радянської влади;
- створення уряду – Ради Народних Міністрів на чолі з В. Чехівським;
- передача влади на місцях губернським та повітовим трудовим радам;
- ліквідація приватної власності;
- аграрна реформа (конфіскація поміщицьких земель, земельні наділи до 15 десятин не конфісковувалися, лишаючись непорушним дрібне селянське землеволодіння, термін і порядок розподілу землі не визначалися);
- відновлення 8-годинного робочого дня, встановлення робітничого контролю на підприємствах, право на укладення колективних договорів, проведення страйків тощо;

23 січня 1919 року в Києві був скликаний Трудовий конгрес народу (400 делегатів), який висловив довіру Директорії. Сесія Трудового конгресу, який виконував роль передпарламенту об'єднаної України, з огляду на загострення військово-

політичної ситуації в державі, тимчасово передала всю законодавчу, виконавчу і судову владу Директорії УНР. Голові Директорії доручили здійснювати функції глави держави.

Добу Директорії можна охарактеризувати як невдалу спробу відродити УНР і утворити єдину незалежну Соборну Україну в досить несприятливих зовнішньополітичних умовах. УНР опинилася в кільці фронтів: зі сходу наступали більшовицькі війська, на півдні – армія Денікіна та французькі війська, на заході активізувалася польська агресія. Не було єдності серед керівництва самої Директорії. Ліві, на чолі з В. Винниченком, підтримували союз з Москвою, інші – з С. Петлюрою – спільні дії з Антантою проти більшовиків. В. Винниченко наполягав на першочерговому вирішенні економічних проблем, С. Петлюра – на посиленні армії та адміністративного апарату.

Поряд з тим виникли внутрішньополітичні труднощі: час-то змінювався склад уряду, армія УНР втрачала боєздатність, в ній процвітала отаманщина. Директорія втратила підтримку селян, оскільки не поспішала з реалізацією аграрної реформи, здійснюючи каральні акції проти тих, хтосамочинно захоплював землю. Ліквідувавши гетьманський державний апарат, Директорія не створила нового, що позбавило її змоги втілювати в життя свої накази та закони, контролювати ситуацію на місцях. Так, наприклад, Директорія була нездатна завадити хвилі єврейських погромів, яка прокотилася Україною.

Важливою подією стало проголошення в Києві 22 січня 1919 р., Акту про об'єднання УНР і ЗУНР в єдину Соборну незалежну українську державу. ЗУНР була перейменована в Західну Область Української Народної Республіки (ЗОУНР), а її Президент Є. Петрушевич увійшов до складу Директорії. На жаль, ця історична подія мала чисто символічний характер і до справжнього об'єднання справа не дійшла.

В грудні 1918 р. більшовики вдруге спробували встановити свою владу в Україні, розпочавши збройну агресію проти УНР. 5 лютого 1919 р. загони Червоної Армії увійшли до Києва. В Україні знову було встановлено радянську владу. Директорія УНР і уряд, залишивши столицю, були змушені змінювати місце перебування в залежності від військової ситуації (Вінниця-Прокірів-Рівне - Кам'янець-Подільський).

Під тиском військового французького командування, з яким вела переговори Директорія, намагаючись ліквідувати хоча б один з фронтів, В. Винниченко вийшов з її складу і виїхав за кордон. Директорію очолив С. Петлюра.

У березні 1919 р. під натиском більшовиків війська Антанти залишили Херсон, Миколаїв, а на початку квітня Одесу. У квітні 1919 р. радянська влада була встановлена на всій території України, крім Надзбруччя і західних областей.

Друга половина 1919 р. характеризувалася гострою боротьбою в Україні між трьома силами: Червоною армією, білогвардійцями і військами УНР. Добровольча армія А. Деникіна, захопивши в травні-червні Донбас, Харків та Катеринослав, до кінця липня 1919 оволоділа майже всією Лівобережною Україною і вирушила далі на Київ. Одночасно на Правобережній Україні проти більшовиків розгорнули наступ частини армії УНР, до складу яких влилася й Українська Галицька Армія (далі УГА).

30 серпня частини УГА вступили в Київ. Одночасно з лівого берега Дніпра до Києва увійшли підрозділи Добровольчої армії під командуванням генерала М. Бредова. Спроба знайти порозуміння з денікінцями не мала успіху, і командувач УГА генерал Кравс, погодився на відхід українських частин до Василькова. Задача Києва була рівноцінною поразці. Ця подія увійшла в історію як «Київська катастрофа».

20 вересня 1919 р. денікінці розгорнули наступ проти армії УНР. на Правобережжі. Тим часом польська армія оволоділа Західної Волиню, позбавивши українську армію тилу. Епідемії тифу та інших хвороб, що вразили армію УНР, скоротили її кількість на 70%. Першою припинила збройний опір УГА. Є. Петрушевич виїхав до Відня. Директорія розпалася.

У листопаді становище армії УНР настільки погіршилося, що отримало в історії назву «листопадава катастрофа». В армії УНР залишилося не більше як 8–10 тис. вояків, які були розпорошені по всьому фронту між Вапняркою та Жмеринкою. Опинившись в оточенні, залишки української армії перейшли до партизанських методів боротьби. Генерал М. Омелянович-Павленко очолив рейд частин військ УНР, які рушили тилами денікінських військ і Червоної армії (цей рейд увійшов в історію як перший Зимовий похід (грудень 1919 – травень 1920 рр.).

Петлюра з найближчим оточенням в грудні 1919 виїхав до Варшави, де почав переговори з польським керівництвом про визнання УНР і спільну боротьбу з більшовиками.

В середині жовтня 1919 р. Червона армія, створивши чисельну перевагу над військами Денікіна, отримала можливість перейти в контрнаступ. 16 грудня 1919 р. частини Червоної Армії увійшли в Київ. Залишки денікінців, відступили на південь і закріпилися в Криму. Денікін склав із себе обов'язки головнокомандувача.

У квітні 1920 р. С. Петлюра підписав угоду з Польщею про спільну боротьбу проти більшовицьких збройних сил, що перебували на той час в Україні. Протягом 25 травня – 7 червня 1920 р. було здійснено спільний воєнний похід на Київ, але він був невдалим.

21 березня 1921 р. у Ризі було підписано мирний договір між Польщею і Радянською Росією, згідно з яким до Польщі відійшли західноукраїнські землі. УНР припинила своє існування.

Причини поразки Директорії:

- непослідовна та суперечлива внутрішня політика (в тому числі не вирішене аграрне питання);
- відсутність єдності, особисте протистояння політичних лідерів – В. Винниченка та С. Петлюри;
- відсутність моделі державотворення. Директорія еволюціонувала від республіки до диктатури воєнних на чолі з С. Петлюрою;
- позбавлення політичних прав значної частини українських громадян;
- необдумане закриття створених за часи гетьмана національних установ;
- незадовільна підготовка та організація армії. Розквіт отаманства, анархія;
- складна зовнішньополітична ситуація (територія України стала ареною битви для військ Радянської Росії, білогвардійців, Антанти, поляків).

Запитання і завдання

1. Визначте особливості політичної діяльності Центральної Ради в перший період її існування та її вимоги перед Тимчасовим урядом.

2. Ультиматум Раднаркому Росії Центральній Раді (грудень 1917 р.), причини та наслідки.
3. Українська Держава П. Скоропадського (1918 р.), причини її падіння.
4. Охарактеризуйте політику уряду Директорії на Україні в кінці 1918 – поч. 1919 рр.
5. Назвіть причини виникнення селянсько-повстанського руху в період 1918–1919 рр.
6. Визначте головні фактори знищення УНР і державності України на протязі 1917–1920 рр.
7. В чому полягають уроки української революції 1917–1920 рр.?

Тема 2. Встановлення більшовицького режиму в Україні

План

- 2.1. *Західноукраїнська Народна Республіка*
- 2.2. *Встановлення радянської влади в Україні*
- 2.3. *Культурне та релігійне життя (1917–1921 рр.)*

2.1. Західноукраїнська Народна Республіка

В умовах завершення Першої світової війни у листопаді 1918 р., під тиском національно-визвольної боротьби поневолених народів, Австро-Угорська імперія розпалася на кілька незалежних держав. З'явилась можливість заявити про своє прагнення утворити власну державу і в українців на західноукраїнських землях. За таких умов було проголошено Західноукраїнську Народну Республіку (далі ЗУНР).

В жовтні 1918 р. у Австро-Угорщині відбулася революція. Імператор оприлюднив маніфест про перебудову держави на федеративних засадах, де «кожне плем'я та область, яку воно заселяє, творить свій власний державний організм».

18 жовтня 1918 громадські діячі Східної Галичини і Північної Буковини утворили у Львові Українську Національну Раду. Нове представницьке утворення одразу поставило питання про об'єднання західноукраїнських земель в одне ціле

і проголошення Української держави. Рішення Національної Ради було підтримане мітингами, демонстраціями населення, а також українськими військовими з'єднаннями, створеними у жовтні 1918 р.

В ніч з 31 жовтня на 1 листопада 1918 р. – захоплення українськими військовими формуваннями на чолі з Д. Вітовським найважливіших об'єктів та урядових установ у Львові та інших містах Східної Галичини (ці події отримали назву «листопадовий чин» або «листопадовий зрив»). Австрійський уряд був вимушений погодитися на передачу влади у Східній Галичині Українській Національній Раді.

Національна Рада призначила уряд – Державний Секретаріат на чолі з Костем Левицьким. 13 листопада 1918 р. уряд прийняв присягу і проголосив створення ЗУНР. Її територія охоплювала 70 тис. кв.км., а населення налічувало майже 6 млн. осіб. 4 січня 1919 р. Президентом республіки було обрано Євгена Петрушевича.

У ЗУНР було видано цілий ряд законів: про організацію війська, тимчасову адміністрацію, тимчасову організацію судочинства, державну мову, про освіту, громадянство, земельну реформу. Великі земельні володіння, що належали переважно полякам, експропріювалися і передавалися селянам.

Хоча українці чітко домінували на цій території (71% населення), а поляки і євреї становили відповідно 12% і 13% населення, кожній національній меншині була гарантована національна автономія. Це позитивно сприйняли єврейська і німецька частини населення, але поляки, які не могли змиритися з втратою Львова, зайняли відверто ворожу позицію до ЗУНР.

Оговтавшись після українського превентивного удару, польська сторона почала воєнні дії в західній Україні. Збройні формування поляків 21 листопада захопили Львів. Незабаром польські війська контролювали 10 з 59 повітів, в яких ЗУНР проголосила свою владу. Уряд Західно-Української Народної Республіки змушений був переїхати до Тернополя, а потім до Станіслава.

За цих обставин уряди ЗУНР і Директорії, намагаючись взаємно зміцнити свої позиції і реалізувати на практиці споконвічні мрії українців, 1 грудня 1918 року в Фастові укладають

попередню угоду про об'єднання ЗУНР (Галичина, Буковина, Закарпаття) і УНР (Наддніпрянська Україна). Урочисте проголошення Акта злуки відбулося 22 січня 1919 року в Києві.

Політичне зближення Західноукраїнської держави з Наддніпрянською Україною дало певні практичні наслідки. Зокрема, уряд УНР надав ЗУНР грошову і військову допомогу. В середині лютого 1919 УГА перейшла в успішний наступ і була близька до того, щоб повернути Львів, але втручання лідерів Паризької мирної конференції зупинило наступ.

Корінний перелом у війні настав, коли польський уряд перекинув з Франції добре озброєну вісімдесятитисячну армію генерала Юзефа Галлера. Ця армія мала бути використана тільки проти більшовиків, але, порушуючи цю домовленість, польський уряд наказав їй виступити проти України (і УНР, і ЗУНР) на всьому фронті від Прип'яті до Карпат. Одночасно завдала удару румунська армія, захопивши Коломию. На початку червня ситуація в ЗУНР стала критичною, її територія катастрофічно зменшувалася. УГА була затиснута в трикутник між Дністром і Збручем.

Частково поліпшити становище вдалося, коли УНРада відправила у відставку уряд і призначила Є. Петрушевича «диктатором ЗУНР». У червні 1919 р розпочався останній наступ УГА під Чортковом – Чортківська офензива. Невелика, погано озброєна, але повна бойового духу УГА під командуванням генерала Олександра Грекова прорвала фронт і захопила Чортків. Саме тоді керівництво Антанти дало дозвіл армії Ю. Галлера завдати ЗУНР остаточного удару. Після цього, 16–18 липня 1919 р., під натиском польських військ УГА і уряд ЗУНР відступили на схід від Збруча.

Після переговорів С. Петлюри з Польщею, які галичани сприйняли як зраду, наприкінці 1919 р. президент ЗУНР Є. Петрушевич денонсував Акт Злуки.

Боротьба за незалежність Західної України закінчилася поразкою. Варто зауважити, що після завершення Першої світової війни на Україну очікували певні територіальні зміни. Так, до Польщі відійшли Галичина і Західна Волинь, до Румунії – Буковина і Бессарабія, до Чехо-Словаччини було приєднано Закарпаття.

2.2. Встановлення радянської влади в Україні

Після жовтневого перевороту в Петрограді Раднарком почав поширювати свою владу на периферії колишньої Російської імперії, в тому числі й в Україні. Спочатку було взято курс на поглинення Центральної Ради Всеукраїнським з'їздом рад.

4 грудня 1917 р. у Києві розпочав роботу Всеукраїнський з'їзд рад. Але більшість делегатів підтримала не більшовиків, а Центральну Раду. Тоді більшовицька фракція на чолі з В. Затонським переїхала до Харкова, об'єдналась з делегатами III з'їзду рад Донецького та Криворізького басейнів. 11–12 грудня 1917 р. більшовики провели альтернативний Всеукраїнський з'їзд рад, який проголосив встановлення радянської влади в УНР та обрав Центральний виконавчий комітет рад України на чолі з Ю. Медведєвим. Було сформовано перший український радянський уряд – Народний секретаріат. З'їзд проголосив про розпуск Центральної Ради і скасування всіх її законів. Україну вперше було проголошено республікою рад робітничих, солдатських і селянських депутатів.

Після відхилення УЦР 5 грудня 1917 р. ультиматуму Раднаркому розпочалася збройна агресія Радянської Росії проти УНР. Наприкінці 1917 р. – початку 1918 р. радянську владу було встановлено практично на всій Лівобережній Україні, частині Правобережжя, Слобідської України та в Криму. Але протягом лютого – березня 1918 р. збройні сили більшовиків під тиском австро-німецьких військ були вимушені залишити Україну.

У листопаді 1918 року в Курську було створено Тимчасовий робітничо-селянський уряд України, який очолив Г. П'ятаков. Під час другої війни Радянської Росії проти УНР наприкінці 1918 р. – на початку 1919 р. в Україні вдруге було встановлено радянську владу. 6 січня 1919 р. УНР одержала нову назву – Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР) (30 січня 1937 р. назву було замінено на Українську Радянську Соціалістичну Республіку (УРСР)).

Юридичне оформлення радянської державності в Україні відбулося 10 березня 1919 р., коли III Всеукраїнський з'їзд рад ухвалив першу Конституцію УСРР. Цей документ закріпив владу рад в Україні та визначив перехід від буржуазного ладу до

соціалізму. В Україні в цей час панувала політика «воєнного комунізму».

Політика «воєнного комунізму», яка була запроваджена радянською владою на початку 1919 р., викликана надзвичайно складними політичними та економічними обставинами, які виникли під час боротьби за встановлення радянської влади. У той же час вона мала сприяти планам більшовиків, прискорити світову революцію і здійснити швидкий перехід від товарно-грошових відносин до економіки без ринку і грошей.

Політика «воєнного комунізму» спричинила хвилю селянського спротиву. Особливо потужними були повстання селян під керівництвом отаманів Зеленого, Н. Махна, Н. Григор'єва та ін. Повстанський рух суттєво знесилив радянську владу. Тому білогвардійська армія генерала А. Денікіна у 1919 р. швидко окупувала майже всю Україну.

Втретє радянську владу в Україні було встановлено на початку 1920 р. після розгрому армії Денікіна. У більшовиків в Україні залишався фактично лише один суперник – генерал Врангель, який закріпився в Криму. У серпні 1920 р. було створено самостійний Південний фронт на чолі з М.В. Фрунзе. Більшовики прийняли пропозицію Н. Махна про спільні дії проти Врангеля. У листопаді 1920 р. Червона армія прорвалася у Крим, розбивши врангелівські війська. 16 листопада 1920 р. Південний фронт було ліквідовано. Після цього за наказом керівництва більшовиків частини Червоної армії розправилися зі своїми колишніми союзниками - махновцями. У тому ж листопаді 1920 р. Червона Армія розгромила війська УНР на Поділлі, які перейшли кордон Польщі, погодившись на інтернування.

Отже, національно-демократична революція 1917–1920 рр. зазнала поразки.

Причини поразки Української національно-демократичної революції 1917–1920 рр.:

- недостатній рівень національної свідомості українського суспільства, вузька соціальна база українського руху, байдужість селянства до визвольної боротьби;
- нерішучість української інтелігенції в питанні будівництва самостійної української держави;
- відсутність єдності в діях українських національних сил;

- несприятлива міжнародна ситуація. Протистояння з набагато сильнішими зовнішніми ворогами – Радянською Росією та Польщею.

Але говорячи про причини поразки, слід погодитися з досить слушною думкою українського історика з діаспори І. Лисяка-Рудницького, що «було б помилкою говорити про абсолютну поразку української революції. Вона не досягла своєї остаточної мети, але вона внутрішньо переродила суспільство України...» і що «...немає сорому в тому, щоб бути переможеним у боротьбі за свободу. Навпаки, така поразка може стати джерелом духовної обнови, що з нього черпатимуть силу наступні покоління, продовжувачі цієї самої боротьби на новому історичному етапі».

Після розпаду Російської імперії на її теренах утворилося 13 держав, у тому числі 6 радянських республік. Усі радянські республіки мали однакову політичну структуру, а їхні комуністичні партії були складовими частинами РКП(б).

Попри це, національні радянські республіки, включно з УСРР, формально вважалися незалежними. Після підписання 20 грудня 1920 р. договору про військовий і господарський союз між РСФРР та УСРР (а пізніше РСФРР з БСРР і республіками Закавказзя) стосунки радянських республік з РСФРР розвивалися у напрямі поглинення їх останньою, що викликало певне незадоволення з боку республіканського керівництва. У ході дискусій, щодо моделі відносин між радянськими республіками Й. Сталін запропонував план «автономізації» – входження радянських республік до Російської Федерації на правах автономних утворень;

Натомість, В. Ленін запропонував ідею їх добровільного об'єднання у новій федерації, до складу якої мала увійти і Росія, нарівні з іншими республіками.

30 грудня 1922 р. у Москві відбувся 1-й з'їзд Рад СРСР, який юридично оформив створення федерації радянських республік. З'їзд затвердив Декларацію про утворення Союзу РСР і Союзний договір. До складу Союзу увійшли 4 республіки: РСФРР, УСРР, БСРР та ЗСФРР (Закавказька Соціалістична Федеративна Радянська Республіка: Азербайджан, Грузія, Вірменія).

Було обрано ЦВК СРСР, а також чотирьох його голів (від України – голову ВУЦВК Г. Петровського).

На II-му з'їзді Рад Союзу РСР в січні 1924 р. прийнята Конституція СРСР, яка визначила статус України в складі Союзу. У травні 1925 р. було прийнято Конституцію УСРР, в якій законодавчо закріплювалось входження України до складу Союзу РСР.

2.3. Культурне та релігійне життя (1917–1921 рр.)

Перемога Лютневої революції 1917 р. в Росії відкрила певні реальні можливості для відродження української мови та школи. Політика Тимчасового уряду в галузі народної освіти була більш демократичною, ніж царського уряду, й тому вже в березні 1917 р. було видано розпорядження про навчання українською мовою у початкових школах і дано дозвіл на відкриття двох державних українських гімназій та чотирьох кафедр українознавства в університетах.

Однак ці обмежені заходи навряд чи могли задовольнити український народ. Справжнім виразником інтересів українського громадянства й учительства у справі освіти стала Центральна Рада – представницький орган українського народу, створений 7 березня 1917 року, очолений видатним українським істориком і політичним діячем М. Грушевським. Вона відразу ж проголосила головним завданням освітньої політики відродження української мови і школи. Однак реальну справу розбудови української системи освіти здійснювали різноманітні громадські організації (Товариство Шкільної Освіти, вчительські спілки, товариства «Просвіта», кооперативи, культурно-просвітні об'єднання тощо) та органи місцевого самоврядування. Тому перші українські школи відкривалися виключно на громадські й народні гроші. Після проголошення І Універсалу Центральної Ради (10 червня 1917 р.) було створено Генеральний секретаріат народної освіти, який узгоджував роботу громадських організацій.

Найжвавіше і без особливих перешкод відродження української мови відбувалося у нижчих і вищих початкових школах,

що забезпечувалося підтримкою національно свідомої частини населення й учительства. Значно складнішою була ситуація в середніх та вищих навчальних закладах, де значний опір українізації навчання чинили деякі викладачі й батьки учнів, що відбивало ситуацію, яка склалася з культурною політикою щодо України після 250-річного російського панування, русифікації та асиміляції українського населення.

Питання відродження української школи було найголовнішою проблемою двох Всеукраїнських учительських з'їздів, які відбулися у квітні й серпні 1917 р. Згідно з постановами першого Всеукраїнського вчительського з'їзду, українізація середньої школи повинна була проводитися шляхом заснування нових українських гімназій та реальних шкіл. Українознавчі предмети (українська мова і література, історія і географія України) мали бути обов'язковими для всіх без винятку середніх шкіл. Для забезпечення прав національних меншин було визнано за необхідне відкривати паралельні класи.

У вищих навчальних закладах, крім 4-ох кафедр українознавства, I Всеукраїнський учительський з'їзд ухвалив з нового навчального року відкрити ще дві кафедри: історії українського мистецтва та історії української етнографії.

Ці ухвали сприяли реальній справі розбудови української системи освіти. Так, зокрема, 22 серпня 1917 року збори полтавського товариства «Просвіта» на Павленках ухвалили відкрити українську гімназію для хлопців і дівчат. Навчальний заклад було відкрито на кошти місцевого самоврядування й громадськості. Свою роботу гімназія розпочала 15 вересня, а вже 5 жовтня було одержано дозвіл та права урядових гімназій. У школі велика увага приділялась естетичному вихованню. З цією метою шкільний будинок і його приміщення були добре обладнані та прикрашені в українському національному стилі. Окрім загальноосвітніх і українознавчих дисциплін, у навчальний план була включена пластика, яку викладала талановита вчителька Ада Рікторіон. Навчально-виховний процес у гімназії було поставлено на дуже високий рівень. Його забезпечували викладачі з відповідною освітою. Зокрема, вчителі української мови, історії України, німецької мови, природознавства, географії мали університетські дипломи, вчитель

малювання та каліграфії закінчив Академію Мистецтв, ще дві вчительки мали освіту Вищих Жіночих курсів. Школа часто влаштовувала мистецькі ранки й вечірки з різноманітними програмами. Як зауважував викладач цієї гімназії, відомий український педагог Григорій Ващенко, «дух естетизму, що проймав усе життя школи, збагачував психіку учнів тонкими переживаннями, виховував у них здібності відчувати красу природи й мистецтва, вшляхетнював й урізноманітнював їхню вдачу».

Але не в усіх новостворюваних гімназіях усе складалося так добре. Для більшості з них характерною була низка проблем: відсутність власного приміщення, друга зміна навчання, відсутність державної допомоги, нестача підручників й висококваліфікованих учительських кадрів. Однак українські діячі, як могли, розв'язували згадані проблеми. Всього за 13 місяців, що Центральна Рада перебувала при владі, вдалося відкрити понад 50 українських середніх шкіл: з них 47 – гімназії, 6 – учительські семінарії, 2 – реальні школи. В окремих губерніях ця статистика розподілилася таким чином: Полтавська – 18 (13 гімназій, 2 реальні школи, 3 учительські семінарії), Київська – 17 (16 гімназій та 1 учительська семінарія), Подільська – 7 (6 гімназій та 1 учительська семінарія), Чернігівська – 4 гімназії, Херсонська – 3 гімназії, Катеринославська – 2 гімназії, Харківська – 2 гімназії, Бессарабія – 1 гімназія.

Переважна більшість нових українських шкіл була відкрита по селах, оскільки саме українське село потребувало найбільше середніх навчальних закладів.

Значну увагу Генеральний секретаріат народної освіти приділяв проблемам вищої школи. Реорганізація вищих навчальних закладів мала здійснюватися двома шляхами: українізація існуючих університетів та інститутів через відкриття паралельних курсів українською мовою; заснування нових українських вищих шкіл.

5 жовтня 1917 р. відбулося врочисте відкриття першого Українського народного університету (УНУ) в Києві з трьома факультетами: фізико-математичним, правничим та історико-філологічним. Як і більшість перших українських гімназій, Народний університет не мав власного приміщення, заняття проводилися в аудиторіях університету Святого Володимира.

Крім того, він не давав повної (класичної) вищої освіти, до нього вступали люди з дуже різною освітньою підготовкою. Навчання в УНУ давало широку освіту лише тим, хто вже мав диплом класичного університету. Однак позитивне значення його полягало в тому, що це була перша спроба створення українського вищого навчального закладу. Він довів, що Україна має і власні викладацькі сили відповідного рівня, і бажаючих здобувати саме українську високу освіту, що давало можливість у найближчому майбутньому на його основі закласти Український державний університет. Українські освітяни добре розуміли, що народний університет – це своєрідний перехідний етап на шляху до справжнього національного державного вищого навчального закладу. Державний український університет, як найвища ланка освіти, був конче необхідним хоча б з огляду на те, що він міг би стати рушійною силою всього процесу становлення і розвитку національної системи української освіти.

Крім Київського УНУ подібні навчальні заклади було відкрито у Миколаєві, Харкові, Одесі. Наприкінці 1917 – на початку 1918 рр. було закладено і підвалини майбутнього Полтавського українського університету, що розпочав свою діяльність восени 1918 р. А виник цей вищий навчальний заклад на основі утвореного у 1917 р. лекторію Центрального народного музею Полтавщини (колишнього Природничо-історичного музею губерньського земства). Лекторій являв собою своєрідний український народний університет. Лекторій діяв у приміщеннях губерньського земства та Просвітнього будинку. До читання лекцій залучалися кращі наукові сили, у тому числі й М. Рудинський, Н. Мірза-Авакянц та інші. А вже на початку 1918 р. у Полтаві було засновано й справжній УНУ. Ініціатором його заснування виступило міське товариство «Просвіта». В першому весняному семестрі працювали два факультети: історико-філологічний і соціально-правничий. Роботою університету керували О. Левицький та Л. Кротевич.

Восени 1917 р. з'явилося ще два українські ВНЗ у Києві. 7 листопада 1917 р. відкрилася Педагогічна академія, що мала розв'язати гостру проблему браку кваліфікованих учительських кадрів для нових українських шкіл. 22 листопада було засновано Академію мистецтва – першу вищу художню школу в Україні. Головним завданням її організатори вважали підне-

сення українського мистецтва до світового рівня, виховання покоління митців, що можуть здійснити цю мету. В академії викладали видатні українські художники: Ф. Кричевський (побутовий та історичний жанр, офорт та різьбярство), О. Мурашко (портрет), Г. Нарбут (графіка), В. Кричевський (українська архітектура, народне мистецтво, орнамент), М. Жук (декоративне малярство), М. Бойчук (літографія, фреска, мозаїка, інтимний пейзаж), Ф. Бурачек (пейзаж), А. Маневич (декоративний пейзаж). Дійсними студентами могли бути випускники середніх художніх шкіл, усі інші – вільними слухачами.

Справу Центральної Ради у галузі розвитку української освіти, науки і культури продовжив уряд Української Держави гетьмана П. Скоропадського, що прийшов до влади 29 квітня 1918 року. Слід відзначити, що загальна ситуація у сфері освіти тоді була такою ж, як і за доби Центральної Ради. Українізація освіти зіштовхувалася з опозицією. Початкові школи досить легко переходили на українську мову навчання, якщо були забезпечені вчителями. Тому велика увага приділялася підготовці вчителів, які могли б викладати українською мовою в учительських семінаріях.

Складною залишалася ситуація у середній школі, особливо у великих містах, де був значний відсоток неукраїнського та зрусіфікованого населення. Саме цей контингент становив більшість у батьківських комітетах шкіл і серед педагогів. Тому, намагаючись уникнути конфліктних ситуацій, гетьманське Міністерство освіти, за прикладом міністерств Центральної Ради, вважало за краще засновувати нові українські гімназії, ніж українізувати російські. Протягом літа 1918 р. було відкрито 54 українські гімназії, а наприкінці гетьманської доби їх було вже близько 150-ти. У гімназіях, що залишилися з російською мовою навчання, введено як обов'язкові предмети українську мову, історію та географію України, історію української літератури.

6 жовтня 1918 р. у Києві було урочисто відкрито перший Державний український університет, а 22 жовтня – другий Український університет у Кам'янці-Подільському.

У цей же період засновано: Державний український архів, у якому мали бути зосереджені документи історії України, перевезені з архівів Москви й Петрограда, Національну галерею

мистецтва, Український історичний музей і Українську національну бібліотеку, фонд якої швидко зростав. У кінці 1918 р. в ній було вже понад 1 млн. книг, серед яких багато унікальних. За кількістю та якістю книг Українська національна бібліотека могла конкурувати з кращими бібліотеками Європи.

Великою заслугою гетьманського уряду слід уважати заснування 24 листопада 1918 р. Української академії наук, потреба в якій була нагальною. Академія мала три відділи: історико-філологічний, фізико-математичний та соціально-економічний. Першим президентом академії запропонували бути М. Грушевському, однак він відмовився (через розбіжності у політичних поглядах із представниками гетьманського уряду), тому призначено було видатного вченого зі світовим ім'ям, професора хімії Володимира Вернадського (Додаток 51). Першими дійсними членами УАН стали історики Д. Багалій, А. Кримський, М. Петров, хімік В. Вернадський, фізик С. Тимошенко, економіст М. Туган-Барановський, правник О. Левицький, геолог П. Тутковський.

До досягнень у галузі культури за гетьманської доби слід ще додати заснування Українського театру драми та опери, Української Державної капели під керівництвом О. Кошиця, Державного симфонічного оркестру тощо.

13 листопада 1918 р. на українських землях колишньої Австро-Угорської імперії було проголошено Західноукраїнську Народну Республіку. Тут було затверджено державність української мови, обов'язковість її вживання у державних установах і організаціях. Водночас національним меншинам залишено свободу усного і письмового діалогу з державними та громадськими структурами їх рідною мовою (а на цих землях, крім українців, проживали також поляки, євреї та інші народи).

Активно здійснювалася перебудова системи народної освіти. У законі про основи шкільництва публічні школи оголошувалися державними, а вчителі – державними службовцями. За рішенням освітніх органів дозволялося засновувати приватні школи. Українська мова стала основною в усіх державних школах; за національними меншинами – поляками та євреями – визнавалось «право на школу в рідній мові». Спеціальним законом було націоналізовано українські приватні гімназії й

учительські жіночі семінарії. Реорганізовувалась та розширювалась мережа спеціальних і фахових шкіл. При цьому особлива увага приділялась вивченню української мови, математики, історії, географії України та інших слов'янських земель. За бажанням учнів викладалась також польська, німецька й інші мови. Педагоги державних шкіл зобов'язані були скласти професійну присягу на вірність Українській Народній Республіці.

В тяжкі для розвитку мистецтва роки Громадянської війни одним із найоперативніших і найактуальніших видів була плакатна графіка. Вона дуже рельєфно віддзеркалювала строкату картину боротьби і зіткнення різноманітних поглядів, гострих дискусій. Творці плаката зробили великий поступ в освоєнні специфіки плакатної форми, вносячи своє, національне в її розуміння. У багатьох плакатах спостерігається намагання глибше відбити особливості народного характеру, знайти характерний типаж, підкреслити національне в одязі, засобах художнього виразу. Такими є плакати, створені І. Падалкою, Т. Бойчуком. Поряд із поширеними формами агітаційно-закличного плаката з'являється плакат пропагандистський. Розповідний, який уміщував у собі цілу серію окремих сюжетних картинок, об'єднаних однією загальною темою. Такі плакати розвивали традиції народного лубка.

Активно розвивалося театральне мистецтво. До революції 1917 р. у Києві був лише один україномовний театр – це трупа М. Садовського, яка давала вистави у Народному домі. В інших містах України нерегулярно виступали трупи П. Саксаганського, О. Суходольського та інших. Із відродженням української державності відбувалася й реорганізація театральної справи. Вже навесні 1917 р. у Києві створилося товариство «Український національний театр», яке об'єднало кращі акторські сили. Йшли інтенсивні пошуки нових форм театральної роботи. Передові діячі формували нові трупи та оновлювали репертуар.

У Києві в 1918 р. було відкрито три театри – Державний драматичний, Державний народний і Молодий. Перший очолили відомі вже режисери О. Загаров та Б. Кривецький, які пройшли школу в Московському художньому театрі під керівництвом К. Станіславського й Б. Немировича-Данченка. Новий театр у своїй діяльності схилявся до реалістично-психологічної

школи; у його репертуарі були п'єси українських та зарубіжних драматургів.

Заслуговує на увагу Молодий театр, який очолив великий майстер театрального мистецтва, видатний режисер пореволюційної доби, основоположник нового напрямку в історії українського театрального мистецтва Лесь Курбас. Однодумцем і помічником його був Гнат Юра. Труп театру складалася з молодих акторів. Керований Л. Курбасом театр категорично поривав з традицією старого побутового театру, орієнтується на модерні течії західноєвропейського театру. Свій перший сезон театр відкрив п'єсами «У пущі» Лесі Українки й «Затоплений дзвін» Г. Гауптмана. Справжньою несподіванкою для театралів стали постановки трагедії «Цар Едіп» Софокла та поеми «Гайдамаки» Т. Шевченка.

Запитання і завдання

1. Коли був укладений Акт Злуки між УНР та ЗУНР? У чому полягає його зміст?
2. Коли було проголошено утворення Української СРР?
3. Як називався перший радянський робітничо-селянський уряд України?
4. Назвіть риси політики «воєнного комунізму».
5. З якою метою було створено Українську Галицьку Армію?
6. До складу яких держав увійшли західноукраїнські землі після Першої світової війни?
7. Коли закінчилася Українська національно-демократична революція? Чому вона зазнала поразки?

Тема 3. Україна між двома світовими війнами (1921–1938 рр.)

План

- 3.1. *Українська СРР в період нової економічної політики (1921–1928 рр.)*
- 3.2. *Радянська модернізація України (1928–1938 рр.)*
- 3.3. *Західноукраїнські землі в 1920–1930-х рр.*

3.1 Українська СРР в період нової економічної політики (1921–1928 рр.)

Понад шість років безперервних війн і революцій дорого коштували Україні. Внаслідок збройної боротьби, терору, епідемій і вимушеної еміграції вона втратила до 4 млн осіб. Промисловість була зруйнована, обсяг її продукції зменшився майже в 9 разів. Валовий збір зернових становив лише 25% довоєнного. Вартість карбованця порівняно з 1913 р. знизилась в 13 тис. разів.

Однак причини катастрофічного стану економіки полягали не лише у воєнній руїні. Значною мірою це був наслідок політики «воєнного комунізму», яка підірвала матеріальну зацікавленість виробників у результатах своєї праці. В Україні постійно спалахували селянські повстання. Після закінчення воєнних дій реквізиції та заборона торгівлі викликали особливе несприйняття, тому продрозкладка виконувалась з величезними труднощами. Вилучити хліб з українського села ставало дедалі важче. Нестача хліба спричинила різке скорочення видобутку корисних копалин, передусім вугілля. Нестача хліба і вугілля зумовила припинення роботи залізниць. Продовольча, вугільна і транспортна кризи розхитали матеріально-технічне постачання всієї промисловості. Чисельність робітників зменшилася наполовину порівняно з довоєнним періодом. Рятуючись від голоду, робітники осідали в селах.

Катастрофічна криза загострилася у зв'язку з посухою 1921 р., яка стала однією з причин голоду 1921–1923 рр., який охопив Південь України.

Ще на початку 1921 р. більшовицьке керівництво не мало наміру відмовлятися від «воєнного комунізму». У лютому 1921 р. пленум ЦК КП(б)У визнав недоцільною і непридатною для України заміну продрозкладки продподатком. Однак у Москві розуміли, що подальше здійснення політики «воєнного комунізму» може призвести до селянської війни. На X з'їзді РКП(б) в березні 1921 р. Ленін переконав делегатів прийняти рішення про заміну продрозкладки натуральним продподатком. Було покладено початок системі заходів, які згодом назвали новою економічною політикою (неп).

Це був тимчасовий відступ більшовиків від генеральної лінії партії. Суть НЕПу полягала у використанні ринкових відносин і різних форм власності.

Основними причинами переходу до нової економічної політики були:

- глибока соціально-економічна і політична криза більшовицького режиму;
- тотальна господарська розруха, різке скорочення промислового та сільськогосподарського виробництва;
- масові повстання селян, робітників, солдат і матросів;
- політична та економічна ізоляція більшовиків на міжнародній арені;
- спад світового комуністичного руху, не виправдання надій більшовиків на світову революцію;
- намагання утримати владу в будь-який спосіб.

НЕП передбачав такі заходи:

- заміна продрозкладки продподатком;
- дозвіл на вільну торгівлю надлишками сільськогосподарської продукції;
- продаж у приватні руки і передача в оренду дрібних і частини середніх підприємств;
- децентралізація управління промисловістю;
- запровадження госпрозрахунку;
- використання товарно-грошових відносин;
- відмова від карткової системи.

У промисловості почалася здача в оренду націоналізованих дрібних і середніх підприємств їх колишнім власникам. Була

проведена децентралізація управління промисловістю (замість главків підприємства об'єднувались в трести, яким надали господарську самостійність). Багато підприємств були переведені на господарський розрахунок, тобто їх діяльність мала на меті отримання прибутку. Скасовувалась загальна трудова повинність, створювався ринок робочої сили. Було здійснено перехід від зрівняльної заробітної плати до заробітної плати, що залежала від результатів праці.

Була дозволена торгівля, яка замінила притаманний «воєнному комунізму» простий товарообмін. У великих містах почали діяти торгові біржі. В економіку активно залучались іноземні інвестиції у формі концесій. 1924 р. внаслідок грошової реформи в обіг була введена конвертована валюта – червонець, який дорівнював 10 золотим карбованцям. Джерелом постійного поповнення держбюджету стали податки.

В Україні НЕП був впроваджений пізніше – з 1922 р. і його введення було ускладнене значними труднощами, більшими, ніж у районах Росії. Затримало введення НЕПу те, що у 1921 р. в українських селян залишався борг з продрозкладки за 1920 р., який був перенесений на наступний.

Однак у цілому НЕП створив сприятливі умови для організації господарства на принципах ринкової системи і це сприяло поживавленню і швидкій відбудові економіки. Вже у 1925/26 господарському році Україна в цілому досягла до воєнного рівня промислового виробництва. Ще успішніше розвивалось сільське господарство, яке базувалося в роки НЕПу на одноосібних селянських господарствах. 1927 р. оброблялося на 10% більше землі, ніж 1913 р. В умовах НЕПу знову був відроджений прошарок підприємців, торговців та інших представників буржуазії, що легально здійснював свою економічну діяльність.

Неп досяг свого розквіту в 1926 р.: на цей час оплата в промисловості зросла в 1,6 разу (у порівнянні з 1924 р.), заробітну плату вчителям підвищили в 3,6 рази, розвивалося масове будівництво і капітальний ремонт житла, обов'язковою стала 14-добова відпустка для працюючих у містах, прибутки селян на третину перевищили довоєнні.

Отже, головні наслідки НЕПу можна звести до наступного:

- відродження приватної ініціативи;
- поживавлення торгівлі;

- зростання особистої зацікавленості трудящих у результатах праці;
- поліпшення економічної ситуації;
- швидкі темпи відбудови народного господарства;
- зростання життєвого рівня населення;
- конфлікт між ринковими відносинами та адміністративно-командною системою.

Хоча НЕП виявився цілком життєздатним, в уяві більшовиків така політика не мала подальшої перспективи. Для них вона була нічим іншим, як тимчасовим відступом перед капіталізмом, за яким розпочнеться новий наступ. Нова економічна політика базувалася на двох несумісних елементах:

- ринкових відносинах в економіці, плюралізмі форм власності та господарського укладу;
- монополії більшовиків на владу, жорсткій адміністративно-командній системі в політичній організації суспільства.

Незабаром протиріччя, які поєднував у собі неп, призвели до ряду криз: «криза збуту» 1923 р., товарний голод 1924 р., зростання інфляції та товарний голод 1925 р., криза хлібозаготівель узимку 1927–1928 рр. тощо. Останню кризу, породжену невідповідністю низьких державних закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію високим цінам на товари промислового виробництва, більшовицьке керівництво використало як привід для відновлення конфіскацій хліба і згортання непу. За висловом Й. Сталіна: «НЕП послали «до біса». Це було обумовлено тим, що НЕП був реакцією на об'єктивні обставини – кризовий стан економіки, невдоволення селян продрозкладкою, протести селян і робітників. Коли проблема економічної відсталості була вирішена і країна вийшла з економічної кризи, НЕП згорнули. Радянське керівництво перейшло до адміністративно-командної економіки.

3.2. Радянська модернізація України (1928–1938 рр.)

Сталінська модернізація України та її соціально-економічні наслідки

На базі НЕПу у середині 1920-х років промисловість в основному досягла довоєнного (1913 р.) рівня. Тому цілком закономірно, що з весни 1925 р. було взято курс на індустріалізацію країни.

Індустріалізація в СРСР – це комплекс заходів з прискореного розвитку промисловості, вжитих ВКП(б) у період другої половини 20-х до кінця 30-х років

Метою індустріалізації було здійснення ривку у розвитку індустрії, ліквідації економічного відставання СРСР від передових країн Заходу. Курс на індустріалізацію країни було взято на XIV з'їзді ВКП (б) (грудень 1925 року).

Причини індустріалізації:

- необхідність технічного переозброєння економіки;
- створення військово-промислового комплексу;
- створення матеріально-технічної бази для економічної самостійності країни в умовах капіталістичного оточення і можливу економічну ізоляцію;
- необхідність технічної підготовки до кооперування села (випуск тракторів, машин, с / г інвентарю і т.п.);
- зміна соціально-класової структури населення в бік збільшення чисельності пролетаріату (селянство в країні становило понад 80%).

Особливості радянської індустріалізації полягали в тому, що почалася вона з важкої, а не з легкої, як в інших країнах, промисловості, мала дуже високі темпи, спиралася тільки на внутрішні джерела та здійснювалася за планом.

Здійснення індустріалізації в СРСР ускладнювалося тим, що країна могла розраховувати тільки на внутрішні джерела фінансування: «перекачування» коштів із села в місто; із легкої та харчової у важку промисловість; збільшення прямих і непрямих податків; внутрішні позики; випуск паперових грошей, не забезпечених золотом; розширення продажу горілки;

збільшення вивозу за кордон нафти, лісу, хутра та хліба тощо. Відчувався брак кваліфікованих кадрів робітників та інженерів. Давалося взнаки й те, що це був перший в історії досвід проведення планової індустріалізації.

Економіка СРСР здійснювалася шляхом планування на кожні 5 років.

П'ятирічки – централізовані державні перспективні плани, що спрямовували розвиток економіки, техніки, науки, освіти та культури в СРСР на 5 років.

Перший п'ятирічний план (1928–1933 рр.) передбачав напружені, але реальні темпи приросту промислової продукції. Але незабаром Сталін почав вимагати різкого підвищення планових цифр, що не могло не призвести до диспропорції та зривів. Всупереч заяві Сталіна про виконання плану першої п'ятирічки за чотири роки і три місяці, насправді за більшістю показників він далеко не був виконаний навіть за п'ять років.

Під час 1-ї п'ятирічки в Україні було створено Сільсько-господарське машинобудування (ХТЗ почав випускати перші трактори; Харківський завод «Серп і молот» – складні молотарки; запорізький завод «Комунар» – зернові комбайни тощо). Була розширена і оновлена металургійна база (побудовані заводи «Запоріжсталь», «Азовсталь», «Криворіжсталь»; реконструйовані металургійні заводи в Дніпродзержинську, Дніпропетровську, Макіївці і т.п.). Створена енергетична база (Дніпрогес і десятки менш потужних ГЕС). Ліквідовано безробіття.

Під час другої п'ятирічки (1933–1937 рр.) було збудовано Харківський турбінний завод, Новокраматорський завод важкого машинобудування, азотний завод в Горлівці та ін.

Напружені плани вимагали інтенсифікації праці робітників. Цього досягали двома шляхами.

Першим було розпалення масового ентузіазму. Для цього використовувалися «соціалістичне змагання», зустрічні плани, рух новаторів, нагородження орденами, присвоєння звання Героя Соціалістичної Праці тощо.

Однією з перших найбільш масових форм «соціалістичного змагання» було ударництво. Головна ознака ударництва – перевиконання виробничої норми.

Ударник – працівник, який демонструє підвищену продуктивність праці.

У 1935 р. був широко розрекламований рекорд вибійника шахти «Центральна-Ірміно» в Донбасі Олексія Стаханова, який з допомогою двох помічників вирубав за зміну 102 т вугілля, перевищивши норму в 14,5 раз (щоправда, справедливіше було б поділити цей рекорд на трьох). Досягнення Стаханова було негайно використане для організації змагання за перевиконання норм виробітку – стахановського руху.

Рух ударництва було важливим засобом ідеологічного впливу. Імена ударників, які досягли найбільш вражаючих результатів, широко використовувалися в якості прикладу для наслідування (шахтар Олексій Стаханов, машиніст паровоза Петро Кривоніс, трактористка Паша Ангеліна, сталевар Макар Мазай і багато інших), вони отримували вищі урядові нагороди, їх висували в виборні органи влади і т. д.

Другий шлях – прямий примус і страх. Тих, хто не виявляв особливого ентузіазму, змушували працювати під страхом адміністративних стягнень. Брак у роботі, пошкодження станків кваліфікувались як підривна діяльність і могли завершитись навіть арештом.

Головні особливості індустріалізації в Україні:

1. Залучення в промисловість республіки відносно більшої частини коштів ніж в інші республіки.
2. Побудова в Україні промислових гігантів.
3. Нерівномірність в часі процесу здійснення індустріалізації (так, в роки першої п'ятирічки з 1500 підприємств, що споруджувались в СРСР в Україні побудовано 400; в другій п'ятирічці (1933–37 роки) з 4500 – 1000; а в третій, незавершеній (1938–41 роки) з 3000 – 600).
4. Поява у республіканському промисловому комплексі нових галузей: електрометалургії, маргаринової, комбікормової тощо.
5. Витіснення приватного сектору в економіці України йшло вищими темпами, ніж в цілому по СРСР (якщо в цілому на початку 20-х років приватний сектор давав 25% виробництва промислової продукції, то в 1928 році на його частку припадало лише 12% (по СРСР – 17%).

6. Індустріалізація в Україні вела до перекосів і деформацій у розміщенні продуктивних сил: прискорювався промисловий розвиток Дніпро-Донецького регіону, а інші регіони України значно відставали.
7. Завдяки модернізації промисловість групи «А» (виробництво засобів виробництва) значно випереджала промисловість групи «Б» (виробництво предметів споживання) (87,5% і 12,5% відповідно).

Наслідком індустріалізації УСРР стало випередження республікою за рівнем розвитку промисловості передових країн світу (за виправкою чавуну УСРР зайняла друге місце, сталі – третє місце в Європі, за видобутком вугілля – четверте у світі). Україна перетворилася на промислово-аграрну республіку. Водночас форсована індустріалізація стимулювала негативні тенденції у господарстві УСРР. Привілейоване, домінуюче становище важкої промисловості вело до виробництва продукції заради виробництва, для військово-промислового комплексу, а не для людини, як головної цінності суспільства. Посилилися диспропорції між традиційно індустріальними і сільськогосподарськими регіонами республіки. Донбас перетворився у всеосязну «кочегарку», на цьому регіоні, як на полігоні, були відпрацьовані і поширені по всій країні командно-адміністративні методи управління при зростаючій централізації планування, фінансування і матеріально-технічного забезпечення.

Колективізація сільського господарства.

Голодомор 1932–1933 рр.

Взявши курс на модернізацію промислового потенціалу країни, радянське керівництво зіштовхнулося з проблемою браку коштів, сировини і робочих рук. Вирішити ці проблеми можна було завдяки селянству, що становило більшість населення УСРР. Саме тому, Й. Сталін розпочав суцільну насильницьку колективізацію.

Колективізація – примусова система заходів, спрямована на перетворення одноосібних селянських господарств у великі колективні й радянські господарства (колгоспи і радгоспи).

1929 р. вважається роком переходу до політики суцільної колективізації. Колективізація здійснювалася форсованими насильницькими методами.

Вона передбачала ліквідацію цілого класу заможних господарів, яких називали «куркулями».

Мета розкуркулення: передача колгоспам (державі) найприбутковіших селянських господарств разом із землею та реманентом, вилучення значних запасів сільськогосподарської продукції, ліквідація найзаможнішого прошарку селян, яких радянська влада вважала джерелом капіталізму на селі. Основна ціль – вибити із селянина почуття хазяїна-хлібороба та перетворити його на політично безправного й економічно залежного від тоталітарної системи виробника сільськогосподарської продукції в одержавлених колгоспах.

Примусова колективізація з усуспільненням майже всього майна, репресіями та свавіллям, розкуркулювання, яке зачіпало інтереси й долю не тільки заможних селян, викликало незадоволення й масові виступи на селі. За даними англійського дослідника Р. Конквеста, відзначеного в незалежній Україні державною премією ім. Т. Шевченка, лише в 1930 р. кількість селян-повстанців проти сталінської колективізації в УСРР перевищила 40 тис. осіб.

Це змусило керівництво більшовиків дещо відступити. Після визнання «деяких помилок» і дозволу виходити з колгоспів кількість колективних господарств різко зменшилось. З 10 березня по 20 червня (протягом 100 днів) з колгоспів вийшло 1,5 млн. (50%) селянських господарств. Восени у колгоспах залишалося менше третини селян України, в основному бідняки.

Новий наступ на селян почався восени 1930 р. вишукуванням нових куркулів, що мало на меті залякати селян.

У січні 1934 р. на XII з'їзді КП(б)У П. П. Постишев (другий секретар ЦК КП(б) України) звітував: ліквідували близько 200 тис. селянських господарств, оголошених куркульськими. Разом із членами сімей це склало приблизно 1,5 млн. чол. Переважна більшість із них була вислана на Крайню Північ і до Сибіру, де багато хто загинув. До кінця 1932 р. у республіці було колективізовано майже 70% селянських господарств, а наприкінці другої п'ятирічки їх відсоток дорівнював 96–99%.

До того ж, з 1932 р. вводився «внутрішній паспорт» для всіх інших селян, що без дозволу місцевої влади не давало їм

можливості переїхати до міста. Фактично, це було друге кріпосне право.

Суцільна насильницька колективізація призвела до катастрофічних наслідків – дезорганізації і деградації аграрного сектору на початку 1930-х років. Скоротилося поголів'я рогатої худоби та коней (на 40% і 33 %), свиней і овець (на 74% і 62 %). Річний валовий збір зернових культур дорівнював показникам після голодного 1921 р.

Давалося взнаки відчуження колгоспників від результатів своєї праці і знищення найбільш продуктивного виробника під час «розкуркулення». Апогеєм трагедії став голодомор 1932–1933 рр., про який сталінське керівництво, а потім його послідовники замовчували понад півстоліття. Його спричинили не тільки об'єктивні фактори (особливо посуха), а й високі натуральні штрафи, які перетворили голод на голодомор з десятикратно більшими жертвами.

За підрахунками С. В. Кульчицького, смертність від голоду в Україні становила 3–3,5 млн. осіб. Повні демографічні втрати сягали за 1932–1934 рр. 5 млн. осіб. Голодомор 1932–1933 років визнаний актом геноциду українського народу, здійснений керівництвом ВКП(б) та урядом СРСР. Це зазначено в постанові Верховної Ради України від 15 травня 2003 р. та доповіді на засіданні Генеральної асамблеї ООН президента України Л. Кучми у вересні 2003 р., а також у Законі «Про Голодомор 1932–1933 рр. в Україні», ухваленому Верховною Радою України у листопаді 2006 р.

Влада помстилася українському селянству за його супротив насильництву, за відмову без вагань підтримувати утопічну ідею «побудови соціалізму в окремій країні». Так в Україні було знищено найбільш працездатних і заможних господарів.

Отже, наслідки колективізації можна звести до наступного:

- отримання коштів для індустріалізації;
- знищення найбільш працездатних селянських господарств;
- занепад почуття індивідуалізму, властивого українському селянинові;
- дезорганізація аграрного сектору (індивідуальні селянські господарства руйнувалися, а колгоспи технічно й організаційно були ще слабкими);

- наростання кризових явищ у сільському господарстві (зниження продуктивності праці, падіння валових зборів зерна тощо);
- утвердження командної економіки на селі при повному підпорядкуванні колгоспів державній владі;
- Голодомор 1932–1933 рр.

Утвердження тоталітарного режиму і його прояви у суспільно-політичному житті УСРР

Жорстокість партійно-державної політики хлібозаготівель спричинила перелом у настроях української молоді. Якщо раніше, приблизно до 1928 р., значна частина молоді республіки ставилася до більшовицької влади індиферентно або лояльно, то згодом дедалі більше молодих людей висловлюють неприховане незадоволення діями керівництва. Органи Державного політичного управління (ДПУ) протягом 1928–1929 рр. виявили чимало підпільних молодіжних організацій в селах УСРР. У трьох населених пунктах Вінниччини, приміром, діяла «Народна партія визволення України», в Одеській окрузі – «Союз молоді» на чолі з секретарем сільради.

На Київщині «куркульська група молоді», якою керував місцевий учитель, випускала підпільну газету «За матір – Україну», у Білоцерківській окрузі діяла «петлюрівська» організація «Комітет визволення України», при чому, до її складу входили й комсомольці.

На нараді ЦКЛКСМУ (березень 1929 р.) також йшлося про те, що чекісти виявили поширення антирадянських настроїв серед широких кіл студентства. У ВНЗ та технікумах виникали підпільні групи: «Полуботківська громада» в педагогічному технікумі у Білій Церкві, «Українська національна організація молоді», що складалася з 18 учнів у медшколі Іллічівського району Вінниччини, «Товариство звільнення селян» у Чернігівському сільськогосподарському технікумі тощо. У деяких містах УСРР існували троцькістські угруповання, лише в Одесі членами такого гуртка були 62 колишні комсомольці. Невипадково, у своєму виступі на X партконференції Куп'янщини 24 лютого 1925 р. комуніст Шевцов сказав: «Ніхто так, як Троцький не зумів знайти та своєчасно підмітити помилки партії, і в цьому

сенсі особа Троцького заслуговує на повну повагу». Голова ДПУ УСРР В. Балицький навесні 1930 р. повідомляв: «За участь в антирадянських організаціях заарештовано 2200 юнаків та дівчат». Не виключено, що звинувачення, висунуті проти частини затриманих, були сфабриковані.

Досить велика кількість молоді брала участь у релігійних об'єднаннях, включаючи й сектантські. Багато молодих селян-українців записувалися до хорових, музичних і драматичних гуртків, у яких, на думку керівників ЛКСМУ, переважали «націоналістичні й антирадянські елементи села, котрих позбавили права голосу, викинули з ВНЗ та профшкіл».

Серед молодшого робітничого середовища не лише в УСРР, але й в інших республіках (найбільше в Росії) у 1920-х роках небезпечно поширилися хуліганство та кримінальні злочини. Вони набули такого характеру, що навіть міліція уникала патрулювання в робітничих районах невеликими групами.

Радянсько-більшовицький режим створював атмосферу постійного нагнітання страху й пошуку ворогів, зовнішніх та внутрішніх, хоча рештки так званих ворожих експлуаторських класів були вже ліквідовані.

Ще влітку 1928 р. Й. Сталін висунув тезу про загострення класової боротьби в країні в міру просування її шляхом до соціалізму. Таке «теоретичне» обґрунтування відкрило шлях до ескалації репресій. У вересні 1929 р. було заарештовано ряд українських діячів науки, культури у справі інспірованої ДПУ так званої «Спілки визволення України». Процес над 45-ти «керівниками» СВУ став сигналом до масових репресій проти української інтелігенції, «чистки» багатьох українських наукових, освітніх і культурних закладів. У 1931 р. ДПУ сфабрикувало чергову справу «Українського національного центру». Зазнала репресій і Українська автокефальна церква, її ліквідували, а більшість священників опинилися у сталінських таборах.

В 1933 р. за ініціативою вірного сталінського поплічника Павла Постишева, відрядженого в Україну, була проведена чистка державного апарату, що стало сигналом до репресій у всіх установах. Тільки з апарату споживної кооперації «вичистили» понад 4 тис. чоловік. За звинуваченням у націоналізмі жертвами «чистки» стали 15 тис. відповідальних партійних

функціонерів, особливих втрат за цим «злочином» понесли вузи, школи і апарат Наркомату освіти.

Таким чином, Україна ще на початку 30-х років пережила масштаби репресій, які в СРСР почалися в 1937–1938 рр. І в роки «великого терору» УСРР була серед тих республік, які найбільше постраждали від сталінської каральної машини. Про наслідки беззаконня в Радянській Україні переконливо г свідчать матеріали, підготовлені

Головною редакційною колегією (голова академік НАН України П. Т. Тронько) серії книги «Реабілітовані історією» в 27 томах. Йдеться про унікальне видання в межах державної програми науково-документальних досліджень в кожній області, Автономній республіці Крим та в містах Києві і Севастополі відповідного тому «Реабілітовані історією». Таке копітке дослідження було визнане постановами Президії Верховної Ради України від 6 квітня 1992 р. і Кабінету Міністрів України від 11 вересня 1992 р.

До пошукової та науково-реакційної роботи були залучені тисячі науковців, активістів товариства «Меморіал», журналістів, живих свідків репресій. Вони допомогли відновити правду про невинних жертв тоталітаризму – вчених, лікарів, вчителів, робітників, селян, проголошених за сфабрикованими справами ЧК-ГПУ-НКВД-КГБ «ворогами народу». Якщо на Черкащині під жорна репресивного режиму потрапили в більшості люди села, у Києві і Харкові – інтелігенція, то Донбас втратив більшість господарських кадрів, особливо командного складу напередодні Другої світової війни. Як правило в кожній із областей том складається із 3–5 книг. Див.: www.reabit.org.ua.

Смерчем пронеслися операції НКВС в Українській РСР за національною ознакою, коли репресували тільки за те, що був греком, поляком, німцем. Сутність тоталітаризму радянської моделі можна проілюструвати на прикладі родини Г. В. Гвахарії, яка зазнала безпідставних звинувачень, катувань і засуджень. Георгія Віссаріоновича із Москви за наказом наркома важпрому Союзу РСР Г. К. Орджонікідзе відрядили в Донбас на реконструкцію гіганта індустрії Макіївського металургійного заводу. Невдовзі про справи на технічно переозброєному підприємстві знала вся країна, особисто Й. В. Сталін. Завдяки здійсненню

цілого комплексу організаційно-технічних і економічних заходів, першими в галузі макіївські металурги відмовились від державної дотації виробництва і очолили боротьбу за беззбиткову роботу. Визнанням досягнутих успіхів і здібностей керівника-новатора стало нагородження Г. В. Гвахарії орденом Леніна, обрання членом ЦВК Рад Союзу РСР. Дружина Г. В. Гвахарії Варвара Володимирівна була нагороджена орденом «Знак пошани». Але в квітні 1937 р. їх заарештували і справи приєднали до загальної під назвою «Антирадянська троцькістська організація в Донбасі», за якою проходила майже більшість заарештованих тоді партійних працівників і господарників басейну. Як свідчать архівні документи, на 23 допитах із 26, які витерпів Георгій Віссаріонович, він категорично відвертав всі звинувачення, як безпідставні. Через чотири місяці слідства спеціальному засіданню Військової колегії Верховного суду Союзу РСР вистачило 15 хвилин (!), щоб винести вирок «розстріляти». Цей вирок прискорив «слідство» проти Варвари Володимирівни: «їй було відомо про антирадянську троцькістську діяльність чоловіка... і вона про це не повідомила у слідчі органи». «Як соціальне небезпечну особу», її засудили на 8 років таборів», а через два роки повернули на допити до Москви на Луб'янку. Тут нічні допити (збереглося 17 протоколів) і 8-місячне очікування «довели» Варвару Володимирівну на засіданні Військової колегії (!) Верховного суду СРСР визнати себе винною, «бо вже багато перестраждала». Вирок найжорстокіший і оскарженню не підлягав, хоч винесли його за 20(!) днів очікувань, коли німці наступали на Москву. Тільки через два десятиліття, за часів хрущовської «відлиги» подружжя Гвахарії було реабілітовано за відсутністю злочину. Таким був тоталітаризм радянського зразку.

На завершення впливає змістовний висновок. За два десятиліття світової історії відбулися суттєві, а в деяких аспектах кардинальні трансформаційні зміни всіх сфер життєдіяльності людства. Геополітичні реалії 20–30-х рр. зробили своєрідний екзамен творцям концепції післявоєнного світового устрою. Доводили свою життєздатність різні моделі соціально-економічного розвитку. Різні напрями по-своєму впливали на культурні трансформації. Заявили на право існування різні

політичні ідеології, які в значній мірі посприяли загостренню суперечностей у міждержавних відносинах. Людство предстало перед новою Другою світовою війною.

3.3. Західноукраїнські землі в 1920–1930-х рр.

Після Першої світової війни, в міру того як на місці нещодавно могутніх імперій поставали національні держави, у Східній Європі формувався новий політичний порядок. Хоча принцип самовизначення націй дістав загальне визнання, однак, застосовувався не завжди, внаслідок чого не всі народи здобули державність. Відтак у міжвоєнний період національне питання не було до кінця з'ясоване. Із зростанням напруженості між панівними націями та утисненими меншинами, воно ставало вибухонебезпечним. А соціально-економічні проблеми, які були в цих регіонах іще з часів імперії, лише поглиблювали гостроту ситуації.

Близько 7 млн. українців, в основному колишніх підданих Габсбурзької монархії, виявилися єдиною великою нацією, що тоді не завоювала незалежності. Більшість українців входили до складу Польщі, решта жила в Румунії та Чехословаччині. Ставши скрізь, і особливо в Польщі та Румунії, об'єктом дискримінаційної політики, західні українці прагнули до самоврядування, що, на їхню думку, вирішило б їхні політичні, соціально-економічні та культурні проблеми. Ці сподівання наштовхнулися на асиміляційну політику держав, у яких вони проживали, й тому в житті західних українців протягом усього міжвоєнного періоду панувала національна конфронтація.

Із переворотом Пiлсудського 1926 р. до влади прийшов більш авторитетний польський уряд, і стали з'являтися перші ознаки можливого поліпшення стосунків з українцями. Уособленням цього нового підходу був Генрик Йозевський, призначений у 1927 р. волинським воєводою. Йому пощастило дещо повернути на свій бік українських селян завдяки розподілу великої частини урядових земель серед місцевого населення. Він також пішов на обмежені поступки політичним керівникам волинських українців, одночасно намагаючись ізолювати від їх «згубного впливу» націоналістичне настроєних галичан.

Але врешті-решт зусилля Йозевського були підірвані релігійною дискримінацією православних волинян та запеклим опором місцевого чиновництва та польських націоналістів.

Українсько-польські стосунки значно погіршилися під час Великої депресії 1929–1933 рр., що особливо дошкульно вдарила по населених українцями сільськогосподарських районах. Селяни терпіли не стільки від безробіття, скільки від катастрофічного падіння прибутків, спричиненого зменшенням попиту на їхню продукцію. В роки цієї кризи чистий прибуток з одного акра невеликих селянських землеволодінь упав на 70–80%.

За цих обставин ненависть українських селян до щедро субсидованих колоністів та багатих польських землевласників, як ніколи, загострилася. Зростало також невдоволення серед української інтелігенції, особливо серед її молодих (і безробітних) представників, через те, що всі нечисленні урядові вакансії незмінно віддавалися полякам. Тому коли радикально настроєні українські націоналісти закликали чинити активний опір польському пануванню, вони знайшли негайний відгук серед молодих українців.

Влітку 1930 р. Галичиною прокотилася хвиля нападів на польські маєтки, що звичайно зводилися до підпалів. Було зафіксовано близько 2200 таких актів. У відповідь на це уряд удався до масових і жорстоких дій. У середині вересня на українські села налетіли великі підрозділи поліції та кавалерії, розпочавши кампанію пацифікації («умиротворення»). Застосовуючи принцип колективної відповідальності, озброєні загони позаймали близько 800 сіл. Вони руйнували осередки українських громад і читальні, конфісковували майно та продукти, фізично карали тих, хто протестував. Було заарештовано понад 2 тис. українців, здебільшого школярів, студентів і молодих селян; майже кожний третій отримав тривалі терміни ув'язнення. Українських депутатів сейму посадили під домашній арешт, аби не допустити їхньої участі у виборах, що проходили в той час, а їхніх українських виборців тероризували, змушуючи голосувати за польських кандидатів.

Через протести українців до Ліги Націй доля української меншості в Польщі взагалі та кампанія «умиротворення» зокрема набули характеру міжнародного скандалу. Проте якщо

європейські та особливо британські політики засудили поведінку поляків, то Комітет Ліги Націй звинуватив українських екстремістів у провокуванні репресій. Хоча польський уряд швидко придушив заворушення, але кінець кінцем його дії ще більше розлютили українців, призвели до зростання екстремізму з обох сторін і ускладнили пошуки конструктивних рішень.

Таке «умиротворення» не послабило рішучості молодих радикально настроєних націоналістів боротися проти польського режиму. ОУН на початку 30-х років лише змінила тактику, зосередивши зусилля на організації політичних убивств провідних польських державних діячів та урядових чиновників, а також на експропріації коштів, необхідних для її діяльності. Зі свого боку уряд займав щодо українців безкомпромісну позицію. Він скасував самоврядування в селах, перевівши їх під владу польських чиновників. У 1934 р. у Березі Картузькій було влаштовано концтабір, в якому тримали близько 2 тис. політичних в'язнів, переважно українців. Того ж року Польща відмовилася від свого зобов'язання перед Лігою Націй забезпечувати права національних меншостей.

Ця політика уряду свідчила про його перехід на вкрай праві позиції. Починаючи з 1935 р. за новою конституцією вся влада зосереджувалася в руках маршала Пілсудського, повноваження сейму обмежувалися, а інтереси держави оголошувалися справою першорядної ваги. Вибори реорганізовувалися так, щоб надати урядові прерогативи схвалення чи відхилення кандидатів. Після смерті Пілсудського того ж року в управлінні державою дедалі більшу роль стали відігравати воєнні кліки.

Як і в польському, так і в українському таборі були помірковані діячі, яким набридли безперервні польсько-українські сутички, і постало питання компромісу. З українського боку за компроміс стала виступати найбільша українська політична партія – Українське народно-демократичне об'єднання (УНДО) її лідерів непокоїли наслідки насильницьких актів ОУН і спровоковані ними репресії щодо українців. На них також тиснув український кооперативний рух, який для ефективної діяльності потребував політичної стабільності, змушуючи шукати шляхів до зближення. З польського боку теж з'явилися ознаки готовності до компромісу. В 1933 р. уряд заснував

«Польсько-український бюлетень» – часопис, який висвітлював позитивні аспекти українсько-польських взаємин. Незабаром після цього прем'єр-міністр Ваидав Єнджеєвич публічно визнав, що помилок припустилися обидві сторони. Як не парадоксально, але вбивство оунівцями міністра внутрішніх справ Броніслава Перацького у 1934 р. прискорило процес зближення, позаяк цей акт рішуче засудили як УНДО, так і митрополит Шептицький. Так у 1935 р. було розчищено шлях для укладення обмеженої угоди між урядом та УНДО згодом відомої як «нормалізація».

Угода закликала українців офіційно визнати примат інтересів Польської держави й голосувати за новий бюджет. За це уряд допускав кандидатів від УНДО до виборів, тим самим значно збільшуючи українське представництво в сеймі. Після виборів уряд пішов на ряд інших поступок. Лідер УНДО Василь Мудрий був обраний віце-мером, шалком сейму. Було звільнено більшість українських в'язнів із Берези Картузької. Деякі українські економічні установи та кооперативи отримали фінансові позички. І багатьом членам УНДО здавалося, що життя під Польщею могло стати досить стерпним, особливо в порівнянні з тими страхіттями, яких зазнавали в цей час українці під радянською владою.

Проте «нормалізація» не зустріла визнання серед усіх українців. Опозиція в самому УНДО та інші українські партії атакували лідерів УНДО за те, що вони «погоджуються їсти крихти з польського столу». Не було чимось несподіваним і те, що радикально настроєні націоналісти відкинули нормалізацію й продовжували свою революційну діяльність. І нарешті, скептицизм щодо можливості успіху політики зближення живила глибоко вкорінена в усьому українському суспільстві недовіра до поляків. Незважаючи на поступки центрального уряду, на східних землях майже кожний воєвода, війт чи навіть начальник поліції застосовував власні й незмінно брутальні методи «ведення справ» з українцями. Такий підхід чиновників, звичайно, підтримувала місцева польська меншість. Натовпи поляків плюндрували українські установи, часто у таємній змові з місцевим польським чиновництвом. Польські юнаки, організовані у напіввоєнізовані загони «стрільців», під приводом допомоги

в забезпеченні правопорядку, часто переслідували українців. У 1938 р. відома своєю жорстокістю прикордонна поліція провела в населених українцями районах уздовж радянського кордону, так би мовити, міні-пацифікацію.

Іншою країною, котра в хаосі 1918–1919 рр. захопила значну кількість українців, була Румунія. За румунською статистикою, у 1920 р. в її межах проживало близько 790 тис. українців, що складали 4,7% населення. Українці утворювали три виразних підгрупи. Перша – близько 450 тис. чоловік – мешкала в південно-східній частині країни, у колишній російській провінції Бессарабія (нинішня Молдова), що мала вихід до Чорного моря. У 1919 р. під Хотиним ці бідні селяни підняли повстання проти румунського уряду, яке очолили більшовики, але після його поразки їхня політична активність занепала. Інша невелика група українців проживала на колишній угорській території Мараморош і також була політично малоактивною. Третю й найбільш діяльну українську громаду складали близько 310 тис. українців Буковини. Румунська окупація призвела їх до глибокого політичного занепаду. Під владою Австрії Буковина була автономною провінцією, а українці – її найчисельніша національна група – мали порівняно сильне політичне представництво у Відні, широке місцеве самоуправління, розвинену систему україномовного шкільництва. Все це було втрачене з анексією цього краю Румунією. Із спільності, котра з усіх західних українців користувалася найбільшим сприянням, буковинці стали найбільш гнобленими.

Своєю нетерпимістю до національних меншостей Румунія перевершувала навіть Польщу. Після визнання у 1920 р. західними союзниками румунських претензій щодо Буковини румунський уряд закрити усі українські школи й навіть відмовився визнати українців за окрему націю. В освітніх заходах 1924 р., скерованих на румунізацію шкіл, українців називали «громадянами румунського походження, що забули рідну мову». До 1927 р. всі сліди колишньої автономності Буковини було стерто, а сам край уже розглядали як одну з румунських провінцій.

Двадцять два роки, проведені українцями під владою Румунії, поділяються на три періоди. У перший період, що тривав з 1918 до 1928 р., румунський уряд запровадив у провінції

воєнний стан. Серед буковинських українців, призвичаєних до впорядкованої конституційної системи Австрії, брутальна ліквідація їхніх прав і румунізація культурного життя посіяли шок і розгубленість. Згодом вони трохи оговталися протягом відносно ліберального періоду 1928–1938 рр. Але у 1938 р., з приходом до влади в Румунії військових, почався період жорстокого, майже тоталітарного правління.

За таких обставин лише в короткий період між 1928 та 1938 рр. можна було думати про відродження українського життя, та й то в обмежених рамках. Невелика буковинська спільність реагувала на румунське правління подібно до своїх співвітчизників у Польщі. Старші за віком і краще соціально влаштовані, її представники схилялися на користь «органічної» роботи й компромісу з режимом. Вони відновили культурні товариства, хори, театральні трупи, студентські гуртки та органи преси. У 1927 р. під проводом Володимира Залозецького вони навіть утворили Українську національну партію. Проте у 1938 р. цю партію й багато інших українських організацій було розпущено. У середині 30-х років сформувався «революційний» або націоналістський табір на чолі з Орестом Зибачинським, Петром Григоровичем і Денисом Квітковським. Вербуючи нових членів із більшою вибірковістю ніж ОУН у Галичині, ця невелика за чисельністю організація незабаром підпорядковувала собі студентські, молодіжні та спортивні товариства. Завдяки своїй конспіративній будові вона виявилася єдиною на Буковині українською організацією, що не тільки витримала репресії уряду, а й навіть зросла на протидію їм.

1921 р. у Чехословаччині проживало близько 455 тис. карпатоукраїнців. Із них у чеській частині країни мешкали 370 тис., а 85 тис. населяли околиці Пряшева у словацькій частині федерації. Бажаючи модернізувати всі регіони своєї нової держави, чехи намагалися підняти рівень життя й у Закарпатті. У 20-х роках було поділено великі угорські маєтки й близько 35 тис. селянських господарств отримали додаткові ділянки, кожна розміром понад два акри. Разючим контрастом до Польщі та Румунії було те, що чеський уряд у свої населені українцями території вкладав більше коштів, ніж вилучав. Однак цих інвестицій було надто мало аби якось полегшити страшні злидні в регіоні. З початком депресії 30-х років населення Закарпаття

спіткали тяжкі випробування, що часом виливалися в голодування широких мас народу. З точки зору освіти й культури чеська політика явила собою жадану зміну після інтенсивної мадяризації. Передусім різко зросла кількість освітніх закладів. Між 1914 та 1938 рр. число початкових шкіл зросло з 525 до 851, а гімназій – із трьох до двох. Більше того, чеський уряд дозволив населенню користуватися в школах мовою на власний вибір. Такий лібералізм спричинив швидке зростання культурних товариств, таких як «Просвіта» й Товариство русофілів ім. Духновича. Процвітали театральні трупи та хори. Скромному культурному ренесансові сприяла творчість таких письменників, як Василь Гренджа-Донський, Андрій Карабелеш, Олександр Маркуш.

Але культурне життя Закарпаття не було позбавлене складнощів та конфліктів. Із поширенням освіти й по мірі залучення населення до демократичних політичних процесів на перший план стало виходити питання національної самобутності, що на той час уже було розв'язане у більшості українських земель. Як водиться, його вирішення стало першочерговою метою міцніючої закарпатської інтелігенції. І, як це звичайно спостерігається на ранніх стадіях національного будівництва, навколо цього питання виникли розбіжності.

Серед старших представників інтелігенції, а це здебільшого було греко-католицьке духовенство, в ситуації, подібній до тої, що раніше мала місце в Галичині, поширювалися русофільські тенденції. Хоч русофіли, до яких належали багато відомих місцевих жителів, утворили численні організації та товариства, у тому числі широку мережу читалень Товариства ім. Духновича, вони мали корінний недолік: при всіх їхніх намаганнях незаперечним лишався факт існування значних мовних і культурних розбіжностей між ними та росіянами. Ця обставина дедалі виразніше розкривала безплідність їхньої ідеології та політичної орієнтації і пояснювала труднощі у залученні на свій бік освіченої української молоді.

Інша тенденція зводилася до абсолютизації місцевих особливостей, тобто до того, що слов'янське населення Закарпаття є окремою нацією русинів. Багато з її прибічників були мадяризованими священиками, які з приходом чехів вважали за

обачне приховати свої проугорські симпатії під машкарою локалізму. Ідея «створення» окремого народу з кількох сотень тисяч людей виглядала слабо аргументованою, особливо з огляду на близьку спорідненість закарпатців з українцями, що населяли східні схили Карпат. У результаті локалістський або русинський варіант був найслабшим із усіх.

Очевидно, найдинамічнішою виявилася українофільська течія, що переважала в середовищі нової світської інтелігенції, вчителів і студентів. Як і в Галичині ХІХ ст., вона починалася як народний рух молодії інтелігенції, котра прагнула зміцнити зв'язок із селянами.

В міру того як зростало усвідомлення подібності у мові, народній культурі, у традиціях християнства східного обряду між населенням по обидва боки Карпат, а також із посиленням українського національного руху в Галичині народовці Закарпаття ставали українофілами.

Про дедалі відчутніший вплив українофілів свідчило їхнє організаційне зростання в 30-х роках. Українофіли на чолі з Августином Волошином, Михайлом та Юлієм Брацайками заснували освітнє товариство «Просвіта», яке швидко відтіснило конкуруюче Товариство русофілів ім. Духновича. Карпато-українська автономія. Чвари між карпато-українцями були на руку чехам і Прага скористалася ними як приводом для зволікання з наданням автономії регіонові. Однак у 1938 р. міжнародні події дуже послабили становище чеського уряду. Внаслідок Мюнхенського пакту до нацистської Німеччини відійшла населена німцями частина Чехословаччини; з мовчазної згоди західних держав вона планувала подальше розчленування Чеської держави. При підтримці німців словаки дістали автономію в межах Чехословацької республіки. Спостерігаючи хитання пражського уряду, провідники трьох закарпатських фракцій об'єдналися й також зажадали автономії. Чехам не лишалося іншого вибору, як погодитися. 2 жовтня 1938 р. Закарпаття отримало самоврядування.

Для створення власної збройної сили існували вагомі причини: з повільним розвалом Чехословаччини Угорщина зажадала повернення своїх колишніх земель у Закарпатті. Саме коли формувався перший уряд Карпатської України, угорські війська

зайняли південну частину краю, змусивши українців перевести столицю з Ужгорода до Хуста. Протягом усього свого короткого існування уряд Карпатської України стояв перед постійною загрозою угорського нападу. Створення українського уряду в Закарпатті справило великий вплив на західних українців, особливо у сусідній Галичині. Багато з них вважали його першим кроком на шляху до неминучого створення самостійної соборної України.

Прагнучи захистити першу українську землю, що здобула свободу, багато молодих інтегральних націоналістів Галичини нелегально переходили кордон і вступали до Карпатської Січі. Однак серед проводу ОУН не було однастайності щодо того, яку політику проводити. Якщо молоді радикали Галичини вимагали негайної та широкої підтримки Карпатської України, їхнє старше керівництво за кордоном, знаючи про німецькі плани, закликало до стриманості.

Незабаром причини обережності старших інтегральних націоналістів стали зрозумілими. У таємному пакті з Угорщиною Гітлер погодився на окупацію нею всього Закарпаття й 14 березня 1939 р. в край увійшли угорські війська. Безнадійно поступаючись за чисельністю та озброєнням, Карпатська Січ чинила відважний, проте марний опір. 15 березня уряд Волошина символічно проголосив незалежну Республіку Карпато-України. А вже через кілька годин по тому він був змушений утекти за кордон.

Розчаровані безрезультатними намаганнями завоювати державність чи самоврядування, західні українці виявилися особливо чутливими до цих загальних тенденцій. Незважаючи на широкий розвій «органічної роботи», було очевидно, що саме інтегральний націоналізм ОУН став серед західних українців, і насамперед молодих, найдинамічнішим рухом. На відміну від співвітчизників у Радянській Україні західні українці не зазнали таких драматичних соціально-економічних змін і навіть за вкрай убогого життєвого рівня їхніми думками володів не дискредитований сталінщиною комунізм, а інтегральний націоналізм. Відтак найбільшого поширення український націоналізм набув серед покоління західних українців, які вступили в

дорослий вік у 30-х роках, і проявлявся як своєрідна суміш фанатичності та ідеалізму.

У поділеному на численні фракції польському суспільстві в 1925 р. налічувалося 92 зареєстровані партії, з них 32 були представлені у парламенті. Така тенденція до політичної диференціації також мала місце й в українському середовищі. Охоплюючи ідеологічний спектр від крайніх лівих до крайніх правих поглядів, українці мали близько 12 політичних партій, які до того ж відображали дуже різноманітні політичні традиції «австрійських» українців Східної Галичини на противагу «російським» українцям Волині, Полісся, Холмщини. Українська народно-демократична організація утворилася в 1925 р. в результаті злиття Трудової партії з рядом менших угруповань. Незважаючи на зміну назви, УНДО фактично являла собою прямого спадкоємця довоєнної Національно-демократичної партії, що була провідною західноукраїнською партією до й під час польсько-української війни 1918–1919 рр. Ця по суті ліберальна партія виступала за конституційну демократію та незалежність України. Щоб підготувати українців до незалежності, вона підтримувала політику «органічного розвитку» та аграрних реформ. Відносно гнучка за своєю тактикою, ця партія вдалася до спроб нормалізації українсько-польських взаємин. Але репресії польського уряду, з одного боку, та екстремізм українських націоналістів, з іншого, ускладнювали проведення центристської політики УНДО.

Оскільки більшість українських діячів, переважно представники інтелігенції та духовенства, належали до УНДО, вона була партією західноукраїнського «істеблїшменту». Її члени контролювали багато українських фінансових, кооперативних та культурних закладів, у тому числі найвпливовішу західноукраїнську газету «Діло». На виборах УНДО збирала близько 600 тис. голосів, завойовуючи величезну більшість українських мандатів у сеймі. До найвидатніших лідерів партії належали Дмитро Левицький, Василь Мудрий, Стефан Баран, Остап Луцький, Мілена Рудницька та Іван Кедрин.

Соціалістичні тенденції в середовищі західних українців були сильними, хоч і фрагментарними. Головним їхнім виразником виступала Радикальна партія – найстаріша з усіх

українських партій. Її програма закликала до справедливого поділу земель серед селян, обмеження приватної власності та відокремлення церкви від держави. Але вона також підкреслювала, що цих цілей не можна досягти, доки не буде встановлена незалежна держава, котра об'єднає всіх українців. Тому в 20–30-х роках радикали, які раніше рішуче підтримували ЗУНР, виступили переконаними противниками СРСР і Польщі – цих головних ворогів української незалежності.

У 30-х роках радикали налічували близько 20 тис. членів, здебільшого селян, сільськогосподарських робітників і подекуди інтелігенцію. На виборах 1928 року ця партія отримала 280 тис. голосів. Зосереджені в Галичині радикали вдалися до рішучих спроб поширити свій вплив на Волинь, Полісся та Холмщину, об'єднавшись у 1926 р. з меншою від них Українською партією соціалістів-революціонерів, що діяла на Волині, й утворивши разом Українську соціалістичну радикальну партію. До найвідоміших її вождів належали такі ветерани, як Лев Бачинський та Іван Макух. Якщо радикали виявляли націоналістичні тенденції, то інша довоєнна соціалістична партія – чисельно невеликі й слабкі соціал-демократи на чолі з Левом Ганкевичем – схилилися на бік комунізму.

Важливою подією організаційного життя міжвоєнного періоду стало посилення жіночого руху. Взявши за мету виховання нової, національно свідомої, культури розвиненої, прогресивної в соціальному та економічному відношенні жінки, заснований у 1920 р. Союз українок через 10 років уже мав 45 тис. членів. Під талановитим керівництвом депутата сейму Мілени Рудницької він здійснював широку благодійну, освітню та культурну діяльність, а також мав добре налагоджені контакти з міжнародними феміністськими організаціями.

У міжвоєнний період з'явився якісно новий різновид українського націоналізму. В XIX ст. націоналізм української інтелігенції, що головним чином сповідувала ліберальні чи соціалістичні ідеї, був скоріше аморфним поєднанням національної свідомості, патріотизму та гуманістичних цінностей. Хоча цей рух став згуртованішим у період між 1917 та 1920 рр., коли він поставив перед собою мету будівництва національної державності, він продовжував обстоювати демократичні та

матеріалістичні принципи. Під час війни за незалежність багато українських політиків нерідко вагалися, коли потрібно було вибирати між націоналістичними й соціалістичними цілями. Однак у 1920-х роках у середовищі молодих українців, як і в інших європейських народів, зародилася крайня форма націоналізму, яку називали інтегральним націоналізмом.

На Україні інтегральний націоналізм починається із невдач 1917–1920 рр. Як зауважує Олександр Мотиль, «український націоналізм був по суті спробою пояснити, чому втрачено українську державність і як належить відвоювати її». Переконані в тому, що соціалістичні й демократичні підходи сприяють міжпартійній ворожнечі, неактивному керівництву, розходженню в цілях, відсутності чіткої спрямованості, що все це призводить до поразки, молоді ветерани війни за незалежність відкинули стару ідеологію. Натомість вони закликали до створення нового типу українця, беззастережно відданого нації та справі державної незалежності. Найенергійніше висловлював ці погляди Дмитро Донцов – емігрант із Східної України й колишній соціаліст, що став головним ідеологом українського інтегрального націоналізму. Донцов з іншими ідеологами руху не мали чіткого уявлення про тип суспільства, яке вони бажали б мати після здобуття незалежності. Вони мало що могли сказати про його соціально-економічну організацію, зазначаючи лише, що воно буде в основному аграрним і спиратиметься на співпрацю між державою, кооперативами та приватним капіталом. Політична система майбутньої держави засновувалася на владі однієї націоналістичної партії, серцевину якої складали випробувані «борці», «кращі люди». На чолі руху стояв верховний керівник або вождь, котрий мав безумовну і необмежену владу.

Український інтегральний націоналізм цілком очевидно містив елемент фашизму й тоталітаризму. В 20-х роках ці тенденції поширювалися в усій Європі. Вони справляли значний вплив (це особливо стосується італійського фашизму) й на країни Східної Європи. Але, як стверджує Іван Лисяк-Рудницький, «західний фашизм», що розвинувся в міському промисловому оточенні, не був найближчим родичем українського інтегрального націоналізму». Останній куди ближче стояв до таких праворадикальних рухів східноєвропейських аграрних суспільств,

як «Залізна гвардія» в Румунії, «Усташі» в Хорватії, «Стріла і хрест» в Угорщині та аналогічних рухів у Словаччині та Польщі. Врешті-решт український інтегральний націоналізм мав незалежне походження і його коріння містилося у власному суспільстві.

Спостерігаючи трагічну долю українців під польською та радянською владою, втративши віру в традиційні легальні методи, розчарований західними демократіями, які ігнорували заклики українців про допомогу й самі загрузли в кризі, українські інтегральні націоналісти вважали, що їм нічого чекати від існуючого стану речей й тому необхідно вдатися до радикальних заходів або змінити його.

Ще перед тим, як була остаточно сформульована ідеологія інтегрального націоналізму, в Галичині й особливо серед емігрантів у Чехословаччині виникли розпорошені групи майбутніх учасників руху. В 1920 р. невелика група офіцерів підпільно заснувала у Празі Українську військову організацію (УВО), що прагнула продовжити збройну боротьбу проти польської окупації.

Згодом її командиром було обрано полковника Євгена Коновальця – галичанина, котрий очолював загони січових стрільців у боротьбі за незалежність. Прекрасний організатор і тонкий політик, Коновалець швидко стає незаперечним лідером інтегральних націоналістів у міжвоєнний час.

Спочатку УВО була організацією з відповідною структурою командування. Вона таємно готувала демобілізованих ветеранів у Галичині та інтернованих солдатів у Чехословаччині до можливого антипольського повстання, а також проводила операції, спрямовані на дестабілізацію польського окупаційного режиму.

Найважливішими такими актами стали замах на голову Польської держави Ю. Пілсудського, здійснений Степаном Федаком у 1921 р. та широка компанія саботажу в 1922 р. Але в 1923 р. становище УВО різко змінилося. Коли визнання Антантою законності польської влади в Східній Галичині викликало сумніви серед багатьох західних українців щодо доцільності продовження збройного опору, з УВО вийшло багато її випробуваних членів. Проте, організація відмовлялася

змінити тактику збройних дій проти поляків, тим самим відштовхнувши від себе легально діючі партії, що відкидали тероризм.

Криза, що охопила УВО внаслідок цих змін, спричинилася до її важливої переорієнтації. Коновалець звернувся по фінансову та політичну допомогу до чужоземних держав, насамперед ворогів Польщі – Німеччини та Литви. А у Східній Галичині для поповнення своїх поріділих лав УВО стали вербувати гімназичну та університетську молодь.

У 1929 р. після кількох підготовчих конференцій представники УВО та студентських груп зустрілися у Відні й заснували Організацію українських націоналістів (ОУН). Більшу частину її членів складала галицька молодь, а керівництво забезпечували з-за кордону Коновалець та його соратники.

Роль, яку бралася виконувати ОУН, була набагато ширшою від завдань УВО. Як і її попередниця, ОУН лишалася «підпільною партією». Вона дотримувалася військових засад керівництва, конспіративних методів суворої дисципліни й проводила компанію політичного терору проти Польської держави та її представників.

Проте, вона також прагнула очолити широкий революційний рух за досягнення цілей інтегральних націоналістів. Особливих зусиль докладала вона для популяризації своїх поглядів, насамперед серед молоді, намагаючись опанувати всіма західноукраїнськими громадськими, політичними та економічними організаціями.

Для розширення свого впливу ОУН проникала в різноманітні господарські, освітні та молодіжні організації, влаштовувала масові політичні демонстрації, студентські протести, бойкотування польських товарів, видавала численні газети й брошури, енергійно поширювала свої ідеї серед студентів, селян і робітників Галичини і Волині. У цій діяльності вона спиралася, зокрема, на допомогу обдарованих молодих поетів, таких як Євген Маланюк, Олег Ольжич – Кандиба, Олена Теліга та Богдан Кравців.

Хоч визначити кількість членів ОУН надзвичайно важко, за приблизними підрахунками, напередодні Другої світової війни вона налічувала до 20 тис. осіб. Число ж співчуваючих було

набагато більшим. Так чи інакше перевага в її лавах молодих, енергійних, ідеалістично настроєних і самовідданих людей швидко зробила ОУН найдинамічнішим чинником у політичному житті на Заході України міжвоєнного періоду. Протягом 30-х років ОУН проводжувала свою «війну» з польським режимом, здійснюючи напади на урядові заклади та поштові контори, щоб здобути кошти для своєї діяльності; організовуючи акції саботажу щодо державної власності та вбивства. Але ОУН (як і УВО) не вважала насильство й тепер за самоціль. Її члени були переконані, що революційними засобами ведуть національно-визвольну боротьбу. На початку 30-х років, крім сотень актів саботажу та десятків випадків «експропріації» державних фондів, члени ОУН організували понад 60 замахів та вбивств.

Однак політика насильства й конфронтації дорого коштувала ОУН. У 1930 р. командира її бойового загону Юліана Головацького застрелив агент поліції. Після вбивства Перацького у 1934 р. польська поліція розпочала широку карну акцію, внаслідок якої було накрито весь крайовий провід ОУН у Галичині, включаючи Степана Бандеру та Миколу Лебеда, котрі організували замах. На судових процесах, активно висвітлюваних у пресі, ці молоді провідники отримали тривалі терміни ув'язнення в концтаборі Береза Картузька. До них приєдналися сотні рядових членів ОУН, яких схопили в той час.

Запитання і завдання

1. У чому полягала сутність змін у політиці більшовиків на початку 1920-х років. Чи спричинили вони якісні трансформації радянської влади в Україні?
2. Порівняйте основні заходи та результати НЕПу і «воєнного комунізму» у промисловості, сільському господарстві, торгівлі.
3. Як Ви вважаєте: стаханівський рух: рух новаторів виробництва чи соціалістичне змагання?
4. Що спонукало Радянську владу до згортання НЕПу і які це мало наслідки?
5. Чи була альтернатива утворенню СРСР? Чи могла УСРР існувати самостійно?

Тема 4. Україна в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.)

План

- 4.1. *Українські землі на початковому етапі Другої світової війни (вересень 1939 – червень 1941 рр.). Окупація України*
- 4.2. *Рух Опору на території України*
- 4.3. *Вигнання німецьких окупантів з території України*

4.1. Українські землі на початковому етапі Другої світової війни (вересень 1939 – червень 1941 рр.). Окупація України

Друга світова війна стала одним з найжорстокіших конфліктів в історії людства. У війну було втягнуто 61 державу, вона коштувала 65–67 млн. життів. В епіцентрі воєнних подій 1939–1945 рр. опинилася й Україна.

Друга світова війна почалась не раптово. Світ йшов до неї поступово, протягом 1930-х рр. Боротьба між провідними країнами за перерозподіл світу обумовила формування двох ворожих блоків держав. З одного боку, демократичні країни – Велика Британія та Франція, з іншого, фашистсько-мілітаристські – Німеччина, Італія, Японія, які розв'язали серію агресивних воєн у різних країнах світу.

Демократичні держави проводили політику «невтручання», намагаючись спрямувати агресію країн Антикомінтернівського пакту (Німеччина, Італія, Японія) проти СРСР. Така політика призвела до того, що Німеччина захопила Чехословаччину і розпочала активну підготовку до загарбання Польщі. Тоді чеський уряд надав автономію Карпатській Україні. У березні 1939 р. Німеччина окупувала Чехословаччину і дала дозвіл своїй союзниці Угорщині анексувати Карпатську Україну. 15 березня 1939 р. сейм Карпатської України проголосив незалежність та обрав Августина Волошина президентом. Але після запеклих боїв Закарпаття було окуповано Угорщиною.

За цих умов радянський уряд пішов на зближення з Німеччиною. 23 серпня 1939 р. у Москві було підписано радянсько-німецький пакт про ненапад, відомий як «Пакт Молотова-Ріббентропа». Додатково до цього договору було підписано таємний протокол, яким розмежувалися сфери інтересів сторін. У вересні 1939 р. було підписано «Договір про дружбу та державний кордон» між Німеччиною та СРСР, який символізував згоду уряду Німеччини на приєднання до Радянського Союзу Західної України, Західної Білорусії, Литви, Латвії, Естонії. Зі свого боку, Німеччина дістала повну свободу в Європі, забезпечила собі постачання з Радянського Союзу воєнно-стратегічних матеріалів і продовольства.

Таємна угода між Німеччиною і Радянським Союзом розв'язала Гітлеру руки для агресії в Європі. 1 вересня 1939 р. німецькі війська вторглися в межі Польщі. Велика Британія і Франція, які були зв'язані з Польщею союзним договором, оголосили війну Німеччині. Ці події поклали початок Другій світовій війні (1 вересня 1939 р. – 2 вересня 1945 р.).

17 вересня 1939 р. польсько-радянський кордон перетнула Червона Армія. Це означало фактичний вступ Радянського Союзу у Другу світову війну і пов'язаний з нею перерозподіл світу. Західноукраїнське населення, з надією на краще, радо зустрічало Червону Армію.

Розглядаючи «українське питання» у 30–40-х рр. XX ст. варто відзначити, що територія України напередодні війни була поділена між 4 державами:

- Східна Галичина і Західна Волинь – під владою Польщі,
- Північна Буковина і Південна Бессарабія – під владою Румунії,
- Закарпаття – у складі Чехословаччини.
- Більшість території України (УРСР) – у складі Радянського Союзу.

Однак, восени 1939 р. ситуація змінилася. Так, для узаконення радянського режиму у Львові 22 жовтня 1939 р. було проведено вибори до Народних зборів, які прийняли Декларацію про возз'єднання Західної України з Радянської Україною. У листопаді 1939 р. сесії Верховної Ради СРСР і УРСР ухвалили закони про включення Західної України до складу СРСР.

У червні 1940 р. уряд Радянського Союзу звернувся до Румунії з вимогою повернути СРСР анексовану у 1918 р. Бессарабію та Північну Буковину. Румунія задовольнила радянську вимогу. 2 серпня 1940 р. Верховна Рада СРСР прийняла рішення про включення Північної Буковини і Південної Бессарабії до складу УРСР.

На приєднаних територіях уряд СРСР почав здійснювати політику радянізації.

Радянізація – це насадження в усіх сферах життя західноукраїнських земель нових, радянських порядків, радянського способу життя (націоналізації, колективізації, культурної революції), що супроводжувалися масовими репресіями, депортаціями, перебудова всіх сторін життя відповідно до вироблених за роки радянської влади зразків.

Політика радянізації на західноукраїнських землях, яку розгорнуло керівництво СРСР, мала певні особливості. Деякі заходи нової влади дістали у краї схвалення: розширення мережі українських шкіл, українізація вищої школи, безкоштовне медичне обслуговування, безкоштовна освіта, ліквідація безробіття. Однак, водночас з позитивними перетвореннями, нова влада принесла в Західну Україну жорстокий політичний терор, примусову колективізацію, ліквідацію дрібної приватної торгівлі, репресії, боротьбу з греко-католицькою церквою та ін.

У підсумку слід зазначити, що в цілому об'єднання у межах УРСР майже всіх українських територій було визначною історичною подією, оскільки вперше за багато століть українці з'єдналися в межах однієї державної структури. Але здійснено це було тоталітарним режимом з порушенням норм міжнародного права, за допомогою таємних угод.

Напад Німеччини на СРСР. Окупаційний режим в Україні

Нацистські війська вторглися на територію СРСР 22 червня 1941 р. Почалася німецько-радянська війна (22 червня 1941 – 9 травня 1945 р.), яка в СРСР отримала назву Великої Вітчизняної (за зразком російської «Вітчизняної війни» з французами 1812 року).

Слід звернути увагу на те, що гітлерівський план «Барбаросса» передбачав «блискавичну війну», яка повинна

була закінчитися оточенням і знищенням Червоної армії впродовж двох-двох з половиною місяців. Події літа 1941 р. давали підстави гітлерівцям сподіватися на те, що план буде реалізовано, тому що Червона армія зазнавала тяжких поразок та страшних втрат, а війська вермахту швидко просувалися вперед

22 червня 1941 р. німецька авіація завдала ударів по українським містам Рівному, Львову, Житомиру, Києву, Севастополю. У перший же день війни було втрачено 1200 літаків, по суті, всю авіацію першої лінії. Точилися запеклі бої на кордонах. 23–29 червня 1941 р. відбулася найбільша танкова битва початкового періоду війни в районі Луцьк – Броди – Рівне, в якій узяли участь з обох сторін близько 2 тис. танків. Вона на тиждень затримала просування німців. Протягом червня – липня 1941 р. на Півдні німецько-румунські війська захопили Північну Буковину й Бессарабію та підійшли до Дністра; на Заході України взяли Дрогобич, Львів, Луцьк, Рівне, Житомир і наблизилися до Києва.

Два з половиною місяці тривала героїчна оборона Києва. В результаті некомпетентного керівництва Сталіна та його оточення Київська оборонна операція закінчилася катастрофою для Південно-Західного фронту. Гітлерівці здійснили план оточення головних сил Південно-Західного фронту. У цій операції загинули командувач фронтом М. Кирпонос, член військової ради М. Бурмистренко, начальник штабу фронту В. Тупіков. 19 вересня 1941 р. – гітлерівці зайняли Київ.

До середини жовтня 1941 року мужньо відбивали безперервні атаки німецьких військ захисники Одеси. 250 днів неприступною фортецею для ворога був легендарний Севастополь.

У грудні 1941 р., після провалу операції з захоплення Москви, здійснення плану «Барбаросса» було зірвано. Війська Південно-Західного і Південного фронтів перейшли у контрнаступ на Керченському півострові та під Харковом. На жаль, ці операції закінчилися невдало. У травні 1942 р. радянські війська зазнали поразки на Керченському півострові (втрати Червоної армії – понад 200 тис. осіб). 4 липня 1942 р. – за наказом Ставки Верховного головнокомандування, радянські війська залишили Севастополь.

Трагічними були наслідки травневої наступальної операції радянських військ під Харковом у 1942 р.: в районі

Барвенківського виступу в оточення потрапили три радянські армії, втрати становили 240 тис. осіб. Причиною катастрофи стали прорахунки керівництва країни.

22 липня 1942 р., після захоплення м. Свердловська Ворошиловградської області (нині – Луганської), територію України було остаточно окуповано. Проте ціною величезних жертв, героїчного опору народу німецький план «блискавичної війни» був зірваний.

Протягом, 1941–1942 рр. тривали мобілізаційні заходи, економіка країни перебудовувалася на новий лад.

Мобілізація – переведення збройних сил держави, промисловості, транспорту та інших галузей економіки на військовий стан.

Сенсом життя радянського суспільства стало гасло «Все для фронту, все для перемоги!». Розпочалася евакуація матеріальних і людських ресурсів на схід СРСР. З України були евакуйовані 550 підприємств, майно тисяч колгоспів і радгоспів, МТС, Академія Наук України, культурно-освітні заклади, переселено 3,5 млн. осіб. Усі матеріальні цінності, виробничі потужності, які не можна було вивезти, підлягали знищенню.

У воєнних умовах сталінське керівництво продовжувало керувати за допомогою репресивних методів. Жорстокі накази Сталіна: «Ні кроку назад!» нерідко прирікали на загибель цілі з'єднання. На думку радників Генерального Штаба, потрібна була активна стратегічна оборона, накопичення резервів. Проте Сталін наполягав на наступальних операціях, про сумні наслідки яких вже було зазначено.

Для управління завойованими західними областями СРСР 17 липня 1941 р. у Берліні було створено «міністерство рейху для окупованих районів Сходу» на чолі з А. Розенбергом. Окуповану до кінця 1941 р. територію України німці розділили на 4 зони окупації: Рейхскомісаріат «Україна», Дистрикт «Галичина», Трансністрія, прифронтна зона.

На окупованих територіях було встановлено «новий порядок». За Україною нацисти не визнавали права на будь-яке державне існування, а її територію розглядали як «німецький простір», яким можуть правити на власний розсуд. Відповідно до плану «Ост», народи, що населяли СРСР (передусім росіян, українців, білорусів), передбачалося піддати масовому винищенню й відселенню на інші території, а їхню землю мали колонізувати 8–9 млн. німців. Цю програму окупанти почали здійс-

снювати з перших днів війни. Вони створили в Україні понад 230 «фабрик смерті» – концтаборів, в яких винищували мирне населення та військовополонених за опір окупантам.

Особливо жорстоких переслідувань зазнавали євреї.

Голокост – загибель значної частини єврейського населення Європи в ході систематичного переслідування і знищення його нацистами та їхніми посібниками в Німеччині й на захоплених територіях у 1933–1945 рр.

Окупанти створювали концентраційні табори і гетто для преставників цього народу (усього в Україні існувало 180 великих концтаборів і 50 гетто). Місцями масових знищень євреїв в Україні були у Києві (Бабин Яр) – понад 220 тис. осіб; Харкові (Дробиський Яр) – більш як 60 тис. осіб; Львові (Янівський концтабір) – близько 160 тис. Загалом, в період окупації в Україні було вбито 3,9 млн осіб мирного населення, серед яких 1,6 млн євреїв.

Українську націю гітлерівці оголосили «неповноцінною». Магазины, ресторани, перукарні обслуговували тільки окупантів та їхніх посіпак. Населенню міст, по суті, заборонялося користуватися комунальним транспортом, електрикою, телефоном, поштою, аптеками. Величезних фізичних і душевних страждань завдавала українському народові примусова праця на німецьких поневолювачів, особливо масове примусове вивезення молоді на каторжні роботи до Німеччини.

Остарбайтери – німецький термін для означення осіб, які були вивезені гітлерівцями зі східних окупованих територій, переважно з Рейхскомісаріату «Україна», протягом Другої світової війни на примусові роботи до Німеччини.

За 1942–1944 рр. у німецьке рабство вивезено 2,4 мільйони жителів республіки. Німецький «новий порядок» приніс українцям масовий геноцид, цілковиту відсутність людських прав, рабське животіння.

4.2. Рух Опору на території України

Окупаційний режим, нав'язаний нацистами українському населенню у вигляді «нового порядку», викликав масовий Рух Опору, який на українських землях було представлено двома течіями: радянською та національною.

Важливу роль у радянському Руху Опору відігравали партизанські з'єднання. У 1942 р., з метою централізації керівництва діяльністю партизанів, було створено Центральний штаб партизанського руху, а також Український штаб партизанського руху, який очолював генерал Т. Строкач.

Партизани та підпільники знищили майже півмільйона гітлерівців, підірвали понад 5 тис. ворожих ешелонів («рейкова війна»). Лише в період Курської битви партизанами України їх було пущено під укіс більше 1,5 тисячі, виведено з ладу 114 залізничних і автомобільних мостів, що різко позначилось на боєздатності фашистських військ. Партизани очистили від ворога і тримали під контролем великі території – партизанські краї та зони, де працювали школи, лікарні, діяли сільські ради. Найбільші з партизанських з'єднань очолювали С. Ковпак, О. Федоров, О. Сабуров, П. Вершигора, Я. Мельник, М. Наумов. Командування вермахту змушене було виділити для боротьби з партизанами до 120 тис. солдатів і офіцерів, відкликавши їх з фронту.

Визначним був внесок у боротьбу з ворогом молодих підпільників. Активною діяльністю відрізнялись учасники підпільних організацій: «Партизанська іскра» у селі Кримка на Миколаївщині, у м. Сталіно (тепер – Донецьк) на чолі з учителем історії С. Матьокіним, «Молода гвардія» у м. Краснодар.

Другим напрямком Руху Опору на окупованій території були дії ОУН-УПА. В українській історіографії вирують пристрасті щодо висвітлення ролі й місця ОУН-УПА у визвольному русі в Україні під час війни. Досьогодні тривають запеклі суперечки, дискусії, обстоюються непримиренні позиції.

Відзначимо, що Організація українських націоналістів в умовах окупаційного режиму намагалася активно відігравати роль «третьої сили». Після невдалої спроби ОУН(б) 30 червня 1941 р. проголосити без погодження з німцями створення Української держави та сформувати уряд на чолі з Ярославом Стецьком, окупанти заборонили діяльність уряду, заарештували і розстріляли багатьох керівників цієї організації. Збагнувши, що у плани гітлерівців не входить творення Української держави, що Німеччина розглядає Україну лише як колонію, провідники ОУН(б) кинули клич до боротьби, як єдиного шляху збереження й захисту народу. Уже у жовтні 1942 р. вони створили власні збройні сили - Українську Повстанську Армію (УПА). Вона стала значною силою,

яка повела боротьбу як проти німецьких загарбників, так і проти радянських партизанів та польської Армії Крайової (Додаток Д). Варто відзначити, що УПА провадила і широку інформаційну війну, підтвердженням чому є численні публікації, патріотичні, іронічні та агітаційні листівки.

Для здійснення загального керівництва боротьбою було створено Головне командування УПА на чолі з Романом Шухевичем (псевдонім Тарас Чупринка). Навесні 1943 р. на Західній Україні розгорнувся масовий повстанський рух. Треба звернути увагу на те, що прихід на західноукраїнські землі радянських військ не завадив продовженню боротьби ОУН-УПА за самостійну Українську державу.

У багатьох селах нелегально діяли органи місцевого самоврядування, створені ОУН, тобто фактично існувало двовладдя.

Національна течія в русі Опору зберегла ідею незалежності України й зробила свій внесок у розгром німецько-фашистських загарбників.

4.3. Вигнання німецьких окупантів з території України

Докорінний перелом у ході війни на користь СРСР стався після переможних Сталінградської (17 липня 1942 р. – 2 лютого 1943 р.) і Курської битв (5 липня – 23 серпня 1943 р.). Вони ж поклали початок визволенню території України. Склалися сприятливі умови для оволодіння Лівобережною Україною, форсування Дніпра і створення плацдармів на Правобережжі. Протягом вересня 1943 р. були очищені від гітлерівців Харківська, Сумська, Чернігівська, Полтавська області та лівобережні райони Київщини.

У серпні-вересні 1943 р. радянські війська здійснили операцію з визволення Донбасу. Уже 13 серпня 1943 р. Червона армія форсувала Сіверський Донець і через тиждень пододала Міуський рубіж. Особливо важкі бої розгорілися за Савур Могилу. У ході Донбаської операції було звільнено Горлівку, Макіївку, 8 вересня – місто Сталіне, а 10 вересня 1943 р. – Маріуполь.

Вересень – листопад 1943 – героїчна битва за Дніпро, який гітлерівці перетворили на основний елемент потужної захисної лінії, названої «Східним валом». Військове керівництво

Німеччини вимагало від своїх військ в Україні битися за цей важливий природний рубіж до останнього солдата. Водночас Сталін наказував не припиняти наступ. Під час кровопролитних боїв 6 листопада 1943 р. була визволена столиця України – Київ.

Після цього розпочався загальний наступ радянських збройних сил на Правобережній Україні, який почався 24 грудня 1943 р. Зауважимо, що дуже важливою, за воєнно-політичними результатами, була Корсунь-Шевченківська операція у січні-лютому 1944 р. Її успішне завершення створило передумови для вигнання німецьких окупантів з території Правобережжя.

Протягом зими 1943–1944 рр. було повністю визволено захоплену противником територію України. 28 жовтня 1944 р. уся територія України була звільнена від загарбників. Радянські війська розпочали свій визвольний похід на Захід, який увінчався у травні 1945-го Перемогою.

8 травня 1945 р. капітулювала Німеччина. Закінчилася німецько-радянська війна (1941–1945 рр.).

2 вересня капітулювала Японія. Друга світова війна скінчилася.

Запитання і завдання

1. Назвіть хронологічні межі Другої світової війни.
2. Назвіть хронологічні межі німецько-радянської війни?
3. Коли був підписаний «Пакт Молотова-Ріббентропа»? Якими були його основні положення?
4. Які західноукраїнські землі увійшли до СРСР на початку Другої світової війни?
5. Дайте визначення поняттю «радянiзацiя».
6. Коли була окупована вся територія України?
7. Дайте визначення поняттю «голокост».
8. Хто представляв радянський Рух Опору?
9. Хто представляв національний Рух Опору?
10. Назвіть мету радянського і національного Руху Опору.
11. Яка битва поклала початок корінному перелому у війні на користь СРСР?
12. Коли було визволено місто Київ від окупації?
13. Коли було визволено від окупації місто Маріуполь?
14. Коли остаточно було визволено від окупації всю територію України?

Тема 5. Україна в роки повоєнної відбудови

План

- 5.1. Зміни в міжнародній обстановці та внутрішньополітичному житті України*
- 5.2. Відбудова і подальший розвиток промисловості України*
- 5.3. Становище в сільському господарстві в повоєнний період. Голод 1946–1947 рр.*

5.1. Зміни в міжнародній обстановці та внутрішньополітичному житті України

Розвиток України в повоєнний час відбувався в принципово іншій порівняно з попередніми роками міжнародній обстановці, яка позначилася на внутрішніх процесах в республіці. Війна змінила співвідношення сил між провідними країнами світу. Радянський Союз вийшов із війни з ореолом переможця. І хоча економіка країни зазнала величезних втрат і руйнувань, політичний авторитет її зріс, а відповідно посилився й вплив на розв'язання проблем повоєнного устрою світу. Й. Сталін вдало використав цей чинник для закріплення в міжнародних договорах територіальних змін, що сталися у світі напередодні й під час другої світової війни на користь СРСР. Це мало принципово важливе значення для майбутньої долі українського народу.

У 1945 р. здійснилася споконвічна мрія українського народу про повне возз'єднання своїх земель. На той час не возз'єднаним з Україною залишалося лише Закарпаття. Ще під час війни, в січні – лютому 1944 р., Голова Ради народних комісарів СРСР Й. Сталін і президент Чехословацької Республіки Е. Бенеш обмінялися посланнями стосовно майбутньої долі Закарпатської України. Обидва політичні діячі висловилися проти розв'язання проблеми в односторонньому порядку.

Чехословацька Республіка пішла назустріч прагненням закарпатських українців, які на першому з їзді Народних комітетів Закарпатської України 26 листопада 1944 р. висловилися за возз'єднання з Українською РСР.

Позиція Радянського Союзу та Чехословацької Республіки була закріплена у двосторонньому договорі, який був підписаний у Москві 29 червня 1945 р. У ньому зазначалося: «Закарпатська Україна... возз'єднується, в згоді з бажанням, проявленням населенням Закарпатської України, і на підставі дружньої угоди обох Високих Договірних Сторін, із своєю споконвічною батьківщиною – Україною, і включається до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки».

Незалежно від того, яку мету ставив Й. Сталін, домагаючись приєднання Закарпатської України до СРСР, ця подія відіграла величезну роль в історичній долі українського народу, якому врешті-решт вдалося об'єднати всі свої етнічні землі в єдиній державі. Почуття, які заповнили кожного свідомого українця в той час, добре передав видатний український режисер і письменник О. Довженко. 30 червня 1945 р., у день, коли повідомлення про цю видатну подію з'явилося в пресі, він у своєму щоденнику записав: «Сьогодні... сталася велика подія у житті мого народу. Уперше за тисячу літ, за всю свою нещасливу історію об'єднався він в єдину сім'ю... Сповнилась мрія століть. Сповнилась і моя мрія, мрія мого красивого Кравчини. Благословенна будь, моя многостраждальна земле! Дай розуму і сумління керівникам твоїм. Благословенний будь народі мій ласковий, добрий! Будь сильний, терпеливий».

Одним із найважливіших міжнародних питань повоєнного часу, що безпосередньо стосувалося України, було визнання Сполученими Штатами Америки та іншими державами антигітлерівської коаліції західних кордонів Радянського Союзу. Договір СРСР і Чехословацької Республіки, відмова Румунії від претензій на Буковину створили сприятливі умови для позитивного розв'язання проблеми.

Набагато складніше було розв'язати проблему законності возз'єднання західноукраїнських земель з УРСР на міжнародному рівні через протидію підтримуваного США і Великою Британією емігрантського уряду Польщі, який продовжував уважати Західну Україну польською територією. Позиція польської сторони змінилася лише після приходу до влади на звільненій Червоною армією території Польщі нового уряду – Польського комітету національного визволення, внаслідок

чого з'явилася можливість врегулювати питання про радянсько-польський кордон на двосторонній основі. Згодом ця проблема була вирішена й на міжнародному рівні.

У лютому 1945 р. під час зустрічі глав урядів СРСР, США та Великої Британії, в Ялті (Крим), було прийнято постанову «Про Польщу» як спільне рішення глав урядів трьох держав – Й. Сталіна, Ф. Рузвельта й У. Черчілля. Східним кордоном Польщі мала стати лінія Керзона з деякими відхиленнями на 5–8 км від неї на користь Польщі за рахунок українських земель Лемківщини й Надсяння. Отже, Й. Сталін домогся визнання провідними західними країнами приєднання до Радянського Союзу Східної Галичини із включенням її до складу Української РСР. Це допомогло в боротьбі проти українського національно-визвольного руху в Західній Україні, який з особливою силою розгорнувся там у повоєнний час.

Слід також розглянути ще один далекосяжний крок Радянського Союзу, який сприяв піднесенню міжнародного авторитету України. Побойуючись того, що Радянський Союз може опинитися наодинці з капіталістичним світом у розв'язанні проблем повоєнного устрою, Народний комісаріат закордонних справ СРСР ще в роки війни розгорнув роботу щодо створення в семи союзних республіках республіканських наркоматів іноземних справ з наданням їм певних зовнішньополітичних повноважень. Кінцевою метою цих планів було домогтися представництва республік у міжнародних організаціях і асамблеях.

Коли радянський уряд уперше порушив це питання, уряди США та Великої Британії відхилили пропозиції Радянського Союзу, мотивуючи це відсутністю в союзних республік статусу суб'єктів міжнародного права. Долаючи цю перешкоду, ЦК ВКП(б) і Верховна Рада СРСР на початку 1944 р. здійснили децентралізацію загальносоюзних наркоматів і створили республіканські наркомати іноземних справ у двох республіках – Україні та Білорусії. У цьому ж році VI сесія Верховної Ради УРСР своїм законом утворила в Україні союзно-республіканський Народний комісаріат іноземних справ. Офіційно цей крок пояснювався зростанням політичного, економічного й культурного значення України, збільшенням її ваги на міжнародній арені. Створення

Україна в числі 51 країни світу виступила одним із засновників і перших членів Організації Об'єднаних Націй. У квітні 1945 р. уряд республіки звернувся до учасників конференції ООН у Сан-Франциско, роз'яснюючи своє право бути засновником організації, яка покликана стати головним міжнародним інструментом розв'язання проблем, що виникають у світі. У зверненні вказувалося на великі жертви українського народу у війні (солдати та офіцери з України становили п'яту частину Червоної армії), на вівтар перемоги було покладено всі матеріальні ресурси республіки. Уряд УРСР запевняв світову громадськість, що Україна зможе зробити вагомий внесок і в справу зміцнення миру та світової безпеки.

Українську делегацію, що 6 травня 1945 р. прибула до Сан-Франциско для участі в роботі конференції, очолював міністр закордонних справ УРСР Д. Мануїльський. 25 червня відбулося урочисте підписання Декларації про створення Організації Об'єднаних Націй. Від України її підписав Д. Мануїльський. 47 учасників Сан-Франциської конференції проголосували за прийняття України до ООН. Її представників було обрано до дев'яти комітетів та комісій організації.

Головою одного з провідних комітетів – політичного та безпеки – став Д. Мануїльський. 10 січня 1946 р. у Лондоні відкрилася перша сесія Генеральної Асамблеї ООН. На ній Україну разом із іншими 17 країнами було обрано членом Економічної та Соціальної ради строком на один рік. Її представники увійшли до численних органів ООН: Статистичної комісії, Комісії з прав людини, Комітету в справах біженців і переміщених осіб, Комітету з проведення заходів щодо консультацій з неурядовими організаціями.

Тимчасової підкомісії з економічної відбудови розорених районів, Фіскальної комісії, Комісії народонаселення. Пізніше, з березня 1947 р., Україна стала членом Економічної комісії для Європи. Цей орган займався проблемами економічної відбудови країн Європи.

На другій сесії Генеральної Асамблеї ООН, що відбулася у листопаді 1947 р., Україна, незважаючи на опір деяких країн, насамперед США, була обрана на два роки (1948–1949 рр.) членом одного з найважливіших органів ООН – Ради Безпеки.

Провідні члени антигітлерівської коаліції (США та Велика Британія) погодилися з пропозицією Радянського Союзу щодо участі України в мирному врегулюванні питань з колишніми ворогуючими державами.

У складі 21 держави Україна взяла участь у Паризькій мирній конференції, яка обговорювала проекти мирних договорів з Італією, Румунією, Болгарією, Угорщиною та Фінляндією. Конференція, що відкрилася 29 липня 1946 р. і працювала кілька місяців, завершилася підписанням мирних договорів з цими державами. Разом із представниками СРСР, США, Великої Британії та інших держав світу свій підпис під договорами поставив міністр закордонних справ УРСР Д. Мануїльський. Принципове значення цих договорів для України полягало в тому, що уряди Угорщини та Румунії визнали попередні міжнародні угоди й відмовилися від своїх претензій на українські землі, що раніше належали до їх складу, а потім відійшли до УРСР (Закарпатська Україна, Північна Буковина, Ізмаїльщина тощо).

У 1948 р. Україна разом з іншими країнами взяла участь у розробці та підписанні Дунайської конвенції про судноплавство на Дунаї, яка визначила нові засади співробітництва країн у цьому важливому для України регіоні.

У повоєнний час Україна стала однією з держав-засновниць і учасниць багатьох міжнародних організацій. У липні 1946 р. за її участю була заснована Всесвітня організація охорони здоров'я, яка розгорнула свою діяльність в 1948 р. після ратифікації її Статуту 26 державами світу. У 1948 р. Україна вступила до Всесвітнього поштового союзу, Всесвітньої метеорологічної організації, Міжнародного союзу електрозв'язку. В 1950 р. вона брала участь уже в 20 міжнародних організаціях.

Акція «Вісла» почалася 28 квітня. Шість дивізій Війська Польського блокували всі райони компактного проживання українців і почали операцію планомірного виселення з повітів: Сянік, Лісько, Перемишль, Березів, Любачів, Ярослав, Томашів Любельський. Методи роботи з населенням були далекі від гуманних: на збори сімей у деяких селах давали 20 хвилин, українців повністю позбавляли нерухомого майна.

Виселення супроводжувалось руйнуванням пам'яток національної культури українців: церков, цвинтарів, музеїв, бібліотек. Водночас здійснювалися каральні заходи щодо вояків УПА, учасників оунівського підпілля. Військово-польові суди за чотири місяці засудили 315 осіб, у тому числі 173 – до страти, причому вирoki виконувалися негайно після оголошення. Усього в 1947 р. було страчено 372 особи; 3873 українці опинилися в концтаборі, який був створений в Явожині на місці колишнього фашистського концтабору.

Усього, за повідомленням Генерального штабу Війська Польського, протягом акції «Вісла» з 29 квітня по 12 серпня 1947 р. було виселено 140 575 українців і членів змішаних сімей, які проживали в трьох воєводствах, 22 повітах. Проте, на думку деяких учених (Є. Місил), ці дані занижені, оскільки не враховують тих осіб, які під час здійснення акції перебували в концтаборі, а потім також були вислані. За неофіційними даними, чисельність виселених становила 150 тис. осіб.

Голос протесту з боку керівництва Комуністичної партії України та уряду УРСР тоді не пролунав, і це не дивно: воно було позбавлене морального права виступити на захист українського населення Польщі, оскільки така сама політика проводилася радянськими властями в Українській РСР. Це найвиразніше виявилось в ставленні властей до національно-визвольної боротьби трудящих Західної України.

Ще до закінчення війни, в липні 1944 р., у Західній Україні була створена Українська визвольна рада, яку очолив К. Осьмак. Головою Генерального секретаріату й секретарем військових справ став Р. Шухевич. Визвольна рада закликала народ до боротьби за створення незалежної Української держави в межах етнічних українських земель.

Боротьба набула широкого розмаху. На 1 січня 1946 р. у Західній Україні діяло 604 підпільні організації, в яких брали участь 6867 осіб. Крім того, боротьбу вели численні загони Української повстанської армії. Вони встановили контроль над значними територіями, запровадивши в них свою структуру управління. Служба безпеки – таємна поліція ОУН – безжально винищувала прорадянські елементи: працівників партійного та державного апарату, комуністів і комсомольців, активістів

шкільної справи, колективізації. Здійснювалися акції саботажу та диверсій, проводилася «шептана» та друкована антирадянська агітація. УПА брала активну участь у військових операціях.

Лише з 1 квітня по 1 вересня 1946 р. загони УПА 1017 разів вступали в бій із загонами НКВС. Гостре протистояння сил на західноукраїнських землях дорого коштувало українському народові. Від рук українських націоналістів у 1944–1955 рр. загинули 22 400 радянських громадян. За цей період було вбито 150 тис. учасників ОУН–УПА, ще 103 тис. були заарештовані, 203 тис. членів їхніх сімей заслані до східних районів Радянського Союзу

5.2. Відбудова і подальший розвиток промисловості України

В історії не було воєн, які б за розміром руйнувань і лиха, заподіяного людству, можна порівняти з Другою світовою війною.

Серед народів, які особливо постраждали від неї, був і український. До численних людських втрат додалися величезні матеріальні збитки, яких зазнала Україна. Причому вона постраждала значно більше, ніж інші регіони СРСР. З 679 млрд крб матеріальних збитків, заподіяних Радянському Союзу, 285 млрд (42 відсотки) припадає на Україну.

Значною мірою був виведений з ладу житловий фонд (знищений, спалений), унаслідок чого близько 10 млн осіб залишилися без житла. Україна втратила 40 відсотків свого економічного потенціалу. Потужність електростанцій після визволення становила всього 0,4 відсотка довоєнного рівня. З 20 тис. км залізниць діяло лише 1500. Майже повністю були знищені великі підприємства, які були гордістю України. З 26 металургійних і 25 коксохімічних заводів не зберігся жодний. Було зруйновано більшість прокатних станів, доменних і мартенівських печей. У Донбасі знищені всі шахти, заводи гірничого машинобудування.

Усього було виведено з ладу 16 150 промислових підприємств. Завдання відновлення промисловості ускладнювалися тим, що під час відступу окупанти цілеспрямовано підривали

підприємства, щоб їх неможливо було швидко відбудувати. Як згадує інженер, а згодом відомий державний діяч Голова Ради міністрів України О. Ляшко, який був учасником відбудови Новокраматорського машинобудівного заводу в Донбасі, окупанти підривали тисячотонні витяжні труби підприємства з таким розрахунком, щоб кожна з них, падаючи на розташовані поруч цехи, перетворювала їх на місиво з металу та цегли.

Гострою проблемою перших повоєнних років була нестача кадрів. За роки війни населення республіки скоротилося на третину (з 41,3 млн у 1940 р. до 27,4 млн у 1945 р.). У вихорі війни загинуло 4,5 млн мирного населення. Частина населення тимчасово була відірвана від мирної праці на батьківщині: 2 млн були забрані з України у неволю до Німеччини, більшість чоловіків перебувала в армії. За перші три роки після війни становище з трудовими ресурсами дещо поліпшилося: демобілізувалися з армії 2,2 млн фронтовиків, повернулися ті, кого було вивезено до Німеччини на примусові роботи, а також ті, хто був евакуйований на початку війни в східні райони СРСР. Проте довоєнну чисельність населення України вдалося відновити тільки через 20 років після завершення війни.

Великі труднощі виникли й внаслідок того, що відбудову довелося проводити, спираючись в основному на внутрішні ресурси СРСР. Допомога Україні з боку інших країн світу виявилася мінімальною. Щоправда, міжнародна організація – Адміністрація допомоги і відбудови при Об'єднаних Націях, заснована ще в 1943 р., на прохання уряду Радянського Союзу виділила Україні 250 млн дол.

До квітня 1948 р. за цією програмою в Україну надійшло устаткування, техніки, продуктів, товарів широкого вжитку на 189,3 млн дол. У перші повоєнні роки надходила допомога від української діаспори Канади та СІНА. Тільки під час кампанії збирання коштів на допомогу дітям-сиротам було одержано понад 300 тис. дол. На жаль, у наступні роки внаслідок гострого ідеологічного протистояння СРСР і США, «холодної війни» між Сходом і Заходом надання допомоги Україні з боку інших країн було припинено. Допомога надходила тільки з інших республік Радянського Союзу.

Перші кроки у відбудові народного господарства України були зроблені ще в роки війни – тоді до ладу стало понад 6 тис. промислових підприємств, у тому числі понад 600 великих і середніх вугільних шахт.

До кінця 1945 р. обсяг промислової продукції в Україні сягнув уже третини довоєнного рівня. Однак головні відбудовні роботи розгорнулися лише після повного завершення війни, коли всі зусилля народу можна було зосередити на відновленні народного господарства та культури.

Протягом 1946 р. робота з перебудови воєнно-промислового виробництва на випуск мирної продукції була в основному завершена. У цьому ж році розпочалося виконання грандіозних за масштабами відбудовних робіт, які були окреслені в четвертому п'ятирічному плані відбудови та розвитку народного господарства СРСР (1946–1950 рр.). Основні завдання п'ятирічки полягали, як зазначалося в Законі про п'ятирічний план відбудови та розвитку народного господарства СРСР, в тому, «щоб відбудувати потерпілі райони країни, відновити довоєнний рівень промисловості і сільського господарства і потім перевершити цей рівень у значних розмірах».

На основі союзного закону Верховна Рада УРСР у серпні 1946 р. прийняла Закон про п'ятирічний план відбудови та розвитку народного господарства Української РСР на 1946–1950 рр. Основні зусилля та капіталовкладення спрямовувалися на відновлення й розвиток важкої промисловості, енергетики та транспорту. Передбачалося відбудувати насамперед металургійні заводи Донбасу та Придніпров'я, Дніпровську ГЕС, відновити та розвинути далі вугільну промисловість Донбасу. Велике промислове будівництво було намічено здійснити в Західній Україні, зокрема передбачалося за п'ять років перетворити Львів на великий індустріальний центр республіки.

Одним із першочергових завдань у перші повоєнні роки була відбудова «всесоюзної кочегарки» – Донбасу. До війни він давав майже 60 відсотків загальносоюзного видобутку вугілля й понад 75 відсотків вугілля, яке перероблялося на кокс. Щоб відбудувати Донбас, потрібно було відкачати з шахт 650 млн м³ води, відбудувати 2500 км завалених гірничих виробок, побудувати 5 млн м² промислових споруд. Основні з цих робіт

вдалося виконати лише в повоєнний час. Тисячі юнаків і дівчат за комсомольськими путівками приїхали в Донбас з різних куточків країни, щоб узяти участь у його відбудові.

Молодь з ентузіазмом працювала на відбудові шахт, хоча побутові умови були вкрай важкими. Газети щодня повідомляли про трудові здобутки шахтарів. Так, 29 березня 1946 р. вони повідомили про видатне досягнення молодого донецького шахтаря, прохідника шахти № 10-біс М. Лукичова й кріпильника О. Денисенка, які, використовуючи швидкісні методи проходки штреку, виконали за зміну понад 20 норм.

Швидкісні методи праці знайшли поширення в багатьох галузях промисловості та будівництва. Зокрема, виникли такі почини, як швидкісне різання металу, збільшення зйому сталі з квадратного метра поду мартенівської печі при скороченні строків плавки, в будівництві – швидкісне укладання цегли. В Україні стали широковідомими імена ініціаторів і майстрів нових методів праці – київських токарів В. Семинського та Г. Царика, мариупольського сталевара М. Кучеріна, донецького шахтаря І. Бридька та багатьох їхніх послідовників, які звитязною працею сприяли якнайшвидшій відбудові та реконструкції заводів і шахт. Проте, розгортаючи соціалістичне змагання, роблячи ставку на трудовий ентузіазм народу, ігноруючи матеріальні стимули до праці, партійні, профспілкові, комсомольські органи не враховували того, що за роки війни трудівники перетомилися. До того ж в той час почини нерідко народжувалися не серед робітників, а в партійних комітетах.

Тому багато починів, про які повідомлялося в пресі, зазвичай залишалися здобутками ентузіастів-передовиків.

Працюючи в складних матеріальних і побутових умовах, долаючи величезні труднощі, трудівники України крок за кроком відновлювали промисловість. Важко починав підніматися з руїн і гігант південної металургії – завод «Запоріжсталь». У перший рік п'ятирічки план відбудовних робіт не було виконано. Змінити ситуацію вдалося лише наступного року. У вересні 1947 р. будівельники рапортували про завершення відбудови першої черги заводу-велетня. Для цього довелося виконати величезний обсяг робіт: розібрати понад мільйон кубометрів

завалів, укласти 85 тис. м³ бетону і 60 млн шт. цегли, розібрати 25 і заново змонтувати 62 тис. т металоконструкцій.

Справжнім трудовим подвигом народу було відновлення перлини електроенергетики України – Дніпровської гідроелектростанції. Для відбудови станції будівельникам потрібно було розібрати 240 тис. м³ підірваного бетону та залізобетону, демонтувати 26 тис. т устаткування та металоконструкцій, а потім заново вкласти в споруди 164 тис. м³ бетону, змонтувати 30 тис. т металоконструкцій.

У відновленні Дніпрогесу брали участь трудівники всіх областей України, значна допомога надходила й з інших республік Радянського Союзу. Замовлення Дніпробуду виконували 120 підприємств країни.

За час відбудови з різних куточків країни надійшла майже тисяча ешелонів з устаткуванням і будівельними матеріалами. У березні 1947 р. перший агрегат Дніпровської ГЕС дав струм, у наступному році працювало вже чотири агрегати, а в червні 1950 р. станція була відбудована повністю – усі дев'ять турбін запрацювали на повну потужність. Уведення до ладу Дніпрогесу зміцнило енергетичну базу України, прискорило темпи її промислового розвитку.

Вирішальним у виконанні програми відбудовних робіт став 1948 р. Саме тоді був доведений до довоєнної потужності Харківський тракторний завод, стали до ладу гіганти чорної металургії – заводи «Запоріжсталь», «Азовсталь», Макіївський металургійний та ін. Було введено в дію газопровід Дашава – Київ завдовжки 520 км, у республіці виникла нова галузь промисловості – газова індустрія.

На кінець п'ятирічки були не тільки відбудовані старі, а й споруджені нові промислові підприємства, зокрема Запорізький трансформаторний, Харківський підшипниковий, Львівські інструментальний і автоскладальний, Київський мотоциклетний заводи. Обсяг промислового виробництва в Україні в 1950 р. перевищив рівень довоєнного 1940 р. не на п'ять відсотків, як планувалося, а на 15. Україна відновила свою роль у промисловому потенціалі Радянського Союзу. За рівнем індустріального розвитку вона вже на той час випереджала багато країн Європи.

Особливо помітними були успіхи в промисловому розвитку західних областей України. До війни в промисловості та будівництві тут було зайнято менш як три відсотки населення. Справжнім лихом було масове безробіття. Після війни в західних областях розгорнулося велике промислове будівництво. Наприклад, у Львові обсяг промислової продукції за четверту п'ятирічку збільшився в 6,5 рази. Новобудови з'явилися майже в усіх західноукраїнських містах: у Чернівцях – бавовнопрядильна фабрика, в Станіславі – шкіряно-взуттєва та меблева фабрики, локомотивно-ремонтний завод, у Калуші – калійний комбінат, у Костополі – комбінат стандартного домобудування, на Волині були закладені перші вугільні шахти. Паралельно формувався місцевий робітничий клас, зростав і зміцнювався прошарок інженерів, техніків, було покінчено з безробіттям.

У цілому в Україні за 1946–1950 рр. чисельність робітників, інженерів, техніків збільшилася на 2,6 млн осіб. У 1950 р. тут налічувалося 6,9 млн робітників і службовців, що на 133 тис. більше, ніж у довоєнні роки (1940 р.).

Високо оцінюючи досягнення України в повоєнний період у розвитку промисловості, транспорту, енергетики, не можна не сказати й про недоліки. Так, відбудова підприємств нерідко здійснювалася на старій технічній основі, успіхи зарубіжної науки та техніки не враховувалися.

Величезні кошти витрачалися на гонку озброєнь, удосконалення воєнної техніки. У серпні 1945 р. при Раднаркомі СРСР було створено урядовий орган для розробки й впровадження атомної зброї. Багато підприємств України були завантажені замовленнями цього органу. Основні зусилля народу спрямовувалися на розвиток важкої промисловості. Не випадково до 1950 р. випуск засобів виробництва збільшився на 105, а предметів споживання – тільки на 23 відсотки.

Внаслідок ігнорування необхідністю розвитку легкої та харчової промисловості (їхня продукція на кінець п'ятирічки становила лише 80 відсотків довоєнного рівня) в Україні, як і в інших регіонах СРСР, не вистачало товарів широкого вжитку, одягу, взуття.

Примат розвитку важкої промисловості зберігся й у подальшому. У наступній п'ятирічці, яка почалася в 1951 р.,

продовжували будуватися насамперед велетні важкої промисловості. У лютому 1951 р. став до ладу Лисичанський хімкомбінат на Ворошиловградщині (нині Луганська обл.), у травні дав першу продукцію Львівський автобусний завод. Після завершення відбудови Комуністична партія вирішила надихнути народ новою ідеєю – здійснення в країні «великих сталінських будов комунізму»; У лютому 1952 р. Пленум ЦК КП(б)У ухвалив постанову про будівництво Каховської ГЕС і Південноукраїнського каналу. Усі ці будови важким тягарем лягали на бюджет, скорочуючи можливості держави в поліпшенні добробуту людей.

5.3. Становище в сільському господарстві в повоєнний період. Голод 1946–1947 рр.

На відміну від індустріального сектору економіки, що розвивався в повоєнні роки досить високими темпами, її аграрний сектор довго залишався в занедбаному стані. У роки війни село зазнало величезних людських і матеріальних втрат, які боляче вдарили по селянству.

Було спалено близько 30 тис. сіл, знищено практично всі машинно-тракторні станції, пограбовано сільськогосподарську техніку. Війна відкинула сільське господарство України майже до рівня 1921 р. Доводилося починати практично з нуля. Особливо гостро відчувалася нестача техніки, тяглової сили. У перші повоєнні роки хлібороби нерідко використовували як тяглову силу велику рогату худобу або самі впрягалися в плуг.

Біди повоєнного села були наслідком не тільки лихоліття війни, а й неправильної політики щодо села з боку панівної в країні адміністративно-командної системи, правлячої Комуністичної партії. Після війни було продовжено започаткований ще у 20-ті роки економічно необґрунтований процес перекачування коштів з села до інших галузей народного господарства, насамперед до важкої промисловості. За роки четвертої п'ятирічки централізовані й колгоспні капіталовкладення в сільське господарство становили лише 15 відсотків загальної суми капіталовкладень у народне господарство. Багато важливих об'єктів на селі, які потребували значних коштів, сучасної

техніки, зводилися методом «народної будови» з використанням мізерних місцевих ресурсів, що негативно позначалося на темпах робіт, якості та технічному стані новобудов. За 1946–1953 рр. в аграрній галузі країни було вироблено 298 млрд крб національного доходу, а використано в ній тільки 193 млрд (64,8 відсотка), решту було направлено в інші сфери економіки. До того ж кошти, які виділялися для села, використовувалися не завжди ефективно.

Серйозним недоліком було некваліфіковане керівництво сільським господарством на всіх рівнях. Централізація керівництва призводила до того, що всі питання управління сільським господарством були зосереджені в центрі.

Політику партії в галузі сільського господарства, як і в інших галузях, визначали партійні функціонери. Чого вартий такий факт, як призначення в березні 1947 р. секретарем ЦК КП(б)У з сільського господарства М. Патоличева, військового за освітою, який до цього був секретарем ЦК ВКП(б). Він зовсім не знав умов України й ніколи не працював у сільському господарстві. З перших секретарів ЦК КП(б)У повоєнного часу: М. Хрущова (1938–1949 рр., з перервами), Л. Кагановича (березень–грудень 1947 р.), Л. Мельникова (1949–1953 рр.) тільки М. Хрущов дещо розумівся на проблемах сільського господарства. Взагалі слід зауважити, що становище з керівними кадрами після війни було складним. У 1948 р. навіть серед секретарів обкомів КП(б)У половина керівників не мали вищої освіти. На якість керівництва негативно впливала надзвичайна плінність кадрів. Наприклад, за перші півтора повоєнні роки змінилося 83 відсотки голів райвиконкомів, лише за 1946 р. знято 833 голови колгоспів.

Громіздке планування, регламентація усього, гігантоманія, надмірна централізація, коли всі питання вирішувалися в Москві або в кращому разі в Києві, – усе це завдавало нечувано болючих ударів по сільському господарству. Недоліком було також і те, що продовжувався курс на екстенсивне ведення господарства: збільшення продукції за рахунок розширення посівних площ, кількості поголів'я худоби тощо.

Основним джерелом доходів для колгоспників залишалося власне присадибне господарство. За підрахунками вчених, воно

давало грошових доходів – 70 відсотків, м'яса – 80, картоплі – 90, яєць – 96 відсотків. Однак існуючі того часу податки перебивали й це джерело доходів. Крім податку на землю держава встановила натуральні податки у вигляді молока, м'яса, яєць тощо. Діяли навіть податки на плодово-ягідні дерева, кущі. У зв'язку з неможливістю сплачувати надмірно високі податки селяни іноді навіть вирубували сади.

Безправним було соціальне становище селян: вони не мали паспортів, тобто не могли вільно міняти місце проживання, були позбавлені навіть права на мізерну пенсію, яку отримували робітники та службовці. Колгоспам заборонялося створювати будь-які підсобні підприємства, які могли б поліпшити умови життя та побут селян.

Серед причин застійних явищ у сільському господарстві слід згадати й звичайну безгосподарність. Після війни в село направлялося багато техніки, однак використовувалася вона не завжди ефективно, для її збереження більшість МТС і колгоспів не мали навіть належних приміщень. До того ж у МТС щорічно змінювалося до третини фахівців. У тваринництві високим був падіж худоби.

Увесь комплекс перелічених вище причин призвів до незадовільного стану сільського господарства. Крім того, несприятливі погодні умови також негативно впливали на врожаї.

Зима 1945–1946 рр. виявилася малосніжною, а весняно-літні місяці (квітень, травень, червень) були найзасушливішими за останні 50 років. Як наслідок цього, врожайність зернових у 1946 р. виявилася надзвичайно низькою – в середньому по Україні 3,8 ц/га, а в деяких областях вона взагалі була мізерною – 0,6–1,4 ц/га, тобто колгоспи не змогли навіть повернути зерно, що було посіяне. Валовий збір зерна виявився в 2,5 рази менший, ніж у довоєнному 1940 р.

Однак можновладці, незважаючи на катастрофічний неврожай, встановили колгоспам нереальні плани хлібозаготівель. У деяких областях, наприклад Кіровоградській, вони перевищували реально зібраний колгоспами врожай. ЦК КП(б)У, керований М. Хрущовим, упродовж жовтня – листопада з маніакальною настирністю кожного тижня обговорював питання про хлібозаготівлю. При плані 5846 тис. т на 20 жовтня було здано

3522. За наступний місяць, незважаючи на посилений адміністративний тиск, вдалося зібрати ще 81 тис. т. Будь-яких резервів в селі не залишалося. Виконати план було неможливо.

Перший секретар ЦК КП(б)У, Голова Ради Міністрів УРСР М. Хрущов, усвідомлюючи неспроможність виконати нереальний план, подолав страх і звернувся особисто до Й. Сталіна з проханням зменшити план.

Відповідь не забарилася – 26 листопада до Києва надійшла директива ЦК ВКП(б) і Ради Міністрів СРСР за підписами Й. Сталіна та А. Жданова. Керівництво України звинувачувалося в нездатності вилучити хліб, який нібито ще є в колгоспах. Директива вимагала покінчити з «небільшовицьким ставленням» до державних завдань і пропонувала суворо судити приховувачів хліба та забезпечити здавання його державі.

Московська директива стала основою для чергової постанови ЦК КП(б)У про посилення хлібозаготівель, але вона так і залишилася на папері, оскільки на той час у селі не залишилося хліба навіть для харчування селян. Важким було становище й з кормами для худоби, що призвело до посилення її падежу.

Узимку в 1946–1947 рр. в Україні почався голод, який охопив значну територію, особливо південь, зокрема Одеську, Ізмаїльську, Кіровоградську, Миколаївську, Херсонську, Дніпропетровську області. Голод поширився навіть на найродючішу Полтавську область.

У березні – червні 1947 р. в Україні було зафіксовано 764 випадки канібалізму, кількість померлих від голоду серед госпіталізованих хворих досягла 101 637 осіб. За станом на 20 червня 1 154 378 осіб хворіли на дистрофію. І всі ці страшні факти спостерігалися в центрі Європи в середині ХХ ст.!

Тільки навесні 1947 р., коли становище стало зовсім нестерпним, рішенням союзних органів Україні було надано продовольчу та насіннєву позики. Було виділено також 140 млн крб для організації безкоштовного харчування населення. Це дещо полегшило становище народу України.

Мимоволі постає питання: чи можна було уникнути голоду в 1946–1947 рр.? Безумовно. Такої думки додержуються вчені та практики сільського господарства.

По-перше, Радянський Союз, незважаючи на неврожай, отримав у 1946 р. в сільському господарстві валової продукції на вісім відсотків більше, ніж у попередньому році.

По-друге, можна було по-іншому розпорядитися зерном, яке було в державі. Адже в 1946 р. значну його кількість було поставлено до Польщі, Болгарії, Румунії, Чехословаччини, Східної Німеччини. Загальний експорт зерна з Радянського Союзу (в основному безкоштовний) становив того року 1,7 млн т. Якби навіть частина цього зерна потрапила на допомогу потерпілим, голоду можна було б уникнути. Проте геополітичні інтереси керівництва Радянського Союзу виявилися вищими за інтереси власного народу.

Нарешті, тими ресурсами, які залишилися в державі, можна було б скористатися продуктивніше, щоб надати допомогу не тоді, коли смертність населення від голоду набула масового характеру, а значно раніше.

Отже, є всі підстави вважати, що голоду 1946–1947 рр. можна було уникнути. У наступні роки домогтися значних позитивних зрушень на селі не вдалося. Причому не можна стверджувати, що партійні та радянські органи обходили увагою проблеми сільського господарства. Вони обговорювалися на численних пленумах партійних комітетів, нарадах, де приймалися докладні постанови, складалися багатообіцяючі програми.

У повоєнні роки з'являлися нові й нові прожектерські плани стосовно сільського господарства, які завдавали нових ударів по селянству. У 1946 р., коли в українському селі лютував голод, з ініціативи М. Хрущова було розпочато економічно та екологічно необґрунтовані роботи щодо освоєння заплавів Дніпра, його притоків – Ірпеня, Остра та інших річок. У 1948 р. розгорнулася нова кампанія – по меліорації земель і осушенню боліт. Усупереч очікуваним наслідкам на осушених землях укіт трав не збільшився, а, навпаки, зменшився.

Проте й це не застерегло М. Хрущова та інших горе-керівників від нових експериментів. За ініціативою М. Хрущова вирішено було створити замість сіл «агроміста» з населенням по п'ять тисяч мешканців. Ця кампанія супроводжувалась ліквідацією «неперспективних» сіл. І хоча від створення «агроміста»

швидко відмовилися, проте кампанія щодо ліквідації невеликих сіл продовжувалася кілька десятиріч.

Унаслідок розпочатої в 1950 р. за ініціативою М. Хрущова кампанії укрупнення колгоспів в Україні замість 26 412 колгоспів залишилося 14433, тобто їхня кількість зменшилася на 45 відсотків (не враховуючи колгоспи західних областей УРСР). На кожний колгосп стало припадати 1628 га землі. Щоправда, економічні наслідки цього експерименту досі ніхто не проаналізував.

У повоєнні роки державні та партійні органи у відносинах із селянством не відмовилися від насильництва. Оскільки колгоспники, одержуючи в артілях мізерну плату за свою працю, неохоче працювали на колгоспних ланах і фермах, Президія Верховної Ради СРСР 21 лютого 1948 р. прийняла Указ «Про виселення з Української РСР осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності у сільському господарстві і ведуть антигромадський, паразитичний спосіб життя». За цим указом кожного, хто не виробив установленого мінімуму трудовнів, можна було виселяти за межі України.

Щоб штучно прискорити колективізацію, власті вдавалися до репресій. 8 жовтня 1948 р. М. Хрущов підписав постанову ЦК КП(б)У та Ради Міністрів УРСР «Про виселення куркулів з Ізмаїльської області». 250 сімей негайно були виселені, а їхнє майно – конфісковано.

У 1950 р. з пропозицією поширити цей захід на всі західно-українські області звернулися до Й. Сталіна керівники УРСР Д. Коротченко та Л. Мельников. Така постанова була прийнята в січні 1951 р. Реалізуючи її, власті виселили за межі України 1445 селянських сімей.

Тільки використовуючи адміністративно-вольові, насильницькі методи, властям вдалося в 1950 р. в основному завершити колективізацію: вона охопила 1,5 млн (92,7 відсотка) селянських господарств. У західних областях було створено 7200 колгоспів, 237 машинно-тракторних станцій. Проте колгоспи працювали неефективно, що змушені були визнати й партійні органи. На початку 1948 р. ЦК КП(б)У визнав роботу щодо організаційно-господарського зміцнення колгоспів незадовільною.

Трудівники села в повоєнний час всупереч усім труднощам, бідам, що лягали тягарем на їхні плечі, своєю звитяжною працею в надзвичайно важких умовах забезпечували основні потреби країни в продуктах харчування.

Доброї згадки заслуговують насамперед ті, хто йшов попереду, самовіддано, безкорисливо працюючи на колгоспних ланах і фермах. Тоді в Україні були широко відомі імена майстрів вирощування кукурудзи М. Озерного (Дніпропетровська область) і О. Хобти (Київська область), бригадира першої жіночої тракторної бригади П. Ангеліног (Донецька область), ланкової, яка вирощувала небувалі врожаї цукрового буряку, С. Виштак (Київська область), бригадира тракторної бригади О. Гіталова (Кіровоградська область) і багатьох інших працьовитих механізаторів, тваринників, полеводів. Саме завдяки їм зростали посівні площі, хоча й повільно, збільшувалися врожаї сільськогосподарських культур і продуктивність тваринництва.

Серед колгоспів виділялися артілі, керівникам яких вдалося попри всі труднощі налагодити виробництво на основі ефективного використання сучасних технологій. Це колгосп «Здобуток Жовтня» в Київській (згодом Черкаській) області (голова – Ф. Дубковецький), імені Будьонного в Одеській області (голова – М. Посмітний), імені Орджонікідзе в Харківській області (голова – Г. Могильченко). На жаль, численні розповіді про ці колгоспи на сторінках газет і в радіопередачах були своєрідним прикриттям загальної занедбаності колгоспів в Україні.

На кінець п'ятирічки аграрний сектор порівняно з іншими дав найнижчі результати. За розмірами посівної площі, валовим збором зерна, його врожайністю країна залишалася майже на рівні 1914 р.

В Україні, незважаючи на розширення посівних площ, валовий збір зернових у 1953 р. не досяг рівня 1940 р., нижчою також була їхня врожайність. У 1953 р. середні надої молока від корови становили всього 1181 кг. І хоча валове виробництво цукрових буряків, жита, кукурудзи, м'яса, яєць дещо перевищило довоєнний рівень, у цілому виробництво продуктів харчування та сировини значно відставало від зростаючого попиту на них. Лякала міграція із села працездатного населення, особливо молоді. За перші п'ять повоєнних років чисельність колгоспного селянства в Україні зменшилась на 386 тис. осіб (без урахування демографічних зрушень у західних областях).

Водночас з трибун повідомлялося про «значні успіхи» сільсько-го господарства.

У 1948 р. у доповіді на честь чергової річниці Жовтневої революції В. Молотов повідомив, що за врожайністю та валовим збором зерна в СРСР перевищені довоєнні показники. Ще через рік інший лідер КПРС Г. Маленков заявив, що в країні розв'язана зернова проблема. Проте всі ці заяви були голослівними, ґрунтувалися на сфальсифікованих даних, що пізніше (у 1953 р.) визнали й самі лідери КПРС.

Унаслідок серйозного відставання сільського господарства дуже повільно підвищувався матеріальний добробут народу. Щоправда, ще 14 грудня 1947 р. в країні вдалося відмінити карткову систему. Відбулося це паралельно зі значним підвищенням роздрібних цін у торгівлі й проведенням конфіскаційної грошової реформи. Вклади населення були зменшені в 10 разів, у такій самій пропорції було проведено обмін грошей. Усе це створило підґрунтя для широко розрекламованого в пресі триразового зниження цін у 1948–1950 рр. (вони знизилися за цей час на 43 відсотки).

Значного розмаху в повоєнний період набуло житлове будівництво на селі. Однак досягнути наміченого в планах рівня матеріального добробуту дедалі не вдалося. Занедбаність сільського господарства ставала все серйознішою перешкодою на шляху подальшого розвитку.

Запитання і завдання

1. Коли був підписаний «Пакт Молотова-Ріббентропа»? Якими були його основні положення?
2. Які західноукраїнські землі увійшли до СРСР на початку Другої світової війни?
3. Дайте визначення поняттю «радянізація».
4. Коли була окупована вся територія України?
5. Хто представляв радянський Рух Опору?
6. Хто представляв національний Рух Опору?
7. Назвіть мету радянського і національного Руху Опору.
8. Яка битва поклала початок корінному перелому у війні на користь СРСР?
9. Коли остаточно було визволено від окупації всю територію України?

Тема 6. Україна в умовах «десталінізації» (1956–1964 рр.)

План

- 6.1. *Соціально-економічний розвиток у 1956–1964 рр.*
- 6.2. *Шістдесятники. Опозиційний рух*

6.1. Соціально-економічний розвиток у 1956–1964 рр.

При дослідженні даної теми необхідно звернути увагу, що приблизно три десятиліття після смерті Сталіна в історії України можна умовно поділити на два періоди, як мали суттєво відмінний історичний зміст. Перший – це час «відлиги», коли була спроба частково реформувати тоталітарну систему, перетворити її на більш життєздатний організм. Другий період став часом політичної та ідеологічної реакції, прогресуючого занепаду й розкладу тоталітарної системи. Україна, яка в ці часи, здавалося б, назавжди посіла місце найпотужнішої провінції великої імперії, стала ареною цих подій, що запрограмували її розвиток у наступні часи.

В радянській, антирадянській і пострадянській літературі ХХ з'їзд КПРС оцінюється досить вагомо, хоча й з різних позицій, так як він визначив перехід в історії партії більшовиків від її політичного піднесення до повільного занепаду. Отже, цей з'їзд «виламується» з історії КПРС і набуває значення однієї з найбільш вагомих подій світової історії минулого століття.

Історичне значення з'їзду полягає не у прийнятті якого-небудь доленосного рішення. Він тільки «освятив» авторитетом державної партії рішення, прийняті раніше наступниками Й. Сталіна. Легітимізація рішень, прийнятих новими володарями Кремля після смерті вождя – ось у цьому й полягає смисл здійсненого з'їздом.

Щоб зрозуміти це, треба знати, в якому стані перебувало радянське суспільство на початку 50-х рр. ХХ ст. Це знання й досі є здебільшого продуктом життєвого досвіду найстаршого з нині існуючих поколінь, засвоєного правнуками, онуками й

дітьми. Історики й археографи ще не сказали свого слова, хоча політичний бік подій висвітлили цілком задовільно. Адже XX з'їзд вплинув передусім на умонастрої, які не були досі предметом дослідження історичної науки.

Від цього з'їзду розпочався новий етап в історії радянського тоталітаризму – найдосконалішого у своїй жорстокості. Він дотягувався своїми щупальцями до кожної окремо взятої людини, знищував усіх, хто чинив йому опір – від окремих осіб до великих людських спільнот, і за власним планом виховував тих, хто залишався при житті. А XX з'їзд КПРС посіяв сумніви в умах людей. Це були сумніви у цінностях комуністичного виховання, меті пропагованого смислу життя, засобах досягнення цієї мети. Починаючи від з'їзду, розпочався поступовий, розтягнутий на десятиліття розклад радянського тоталітаризму. Прискорити цей розклад виявилось неможливим, тому що за попередні десятиліття «соціалістичного будівництва» всі бунтарі були винищені. Разом з тим виявилось неможливим припинити цей розклад. Він поступово переростав у системну кризу побудованого партією Леніна-Сталіна суспільства.

Легітимізовані XX з'їздом КПРС рішення, які в історичній науці дістали неточну назву «процесу десталінізації», а серед публіцистів – більш вдалу назву – «відлига», мали незворотний характер. Спроба здійснення нової політики (середина 50-х – 60-і рр.) була першою спробою комуністичного керівництва дати адекватну відповідь на вимоги часу. Перші кроки десталінізації суспільного життя пов'язані з ім'ям М. Хрущова. Вони стали очевидними незабаром після смерті Й. Сталіна. Вже червневий пленум ЦК КПРС у 1953 році проголосив курс на відбудову внутрішньопартійної демократії, припинення зловживань законністю. Пленум ЦК компартії України, що відбувся 29-30 липня 1953 р., повністю підтримав рішення червневого пленуму ЦК КПРС.

Процес десталінізації особливо пожвавився після XX з'їзду КПРС (лютий 1956 р.). На ньому за доповіддю першого секретаря ЦК партії М. Хрущова було прийнято постанову про культ особи і подолання його наслідків та про необхідність радикальних змін. Через чотири місяці після з'їзду – 30 червня 1956 р. – ЦК КПРС прийняв постанову «Про подолання культу особи та

його наслідків», де висловлювалася рішучість держави і партії продовжувати боротьбу проти культу особи, тобто викривати й усувати негативні наслідки цього режиму.

Викриття культу особи Сталіна – найграндіозніша подія в житті радянського суспільства в період, що розглядається, яка за своїм значенням виходить далеко за межі цього періоду. Вона вплинула на весь наступний розвиток радянського суспільства і держави, а також на подальший перебіг світової історії.

Зовсім не випадково період після смерті Сталіна був названий «відлигою», за назвою повісті І. Еренбурга «Відлига», що з'явилася у 1954 р. Назва «відлига» відбивала зміст перемін – потепління серед зими. Політичний режим уже був неспроможний використовувати для управління державою і суспільством методи масового терору. Однак він не змінився, налаштованість на державний терор була невіддільною від його внутрішньої суті. Гасла «Хто не з нами, той проти нас», «якщо ворог не здається, його знищують» – залишалися популярними. Суспільство, як і раніше, перебувало у тоталітарному морозильнику. Політика «відлиги» могла в будь-який момент змінитися черговим заморозком. У часи «відлиги» нове керівництво спробувало реформувати тоталітарну радянську систему, надати їй людської подоби, бодай частково подолати антагонізм між людиною і режимом, суспільством і державою. Тут слід віддати належне М. Хрущову. Він виявив велику мужність, коли переконав або примусив членів ЦК партії, а згодом і делегатів XX з'їзду зрозуміти необхідність викриття культу особи, відмови від нього.

Так, в Україні режим одноособової влади частково поступився місцем так званому «колективному керівництву». Звільнення Л. Мельникова з посади Першого секретаря ЦК КПУ за помилки в проведенні національної політики та за недоліки в роботі з кадрами, заміна його українцем О. Кириченком, висунення на керівні посади місцевих працівників, особливо на Заході України, збільшення до 60% прошарку українців у складі КПУ – все це свідчило про початок «потепління» у суспільно-політичному житті. При цьому КПУ, маючи права обласної організації КПРС, у своїй діяльності продовжувала надавати перевагу загальносоюзним, а не національним інтересам.

Демократичним змінам у суспільно-політичному житті сприяло викриття злочинної діяльності Л. Берії та його найближчих прибічників в Україні, початок часткової реабілітації жертв сталінських репресій. До 1957 р. більше 65 тис. депортованих членів сімей, пов'язаних з національно-визвольною боротьбою, дістали змогу повернутися в Україну.

Ініційована Л. Берією, Г. Маленковим і М. Хрущовим «відлига» знайшла, здавалося б, друге дихання у жовтні 1961 р., на XXII з'їзді КПРС. Проте, деєсталінізація досягла на цьому з'їзді своєї кульмінації. Майже відразу після з'їзду керівники державної партії почали згортати кампанію. В їх виступах недвозначно підкреслювалося: реабілітацію людей не можна підмінити реабілітацією ідей.

З кінця 1962 р. в Радянському Союзі розпочався масовий тиск на інтелігенцію, яка дозволяла собі «вільнодумство». Потрібно підкреслити, що «відлига» була викликана не лише особистим бажанням Хрущова чи збігом обставин. Змін вимагало життя. Західний світ вступав в еру тотальної модернізації, пов'язаної з розвитком науково-технічної революції. «Змагання двох систем» вимагало нових темпів, нових імпульсів у розвитку радянського суспільства, прискорення економічного поступу, підвищення життєвого стандарту. В інтересах самозбереження тоталітарної системи було проведено реформування певних її компонентів і структур, звільнення від тягара надцентралізму, майже повної самоізоляції та духовної скутості. До цього, звичайно, додавалися суто суб'єктивні прагнення частини партійно-державної бюрократії, зацікавленої в змінах, які б розширили сферу її компетенції за рахунок усунення від влади висуванців сталінської епохи, амбіції технократів, що набирали силу завдяки світовим економічним тенденціям, нарешті – міркування боротьби за владу між прибічниками Хрущова та ортодоксальними сталіністами у «верхах».

Зазначимо, що парадокс ситуації полягав у тому, що процес викриття «культу особи» відбувався цілком за канонами системи, яку ретельно будував сам Сталін.

Партійно-бюрократична ієрархія діяла вправно, виконуючи вказівки верхів, зберігалися всі старі ідеологічні шаблони. Розгорнулася «деєсталінізація по вертикалі»: автоматичне

шаблонне засудження «культу особи» всіма партійними та ідеологічними структурами.

Преса друкувала відповідні статті й огляди, історики викривали злочини сталінізму фактами, знайденими у тимчасово відкритих архівах.

При цьому слід зауважити, що процес десталінізації суспільного життя в Україні розгортався повільніше, ніж у центрі. Із запізненням стали з'являтися статті у пресі в «душі рішень ХХ з'їзду». Тон і зміст критики були стриманішими. Зміни торкалися переважно сфери культурного життя. В галузі ідеології та політики вони не виходили за межі вказівок центру, були сповнені протиріч.

Подібна позиція українського керівництва була зумовлена традицією, що встановилася в умовах командно-адміністративної системи – вбачати у будь-якому критичному виступі на адресу центральних органів влади вияв якщо не «буржуазного націоналізму», то вже напевне «відхилення від генеральної лінії».

Наголошуючи на обмеженості та непослідовності процесів десталінізації, потрібно звернути увагу, що поза реабілітацією залишилися майже всі, хто був так чи інакше пов'язаний із звинуваченнями у «націоналізмі». Та найкричущішим парадоксом «відлиги» було те, що процес реабілітації жертв сталінських репресій супроводжувався новими політичними репресіями. В Україні тоді здебільшого на закритих судових засіданнях судили людей за «антирадянську націоналістичну пропаганду» в Тернополі, Чернівцях, Луцьку, Дніпропетровську, Рівному, Луганську, Сумах тощо. Звинувачення, як правило, були фальсифіковані або перебільшені: судили за необережно сказане слово, зберігання недозволеної літератури і т.д.

Протягом 1954–1959 рр. в Україні було притягнуто до судової відповідальності і піддано іншим формам переслідувань за «антирадянську діяльність» близько 3,5 тис. чол. Зокрема, судилище над групою львівських юристів (Л. Лук'яненко, І. Кандиба, С. Вірун та ін.), «викриття» у Львові молодіжної підпільної організації «Український національний центр», утиски й переслідування колишніх учасників збройної боротьби ОУН-УПА.

Отже, «відлига» торкнулася тільки окремих сторін життя радянського суспільства. Зміни, що відбувалися, сприяли певному прогресивному розвитку України. Але непослідовність,

суперечливість цих змін зрештою призвели до того, що задуми ініціаторів стали перетворюватися у свою протилежність. До того ж межі «відлиги» були занадто вузькими, аби довести реформи до логічного кінця й докорінним чином оздоровити суспільство.

У другій половині 50-х років робилися спроби здійснити реформи у багатьох сферах життя. В економіці був взятий курс на децентралізацію всіх галузей, включаючи залізничний транспорт. У 1956 р. під керівництво Ради міністрів України перейшло понад 10 тис. промислових підприємств. Україна разом з іншими союзними республіками дістала нові права в управлінні своїм господарством. Це зумовлювалося потребою прискорення розвитку економіки, а також досягненнями України в господарському та культурному будівництві, наявністю у неї власних національних кадрів керівництва.

Особлива увага приділялася покращенню стану промислового виробництва. У результаті ліквідації руйнувань, нанесених нацистами народному господарству України під час війни, в 1955–1965 рр. нарощувався випуск промислової продукції. Зокрема, виробництво металорізальних верстатів збільшилося у 1,7 разів, тракторів – у 2, магістральних тепловозів – в 11, а екскаваторів – у 17 разів. З'явилися нові види машин і обладнання, нові види приладів, апаратури і засобів автоматизації. Водночас, за якістю продукції промисловість України дуже відставала від передових країн. Розуміючи це, керівництво СРСР і УРСР висунуло завдання докорінного удосконалення технологій промислового виробництва, прискорення науково-технічного прогресу.

3 січня 1966 р. розширили права та почали стимулювати ініціативу підприємств. Заводи, фабрики, бригади, інші господарські структури переводилися на господарський розрахунок (економічні методи господарювання за умов збереження державної власності, основ командно-адміністративної системи). У 1966 р. на нові методи планування та економічного стимулювання перейшло 1,5% підприємств України, а до 1970 р. – вже 85%. Однак успіхи виявилися тимчасовими. Проблема полягала в тому, що, по-перше, реформа не покращила матеріального стану тих, хто працював, не дійшла до безпосереднього виробника, а по-друге, історично, в силу характеру тоталітарного

режиму, була приреченою. І життя це підтвердило. Якщо за 1966–1970 рр. темпи приросту валового об'єму промислової продукції склали 50%, то за 1981–1985 рр. – тільки 19%. За цей період темпи росту продуктивності праці зменшилися майже в 2 рази.

На промисловість УРСР припадала більша частина промислового виробництва колишніх союзних республік (17%). Україна – надзвичайно важливий індустріальний регіон глобального масштабу – виплавляла біля 40% усієї сталі, 50% чавуну, видобувала 34% вугілля Радянського Союзу. За показником валового національного продукту вона зрівнялась з Італією.

Однак у розвитку вітчизняної промисловості були як злети, так і падіння. У період буму 50-х – початку 60-х рр., коли щорічні темпи зростання промислового виробництва складали 10%, її показники перевищували загальносоюзні, а вже у 70-х роках, коли ці темпи впали до 2–3% на рік, показники промислового зросту України були нижчі, ніж пересічно по Союзу.

Традиційно Україна була одним з основних виробників сільськогосподарської продукції СРСР. При цьому до середини 50-х років село все ще було напівзруйнованим. Колгоспники, як і раніше, були безправними.

Протягом 1953–1956 рр. матеріально-технічна база сільського господарства України дещо укріпилася. Водночас покращилося ставлення до працівників села. Усувалося безправ'я селян у виборі місця проживання і роботи. Колгоспники одержали паспорти та можливість самостійно вирішувати, де їм жити і працювати.

Активніше почали впроваджуватися нові здобутки сільськогосподарської науки і техніки. У другій половині 50-х років в Україні було досягнуте певне зростання виробництва продукції рослинництва і тваринництва.

На 1959–1965 рр. (так звана «семирічка») керівництво України запланувало нереальні темпи росту виробництва сільськогосподарської продукції. Було обіцяно, що Україна виконає завдання «семирічки» у сфері сільського господарства за п'ять років. Але ні за п'ять, ні за сім років взяті зобов'язання не були виконані. Головна причина полягала в тому, що у керівництві сільським господарством було немало волюнтаризму й дилетантства. Часто приймалися авантюрні рішення: легко

давалися обіцянки, називалися нереальні цифри зростання виробництва продукції. Негативну роль зіграло укрупнення і розукрупнення колгоспів. У цей період була висунута згубна за своїми наслідками ідея ліквідації так званих «неперспективних» сіл, перетворення колгоспів у радгоспи. Форсувалося будівництво Кременчуцького, Канівського та Київського водосховищ, які завдали величезної шкоди народному господарству України і зіпсували водний басейн Дніпра.

Варто усвідомити, що реформи другої половини 50-х – початку 60-х років в цілому мали поверховий, непослідовний та суперечливий характер; вони не зачіпали фундамент тоталітарної системи. Монополія Комуністичної партії в усіх сферах життя суспільства залишалась, не була зруйнована повністю АКС, збереглися каральні функції КДБ тощо. Все це освячувалося догмами марксизму-ленінізму, які по суті залишилися незмінними.

Реформи М. Хрущова здійснювалися зверху. Вони торкалися здебільшого реорганізації управління, не спиралися на ініціативу широких верств населення, не призвели до демократизації суспільно-політичного життя.

Консервативно налаштоване керівництво України, насамперед, перший секретар ЦК Компартії України М. Підгорний, не скористалося реформами для прогресивних перетворень у республіці.

Всі реформи здійснювались під суворим контролем центру. Московські відомства і міністерства безцеремонно втручалися в діяльність республіканських органів управління. Централізовано планувалися розвиток промисловості, сільського господарства, використання екологічного та інтелектуального потенціалу України в інтересах СРСР. УРСР залишалася колоніально залежною «союзною республікою».

6.2. Шістдесятники. Опозиційний рух

Спроби десталінізації суспільства, реабілітації багатьох партійних, державних і культурних діячів України супроводжувалися ростом політичної та національної самосвідомості молоді, особливо творчої. Почастішали випадки критичного

ставлення до комуністичного режиму, непокори владним структурам. Серед українців зріс інтерес до культури західних країн.

Період «відлиги» дав поштовх дисидентському руху. Дисидентами були люди, які заявляли про свою незгоду з радянською системою і рішучість боротися з нею легальними методами. Система, у свою чергу, використовувала всі засоби боротьби з ними, аж до ув'язнення, але обмежувала себе в одному: не добивалася їх знищення. Тому дисидентський рух народився тільки після XX з'їзду КПРС. Раніше він не мав жодних шансів на існування.

Аналізуючи причини зародження дисидентського руху, слід відзначити, що термін «дисиденти» був занесений із Заходу і вживався для визначення інакодумців, які в тій чи іншій формі відкрито висловлювали свої погляди, що не збігалися з офіційною політикою. В Україні головними центрами дисидентської активності були Київ і Львів. Відкриті прояви інакомислення спостерігалися також у Дніпропетровську, Луцьку, Івано-Франківську, Одесі, Тернополі та інших містах. Переважно там же розповсюджувався і самвидав.

За підрахунками західних дослідників, кількість людей, які протягом 60–70-х років були заангажовані у різних формах дисидентської діяльності, сягала майже тисячі чоловік, у тому числі тих, хто проявляв свій нонконформізм спорадично. Коло ж постійних учасників руху опору в цей час було значно вужчим.

Принциповий поворот у розвитку українського руху опору намітився на зламі 50–60-х рр. Першим на шлях легальної боротьби з політичним режимом став Левко Лук'яненко. Діяльність Л. Лук'яненка та його послідовників розгорталася на Заході України – регіоні, в якому були винятково сильними традиції підпільно- партизанської збройної боротьби з радянською владою.

Дисидентів не влаштовували косметичні удосконалення системи, вони вимагали радикальних змін. Ознакою часу була активізація дисидентського руху. В цей час дисидентство висувало реальну альтернативу зростаючим кризовим явищам у духовному житті суспільства – соціальній апатії, дегуманізації культури, бездуховності.

Дисидентство складалося з трьох основних течій: 1. Правозахисне, представлене в Україні Українською громадською групою сприяння виконанню Гельсінських угод (УГГ), яку очолював М. Руденко; 2. Релігійне, що виступало за не декларовану, а реальну свободу совісті, яскравими представниками якого були Г. Вінс, В. Романюк, Й. Тереля; 3. Національно орієнтоване, що засуджувало шовінізм, імперську політику центру, русифікацію. Представниками цього напрямку були І. Дзюба, С. Караванський, В. Чорновіл, В. Мороз.

Для того, щоб краще зрозуміти суть українського дисидентського руху, доцільно умовно його згрупувати за окремими напрямками. Так, течію, близьку до інтегрального націоналізму Д. Донцова та ідеології ОУН, проте без крайніх виявів щодо насильства, репрезентував В. Мороз. За свою одержимість, культ сильної, здатної на жертвовність особи, безкомпромісну боротьбу за чистоту національної ідеї, за повалення командно-адміністративної системи він здобув на Заході велику популярність, але серед основної кагорти дисидентів його радикальні погляди не знаходили широкої підтримки.

Другий напрямок, також безкомпромісний, носив національно-демократичний характер і містив прагнення до унезалежнення України. Представниками цього напрямку можна вважати таких діячів, як Л. Лук'яненко, В. Чорновіл, Б. і М. Горині, Оксана Мешко та ін. Сюди ж можна віднести і поета В. Стуса, письменника Г. Снегірьова та критика Є. Сверстюка. Дисиденти з двох окреслених напрямів терпіли найжорстокіший тиск з боку офіційних структур аж до позасудових репресій і довгострокових термінів ув'язнення, більшість з яких сягала 10, а то й 20 років. Серед цих напрямів існували, зрозуміла річ, і нелегальні групи, які, проте, не мали на меті збройну боротьбу чи щось подібне.

Третє річище дисидентства в Україні було спрямоване у загально-демократичний потік «радянського дисидентства», яке полягало насамперед, в обороні невід'ємних прав людини. Серед українських репрезентантів цього напрямку можна назвати генерала П. Григоренка, Л. Плюща, С. Глузмана, М. Мариновича.

Наступним напрямом можна вважати «інтелектуальне дисидентство», яке зосереджувалося переважно на національно-

культурних правах, обстоювало такі питання, як шкільництво рідною мовою, розвиток української видавничої справи, наукової діяльності тощо. Серед його представників бачимо таких діячів, як І. Дзюба, І. Світличний, В. Лісовий, Михайлина Коцюбинська, Зіновія Франко. Самостійний різновид дисидентства в Україні базувався на захисті релігійних прав віруючих (Й. Тереля, В. Романюк, І. Гель та ін.). Окрім того, чималою була аудиторія – «внутрішнє дисидентство». Не у кожного вистачало мужності на відкриту боротьбу. Але тисячі людей з невеликим ризиком передруковували, поширювали й осмислювали теоретичні й публіцистичні праці дисидентів. Необхідно підкреслити, що подібний поділ є досить умовним, особливо, коли йдеться про конкретні постаті, але все ж дає змогу певною мірою систематизувати напрямки пошуків і здобутків на шляху національно-визвольних змагань в УРСР. 1975 р. у зв'язку з підписанням Радянським Союзом разом з кількома десятками європейських держав Гельсінської угоди дисидентство отримує новий імпульс.

Українська література збагатилася новими художніми творами М. Рильського, В. Сосюри, А. Малишка, О. Гончара, М. Стельмаха. З'явилися талановиті літературні критики – І. Дзюба, І. Світличний, Є. Сверстюк. Заявили про себе нові імена: Г. Тютюнник, Д. Павличко, Л. Костенко, І. Драч, В. Симоненко, з якими пов'язане покоління «шестидесятників», які діяли не тільки в столиці, але й у Львові, Донецьку, Харкові. На Донеччині заявив про себе В. Стус, Черкащина стала творчою стежиною для В. Симоненка. Ці невеликі гуртки, об'єднання були не досить помітними у загальному масштабі суспільно-політичного життя, проте в подальшому їх діяльність стала важливим чинником у пробудженні громадської свідомості, блискучим початком нового національного відродження.

Українська інтелігенція не мала змоги поширювати через офіційні видавництва праці, в яких гостро критикувалися недоліки тогочасного життя і тому значного поширення здобув так званий «самвидав». Таким чином, наприклад, були поширені такі твори як «Інтернаціоналізм чи русифікація» І. Дзюби, «Лихо з розуму» В. Чорновола, «Собор у риштованні» Є. Сверстюка тощо. Найбільшими центрами самвидаву були Київ і Львів. Офіційна влада піддавала дисидентів переслідуванню, серед

методів боротьби з інакомислячими були арешти, заслання, примусове лікування у психіатричних лікарнях тощо.

Окремим напрямом у дисидентстві є релігійний. У даному випадку йдеться не лише про домагання віруючими реалізації свободи совісті, а й про своєрідне трактування ряду релігійних догматів. Показовою в цьому плані були опозиційні течії серед євангельських християн-баптистів, адвентистів сьомого дня, п'ятидесятників, що створили незалежні від держави духовні церкви («Рада Церков євангельських християн-баптистів», «Вірні і вільні Адвентисти сьомого дня»). Однією з найбільш переслідуваних була конфесія «Вільні адвентисти сьомого дня», які діяли у 8 областях України. Представники конфесії відкривали підпільні видавництва релігійної літератури, категорично відмовлялися служити в армії, вели релігійну пропаганду серед населення, що й стало причиною активізації репресій проти адвентистів у 1979 р.

З приходом до влади Леоніда Брежнєва (1964 р.) відбувається поступова реабілітація Сталіна, відроджується неосталінізм, застосовуються у нових обставинах сталінські методи: геноцид, масові арешти, закриті суди, психіатричні лікарні для противників режиму, примусова русифікація, вмотивована теорією так званого радянського народу, відродження «культу особистості» (Леоніда Брежнєва) тощо.

Запитання і завдання

1. 1950-ті роки були влучно названі «відлигою». Однак наприкінці цього періоду знову почалося цькування і переслідування творчої інтелігенції. У чому Ви вбачаєте причини цього явища?
2. Хрущовська «відлига», незважаючи на її непослідовність і суперечливість, сприяла певному підйому економіки і лібералізації суспільно-політичного життя. Чому М. Хрущов ніхто не підтримав, коли вирішувалося питання про його усунення від влади?

Тема 7. Україна в період наростання системної кризи радянського ладу (друга половина 1960-х – перша половина 1980-х рр.)

План

- 7.1. Наростання кризи в суспільно-політичному житті*
- 7.2. Поглиблення соціально-економічної кризи*
- 7.3. Культурне життя доби «застою»*

7.1. Наростання кризи в суспільно-політичному житті

У жовтні 1964 р. на пленумі ЦК КПРС відбулася зміна партійного керівництва СРСР. Замість М. Хрущова першим секретарем ЦК партії був обраний Л. Брежнєв, при керівництві якого роль партапарату в державному житті ще більше посилилась. У той же час Л. Брежнєв, зміцнюючи своє становище, продовжував здійснювати політику підтримки радянської олігархії, гарантуючи їй стабільне існування. Поворот у політиці, що розпочався після жовтневого пленуму ЦК партії, означав повернення до консервативних, певною мірою просталінських позицій.

Але ця тенденція виявила себе не відразу. На перших порах були виправлені деякі, як їх називали – «волютаристські», хиби попереднього, хрущовського керівництва. Проте незабаром стало ясно, що висунутий Л. Брежнєвим лозунг «стабільність» насправді означав відмову від будь-яких спроб здійснення радикальних змін, що цілком задовольняло консервативні керівні сили, які вперто трималися за освячені традиціями привілеї.

«Брежнєвський період» історії України – період часткової реанімації командно-адміністративної системи сталінського зразка, період застою та одночасно – пошуку прогресивними силами шляхів суспільного оновлення.

На рубежі 60–70-х років Радянський Союз, а разом з ним й УРСР як повністю інтегрована в цю централізовану державу

республіка вступили у період історії, за яким затвердилася назва «застій», що тривав до середини 80-х років.

Брежнєвський неосталінізм супроводжувався в Україні окремими репресіями проти інакомислячих, перш за все, поборників національної свідомості, суверенності. Несміливі та непослідовні спроби першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста захистити економічні і культурні інтереси республіки від союзного центру, керівництво ЦК КПРС сприйняло негативно. З приходом до влади в Україні нових керівників (В. Щербицький та ін.) знову розпочалося цькування прибічників відродження української державності.

Політичний і соціально-економічний розвиток Радянського Союзу в другій половині 60-х – першій половині 80-х рр. відбувався під знаком наступу сталіністів, тобто тих політичних діячів, які вважали будь-які реформи шкідливими. Ресталінізація виявилася у поверненні до сталінських методів управління народним господарством і диктаті в суспільно-політичному житті.

Публіцисти другої половини 1980-х охрестили цю добу «застоем». Незважаючи на спроби реформування промисловості і численні заходи щодо піднесення сільського господарства, республіка продовжувала йти екстенсивним шляхом розвитку. Екстенсивна спрямованість радянського виробництва вимагала залучення в обіг надлишкової кількості матеріальних ресурсів та робочої сили. Негативний вплив на розвиток сільського господарства, як і промисловості, мало поширення військово-промислового комплексу на нові сфери тоталітарної економіки, що призводило до активного її виснаження. Гонка озброєнь вела СРСР в економічну безодню. Було припущено трагічних помилок в зовнішній політиці (введення військ до Чехословаччини (1968 р.) та до Афганістану (1979 р.).

З 1963 р. по 1972 р. першим секретарем ЦК КПУ був П. Шелест. За переконаннями Шелест був непохитним комуністом. Водночас він сприяв самоствердженню української нації, домагався паритету в економічних відносинах республіки в рамках союзної держави, врахування потреб України при економічному плануванні в Радянському Союзі, наголошував на необхідності національно-культурного, мовного розвитку українців.

Унаслідок цього був запідозрений вищим керівництвом СРСР у недостатній лояльності, усунутий з посади першого секретаря ЦК КПУ і переведений до Москви одним із заступників Голови Ради Міністрів СРСР (1972). Прийшовши до влади на хвилі повоєнної «українізації» партійно-державного апарату УРСР і підвищення ролі українського елементу у керівництві СРСР, Шелест обстоював економічні інтереси України перед «центром», виступав за надання Україні більших прав в економічній політиці.

Вагомими були його виступи на захист прав української мови в шкільній освіті, друкуванні газет, журналів і книжок. Захищав від звинувачення в націоналізмі окремих українських діячів культури (зокрема, О. Гончара, І. Дзюбу). Деякі західні дослідники (Я. Пеленський, І. Лисяк-Рудницький, М. Саварин) вважали, що поява книги Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» була інспірована самим Шелестом і відбивала його погляди та позицію українського радянського керівництва.

Син Шелеста Віталій згадував: «Цікава ситуація з книгою Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?». Вона була у батька майже настольною. Він її читав, плювався, говорив, що так не можна, я відповідав, що є факти, їх треба осмислювати. Його позиція щодо Дзюби у наших розмовах багаторазово прокручувалася і поступово формувалась». Проте, 10 травня 1972 Р. Шелеста звільнили з посади першого секретаря ЦК КП України «у зв'язку з переведенням на іншу роботу» – заступника Голови Ради Міністрів СРСР (де він не пропрацював і року).

Мотивуючи відставку Шелеста, Л.Брежнєв закидав йому надмірну самостійність у вирішенні питань та у «місництві та проявах націоналізму». Книга Шелеста «Україна наша радянська» зазнала гострої партійної критики (журнал «Комуніст України», № 4, 1973) за «ідеологічні помилки», зокрема, за «ідеалізацію» минулого України та обстоювання самотності УРСР. Видану тиражем 100 тис., її вилучили з продажу та з бібліотек.

Після нього пост першого секретаря ЦК Компартії України займав В. В. Щербицький. Він був прихильником централізованої партійно-державної тоталітарної влади, суворой підпорядкованості республік центру, орієнтації економіки УРСР на

союзний народногосподарський комплекс, займав угодовську позицію щодо русифікації України в галузі освіти, культури, видавничої справи. Як загалом у СРСР, в Україні тих років насаджувалася односторонність, розцвіло славослів'я, ініціювалися і підштовхувалися процеси, спрямовані на ліквідацію національних традицій, послаблення позицій української мови, приниження ролі національної культури.

Зберігання командно-адміністративного механізму з надмірною централізацією та регламентацією відіграло виключно негативну роль у цій сфері. Оскільки економіка України входила до єдиного народногосподарського комплексу країни, то темпи занепаду в ній набували катастрофічних форм. За 15 років (з 1963 по 1980 рр.) темпи зростання продуктивності праці в Україні зменшилися більш ніж удвоє. Плани в більшості показників не виконувалися, а якість значної частини промислової продукції не відповідала світовим стандартам.

Важке становище склалося в сільському господарстві. Нова політика щодо села, яку намагався розробити березневий (1965 р.) пленум ЦК КПРС, виявилася в цілому неефективною, хоч і сприяла розв'язанню окремих проблем. Зокрема, завдяки зростанню обсягу капіталовкладень в сільське господарство вдалося значно посилити матеріально-технічну базу аграрного сектору економіки.

Маючи родючі землі, наша країна перетворилась в лідера із закупівлі зерна за кордоном. Спроби розв'язати проблеми інтенсифікації сільського господарства як головної ланки агропромислового комплексу шляхом широкого розвитку міжгосподарської кооперації, створення агропромислових підприємств і комплексів без урахування економічних і соціальних умов господарювання на селі, особистих інтересів працівників обернулися великими втратами.

7.2. Поглиблення соціально-економічної кризи

У вересні 1965 р. відбувся черговий пленум ЦК КПРС. На ньому було скасовано реформи М. Хрущова у галузі управління промисловістю. Пленум санкціонував ліквідацію рад народного господарства й відновив галузеву систему управління промисловістю через союзні та союзно-республіканські міністерства.

В Україні була відновлена діяльність 22 союзно-республіканських і 7 республіканських міністерств. Сім ліквідованих раднаргоспів передали загальносоюзним міністерствам 499 підприємств, союзно-республіканським – 5986, республіканським міністерствам – 587, місцевим радам депутатів трудящих – 36 підприємств. Переважна частка промислового потенціалу України знову була підпорядкована центральним відомствам.

Вересневий пленум ЦК КПРС прийняв також постанову «Про поліпшення управління промисловістю, вдосконалення планування та посилення економічного стимулювання промислового виробництва». У ній визначалися основні принципи реформи методів планування й економічного стимулювання. Реформа спрямовувалася на розширення сфери госпрозрахункових відносин на підприємствах і створення ефективної системи стимулювання.

На початку жовтня 1965 р. було опубліковано два урядових документи, підготовлені на основі рекомендацій групи економістів, які працювали під керівництвом харківського професора О. Лібермана, про поліпшення планування та стимулювання виробництва й про державне виробниче підприємство. Радянський уряд засвідчував бажання наділити підприємства широкими правами в господарській діяльності. Кількість обов'язкових показників істотно скорочувалася. Показник валової продукції зберігався тільки як статистичний. Основним плановим показником ставав обсяг реалізованої продукції. Якщо продукцію реалізувати не вдавалося, вона не зараховувалася як вироблена. Такий порядок спонукував підприємства скорочувати випуск продукції, яка не користувалася попитом. Частину доходів підприємств тепер залишали в їхньому розпорядженні. Замість зовсім невеликого фонду підприємства утворювалися три самостійних фонди – розвитку виробництва, матеріального заохочення та соціально-культурних заходів і житлового будівництва. Величина цих фондів визначалася за суворими нормами, щоб перешкодити директорам підприємств домагатися прибутку будь-яким шляхом, а міністерствам – вилучати більше доходів, ніж треба. На нові методи планування й економічного стимулювання підприємства переводилися поступово. У 1966 р. реформа охопила перших 100 українських

підприємств. У 1970 р. кількість підприємств, які працювали по-новому, зросла до 8,2 тис., що становило понад 80 відсотків загальної кількості. На них припадало 92 відсотки обсягу промислової продукції.

Восьма п'ятирічка (1966–1970 рр.) була найуспішнішою серед усіх радянських п'ятирічок. Обсяг промислового виробництва збільшився в Україні наполовину. Дві третини приросту промислової продукції було одержано за рахунок зростання продуктивності праці. Однак статистика певною мірою прикрасила результати реформи: високі звітні показники нерідко досягалися завдяки прихованому підвищенню цін.

Основна причина труднощів з реформою полягала в тому, що розширення прав підприємств не супроводжувалося обмеженням прав міністерств і комітетів (Держплану, Держпостачу, Держкомцін тощо). Економіка залишалася командною, нею розпоряджалися не виробники, а чиновники. Чиновники не були зацікавлені в тому, щоб брати на себе ініціативу, виходячи з конкретної ситуації. Госпрозрахунок, тобто порівняння витрат виробництва і одержаних економічних результатів, завжди був лише ерзацем ринкового підходу до господарювання. Госпрозрахунок на реформованих підприємствах називали «повним». Проте він залишався бюрократичним витвором, який не мав нічого спільного з господарюванням в умовах ринкової економіки.

Економічну реформу було доведено до кінця, тобто поширено на всю промисловість, завдяки зусиллям О. Косигіна. Л. Брежнєв ставився до неї з підкресленою байдужістю. Міжвідомча комісія при Держплані СРСР, що проводила реформу, завдяки опозиції керівників багатьох міністерств і відомств, які входили до неї, виявилася майже паралізованою.

Не бажаючи поступатися своїми правами, міністерства ігнорували положення про державне виробниче підприємство й поступово поверталися до жорсткого директивного планування. Продуктивність праці, собівартість продукції, а згодом також інші показники знову стали директивними. Чим краще працювало підприємство, тим гірші умови чекали на нього в наступному році, оскільки міністерства та планово-фінансові органи визначали жорсткіші нормативи утворення фондів стимулювання. Згортання економічних і посилення адміністративних

методів управління зменшило стимулююче значення премії. Вона стала, по суті, незначним додатком до заробітної плати. Партійні органи, як і раніше, на всіх рівнях активно втручалися в економіку, не поділяючи господарської відповідальності за власні рішення. У самому виробництві не знаходилося людей, здатних провести в життя рішення, які відповідали б інтересам підприємства.

Економіка командного типу була приречена залишатися витратною, екстенсивною, ірраціональною. Реформа «пішла в пісок», а на плакатах під портретами Л. Брежнєва друкували глибокодумний вислів її головного могильника: «Економіка має бути економною». Прищеплення елементів ринку командній економіці було принципово неможливим. Чехословацькі події допомогли компартійно-радянській олігархії зрозуміти: або план переможе ринок, або ринок переможе план, директиву, радянську владу. Після «празької весни» розмови про ринковий соціалізм, колективну власність, прямі зв'язки з іноземними фірмами, орендні відносини стали вважатися політично шкідливими. У пресі розпочалася інспірована компартійними ідеологами полеміка з економічними концепціями «ревізіоністів». Підвищення продуктивності праці або зменшення матеріаломісткості виробництва, тобто якісні чинники економічного зростання, відігравали другорядну роль. Радянська промисловість розвивалася переважно екстенсивним шляхом, за рахунок залучення додаткових кількостей сировини та робочої сили, створення нових потужностей.

Інтенсивним шляхам розвитку перешкоджала несприйнятливість виробництва до науково-технічного прогресу. Новітню техніку доводилося «впроваджувати» силовими засобами. Відсутність конкуренції призводила до стагнації виробництва. Оскільки можливості додаткового залучення у виробництво сировини та робочої сили поступово вичерпувалися, темпи промислового зростання скорочувалися. Ця закономірність була характерною для всієї радянської промисловості. В Україні падіння темпів економічного росту було особливо помітним унаслідок зменшення її частки в загальносоюзних капіталовкладеннях. Починаючи з 70-х років для Держплану СРСР стали пріоритетними східні регіони країни. Виняток становила електроенергетика, у тому числі атомна.

Нові електроенергетичні потужності споруджувалися в Україні з розрахунком на задоволення потреб сусідніх країн РЕВ.

За 1970–1985 рр. видобуток залізної руди зріс із 111 до 120 млн т, виробництво прокату чорних металів – з 32,7 до 37,7 млн т, електроенергії – з 138 до 272 млрд кВт · год. Зменшилося видобування вугілля. Донбас давав у дев'ятий п'ятиріччі близько 200 млн т вугілля на рік, у десятий – 190 млн т, в одинадцятій менш як 180 млн т на рік. З кожною п'ятирічкою собівартість вугілля зростала. Щоб видобути паливо, доводилося вводити в експлуатацію крутоспадні тонкі шари або йти глибше під землю. Недостатня технічна оснащеність позначалася не лише на продуктивності, а й на умовах праці шахтарів, створювала загрозу їхньому життю.

Відірваний від ринку, директивний механізм господарювання ґрунтувався на нормативах, які доводилися до підприємств як обов'язкові. Для значної частини ресурсів норми раціонального використання палива, сировини та матеріалів не визначалися через технологічні труднощі. У багатьох випадках перегляд норм не встигав за змінами в технічному рівні виробництва. Сам по собі перегляд мільйонів нормативів був надзвичайно трудомісткою справою. Часто директивні нормативи не виконувалися через відсутність прямої матеріальної зацікавленості в цьому з боку виробників. Масові громадські огляди економії ресурсів були пропагандистськими заходами й не могли істотно вплинути на показники виробництва.

Матеріаломісткість продукції зростала. Навпаки, фондівдача, тобто вироблений національний дохід у розрахунку на карбованець виробничих фондів (задіяні у виробництві устаткування, сировина, паливо, матеріали), неухильно знижувалася. Усупереч закликам компартійних ідеологів радянська економіка не бажала бути економною.

Сільське господарство

В Україні воно було традиційно розвиненим. Республіка давала більш ніж половину загальносоюзного виробництва цукру, майже половину соняшнику, близько третини фруктів і овочів. Частка капіталовкладень у сільське господарство істотно підвищилася порівняно з попереднім періодом. У дев'ятий,

десятих і одинадцятих п'ятирічках вона становила в Україні 27–28 відсотків загального обсягу капіталовкладень. Це знаходило матеріалізоване відображення в зростаючому споживанні сільським господарством електроенергії (на виробничі й побутові потреби), мінеральних добрив, гербіцидів, використанні техніки. Споживання селом електроенергії зросло в 1981–1985 рр. порівняно з другою половиною 60-х років у 3,6 рази, поставки мінеральних добрив збільшилися в 2,6 рази. Істотно зросли поставки тракторів, вантажних автомобілів, комбайнів. Однак ці ресурси використовувалися нераціонально. Темпи зростання виробництва продовольчої продукції були значно нижчими, ніж фондоозброєності села. Віддача кожного карбованця використаних у сільському господарстві України основних і оборотних фондів (фондовіддача) зменшилася в одинадцятих п'ятиріччі порівняно з восьмою (1965–1970 рр.) майже на 60 відсотків. Колгоспи та радгоспи не могли нагодувати міського споживача, незважаючи на те що держава витрачала на них усе більше коштів. Зменшення фондовіддачі пояснювалося неефективністю самої системи колгоспного виробництва, яка була позбавлена реального господаря.

У 1982 р. було запроваджено в життя широко розпропагандовану продовольчу програму. Практично щодня з року в рік засоби масової інформації висвітлювали хід її виконання. Програма розглядалася як свідчення турботи Комуністичної партії про матеріальний добробут радянських людей. І справді, керівники КПРС, починаючи від Л. Брежнєва, були щиро зацікавлені в тому, щоб з повсякденного життя населення зникли проблеми, пов'язані з продовольством. Саме тому сільське господарство стало пріоритетною галуззю у державній політиці капіталовкладень.

Однак продовольча програма ганебно провалилася. У середині 80-х років у багатьох промислово розвинених регіонах СРСР почалися серйозні утруднення з поставками продовольства. Вони відчувалися навіть у великих містах України, хоча й меншою мірою.

Республіка була перевантажена підприємствами важкої промисловості, особливо з видобутку вугілля та руд, виплавки чорних металів. Вони розвивалися практично безперервно,

за винятком воєнних періодів, з дореволюційних часів. У 80-х роках територія України забруднювалася відходами мінерально-сировинного комплексу в 10 разів інтенсивніше, ніж СРСР у цілому. Щорічне вилучення з надр більш ніж 1 млрд т корисних копалин супроводжувалося винесенням на поверхню 2,5 млрд т гірничих порід.

У сільському господарстві електрифікацію, хімізацію, меліорацію та механізацію було оголошено магістральними напрямками розвитку. Проте технократичний підхід до виробництва не рятував становища. Безвідповідальність партійних і радянських інстанцій, які приймали рішення, та економічна незацікавленість відчужених від засобів виробництва безпосередніх виробників призводили до тяжких наслідків. Найродючіша в світі смуга придніпровських заплавних чорноземів перетворилася на дно штучних морів. Меліоровані ґрунти засолонялися або заболочувалися. Насичені хімікатами сільськогосподарські продукти ставали небезпечними для здоров'я. Не маючи змоги домогтися від колгоспів високої врожайності, державні органи наполягали на постійному розширенні посівних площ.

Ступінь розораності сільськогосподарських угідь досяг в Україні 80 відсотків порівняно з 25 у США. Надмірна розораність призводила до активізації ерозійних процесів. Щороку втрачалася близько 0,5 млрд т родючих ґрунтів. Узагалі чорноземні ґрунти, якими завжди славилася Україна, опинилися в жахливому стані.

Екологічна ситуація катастрофічно погіршилася після вибуху в квітні 1986 р. четвертого енергоблока на Чорнобильській АЕС. Причинами цієї найбільшої в історії людства техногенної катастрофи були обурливо низька якість проектування, виготовлення й обслуговування техніки.

Прискорений розвиток індустріальних галузей і неможливість інтенсифікації виробництва в умовах директивного господарювання зумовлювали постійне зростання чисельності робітничого класу. На початку 60-х років робітники становили половину зайнятої в народному господарстві робочої сили, а в середині 80-х років їхня частка збільшилася до 60 відсотків. Темпи зростання чисельності робітників у 80-х роках помітно скоротилися внаслідок вичерпання трудових ресурсів.

У цілому близько 40 відсотків робітників у промисловості і близько 60 відсотків у будівництві працювали вручну. Гострий дефіцит робочої сили міг бути пом'якшений скороченням частки ручної праці. Однак капіталовкладення здебільшого спрямовувалися у сферу нового будівництва. Їх не вистачало на виведення з експлуатації застарілого устаткування й механізацію праці.

Середньомісячна заробітна плата робітників і службовців збільшилася з 78 крб у 1960 р. до 155 крб у 1980 р. Унаслідок підвищення мінімальної заробітної плати при одночасному обмеженні високих заробітків посилилася тенденція до зближення рівнів оплати праці робітників та інженерно-технічних працівників. У середині 80-х років різниця в заробітній платі на користь останніх не перевищувала 10 відсотків, а в деяких галузях промисловості інженери одержували навіть менше, ніж робітники. Престиж інженерної праці впав. Спостерігалася зрівнялівка в заробітках високо- та низькокваліфікованих робітників.

Середньомісячна оплата праці в колгоспах збільшилася в 1965–1985 рр. у 2,7 рази (до 134 крб), у радгоспах – у 2,3 рази (до 163 крб). Розрив у оплаті праці між промисловістю та сільським господарством істотно скоротився. Проте держава як суб'єкт господарювання однаково мало платила і робітникам, і селянам. За часткою фонду оплати праці в національному доході СРСР набагато поступався країнам ринкової економіки. Україна, як і весь Радянський Союз, за рівнем життя перебувала в групі слаборозвинених країн, які займали у світовому реєстрі місця після п'ятдесятого. Ця статистика ретельно приховувалася від радянських громадян.

Незважаючи на вирівнювання доходів працівників індустріального й аграрного секторів, сільське життя залишалося непрестижним. Умови праці та побуту на селі були несприятливими, а культурна інфраструктура – нерозвиненою. Однак держава, спонукувана дефіцитом робітників у індустріальних галузях, перестала розглядати селян як робочу силу, прикріплену на все життя до колгоспів, їм почали видавати паспорти, зрівнявши таким чином з міськими жителями.

Проте слід зауважити, що на відміну від паспорта, який видавався громадянам будь-якої країни під час перетину

державного кордону, радянський внутрішній паспорт з позначками щодо соціального походження, національності, прописки тощо був унікальним документом – своєрідним ошийником, напнутим тоталітарною державою на підневільних членів суспільства. Однак після отримання паспорта селяни дістали змогу, якщо бажали, переїжджати в міста.

Роки «застою» характеризувалися стрімким зростанням чисельності міського населення. За 1960–1985 рр. вона збільшилася в Україні з 19,9 до 33,2 млн чол. Сільське населення за ці роки скоротилося з 22,6 до 17,6 млн чол. Кількість сіл в Україні зменшилася більш ніж на 2 тис. Виїжджала з сіл переважно молодь, унаслідок чого вікова структура сільського населення вкрай погіршилася. Середньорічна чисельність колгоспників, які працювали в громадському господарстві, знизилася з 6,4 до 3,9 млн осіб.

У середині 80-х років можливості розвитку командної економіки в її неререформованому вигляді сягнули крайньої межі. Вона неухильно позбавлялася здатності підтримувати матеріальні потреби суспільства навіть у тих обмежених розмірах, які були встановлені державою.

7.3. Культурне життя доби «застою»

У березні 1972 р. на засіданні Політбюро ЦК КПРС П. Шелест та його прибічники в КПУ були піддані розгромній критиці за недоліки у справ «інтернаціонального виховання трудящих» і «примиренське ставлення до проявів націоналізму». Після того, як у травні 1972 р. П. Шелеста було усунуто з партійного керівництва, посаду Першого Секретаря ЦК КПУ до 1989 р. обіймав В. Щербицький, людина, яка найретельніше виконувала всі вказівки Москви. Незабаром була заборонена й вилучена з усіх бібліотек книга колишнього першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста «Україно наша радянська», яка побачила світ у 1970 р. Хтось із пильних політичних цензорів прочитав у перших літерах заголовку книги аббревіатуру «УНР», приписуючи автору прихильність до «ворожої» Української Народної Республіки.

У цей період знову посилилася русифікація, боротьба з «українським буржуазним націоналізмом», репресії проти представників української культури. Повсюдно спостерігалося різке скорочення кількості україномовних шкіл та дитячих садків. Навіть у таких великих містах України, як Харків, Донецьк, Одеса, Кривий Ріг, Луганськ, Чернігів не було дитячих дошкільних закладів з українською мовою спілкування. У Дніпропетровську їх було два, а в столиці республіки – Києві, де діяли 730 дитячих садків, тільки в одному українська мова була офіційною робочою мовою. У Харкові на 2 млн. населення було лише 2 україномовні школи, в Одесі – 3 (під час перепису 1979 р. рідною мовою назвали українську не менше 300 тис. із мільйона одеситів).

Невиправдане звуження протягом довгого відрізка часу сфери вживання української мови негативно позначилося на загальному рівні національної культури. Мова відставала від часу і втрачала свої можливості брати участь у загальному духовно-моральному розвитку народу. Утиски та заборону української мови використовувала панівна верхівка СРСР для знищення національного руху українців, для продовження бездержавності та іноземного контролю за політико-державним життям українського народу.

Поступально, але суперечливо розвивалися всі сфери художньої творчості. Найбільш повно характерні риси епохи відобразила література. З одного боку, в художній прозі стали утверджуватися аналітичність, проблемність, відхід від описовості, звернення до сфери тонких почуттів, співвідношення морального і духовного. Насамперед це стосується творчості О. Гончара, П. Загребельного, Ю. Збанацького, В. Козаченка. 60–70-і роки, за оцінкою авторів «Історії української літератури ХХ століття», були періодом «плідним, хоч і суперечливим, періодом поглиблення її гуманістичних основ, посилення аналітичного й синтезуючого начал, утвердження нових форм, стилів, засобів». На повний голос заявили про себе І. Драч, Л. Костенко, В. Симоненко, М. Вінграновський. Склалася школа українського літературного перекладу, яка має високий міжнародний авторитет.

У той же час творчість продовжувала жорстко регламентуватися, зазнавати цензури, новаторство часто діставало негативну оцінку у офіційній критиці. Українські читачі, як і раніше, були відлучені від творчості письменників, які емігрували з України і продовжували писати за кордоном.

Що стосується театрів, то за 1958–1965 рр. їх кількість в Україні зменшилась з 80 до 61, хоча кількість глядачів зростає з 14,3 до 15,5 млн. на рік. Ставилася класика і драматичні твори М. Зарудного, О. Коломійця, В. Минка та ін. В театрах України працювали чудові майстри сцени – А. Бучма, Ю. Лавров, М. Романов, К. Хохлов, Ю. Шумський та багато інших. Українські кіностудії звільнялися від схематизму, поверховості, ілюстративності, завойовували прихильність глядача.

З другої половини 60-х років кількість театрів в Україні поступово збільшувалася. Так, за 1965–1985 рр. їх кількість зростає з 61 до 89, а дитячих та юного глядача – більш ніж у два рази. Заслуженою любов'ю глядача користувалися такі майстри сцени, як Н. Ужвій, О. Кусенко, В. Дальський, А. Роговцева, співаки Д. Гнатюк, А. Солов'яненко, М. Кондратюк. Є. Мірошниченко, А. Мокренко, М. Водяний та ін.

Вкладом до скарбниці музичного мистецтва стали опери Г. Майбороди та В. Губаренка, симфонії В. Кирейка та А. Штогаренка. пісні О. Білаша, І. Шамо, С. Сабодаша та інших композиторів. Деформації у суспільно-політичному житті, відверте ігнорування демократії з боку партійно-державної номенклатури, прорахунки в її соціально-економічній та політичній діяльності, неусвідомлення гостроти становища й невідкладності соціальних змін; нерішучість у практичних справах породжували благодущність і самозаспокоєння, кричуще розходження між декларативним проголошенням «розвинутого соціалізму» в Конституції СРСР 1977 р. і дійсністю. До речі, щодо терміну «розвинутий соціалізм».

Коли визначені у третій програмі КПРС (1961 р.), в якій прозвучала обіцянка побудувати комунізм до 1980 року, цифри виявилися недосяжними, про неї забули. Лозунг комуністичного будівництва залишився, але комунізм відсунули в неокреслене майбутнє. Щоправда, не для всіх.

Система різноманітних привілеїв, яка виникла відразу після перетворення партії на державну, постійно розширювалася й удосконалювалася. Їхні якості і обсяг залежали від номенклатурного рівня. У вищих ешелонах влади панував повний комунізм, тобто вони жили «за потребами».

Щоб урятувати комуністичну ідеологію від остаточної дискредитації, наближені до влади суспільствознавці запровадили новий категоріальний термін – «розвинутий соціалізм», про який вперше було заявлено Л. Брежнєвим у 1967 р. Положення про будівництво розвинутого соціалістичного суспільства було закріплено в Конституції 1977 р., де йому давалося таке визначення: «Це – суспільство, в якому створені могутні продуктивні сили, передова наука і культура, в якому постійно зростає добробут народу, складаються дедалі сприятливіші умови для всебічного розвитку особи». Риси розвинутого соціалізму перелічувалися й в Конституції УРСР 1978 р.

Водночас дедалі ширшого розмаху набували приписки на виробництві, казнокрадство, хабарництво. Черги стали ганебною прикметою життя народу. Все це призвело до зниження матеріального рівня життя населення України, наростання кризових явищ. Наприклад, у партійній пропаганді підкреслювалося, що за кількістю медичного персоналу і лікарняних ліжок у розрахунку на душу населення республіки СРСР займають перші місця у світі. Це справді було так. Не згадувалося, однак, що охорона здоров'я фінансується незадовільно і невигідно відрізняється від західних країн слабкою технічною оснащеністю, якістю медичних послуг. Нестача коштів призводила до того, що країна «розвинутого соціалізму» витратила на підготовку лікаря вдсятеро менше коштів, ніж розвинуті держави Заходу. Вважалося можливим ставити ліжка хворих навіть у лікарняних коридорах. Через дефіцит ліків та низьку зарплату медперсоналу медицина значною мірою була «платною». Але медустанови, що обслуговували «слуг народу», розміщувалися у нових спеціально спроектованих будівлях, що зводилися у парковій зоні, оснащувалися найновішим імпортом устаткуванням, комплектувалися висококваліфікованим і високооплачуваним персоналом. Взагалі, для стилю і методів партійної роботи були характерні формалізм і бюрократизм,

виконавчо-наказний стиль у житті партії. Однією з уразливих сторін у функціонуванні КПРС виявилась кадрова політика.

Імітація багатьма керівниками своїх службових функцій, підміна організаторської діяльності демагогією, поширення протекціонізму, хабарництва, кумівства давали змогу людям, не гідним довіри, десятки років обіймати високі та відповідальні посади.

Отже, до середини 80-х років радянське суспільство дедалі глибше втягувалося в тотальну соціально-економічну, політичну та ідеологічну кризу. Загнивання «верхів» і маразм державної ідеології були настільки очевидними, що навіть серед вищих ешалонів партійно-державного керівництва формувалися ревізійністсько-реформаторські сили. У «низах» наростало невдоволення, зневіра й байдужість. Судорожні спроби системи утримати хоча б поверхову стабільність зводилися або до суто адміністративних заходів (за часів Ю. Андропова), або до ідеологічних чаклувань і популістських загравань (за часів К. Черненка). В Україні ці процеси набували ще й суто провінційного забарвлення й укорінювалися глибше, ніж у центрі.

Запитання і завдання

1. Хто такі «шістдесятники»?
2. Розкрийте зміст та наслідки економічних реформ кінця 1950-х – початку 1960-х рр.
3. Наскільки успішними були соціальні програми М. Хрущова?
4. Чому 1960–1980-і рр. увійшли в історію як «епоха застою»?
5. Розкрийте зміст Косигінської економічної реформи.
6. Хто такі дисиденти?
7. Де і коли була утворена Українська Гельсінська Група?

Тема 8. Україна в сучасну добу (1986–2020 рр.)

План

- 8.1. *Шлях України до Незалежності*
- 8.2. *Національно-державне відродження українського народу*
- 8.3. *Революція гідності. Анексія Автономної Республіки Крим та м. Севастополь Росією. Війна на Сході України*
- 8.4. *Економічний розвиток, соціальні перетворення*
- 8.5. *Розвиток культури*

8.1. Шлях України до Незалежності

80-і рр. XX ст. стали завершальним періодом так званої «радянської історії України», а точніше – панування партійно-державної бюрократії лєнінсько-сталінського зразку. Пройшло порівняно мало часу, живі ще представники того покоління, що відроджували країну після Другої світової війни, будували комунізм і «розвинутий соціалізм» не лише за вказівкою зверху, а й, вірячи в реальність цього курсу; не подолано кризову ситуацію, в якій опинилася Україна вже у 80-ті рр. XX ст., й поглиблену розпадом Радянського Союзу.

Висвітлюючи даний період, доцільно у такій ситуації керуватися, в першу чергу, показом найбільш важливих фактів, що мають продовження, певні результати в сьогоденні. В оцінці ж подій і вчинків не слід збиватися ні на позиції нігілізму й критиканства, ні на позиції ідеалізації та ностальгії. Головне, звернувшись до фактів, спробувати зрозуміти той час в контексті загальноісторичного процесу.

Ініціатива перебудови належала невеликій групі керівних діячів КПРС, які об'єдналися навколо нового генерального секретаря ЦК М. Горбачова. Вони хотіли модернізувати радянську систему, але не знали, як це зробити. Сьогодні зрозуміло, що реформатори від самого початку не ставили своїм завданням знищення радянського компартійно-державного тоталітарного ладу. Проте, вся система виявилась настільки слабкою, що навіть «легенький вітерець перемін», некомпетентність і

бездарність керівництва в кінцевому підсумку привели до розвалу радянського тоталітаризму.

На середину 1980-х рр. криза в СРСР охопила всі сфери життя. Розладнана економіка хронічно не забезпечувала потреб країни. Рік у рік падав рівень життя населення. Зниження цін на нафту і природний газ на міжнародному ринку та агресія в Афганістані завдали нищівного удару і без того критичному економічному станові. Тотальний контроль душив будь-які прояви незалежної громадської та особистої думки. Зазнали руйнації суспільні відносини, мораль, процвітали корупція, казнокрадство, організована злочинність. СРСР опинився перед прірвою.

Ця критична ситуація і змусила нового (з березня 1985 р.) генерального секретаря ЦК КПРС М. Горбачова на квітневому партійному пленум 1985 р. оголосити про змину економічної, соціальної та зовнішньої політики. Був узятий курс на т.зв. «перебудову», «демократизацію» і «гласність». Водночас, важливо звернути увагу на те, що, ведучи мову про «перебудову», її ініціатори мали на меті лише вдосконалення існуючої системи. Йшлося про лібералізацію в межах «оновленого соціалізму», про «повернення до лєнінських норм» і т.ін. Тому з часом поняття «перебудова» поступово втратило свій зміст через притаманні їй утопічні риси. У 1987 р. вийшла в світ книга М. Горбачова «Перебудова і нове мислення для нашої країни і для всього світу». Відповідні органи потурбувалися негайно перекласти її на основні західноєвропейські мови і поширити у багатьох країнах. Треба було популяризувати нове мислення керівників Кремля серед політичної еліти світу. У своїй книзі він, зокрема, зазначив: «Перебудова – не тільки звільнення від застійності та консерватизму попереднього періоду, виправлення допущених помилок, а й подолання історично обмежених рис суспільної організації і методів роботи, які зжили себе. Це надання соціалізму найсучасніших форм, які відповідають умовам і потребам науково-технічної революції, інтелектуальному прогресові радянського суспільства. Це порівняно тривалий процес революційного оновлення суспільства, який має свою логіку й етапи...

Ми маємо всі підстави подивитися на перебудову як на певний історичний етап у поступальному прогресі нашого суспільства. І відповідаючи на ленінське питання «від чого до чого» ми переходимо, треба сказати цілком ясно: нам необхідно надати соціалізові нової якості, як кажуть, другого дихання, а для цього здійснити глибоке оновлення всіх сторін життя суспільства – як матеріальної, так і духовної, якнайповніше розкрити гуманістичний характер нашого ладу.

Мета перебудови – теоретично і практично повністю відновити ленінську концепцію соціалізму, в якій незаперечний пріоритет – за людиною праці з її ідеалами, інтересами, за гуманістичними цінностями в економіці соціальних і політичних відносинах, культурі». «Нове мислення» проголошувало пріоритет загальнолюдських цінностей над класовими. М. Горбачов підкреслював, що три групи країн – капіталістичні, соціалістичні й ті, що розвиваються, належать нероздільному світові, в якому вже неможливо досягти переваги військовими засобами. Він закликав відмовитися від практики оцінки міжнародних подій крізь призму конфронтації між Сходом і Заходом. Щоб розв'язати реально існуючі глобальні проблеми людства, треба було відмовлятися від конфронтації воєнно-політичних блоків, згладжувати суперечності між класами і політичними партіями.

Процес реформ в СРСР здійснювався складними шляхами. Мільйони людей, що пережили сталінську диктатуру та її наступні модифікації, не були готові негайно відмовитися від комуністичних ідеологічних догм. Хоча реформи назріли й навіть перезріли, кожний член суспільства, у тому числі партійно-державне керівництво, мав особисто вистраждати «перебудову». Не всі змогли чи захотіли зробити це, а відтак рівень конфліктності в суспільних відносинах невинно зростав. Як і будь-яка революційна дія, «перебудова» розмежувала людей. На одному полюсі сформувалися сили, які вбачали мету тільки в руйнуванні старого у найкоротші строки. Це загрожувало хаосом і анархією. На другому полюсі були ті, хто не бажав «поступатися принципами» і негативно ставився до будь-яких змін. Новаторське крило у керівництві СРСР і УРСР проклало курс «перебудови», маневруючи між екстремізмом і консерватизмом. Воно не розуміло ні суті, ні наслідків своєї політики.

Врешті-решт за зразок було прийнято західну суспільно-економічну модель.

Активізація політичного життя викликала стрімке зростання національної самосвідомості населення. В Україні почався новий етап національно-визвольного демократичного руху. Однак керівництво КПРС критично не осмислило негативного досвіду минулого, своєчасно не визнало унітарного характеру СРСР, а тому не змогло розробити життєздатної концепції перебудови союзної багатонаціональної держави. Прагнучи зберегти максимум влади за центром в умовах всеохоплюючої кризи імперських структур, Верховна Рада СРСР прийняла цинічний «Закон про вихід республік зі складу Радянського Союзу». Представники національно- демократичного руху слушно назвали його «законом про невихід». Необхідно чітко усвідомити, що на шлях проголошення суверенітету Україна, подібно до Росії та інших республік, стала після того, як переконалася, що загальносоюзні органи й відомства, М. Горбачов та його оточення відверто прагнуть господарювати у них по-старому.

16 липня 1990 р. Верховна Рада УРСР прийняла «Декларацію про державний суверенітет України».

Початок національного відродження.

Повернення з небуття

В Україні цей період супроводжувався масовим виникненням товариств і організацій народів України. Об'єктивною основою цього є проживання в сучасній Україні представників 110 національностей і народностей. За переписом 1989 р. українці складали 72,7% (37,4 млн. чол.), росіяни – 22,1% (11,4 млн. чол.), євреїв було 486 тис., білорусів – 440 тис., молдаван – 325 тис., болгар – 234 тис., поляків – 219 тис., угорців – 163 тис. та ін. В Україні з 1990 р. стало багато уваги приділятися сприянню розвитку всіх народів, що мешкають на її території. 1 листопада 1991 р. Верховна Рада України, виходячи з «Декларації про державний суверенітет України» та «Акту проголошення незалежності України» і керуючись вимогами «Декларації прав людини» Організації об'єднаних націй, прийняла «Декларацію прав національностей України». «Українська держава, – наголошується в Декларації, – гарантує всім народам, національним

групам і громадянам, що проживають на її території, рівні політичні, економічні та культурні права».

Згодом у червні 1992 р. було прийнято закон України «Про національні меншини в Україні». У ньому було закріплено конкретні механізми реалізації народами України права на культурно-національну автономію: використання своєї мови та освіти рідною мовою, розвиток національних культурних традицій, застосування національної символіки, створення національних культурних та навчальних закладів тощо.

На шляху до багатопартійності. Декларація про Державний суверенітет

Створення багатопартійної системи – обов’язкова умова функціонування демократичного суспільства. Як правило, велика кількість партій є більш прогресивним явищем порівняно з однопартійністю. Відбиваючи погляди різних класів і соціальних груп, багатопартійність є не тільки рушієм усієї системи влади, а й соціальним амортизатором, що дає змогу вирішувати суспільні суперечності у рамках конституційно регламентованих політичних процесів.

Водночас багатопартійність може по-різному впливати на політичне і соціально-економічне життя суспільства. Особливості формування багатопартійної системи в Україні зумовлені тим, що досвід діяльності партій, що сформувалися на початку ХХ ст., був втрачений, а ідейно-теоретичні доробки, програмні документи, архіви цих партій вилучені з обігу.

Довгий час політична надбудова суспільства не зазнавала суттєвих змін. Єдина на той час Комуністична партія і підпорядковані їй громадські організації, у тому числі профспілки, комсомол, фактично втратили здатність до реформування. Питання про виникнення нових партій, структур, опозиційних КПРС, дуже гостро постало вже під час дискусії навколо ідеї створення Руху.

Коли українські письменники і літературознавці тільки виступили з цією ініціативою, керівництво республіки одразу ж почало закидати їм, що йдеться про створення структур, альтернативних існуючій владі. Ці заяви спростовували ініціатори Руху. В проект програми Руху, надрукований 16 лютого

1989 р. в газеті «Літературна Україна», увійшло положення про визнання керівної ролі партії. Це був тактичний крок, певна спроба порозумітися з партійним керівництвом республіки. Оскільки Рух виступав за економічний, політичний та ідеологічний плюралізм, це дало змогу на першому етапі об'єднатися в ньому представникам різних поглядів: від комуністів-реформаторів до членів Української Гельсінської групи (УГГ).

Етапи становлення багатопартійної системи в Україні можна окреслити таким чином.

Перший етап охоплює 1988 р. Ще не стоїть на порядку денному питання про заснування партій. Головне завдання демократичних сил – створити широке демократичне об'єднання на зразок народного фронту. Розгортає активну роботу Українська Гельсінська група.

Другий етап припадає на 1989 – березень 1990 р. В цей час відбувається становлення Руху, а разом з цим фактична легалізація політичного плюралізму. Асоціація «Зелений світ» оголосила про намір створити партію. Українська народно-демократична ліга хоч і не проголошує себе партією, проте є об'єднанням передпартійного типу. У Львові виникає невелика надрадикальна Українська національна партія.

Третій етап охоплює березень – квітень 1990 р. Створено опозицію у парламенті – «Народну Раду». Відбувається певна диференціація і кристалізація різних напрямів у самому Русі. На цей період припадає створення Української республіканської партії, відбувається республіканська конференція прихильників «Демократичної платформи в КППС», друкує звернення і проект статуту Українська селянсько-демократична партія.

Четвертий етап починається з квітня 1990 р. і триває до сьогодні. Це саме створення реальної багатопартійності. Протягом цього етапу поступово заповнюються всі ніші політичного спектра від лівих до правих.

Вибори до Верховної Ради УРСР та місцевих рад народних депутатів у березні 1990 р. відзначалися значною активністю виборців. Ці вибори відбувалися за умов розширення гласності, внаслідок чого суспільство одержало значну інформацію про злочини сталінської, а потім – і ленінської доби, про реальне становище в СРСР в царині матеріального добробуту, охорони

здоров'я, культури, екології, про привілеї партапарату. Для України особливе значення мала викривальна інформація про злочинну політику комуністичного режиму, що спричинила Чорнобильську катастрофу та про поведінку владної верхівки в день цієї катастрофи (26 квітня 1986 р.) та після неї.

Вибори показали, що компартійно-радянський апарат все ще надійно контролював суспільство, проте засвідчили існування в суспільстві потужних опозиційних сил. Але вони мали регіональний характер.

Розстановка політичних сил, що склалася після виборів 1990 р., по-новому поставила питання про суверенітет союзних республік. Прийняття «Декларації про Державний суверенітет» РСФСР 12 червня 1990 р. спонукало до дії й українських парламентаріїв. Подібний документ, який приймався Україною, означав уже виступ не тільки проти загальносоюзного центру, але й проти Росії, а точніше – тих суспільних кіл у Росії, які вважали Україну продовженням Росії. Чи варто додавати, що суспільні кола з такими настроями – це майже все російське суспільство?

28 червня 1990 р. Верховна Рада Української РСР почала розгляд питання про державний суверенітет України. 11 липня Голова Верховної Ради УРСР В. Івашко подав заяву про свою відставку з цієї посади, оскільки саме тоді під час проведення XXVIII з'їзду КПРС він балотувався на посаду заступника генерального секретаря ЦК КПРС. Цей зневажливий щодо Верховної ради УРСР крок деморалізував комуністичну більшість серед її депутатів й полегшив опозиції домагання спонукати парламент до обговорення й прийняття документа, який утверджував суверенітет республіки. За ходом обговорення й дискусією стежила вся Україна.

Остаточний текст був ухвалений 16 липня 1990 р. поіменним голосуванням. Він здобув схвалення майже всіх членів Верховної ради (проти висловилися лише чотири депутати й один утримався). Державний суверенітет України визначався в Декларації як верховенство, самостійність, повнота й неподільність влади республіки в межах її території, незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах. Від імені українського народу могла виступати лише Верховна Рада України.

Територія УРСР, в існуючих кордонах, оголошувалася недоторканою.

«Декларація про державний суверенітет України» передбачала здійснення Україною верховенства на всій її території. Це означало, що країна здобула, насамперед, суверенне право на самостійну правотворчість, тобто можливість приймати власні закони з будь-яких питань.

Документ підкреслював прагнення досягти економічної самостійності України, створити власні банки, включаючи й зовнішньоекономічний, а також цінову, фінансову, митну й податкову системи. Україна повинна була самостійно формувати державний бюджет, а в разі необхідності – запровадити власну грошову одиницю. Проголошувався намір держави забезпечувати національно-культурне відродження українського народу, його історичної свідомості й традицій, функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя. Всім національностям, що проживали на теренах республіки, гарантувалося право на вільний національно-культурний розвиток.

«Декларацією про державний суверенітет України» 16 липня 1990 р. було зроблено крок до розширення міжнародної діяльності нашої країни, закріплений і розширений згодом з прийняттям «Акту проголошення незалежності України» 24 серпня 1991 р. Принциповим у цьому документі є положення про примат загальнолюдських цінностей над класовими і загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права, що мститься в Декларації (розділ X «Міжнародні відносини»).

У Декларації вказувалося, що Україна має право на власні збройні сили, внутрішні війська та органи державної безпеки, що вона самостійно визначає порядок проходження військової служби громадянами республіки. Проголошувався намір України стати в майбутньому нейтральною державою, яка не братиме участь у військових блоках й дотримуватиметься трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти й не набувати ядерної зброї.

В останній частині «Декларації про державний суверенітет України» зазначалося, що Декларація має стати основою майбутньої Конституції України.

Проголошення незалежності та його підтвердження Всеукраїнським референдумом

Довгим і важким був шлях українського народу до державного самоствердження. Лише наприкінці другого тисячоліття один із найчисельніших слов'янських народів нарешті виборов свою незалежність. Народження незалежної України не відбулося негайно, з моменту прийняття відповідного документа – Акту про незалежність України. Спроба державного перевороту в СРСР у серпні 1991 р. мала визначальний вплив на подальшу долю українського народу. Центр подій зосередився у столиці. Вранці 19 серпня командуючий сухопутними військами СРСР генерал В. Варенников у супроводі першого секретаря ЦК Компартії України С. Гуренка прибув до Голови Верховної Ради УРСР Л. Кравчука та попередив його, що невиконання наказів Державного комітету з надзвичайного стану (ДКНС) СРСР стане підставою до негайного запровадження в республіці надзвичайного стану. Опинившись перед загрозою введення в Україну танкових армій, не контролюючи розміщені у республіці величезні збройні сили, Л. Кравчук зайняв обережну (можливо, надто обережну) позицію. Кількогодиннє засідання президії Верховної Ради закінчилося безрезультатно. Члени опозиційної Народної Ради (І. Юхновський, Л. Танюк, В. Яворівський, О. Ємець) наполягали на заяві про невизнання Державного комітету з надзвичайного стану, а члени президії від КПУ відмежувалися від цього. У результаті українське керівництво не висловило підтримки Б. Єльцину, який протистояв путчу. Цілоденне засідання президії 20 серпня закінчилося половинчастим рішенням. Разом з тим у ньому не визнавалася дія постанов ДКНС на території України, що мало принципове значення. Контрольовані комуністами облвиконками (Дніпропетровський, Одеський, Миколаївський, Херсонський та ін. і Кримської АРСР) визнали заходи ДКНС за ідейними переконаннями, оскільки силового тиску на них не було.

23 серпня, тобто вже після провалу путчу, політбюро ЦК КПУ зробило спробу «виправдатися» і засудило «авантюрну спробу антидержавного перевороту», критикувало ЦК КПРС і намагалося перекласти на нього відповідальність за путч. Вранці цього ж дня в опечатаному приміщенні Львівського

обкому КПУ було вилучено документи протилежного змісту. Вони незаперечно свідчили про те, що натхненником і організатором путчу був партапарат. Так, у шифрограмі секретаріату ЦК КПУ обкомам від 19 серпня вказувалося: «Заходи, що вживаються керівництвом країни по стабілізації становища і виходу з кризи, відповідають настроям переважної більшості трудящих і співзвучні з принциповою позицією Компартії України». З подіями, пов'язаними з серпневим путчем, можна докладно ознайомитись у збірнику «Хроніка опору», в якому вміщено документи, інші офіційні матеріали, свідчення преси про спробу державного перевороту, вчинену т.зв. ДКНС у серпні 1991 р.

24 серпня 1991 р. відбулася позачергова сесія Верховної Ради УРСР. Вона проголосила незалежність України, прийнявши «Акт проголошення незалежності України».

26 серпня президія Верховної Ради прийняла указ про тимчасове припинення діяльності КПУ, а також про опечатування і взяття під охорону службових приміщень партійних комітетів з тим, щоб забезпечити збереження майна і документів від розкрадання, руйнування і знищення. 30 серпня 1991 р., коли створена президією Верховної Ради спеціальна комісія довела участь партапарату у підготовці і здійсненні путчу, Л. Кравчук підписав указ «Про заборону діяльності Компартії України», майно якої було передано державі.

Наголосимо, що у 1993 р. Верховна Рада України не відновила діяльність старої КПУ як «бойового загону КПРС», а дозволила створення Компартії України згідно з чинним законодавством як однієї з політичних партій незалежної України.

1 грудня 1991 р. – знаменна дата у багатостраждальній історії позбавленого своєї державності українського народу. У цей день відбулися референдум і вибори президента України. До списків було занесено 37,9 млн. громадян. У бюлетень до референдуму було включено текст Акту, прийнятого Верховною Радою 24 серпня, і питання «Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?».

У голосуванні взяли участь 31,9 млн. громадян, тобто 84,2% від загальної кількості внесених до списків. Із них на питання бюлетеню відповіли «Так, підтверджую» 28,8 млн. громадян або 90,3% з тих, хто взяв участь у голосуванні та 73,1% всіх

виборців. Позитивну відповідь дало населення всіх регіонів України незалежно від їх національного та соціального складу. Отже, за незалежність країни проголосували не лише українці, але й представники інших народів, для яких батьківщиною є українська земля.

У голосуванні по виборах президента України взяли участь 31,9 млн. громадян або 84,1% виборців. З шести кандидатів Л. Кравчук отримав підтримку 19,6 млн. виборців. Тобто, за нього віддали свої голоси 61,6% громадян, що взяли участь у голосуванні, або 51% всіх виборців.

Наприкінці 1991 р. закінчилась радянська епоха, відійшла у минуле радянська форма компартійної державності, яка насправді була фіктивною і міцно прив'язувала Україну до тоталітарної імперії.

8.2. Національно-державне відродження українського народу

22 серпня 1991 р. Президією Верховної Ради було прийнято рішення про скликання 24 серпня позачергової сесії Верховної Ради України. 24 серпня 1991 р. Верховна Рада прийняла історичний документ, значення якого для України важко переоцінити, – «Акт проголошення незалежності України». Наводимо текст цього доленосного для України документа: «Виходячи зі смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною у зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 року, – продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні, – виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами, – здійснюючи «Декларацію про державний суверенітет України», Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто проголошує незалежність України та створення самостійної Української держави – України. Територія України є неподільною і недоторканою. Віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України».

Чому прийняття цього документа мало таке важливе значення для нашої держави? Із проголошенням Акту про незалежність України розпочався новий етап в житті українського

народу. Переможно завершилася боротьба українців за національну незалежність та вільне життя на рідній землі.

Всеукраїнський референдум на підтвердження «Акту проголошення незалежності України» відбувся 1 грудня 1991 р. – понад 90% громадян, що взяли в ньому участь, висловилися за незалежність України. Тоді ж було обрано Президента республіки – Л. Кравчука (понад 61%). На політичній карті світу з'явилася нова держава – Україна, що відповідає історичним традиціям.

Проголошення незалежності стало початком перехідного періоду в історії України, суть якого полягала в переході на якісно вищий ступінь суспільного розвитку, побудови державної системи, заснованих на принципах демократії.

З моменту проголошення незалежності почалася розбудова атрибутів державності, без якої не існує жодна суверенна держава. 4 вересня 1991 р. над будинком Верховної Ради з'явився синьо-жовтий прапор, а 28 січня 1992 р. він отримав статус державного. 15 січня 1992 р. державним гімном України стала музика композитора М. Вербицького на слова П. Чубинського «Ще не вмерла України ні слава, ні воля». У повному обсязі гімн було прийнято лише 6 березня 2003 р. 19 лютого 1992 р. Верховною Радою було затверджено тризуб як малий герб України. У постанові було зазначено, що тризуб буде головним елементом майбутнього великого державного гербу України. Таким чином, національна символіка перетворилася на державну.

8 жовтня 1991 р. було введено в дію закон «Про громадянство України» і незабаром розпочався обмін радянських паспортів на українські.

7 листопада 1991 р. Верховна Рада затвердила Закон «Про державний кордон». 12 грудня 1991 р. Президент України Л. Кравчук підписав Указ «Про утворення державного митного комітету України». Почалося формування прикордонної та митної служб.

На початку січня 1992 р. в Україні було започатковано обіг купонів багаторазового використання. 1 вересня 1996 р. вони були замінені на гривні. Так відбувся перехід на власну грошову одиницю.

24 серпня 1991 р. Верховна Рада прийняла Постанову «Про військові формування на Україні», якою підпорядковувала собі усі війська, дислоковані на території республіки. 11 жовтня 1991 р. Верховна Рада затвердила Концепцію оборони та будівництва Збройних сил України. Процес створення власної армії та флоту мав іти шляхом поступового реформування військ Київського, Одеського та Прикарпатського військових округів, частин протиповітряної оборони і Чорноморського флоту. 6 грудня 1991 р. було прийнято «Закон про Збройні сили України», у якому офіційно проголошувалося створення власної армії та флоту. Поступово була створена правова база для реформування війська.

У жовтні 1993 р. Верховна Рада прийняла «Військову доктрину України». Вона мала чітко виражений оборонний характер. Тому чисельність збройних сил була скорочена. Якщо наприкінці 1991 р. вони становили 726 тис. осіб, то на грудень 2003 р. – 355 тис. Принципи ненападу, поваги територіальної цілісності і національної незалежності інших держав, відмова від використання збройних сил як інструменту зовнішньої політики покладено в основу української оборонної політики і цілком відповідають основним положенням документів ООН та Гельсінських угод. Поряд із Збройними силами, Україна створила частини спеціального призначення, Службу безпеки та інші силові структури держави.

Досліджуючи особливості внутрішньої політики України на початковому етапі розбудови громадянського суспільства, слід згадати про становлення в державі багатопартійної системи. 30 серпня 1991 р. Президія Верховної Ради України прийняла указ про заборону діяльності Комуністичної партії України, але вона не зникла з політичного життя України. 26 жовтня 1991 р. ряд колишніх членів партійного апарату та рядових членів Компартії України провели в Києві установчий з'їзд нової партії, яка залишилася на комуністичній платформі, хоча й була названа Соціалістичною партією України. Її лідером став О. Мороз. У червні 1992 р. було прийнято закон «Про об'єднання громадян», який визначив правові основи діяльності політичних партій. Впродовж 1992–1994 рр. виникло понад 30 партій (пізніше деякі з них розкололися, інші, навпаки, об'єдналися),

найпотужнішими серед них стали Комуністична Партія України (1993 р., П. Симоненко, 140 тис. членів), Народний Рух України (1993 р., В. Чорновіл, 50 тис. членів), Селянська Партія України (1992 р., С. Довбань, 80 тис. членів).

Чи були новоутворені партії значною силою в ієрархії інститутів політичної системи держави? Можна стверджувати, що в 1992–1994 рр. політичні партії України (за винятком тих, що мали власні фракції в парламенті), займали другорядне місце в державотворчих процесах України. Їхній вплив на політичні процеси в державі обмежувався можливостями окремих представників у структурах державної влади, організацією масових акцій протесту для тиску на органи державної влади (як правило, це стосується партій лівого спрямування), створенням відповідної громадської думки через виступи своїх лідерів у засобах масової інформації. Не відіграли політичні партії вирішальної ролі ні в парламентських, ні президентських виборах 1994 р.

Загострення політичної ситуації в Україні на початку 90-х рр. ХХ ст. мало безпосередній вплив на погіршення економічної ситуації в країні. Якими ж були об'єктивні чинники небувалої за розмахом економічної кризи молодой Української держави? Ось деякі з них:

- тотальне одержавлення економіки (95% власності, розташованої в Україні, розпоряджалися загальносоюзні міністерства), панування монополізму (75–80% української промисловості вироблялися підприємствами-монополістами) і, як наслідок, низька конкурентоспроможність промисловості України на світових ринках;
- надмірна централізація управління;
- екстенсивність розвитку господарства (спрямування капіталовкладень не на модернізацію виробництва, а на нове будівництво і розширення існуючого);
- структурна та територіальна диспропорційність економіки (частка групи «А» – галузей, що виробляють засоби виробництва – становила 70%, групи «Б» – галузей, що виробляють предмети споживання – 30%);
- застарілість матеріально-технічної бази (як правило, базових галузей промисловості, таких як вугільна та металургійна), наслідком якої була низька якість продукції,

перевитрати сировини та палива, погіршення екологічної ситуації;

- відсутність завершеності технологічного циклу (близько 80% усього виробництва), а отже, залежність від імпорту комплектуючих деталей та сировини; залежність від енергоносіїв, відсутність енергозберігаючих технологій;
- значна мілітаризація промисловості (на території України містилося близько 30% воєнно-промислового комплексу колишнього СРСР, 80% машинобудівних підприємств республіки було підключено до виробництва зброї).

Звичайно, такі стартові умови мало чим могли посприяти процесу переходу української економіки на ринкову основу. Внаслідок розпочатої в 1992 р. Росією політики лібералізації цін і повної залежності української економіки від російських енергоносіїв, ціни на газ в Україні зросли в 100 разів, на нафту – в 300. Зростання цін на енергоносії призвело до підвищення рівня інфляції, розвалу фінансової системи, стрімкого спаду виробництва й зростання собівартості продукції, постійного зростання бюджетних витрат. Інфляція поступово переросла у гіперінфляцію. За 1992 р. українські купоно-карбованці знецінилися в 21 раз, а в 1993 р. – у 103 рази. Це був найвищий у світі рівень інфляції. Швидкими темпами зростала заборгованість України перед іншими країнами.

На середину 1994 р. вона склала 7 млрд. доларів, або 25% від річного обсягу валового внутрішнього продукту. Спроба уряду припинити знецінення купоно-карбованця за допомогою фіксованого курсу останнього по відношенню до долара призвела до зростання «тіньової» економіки і перетікання капіталів за кордон. Наприкінці 1994 р. в Україні зберігалось 2–4 млрд. доларів, а за її межами 10–20 млрд.

За 1991–1993 рр. вироблений національний прибуток України скоротився на 39%. За 1991–1994 рр. значно знизився життєвий рівень населення, зокрема купівельна спроможність зменшилася в 5 разів. Майже кожен третій із працюючих у державному секторі економіки у 1994 р. перебував у категорії прихованих безробітних.

Хоча наприкінці 1991 р. Україна мала достатній виробничий і науковий потенціал, відповідний розвиток базових

галузей промисловості та сільського господарства, керівництвом держави були втрачені стартові можливості. У 1994 р. наша держава опинилася на межі економічного краху.

28 червня 1996 р. Верховна Рада прийняла Конституцію України кваліфікованою більшістю голосів – 315, а Закон про введення її в дію – 338 голосами. 28 червня став Днем Конституції України.

Тривалий час у центрі політичного життя України були парламентські й президентські вибори, протистояння між парламентською та президентською владою. У березні 1998 р. відбулися чергові вибори до Верховної Ради. Вони вперше проводилися за мішаною мажоритарно-пропорційною системою. У виборах взяли участь 30 політичних партій та виборних блоків, вісім із яких подолали 4% бар'єр і отримали депутатські місця. Головою Верховної Ради було обрано О. Ткаченка.

Вибори Президента України 1999 р. закінчилися переобранням Л. Кучми на другий термін. Повторне обрання Л. Кучми зумовило значні зміни в керівництві державою. Спершу Президент запропонував Верховній Раді дати згоду на повторне призначення прем'єр-міністром В. Пустовойтенка, але депутати не погодилися. Натомість кандидатура голови Національного банку В. Ющенка 23 грудня 1999 р. була підтримана більшістю правих та центристських фракцій. Правляче у Верховній Раді ліве крило не підтримало президентський варіант реформаторського курсу. Протистояння між Президентом і парламентом загострилося. Реакцією на політику О. Ткаченка та його однодумців стало утворення 13 січня 2000 р. нової парламентської структури – парламентської більшості. Представники одинадцяти фракцій, груп та позафракційні депутати об'єдналися. Координаційну раду більшості очолив Л. Кравчук. Протистояння призвело до роздільних засідань парламенту. Координаційна рада більшості підтримала Президента та уряд В. Ющенка і заявила про намір змінити керівництво Верховної Ради. 21 січня на засіданні Верховної Ради 242 депутати проголосували за зміни Регламенту, відкликання О. Ткаченка та А. Мартинюка з посад голови парламенту і першого заступника, 1 лютого вже 255 народних депутатів обрали головою парламенту І. Плюща, його першим заступником – В. Медведчука,

заступником – С. Гавриша. Із 8 лютого 2000 р. реорганізований парламент у повному складі продовжив роботу в сесійній залі. Ліві фракції були усунуті від керівництва парламентськими комітетами. Парламентська більшість була сформована головним чином завдяки зовнішньому тиску президентської адміністрації, тому в ній точилася боротьба між проурядовими та пропрезидентськими фракціями.

Важливою подією першої половини 2000 р. став референдум 16 квітня. Згідно з указом Президента про Всеукраїнський референдум за народною ініціативою, на голосування було винесено шість питань. Ідеї референдуму не підтримувалися лівими і частиною правих політичних партій, а багато юристів висловлювали сумнів щодо його конституційності. Указ про проведення референдуму створив серйозні проблеми на міжнародній арені, поставивши під загрозу навіть членство України в Раді Європи. Гостра реакція європейських політиків пояснювалася бажанням запобігти встановленню в Україні авторитарного режиму.

Конституційний Суд України визнав неконституційними перше і шосте питання референдуму (про недовіру Верховній Раді та про прийняття Конституції Всеукраїнським референдумом), що в певній мірі заспокоїло українців й іноземних політиків. На референдум було винесено чотири питання із шести запланованих. Голосування закінчилося 16 квітня 2000 р. Понад 80% громадян відповіли «так» на всі питання. Опозиція звинувачувала владу в грубих фальсифікаціях, проте Центральна виборча комісія таких не виявила. Це був серйозний успіх Президента. Однак лише парламент має право вносити до Конституції зміни, передбачені рішеннями референдуму. Імплементация (виконання, внесення в чинне законодавство) рішень референдуму затягнулася, а після подій кінця 2000 р. стало зрозуміло, що, принаймні, цей склад Верховної Ради не зможе набрати необхідних 300 голосів для внесення відповідних змін до Конституції.

17 квітня 2001 р. вперше за весь час незалежності України Верховна Рада заслухала звіт Кабінету міністрів про хід виконання програми діяльності уряду. Верховна Рада визнала роботу Кабінету міністрів незадовільною і 26 квітня більшістю

голосів проголосувала за резолюцію недовіри Кабінету міністрів на чолі з В. Ющенком. 28 квітня Президент підписав Указ про відставку уряду.

29 травня 2001 р. Верховна Рада дала згоду на призначення прем'єр-міністром України А. Кінаха. Активність опозиції відчутно зменшилася. Переважна більшість населення залишилася поза акціями протесту. Спроба започаткувати процедуру імпічменту Президента не вдалася – проект відповідної постанови, внесений у Верховній Раді 26 квітня, набрав лише 209 голосів (за необхідних 226). У другій половині 2001 р. опозиція зосередилася на парламентських виборах і розійшлася по різних виборчих блоках.

Кроком до налагодження політичного діалогу між владою і опозицією стала зустріч 11 квітня 2001 р. Президента з представниками 76 партій. Схвалений у лютому 2001 р. Верховною Радою закон «Про вибори народних депутатів України» передбачав перехід до пропорційної виборчої системи (голосування за партійними списками). Проте, Президент наклав на нього вето, мотивуючи це тим, що така система порушує права громадян, які не належать до політичних партій. На думку опозиції, справжні мотиви були інші: в одномандатних округах, де голосування відбувається за мажоритарною системою, адміністративним органам легше контролювати вибори та підпорядковувати їх своїм інтересам. Досвід виборів 1998 р. свідчив, що більшість представників «партії влади» перемогла саме в одномандатних округах.

Спроби подолати вето або досягти компромісу з Президентом не вдалися, і в жовтні Верховна Рада погодилася з більшістю пропозицій глави держави. Вибори, як і раніше, відбувалися за змішаною системою: одна половина депутатів обиралися в одномандатних округах, а інша – за партійними списками. У виборчих перегонах взяли участь 33 політичні партії і блоки, які досить чітко поділилися на чотири табори. Головною силою пропрезидентського табору став блок «За єдину Україну», сформований п'ятьма партіями: Аграрною партією України, Народно-демократичною партією, Партією промисловців і підприємців України, Партією регіонів та «Трудовою Україною». Блок очолив голова адміністрації Президента В. Литвин, другим

номером у виборчому списку йшов прем'єр-міністр А. Кінах. На позиціях підтримки влади стояли також Соціал-демократична партія України (об'єднана), Партія Зелених України, блок Демократичної партії України і Демократичного союзу та декілька інших партій і блоків. Десять політичних партій, серед яких Народний рух України, Український народний рух, партія «Реформи і Порядок» і «Солідарність» утворили блок В. Ющенка «Наша Україна», учасники якого відносили себе до поміркованої опозиції. Основними силами некомуністичної опозиції стали Соціалістична партія України О. Мороза та блок Ю. Тимошенко, до якого увійшли чотири партії: «Батьківщина», «Собор», Українська соціал-демократична партія та Українська республіканська партія. Ю. Тимошенко вдалося залучити до свого блоку відомих політиків: Л. Лук'яненка, А. Матвієнка, Г. Омельченка, В. Онопенка, Я. Головатого, С. Хмару. Економічні програми соціалістів і прибічників Ю. Тимошенко істотно різнилися.

Загалом вибори відбулися без значних порушень, 4% бар'єр подолали 6 партій. У більшості одномандатних округів перемогли кандидати від блоку «За єдину Україну», переважно завдяки використанню адміністративного ресурсу, особливо на рівні обласних державних адміністрацій. Завдяки цьому блок спромігся отримати найбільшу кількість мандатів, хоч на виборах за партійними списками посів лише третє місце, що свідчило про відчутну втрату довіри населення до керівництва держави. Як і на попередніх виборах, жодна політична сила не здобула абсолютної переваги в парламенті.

Головою Верховної Ради України було обрано В. Литвина. Однак у червні 2002 р. «Єдина Україна» розпалася на сім фракцій. Парламентські вибори 2002 р. зафіксували серйозні зрушення в політичних уподобаннях українського суспільства. Уперше комуністи поступилися лідерством блокові національно-демократичного спрямування. Фракція КПУ виявилася третьою за кількістю після «Єдиної України» та «Нашої України». 21 листопада 2002 р. новим прем'єр-міністром України став глава Донецької облдержадміністрації В. Янукович: за його кандидатуру, внесену Президентом, проголосували 234 депутати з 237 присутніх на засіданні Верховної Ради. Того ж дня

Президент підписав указ про його призначення. У своєму виступі перед депутатами В. Янукович наголосив, що першочерговим завданням майбутнього уряду є подолання бідності народу, посилення середнього класу, із цією метою його уряд планує зниження податків для середнього й малого бізнесу.

У 2002 р. Президент заявив про необхідність проведення політичної реформи з метою створення парламентсько-президентської республіки європейського зразка. 6 березня 2003 р. було прийнято Указ Президента «Про винесення на всенародне обговорення Проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України». Наближення президентських виборів 2004 р. все більше активізувало політичне життя в країні.

Напередодні президентської виборчої кампанії 2004 року виповнилося 13 років новітній незалежній Українській державі. Щоправда, сама ця держава, за яку український народ боровся протягом кількох століть, не була ні соціальною, ні демократичною, як про це писалося в її Основному Законі. Політичний та економічний лад країни був сумішшю решток радянської тоталітарної системи та елементів «дикого» капіталізму.

Нові президентські вибори в Україні, які відбулись в жовтні 2004 року не закінчилися двома турами. Й досі, події, що відбувалися, не мають однозначної оцінки, адже досить складно визначити роль «Помаранчевої революції» для подальшої української історії. «Помаранчева революція» – кампанія протестів і інших актів громадянської непокорі в Україні, організована і проведена прихильниками Віктора Ющенка, основного кандидата від опозиції на президентських виборах у листопаді-грудні 2004 року, після оголошення Центральною виборчою комісією попередніх результатів, згідно з якими переміг його суперник – Віктор Янукович.

Основною базою об'єднаної опозиції стали західні і центральні регіони країни, у той час як Віктора Януковича підтримав Схід і Південь України. Основним результатом революції було призначення Верховним судом повторного другого туру президентських виборів (не передбаченого прямо законодавством). Внаслідок компромісу, досягнутого фракціями Верховної Ради, після призначення повторного другого туру

виборів були прийняті зміни до Конституції, які отримали назву Конституційна реформа.

Конституційна реформа зменшила повноваження Президента, і, таким чином, знизила рівень значущості спірних президентських виборів. За результатами голосування у повторному другому турі виборів перемогу одержав Віктор Ющенко. Зміна правлячої еліти України, що відбулася в результаті «Помаранчевої революції», призвела до переорієнтація внутрішнього й зовнішньополітичного курсу країни.

Помаранчева революція

Помаранчева революція – кампанія протестів, мітингів, пікетів, страйків та інших актів громадянської непокорі в Україні, організована і проведена прихильниками Віктора Ющенка, основного кандидата від опозиції на президентських виборах у листопаді – грудні 2004 р., після оголошення Центральною виборчою комісією попередніх результатів, згідно з якими нібито переміг його суперник – Віктор Янукович. Акція почалася 22 листопада 2004 р. як реакція на масові фальсифікації, що вплинули на результат виборів.

Основною базою об'єднаної опозиції стали західні і центральні області країни, у той час як Віктора Януковича підтримав Схід і Південь України. Громадська думка західних країн була переважно на боці української опозиції.

З оголошенням попередніх офіційних результатів голосування стало зрозуміло, що вони відрізняються від даних екзит-полів. Прихильники В. Ющенка та іноземні спостерігачі з Європи й США заявили, що вибори проведені із численними порушеннями та такі розбіжності є результатом підтасування на користь провладного кандидата. Прихильники опозиції підготувалися до акцій протесту заздалегідь. Уже за добу до оголошення попередніх результатів на київській площі Незалежності почали встановлюватися намети й трибуни для проведення виступів опозиції. За кілька годин до оголошення Центральною виборчою комісією попередніх даних почали звучати заяви про фальсифікацію виборів на користь Віктора Януковича. Президент Росії В. Путін першим привітав В. Януковича з перемогою.

23 листопада в західних містах України, у Києві й ряді інших міст і обласних центрів почалися мітинги в підтримку кандидата від опозиції. Основною ареною народного невдоволення став Майдан Незалежності, де зібралося, за різними оцінками, від 100 до 500 тисяч протестувальників з усієї країни. Мітинги й пікети проходили також перед будинками Адміністрації Президента, Верховної Ради, уряду тощо. Відмітним знаком демонстрантів став помаранчевий колір – колір передвиборної кампанії В. Ющенка (прихильники Януковича використали білий то блакитний кольори). Міські влада Києва, Львова та декількох інших міст відмовилися визнати законність офіційних результатів, а сам В. Ющенко, відмовляючись визнавати офіційні результати виборів, прийняв із трибуни Верховної Ради символічну присягу перед народом України як новообраний президент.

24 листопада переговори між владою та опозицією зайшли у глухий кут, оскільки позиція Ющенка не передбачала іншого результату переговорів, крім проголошення його президентом. В. Ющенко почав переговори з діючим президентом Леонідом Кучмою, бажаючи мирним шляхом домогтися визнання своєї перемоги, але, після оголошення остаточних результатів, згідно з якими переможцем був визнаний В. Янукович, В. Ющенко виступив перед своїми прихильниками в Києві, закликавши їх почати «Помаранчеву революцію» і за допомогою страйків паралізувати діяльність уряду, змусивши владу не визнавати результати виборів: «Шлях до компромісу через демонстрацію народної волі – це єдиний шлях, що допоможе нам знайти вихід із цього конфлікту. Таким чином, Комітет національного порятунку повідомляє про загальнонаціональний політичний страйк».

3 грудня Верховний Суд України після багатоденного обговорення визнав численні факти порушення законів і Конституції України в ході виборів, у результаті чого вимоги Ющенка були частково задоволені – зокрема, результати другого туру голосування були оголошені недійсними і було призначено повторне голосування.

8 грудня Верховна Рада перемінила склад Центральної виборчої комісії й прийняла виправлення до закону про вибори

президента з метою перекрити основні канали фальсифікації виборів. Прийняття цих виправлень було результатом компромісу між владою й опозицією. У пакеті з ними була затверджена конституційна реформа, що обмежує владу президента України й передає частину його повноважень кабінету міністрів і парламенту. Після прийняття цих рішень революційна напруга в суспільстві значно зменшилась.

У ході повторного голосування, проведеного 26 грудня 2004 р., переміг В. Ющенко. Спроба прихильників В. Януковича опротестувати результати повторно проведеного другого туру виборів не принесла результатів, і ще до закінчення судового засідання В. Ющенко був офіційно визнаний обраним Президентом України.

23 січня 2005 року Віктор Ющенко офіційно склав присягу і заступив на посаду Президента України. Основним результатом революції було призначення Верховним судом повторного другого туру президентських виборів (не передбаченого прямо законодавством). Внаслідок компромісу, досягнутого фракціями Верховної Ради, після призначення повторного другого туру виборів були прийняті зміни до Конституції, які отримали назву «Конституційна реформа – 2004». Конституційна реформа зменшила повноваження президента, і, таким чином, знизила рівень значущості спірних президентських виборів.

За результатами голосування у повторному другому турі виборів перемогу одержав Віктор Ющенко. Зміна правлячої еліти України, що відбулася в результаті «Помаранчевої революції», і пов'язана з цим переорієнтація внутрішнього й зовнішньополітичного курсу країни дали привід багатьом спостерігачам говорити про низку «кольорових революцій», що почалася зі зміни влади в Сербії та продовжилася в Грузії, Україні та Киргизстані, намагатися знайти аналогії між ними та визначити ті держави, у яких можливе повторення «кольорових» революцій.

17 січня 2010 р. відбувся перший тур чергових виборів Президента України. Основними претендентами на цю посаду були прем'єр-міністр Ю. В. Тимошенко та лідер опозиції В. Ф. Янукович. Другий тур виборів відбувся 31 січня 2010 р. За результатами обробки 100% протоколів переміг Віктор Янукович – 48,95% (12 481 268 голосів); Юлія Тимошенко

відстає на 3,48 % – 45,47% (11 593 340 голосів). Проти обох кандидатів проголосувало 4,36% громадян. Визнаних недійсними виборчих бюлетенів – 1,19%.

Проте, Юлія Тимошенко не визнала своєї поразки, заявила про масові фальсифікації «в цілому по Україні на понад 1 млн. голосів за різними технологіями» і наголосила на тому, що оскаржуватиме результати виборів у суді. Ю. Тимошенко здійснила спробу оскаржити результати виборів і призначити повторне голосування, надавши у Вищий адміністративний суд України дев'ять томів матеріалів про фальсифікації. Проте, лідер «Батьківщини» програла суд.

2010-й рік ознаменувався поверненням до старої форми правління – президентсько-парламентської. Таким чином, новообраний Президент України Віктор Янукович отримав повноваження, які мав Президент Леонід Кучма.

30 вересня Конституційний суд скасував зміни, внесені до Конституції у 2004 році, й зобов'язав владу привести законодавство у відповідність до норм Основного закону зразка 1996 року. Отже, фактично було взято курс на утвердження авторитарного режиму, через що мали місце локальні епізоди спротиву (економічний, мовний майдани, тощо). Новий голова держави також докорінно змінив зовнішньополітичний курс України, задекларувавши відмову України від вступу в НАТО.

Після президентської кампанії у Верховній Раді сформовано парламентську коаліцію «Стабільність і реформи». Масштаби кадрових змін на всіх рівнях структур державного апарату після обрання Віктора Януковича на посаду Президента України перевершили «кадрові чистки», що відбувались після Помаранчевої революції й активно критикувались самим Януковичем. Деякі експерти вважають, що незаперечним досягненням нової владної команди є стабілізація політичної системи України. Разом з тим вони додають, що так і не вдалося втілити в життя гасло про «уряд професіоналів». Кабінет міністрів Миколи Азарова формувався за попереднім квотним принципом, проте з яскраво вираженим «регіональним присмаком» (за деякими підрахунками, більше третини складу чинного уряду – вихідці з Донецького регіону).

Попри Харківські угоди 2010 р. (Угода між Україною і Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України) упродовж 2011–2013 рр. українське керівництво публічно дотримувалося курсу на зближення з Євросоюзом. Передбачалося підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Проте, 28–29 листопада 2013 р. на Саміті глав держав у Вільнюсі Президент України В. Янукович Угоду не підписав, що викликало бурхливі негативні реакції Заходу та України, додавши ще більших масштабів Євромайдану, перші протестні акції якого розпочалися 21 листопада 2013 р. (Угода про асоціацію між Україною та ЄС була підписана лише після повалення режиму В. Януковича (21 березня та 27 червня 2014 р.). Насправді цю Угоду можна розцінювати як певний карт-бланш у напрямі майбутнього статусу членства в ЄС.

8.3. Революція гідності. Анексія Автономної Республіки Крим та м. Севастополь Росією. Війна на Сході України

Революція Гідності (також Євромайдан, Єврореволюція) – національно-патріотичні протестні акції в Україні проти корупції, свавілля правоохоронних органів та сил спецпризначення, а також на підтримку європейського вектору зовнішньої політики України. Головною метою Революція Гідності стали євроінтеграція, реальні політичні зміни в країні та відновлення демократичних прав і свобод громадян.

Протести розпочалися 21 листопада 2013 р. як реакція на рішення Кабінету Міністрів України про призупинення процесу підготовки до підписання Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом і значно поширилися після силового розгону демонстрації в Києві вночі 30 листопада. У рамках поняття протестів кінця 2013 р. відбувалися мітинги, демонстрації, студентські страйки.

24 листопада 2013 р. в Києві відбулася велика хода та мітинг на Майдані Незалежності, які зібрали більше ніж 100 тисяч прихильників євроінтеграції. Протести відбулися також у Львові,

Луганську та Харкові. Протести відбулися й серед української діаспори Франції, Німеччини, Швейцарії, Англії та ін. держав. Тим часом в столиці України при підтримці В. Януковича був створений антимайдан, який охороняли загони «Беркуту». На вулиці Грушевського під будинком уряду відбулись зіткнення міліції з мітингувальниками. О 23 годині розпочалися нові заворушення, проте мітингувальникам вдалося вистояти ніч.

Протягом 25–27 листопада 2013 р. в Києві відбулися перші страйки київських студентів. Також мітинги проводились в інших містах України, зокрема у Тернополі та Львові. 28 листопада уже відбувся загальностудентський страйк. Декілька колон студентів з десятків різних вишів Києва об'єдналися у парку Шевченка, після чого рушили на Майдан Незалежності. Увечері 29 листопада 2013 р. на Євромайдані відбувся великий мітинг. Участь у заході взяли лідери трьох опозиційних партій Арсеній Яценюк, Віталій Кличко, Олег Тягнибок, а також экс-глава МВС Юрій Луценко. Вони виступили із закликами відставки М. Азарова та дострокових виборів до парламенту.

Подальші події на Майдані Незалежності набирали більш гострого характеру. Кривавою виявилася ніч на 30 листопада 2013 р. Тоді начальник ГУМВС України в Києві Валерій Коряк віддав безпосередній наказ про застосування сили у розгоні Євромайдану. Багатьох протестувальників було поранено. Застосування сили проти мирних людей викликало хвилю обурення в українській громадськості. Ця подія стала переломним моментом у революційних подіях. Поступово протести перетворилися із проєвропейських на антиурядові і стали значно масштабнішими.

Після кривавого розгону Майдану по всій Україні пройшли численні мітинги. 1 грудня у Києві на акції протесту вийшло близько півмільйона людей. О 12.30 на Майдані Незалежності відбулося Всеукраїнське народне віче. В той же час на мітингу були європейські дипломати: віце-президент Європарламенту Яцек Протасевич, колишній глава Європарламенту Єжи Бузек та колишній глава польського уряду, лідер партії «Закон і справедливість» Ярослав Качинський. Того ж дня опозиційні сили створили Штаб національного спротиву (ШНС) – координаційний центр Євромайдану, що був розташований у Будинку

профспілок. Головними вимогами штабу стали відставка Кабміну, а також проведення позачергових виборів Президента й уряду.

Протягом 2–7 грудня 2013 р. у всій Україні тривали великі проєвропейські та антиурядові мітинги. Протестувальники у Києві остаточно захопили Будинок профспілок та КМДА. Тривали різні акції протесту біля Адміністрації Президента і Генеральної прокуратури. Широкомасштабним виявився мітинг 8 грудня 2013 р., який увійшов в історію під назвою «Марш мільйонів», оскільки на Майдані Незалежності зібралося близько мільйона громадян України, яким була не байдужа доля їх держави. Того ж дня в Києві було повалено пам'ятник Леніну. Так, по всій Україні був започаткований «ленінопад».

9 грудня 2013 р. з настанням темряви внутрішні війська та спецпризначенці розпочали атаки на блокпости та барикади Євромайдану в урядовому кварталі. До 4 години ранку 10 грудня 2013 р. спецпризначенці практично знищили всі барикади в урядовому кварталі. Тоді у сутичках постраждали близько 10 мітингувальників. В ніч на 11 грудня силовики здійснили спробу штурму Євромайдану. Але завдяки дзвонам Михайлівського золотоверхого собору, закликам Руслани Лижичко, Юрія Луценка, Святослава Вакарчука зі сцени Майдану до киян прийти на допомогу, а також трансляції подій через інтернет, тисячі киян вийшли на допомогу протестувальникам, завдяки чому до 9 ранку ситуація стабілізувалася, а силовики покинули Хрещатик.

15 грудня 2013 р., в День гідності протестувальники висунули вимогу Президенту України Віктору Януковичу звільнити усіх політв'язнів, включаючи экс-прем'єр-міністра Юлію Тимошенко. Крім того, Євромайдан прийняв резолюцію, яка забороняє Президентові підписувати угоду про вступ України в Митний союз під час візиту в Москву.

19 грудня 2013 р. народні депутати в Раді прийняли закон про звільнення від кримінальної відповідальності учасників Євромайдану та відпустити попередньо заарештованих. За це рішення проголосували 339 депутатів.

22 грудня 2013 р., на Майдані Незалежності в Києві знову відбулося народне віче. За різними даними, на Євромайдані

було до 100 тисяч людей. На ньому було ухвалено резолюцію про створення загальнонаціональної організації Всеукраїнське об'єднання «Майдан» з метою поглиблення, розширення та подальшої координації діяльності Євромайдану.

31 грудня Штаб національного спротиву оприлюднив план дій на січень 2014 року, згідно з яким акції на Євромайдані планують продовжити до 24 січня 2014 р. Новий рік у Києві на Майдані Незалежності зустрічали сотні тисяч українців. За деякими даними, на площі було близько півмільйона людей.

16 січня 2014 р. у Верховній Раді України з порушеннями було прийнято 10 законів, направлених на звуження конституційних прав і свобод громадян. Закони приймалися без використання системи «Рада» та без обговорення, а їхні тексти стали доступні тільки після того, як депутати за них проголосували. Ці законодавчі акти, на думку більшості експертів, обмежували права громадян, надавали органам державної влади більшу свободу дій у сфері покарання учасників акцій протесту і мали на меті криміналізувати опозицію та громадянське суспільство.

Прийняття законів стало реакцією влади на масові протести громадян. У Партії регіонів наголошували на легітимності ухвалених рішень і їхньому сприятливому впливі на ситуацію в Україні. Проте такі дії чинної влади обурили не тільки українське суспільство, але і викликали стурбованість у країнах Європи та США, оскільки вони обмежували громадянські права людей, задекларовані у Конституції.

19 січня 2014 р. у Києві на Народному Віче зібралося кілька десятків тисяч мітингувальників, що висловили своє обурення ухваленням «законів про диктатуру». Поступово мирна акція переросла в жорстке протистояння з міліцією та внутрішніми військами. За ініціативою лідерів Автомайдану було розпочато ходу на безстрокового пікету Верховної Ради. Хода зустрілася із загонами внутрішніх військ і «Беркуту» на вул. Грушевського, і протистояння переросло у довготривалу сутичку із застосуванням різних видів холодної зброї.

Загалом до вечора було поранено близько 100 мітингувальників. Сутички тривали наступного дня. В ніч з 20 на 21 січня 2014 р. продовжувалися зіткнення, в результаті яких

мітингувальники були дещо відтіснені від барикад, але на ринок їм вдалось повернути втрачене. Силове протистояння було призупинене 4-ма священиками, які стали між протестувальниками та спецпідрозділами.

Кривавим для України виявився День Соборності 22 січня 2014 р.: в наслідок сутичок на вулиці Грушевського загинув охоронець Євромайдану Сергій Нігоян та білоруський активіст Михайло Жизневський. Ситуація в країні значно загострилася і набрала радикального характеру. З 22 січня до 27 січня 2014 р. було захоплено 10 адміністрацій. Як ніколи, український народ був на хвилі всезагального патріотичного піднесення. Повсюдно звучали такі гасла, як «Слава Україні – Героям слава», «Слава нації – Смерть ворогам», «Україна понад усе», звучав Гімн України. Практично всюди були присутні елементи національної атрибутики.

Враховуючи загострення ситуації, 28 січня 2014 р. Верховна Рада України скасувала «диктаторські закони 16 січня». Також у цей день пішов у відставку Прем'єр-міністр М. Азаров та його уряд. Це була значна перемога Євромайдану у відстоюванні своїх прав.

29 січня 2014 р. Верховна Рада ухвалила законопроект, щодо амністії учасників акцій протесту. 9 лютого 2014 р. відбулося 10-те Народне Віче. На ньому лідер фракції «Батьківщина» Арсеній Яценюк наголосив: «В Україні повинен сформуватись уряд Майдану, який буде урядом проти Януковича, за нову європейську Україну, де кожен українець відчує – ми таки перемогли і йдемо вперед в цих надскладних умовах».

18 лютого 2014 р. євромайданівці розпочали ходу до Верховної Ради, де депутати повинні були прийняти зміни до Конституції України щодо обмежень повноважень Президента. Спецпідрозділи зустріли мітингувальників водометами та газом. Одночасно мітингувальники були атаковані з флангу значними силами силовиків та тітушок, в результаті чого колона демонстрантів виявилась розрізаною на кілька окремих частин, які були розсіяні. Це призвело до поновлення жорстокого силового протистояння між повстанцями та силовиками. Бойові дії велись, в тому числі, з застосуванням вогнепальної зброї. Декілька людей з обох боків загинуло. Міністерство внутрішніх

справ спільно з Службою безпеки України оприлюднили заяву, у якій відомствами висувалася вимога до мітингарів: до 18 години припинити протистояння, інакше силовики обіцяли «навести порядок всіма засобами, передбаченими законом».

19 лютого протестувальникам вдалося повністю відновити контроль над Майданом Незалежності. Під час цих подій силовиками з вогнепальної зброї було вбито більше 20 осіб.

Вранці 20 лютого 2014 р. протестувальники у Києві перейшли у наступ. Їм вдалося зайняти приміщення міністерства Агрополітики і відтіснити «Беркут» від монументу Незалежності, звільнити Жовтневий палац та Український дім. В той же час на дахах готелів «Козацького» та готелю «Україна» розташувались снайпери, що відкрили прицільний вогонь по протестувальниках на ураження. До 14-ї години число загиблих досягло 35 осіб, а до 17-ї – 60 осіб. Загиблих учасників Революції Гідності названо Небесною Сотнею. Верховна Рада прийняла постанову «Про засудження застосування насильства, яке призвело до загибелі мирних громадян України». Цей правовий акт визнав, що дії силових структур були незаконними і постановив «Кабінету Міністрів України, Службі безпеки України, Міністерству внутрішніх справ України, Міністерству оборони України та підпорядкованим їм військовим та воєнізованим формуванням негайно припинити та не допускати надалі застосування сили. Заборонити використання будь-яких видів зброї та спеціальних засобів проти учасників акцій протесту». Ця постанова поклала край триденному кровопролиттю.

21 лютого 2014 р. лідери опозиції підписали з В. Януковичем угоду щодо врегулювання кризи в Україні. Відповідно до угоди протягом 48 годин з моменту її підписання мала відновити дію Конституція України редакції 2004 року та сформовано новий коаліційний уряд; до вересня 2014 р. повинна бути проведена конституційна реформа; до грудня 2014 р. – відбутися позачергові президентські вибори, прийнято нове виборче законодавство та обрано новий склад ЦВК; проведено розслідування випадків насильства під наглядом Ради Європи; влада та опозиція відмовляються від силових дій. Угоду засвідчено главами МЗС Польщі та Німеччини, представником МЗС Франції та російським омбудсменом. Увечері того ж дня відбувся велелюдний

Майдан. На ньому виступили лідери опозиції, які оголосили про укладання угоди із чинним Президентом. Але такі дії Євромайданівці засудили. У ніч з 21 на 22 лютого 2014 р. Янукович, наляканий можливістю потрапити під народний суд, залишив Адміністрацію Президента та втік до Харкова.

22 лютого 2014 р. Верховна Рада України 328-ма голосами народних депутатів підтримала Постанову про усунення Віктора Януковича з посади Президента України, аргументуючи таке рішення самоусуненням В. Януковича від виконання своїх обов'язків, та призначила позачергові вибори Президента України на 25 травня 2014 р. Таким чином, основної мети Євромайдану було досягнуто.

Здобутками Революції Гідності стали:

- повалення корумпованого режиму В. Януковича та прихід до влади демократичних сил;
- зростання самоповаги, патріотизму та солідарності громадян України. Майдан продемонстрував здатність українців до самоорганізації, взаємодопомоги та самопожертви, виявив, що для наших співгромадян, незалежно від регіону проживання, етнічної належності та мови, важливими цінностями є свобода, людська гідність, право вибирати свою долю;
- відновлення основних громадянських свобод, порушених «диктаторськими законами»;
- припинення визискування ресурсів країни кланом Януковича;
- відновлення можливостей для реформування країни;
- відновлення руху України до Європи;
- становлення України у світовій громадській думці як держави з власною самобутністю, історією та гідністю;
- збереження державного суверенітету України.

Події 21 листопада 2013 р. – 22 лютого 2014 р. стали новим етапом формування повноцінного громадянського суспільства, заснованого на демократичних засадах, вищою метою є збереження загальнолюдських цінностей. Революція Гідності показала, що в країні настав час для реформ та кардинальних змін.

Однак боротьба українців за свою державу ще не завершилась. Наступним випробовуванням для України стала анексія Криму Російською Федерацією та війна на Сході.

Анексія Автономної Республіки Крим та м. Севастополь Росією

Анексія Автономної Республіки Крим та м. Севастополь Росією – це збройна агресія Росії, спрямована на насильницьке протиправне відторгнення Кримської автономії та Севастополя від України та їх приєднання до Російської Федерації на правах суб'єктів Російської Федерації, що було здійснено протягом березня 2014 року.

В ніч з 26 на 27 лютого російські спецпризначенці захопили й блокували Верховну Раду Криму та Раду Міністрів Криму. Представники так званого «ополчення Криму» за підтримки військовослужбовців Збройних сил Російської Федерації захопили інші адміністративні будівлі, аеропорти у Сімферополі та Севастополі, установи зв'язку, засоби масової інформації тощо. На їхню вимогу до Парламенту Криму прийшла частина депутатів, що

проголосували за проведення референдуму про розширення автономії Криму 25 травня 2014 – в день президентських виборів в Україні. При цьому наявність кворуму є сумнівною, оскільки на засідання не допустили ЗМІ. Невдовзі було двічі змінено дату референдуму: перенесено спершу на 30 березня, а потім – на 16 березня. Також було змінено формулювання питання – замість розширення автономії йшлося про приєднання до складу Росії. Фактично, обидва «альтернативні» питання були сформульовані так, що виключали приналежність Криму до України. Водночас, за українським законодавством, оскільки Україна є унітарною державою, питання про відокремлення регіону може бути вирішене лише на національному референдумі. З огляду на це, ще до проведення референдуму лідери країн ЄС, США та багатьох інших визнали його незаконним, а його результати – недійсними.

1 березня 2014 р. Рада Федерації Російської Федерації підтримала звернення президента Росії В. Путіна про дозвіл на застосування Збройних сил Російської Федерації на території України. Рада національної безпеки і оборони України у зв'язку з агресією з боку Росії, ухвалила рішення привести Збройні сили України у повну бойову готовність та розробила «детальний план дій на випадок прямої військової агресії з боку РФ».

16 березня 2014 року відбувся «референдум про статус Криму», на якому за офіційними даними 96,77% жителів АРК та міста Севастополь проголосували за возз'єднання відповідних територій з Російською Федерацією. 17 березня Верховна Рада АРК проголосила незалежність Республіки Крим, а 18 березня у Георгіївській залі Московського Кремля Президент Росії Володимир Путін спільно з самопроголошеними Головою Ради Міністрів АРК Сергієм Аксьоновим, спікером Верховної Ради АРК Володимиром Костантиновим та самопроголошеним «головою координаційної ради зі створення управління з забезпечення життєдіяльності Севастополя» Олексієм Чалим підписали Договір про прийняття Республіки Крим до складу Росії.

21 березня Рада Федерації Росії прийняла закон про ратифікацію Договору від 18 березня та закон про утворення нових суб'єктів федерації – Республіки Крим та міста федерального значення Севастополь, закріпивши анексію цих регіонів Росією.

7 березня 2014 р. Генеральна Асамблея ООН підтримала територіальну цілісність України, визнавши Крим і Севастополь її невід'ємними частинами. За відповідну резолюцію проголосували 100 країн-членів ООН зі 194. Проти проголосували лише 11 країн (Білорусь, Болівія, Венесуела, Вірменія, Зімбабве, Куба, КНД, Нікарагуа, Росія, Сирія та Судан), 58 країн утрималися, решта не брали участі в голосуванні.

Насильницька анексія Криму не визнається українською державою, не визнається Генеральною асамблеєю ООН, ПАРЕ, ПА ОБСЄ, а також суперечить рішенням Венеціанської комісії, натомість російською владою трактується як «повернення Криму до Росії».

Згідно з Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» територія Кримського півострова внаслідок російської окупації вважається тимчасово окупованою територією.

Агресія Росії проти України

Загальноприйнятими назвами українсько-російської війни є: «гібридна», «нелінійна», «війна керованого хаосу». Її метою є ліквідація державного суверенітету України та відновлення за рахунок окупованих територій проекту «Російська

імперія/СРСР». Агресію проти суверенітету та територіальної цілісності України без оголошення війни розпочала Російська Федерація, де встановився авторитарний режим на чолі з Президентом Володимиром Путіним.

Мета російського агресора: ліквідація державного суверенітету України та відновлення за рахунок окупованих територій проекту «Російська імперія/СРСР». На думку экс-прем'єр-міністра РФ Михайла Касьянова, російська влада на чолі з В. Путіним трансформується з авторитарного режиму в режим з елементами фашизму. Він так пояснив агресію Москви проти України: «Яка мета Путіна щодо України? Безсумнівно, головна мета – це втримання влади всередині країни. А для того, щоб зберегти владу, йому потрібен зовнішній ворог та переможні війни».

Паралельно з бойовими діями ведеться й жорстока інформаційна війна. Гаслами «Новоросії» та «руського мира», що їх підняла російська пропаганда, намагалися виправдати агресію проти українського народу, позбавлення його права на власну державу, культуру, історію. Більша частина земель, які в Росії шовіністи називали «Новоросією», історично належала до Київського князівства та Війська Запорозького, а їхні сучасні мешканці, за соціологічними опитуваннями, у переважній більшості вважають Україну своєю Батьківщиною і не прагнуть відокремлюватися. Розраховуючи, що все піде, як при загарбанні Криму, Путін прорахувався щодо неготовності українців захищати рідну землю.

У березні проросійські сепаратисти за підтримки російських спецслужб почали вуличні акції на Донбасі та в деяких інших регіонах під гаслами приєднання до «Митного союзу», «федералізації» тощо.

Як і під час Другої світової війни, знайшлися ті, хто стали колаборантами, тобто зрадниками своєї країни, співпрацюючи із загарбниками. Чимало людей накликло біду на свій край, перебуваючи під впливом російської пропаганди. Деякі зраджували свою країну, розраховуючи на більші соціальні виплати у разі окупації Росією. Інші сподівалися, що переворот винесе їх нагору і дасть змогу безкарно грабувати та займатися мародерством. Натомість ядро сепаратистів становили російські агенти.

Завдяки діям правоохоронців, місцевих політичних діячів, підприємців та громадських активістів російські плани з роздмухування сепаратизму провалилися на Харківщині, Дніпропетровщині, Запоріжжі, Херсонщині, Миколаївщині, Одещині. Проте починаючи з березня 2014 р., проросійські бойовики захопили деякі державні установи Донецька, Луганська та інших міст Донбасу. Почався терор і вбивства прихильників єдиної України. Сепаратисти проголошували самозвані «республіки» – «ЛНР» та «ДНР», маючи щонайбільше по кілька тисяч прибічників на вулицях. На Донеччину й Луганщину безперешкодно прибували загони російських диверсантів, оскільки кордон не було перекрито.

У середині квітня загін озброєних російських терористів під керівництвом офіцера російської розвідки захопив м. Слов'янськ та довколишні території. Тут, як і в Донецьку та Луганську, почалися вбивства українських патріотів. Одними з перших терористи закатували студентів та депутата Горлівської міськради Володимира Рибак за його намір зберегти український прапор над міською радою. Невдовзі терор став масовим. Проросійські терористи вбили тисячі людей, розграбували державне і приватне майно, тисячі місцевих мешканців зникли безвісти або пройшли через катівні. Натомість у Харкові завдяки своєчасним і рішучим діям правоохоронців вдалося швидко впоратися із сепаратистами.

У відповідь на терор Україна розпочала Антитерористичну операцію (АТО), яка фактично стала російсько-українською війною. Українській армії довелося відновлювати свою боєздатність безпосередньо в ході бойових дій. У середині квітня українські десантники звільнили від ворога аеродром міста Краматорська й гору Карачун, звідки почалося визволення краю. Проте на підмогу терористам стали надходити нові сили з Росії, озброєні танками, бронемашинами, системами протиповітряної оборони та іншим важким озброєнням.

У квітні 2014 р. Росія разом із США, ЄС і Україною підписала в Женеві угоду, за якою бойовики були зобов'язані роззброїтися і звільнити захоплені приміщення в обмін на амністію. Однак Путін знехтував виконанням цієї угоди. У травні сепаратисти інсценували незаконні «референдуми» щодо «незалежності»

самопроголошених «Луганської народної республіки» (ЛНР) і «Донецької народної республіки» (ДНР). У захоплених містах влаштовувалися поодинокі дільниці для голосування, біля яких збиралися черги, аби забезпечити необхідну пропагандистську «картинку для російських ЗМІ про начебто масову підтримку сепаратистів місцевим населенням. Бюлетені для «референдумів» були розмножені на копіювальній техніці, що унеможливляло будь-який контроль. Самі сепаратисти змушені були заявляти, що ці референдуми не означають відокремлення від України, оскільки більшість мешканців Донбасу, за всіма соціологічними даними не підтримувала таких дій.

Наприкінці травня терористичні організації «ЛНР» та «ДНР» підписали угоду про утворення «союзу республік «Новоросія». Проте цей вигаданий у Москві мертвонароджений проект не прижився, адже в історичній пам'яті місцевого населення жодної «Новоросії» не було. На початку травня 2014 р. в Одесі проросійські бойовики, озброєні автоматами і пістолетами, напали на численний мирний проукраїнський мітинг, застреливши кількох його учасників. Від обурених демонстрантів проросійські активісти сховалися в міському Будинку профспілок. Полетіли «коктейлі Молотова», від яких зайнялися спочатку вхідні двері, а згодом і вся будівля. Унаслідок розстрілів проукраїнських мирних демонстрантів та пожежі, що спалахнула в Будинку профспілок, загинуло понад сорок осіб.

Тим часом українська влада повсякчас демонструвала готовність до політичного врегулювання. 25 травня 2014 р. відбулися позачергові вибори Президента України. Орієнтовна кількість виборців, які мали право голосу на президентських виборах 2014 р., становила 35,5 млн. осіб, орієнтовна кількість виборчих дільниць – 33 580.

За офіційними даними, після опрацювання 100,00% протоколів, Петро Порошенко набрав 54,70%. Приведений до присяги 7 червня 2014 року. Того ж дня взяв на себе повноваження Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України.

Під час інаугураційної промови П. Порошенко заявив, що використовує весь свій дипломатичний досвід для підписання міжнародного договору, який прийшов би на зміну Будапештського меморандуму і зміг би надати надійні гарантії миру і безпеки,

аж до військової підтримки у разі загрози територіальній цілісності України.

Однією з передвиборчих обіцянок Порошенка було розпуск Верховної Ради. 24 липня 2014 р. розпалася парламентська коаліція «Європейський вибір», з неї вийшли: «УДАР», «Свобода» та «Батьківщина», що надало Президенту право через два місяці розпустити Раду.

Увечері 25 серпня 2014 р. Президент Порошенко оголосив про розпуск Верховної Ради України й оголосив про проведення 26 жовтня дострокових виборів до парламенту. Під час виступу він заявив, що вибори допоможуть позбутися п'ятої колони й симпатиків бойовиків-сепаратистів у Верховній Раді.

На парламентських виборах Блок Петра Порошенка, до складу якого увійшла партія «УДАР» Віталія Кличка, набрав 21,81% голосів та виборов більшість місць у Верховній Раді (132 депутати). 27 листопада Блок Петра Порошенка увійшов до складу коаліції «Європейська Україна». На межі 2014–2015 рр. виникла урядова криза, яку можна подолати шляхом часткового або повного перезавантаження влади. Криза ж правоохоронної системи не дозволяє прискорити реформаторський курс держави. Її ознаки особливо проявилися в гучних справах: «діамантових прокурорів» та «бурштинової мафії».

Президент України Петро Порошенко неодноразово виступав з мирними пропозиціями, оголошував одностороннє перемир'я. Проте російські бойовики продовжували напади включно з атаками з використанням протиповітряних засобів на українські літаки та вертольоти.

У червні українським військам вдалося завдати низку поразок російським найманцям під Красним Лиманом, Ямполем і Миколаївкою. Російські військові та місцеві зрадники, які раніше обіцяли «перетворити Слов'янськ на Сталінград», утекли. Частина з них, яка пересувалася танками, була знищена, а решті, що їхала цивільними автомобілями, вдалося дістатися Донецька.

Українські війська визволили Слов'янськ та інші міста з мінімальними втратами для цивільної інфраструктури. Оразу у звільнені міста була завезена гуманітарна допомога мирному населенню. Визволені українськими військовими Слов'янськ,

Краматорськ, Маріуполь та інші міста лишилися переважно неушкодженими, на відміну від загарбаних російськими військами й найманцями Дебальцевого, Вуглегірська та ін.

Українські війська дотримувалися наказу під час визволення загарбаних територій максимально уникати жертв серед мирного населення. Натомість проросійські бойовики обстрілювали артилерією та системами залпового вогню не тільки українських військових, а й мирні міста і села Донбасу, що залишилися під контролем українського уряду. Окрім того, окремі російські терористи здійснювали обстріли населених пунктів, що перебували під їхнім власним контролем, вочевидь, з метою залякати мирне населення, паралізувати його волю до опору та звинуватити Україну.

Українська армія і добровольчі підрозділи набиралися бойового досвіду. У середині червня від російських терористів було звільнено велике приморське місто Маріуполь. Територія, контрольована сепаратистами, невпинно звужувалася. Ватажок російських терористів у Слов'янську заявив, що лише під його командуванням було 5,5 тисяч бойовиків, а загалом, за даними самих терористів, лише за півроку через їхні формування пройшло понад 35 тисяч російських «добровольців», не рахуючи місцевих колаборантів. Попри це проросійські сепаратисти продовжували закликати Путіна до відкритого вторгнення в Україну.

Агресія проти України супроводжувалася небачено безсоромною брехнею в російських ЗМІ. Аби збуджувати ненависть до українців, вони повідомляли вигадані історії про «розіп'ятого хлопчика», про «рабів», яких нібито мали давати кожному українському бійцю, про пташок снігурів, яких нібито знищували українські школярі, та інші нісенітниці; цинічно використовували для своїх зйомок хворих дітей, підтасування відеокадрів тощо.

У липні українські війська здійснили спробу відсікти захоплені терористами території від російського кордону, аби припинити надходження з Росії військової техніки та бойовиків. Проте у зв'язку з масованими обстрілами артилерією та залповими системами з території самої Росії українські частини змушені були припинити ці спроби.

17 липня проросійські терористи, серед яких, імовірно, були російські військові, з російського комплексу протиповітряної оборони збили над українським Донбасом цивільний малайзійський літак «Боїнг» із майже трьомастами людьми на борту. Ця подія викликала шок у світі та нові санкції проти Росії з боку США, ЄС та їхніх союзників.

На середину серпня 2014 року територія, контрольована терористами, зменшилася втричі. За зізнаннями ватажків бойовиків, їм до поразки лишалися один-два тижні. В. Путін боявся краху своїх маріонеток, що міг похитнути його власні позиції в Росії. Із середини серпня, на додачу до тих російських підрозділів, що вже були в Україні, почалося масоване вторгнення російських військових у тил українській армії. У Росії їх лицемірно називали «відпускниками», тобто нібито під час відпусток вони приїхали на важкій військовій техніці – з танками, гарматами, зенітними комплексами – воювати проти України. А цю важку зброю, мовляв, вони купили «у воєнторзі».

У важких боях частина українських військ була заблокована під містом Іловайськом. Попри обіцянки, надані російськими офіцерами та Путіним, щодо виходу українських військових з оточення зі зброєю, обидві колони військ були розстріляні російською артилерією. Кількасот українських бійців загинули, ще кількасот потрапили в полон, де вони зазнали нелюдського поводження.

Натомість на інших ділянках наступ російської армії було відбито. У Маріуполі місцеві мешканці прискорено будували укріплення для українських бійців, які захищали місто.

У вересні 2014 р. в м. Мінськ (Білорусь) Україна, Росія і Організація з безпеки і співробітництва Європи (ОБСЄ) уклали угоди (Мінські домовленості), за якими сторони мали припинити вогонь, відвести важку зброю від лінії вогню та передати контроль за українсько-російським кордоном Україні. Після складних переговорів центральна влада України зголосилася надати частинам Донецької і Луганської областей, які опинилися під контролем проросійських сил, широке самоврядування. Однак і цього разу Росія порушила угоду. На український Донбас було введено тисячі одиниць російської військової техніки, що дозволило організувати низку атак на кількох напрямках.

23 грудня 2014 р. Верховна Рада проголосувала за відмову від позаблокового статусу України. «Цей закон дозволить нам захистити нашу незалежність», – заявив міністр закордонних справ Павло Клімкін. Остерігаючись наступу російських окупантів, наприкінці січня 2015 р. Міноборони України санкціонував будівництво третьої лінії оборони, яка проляже на кордоні Донецької і Луганської областей.

Попри чергову мирну угоду, укладену в лютому 2015 р., російські війська атакували українські позиції біля містечка Дебальцевого. Метою було оточити і взяти в полон українських солдат, аби деморалізувати українське суспільство та викликати внутрішні збурення. Проте українські підрозділи відступили з Дебальцевого, завдавши бойовикам, за свідченням одного з ватажків сепаратистів, «колосальних втрат». Попри мирні угоди Росія через своїх агентів продовжувала терористичні акції та диверсії на території України. Російські агенти підривали залізничні колії, офіси державних установ, волонтерських організацій, а також помешкання звичайних людей, намагаючись створити атмосферу страху і невпевненості в суспільстві.

Війна тяжко позначилася на долях мільйонів українців. Існує небагато держав у сучасній історії, які пройшли такі випробування. Загинули тисячі цивільних і військових. За оцінками ООН, на початок 2015 р. кількість переміщених осіб в Україні досягла понад 1 млн.

Ще в травні 2014 р. терористи вперше спробували захопити Донецький аеропорт, але з великими втратами були вибиті українськими бійцями. Вороги, а згодом і самі українці за незламність почали називати вояків з Донецького аеропорту «кіборгами». Аеропорт, хоч і був вщент зруйнований і залишений українськими бійцями в січні 2015 р., став ще одним символом мужності українських воїнів.

Протягом 2014–2015 рр. російські спецпризначенці, військовики та бойовики організували та провели ряд терактів, у тому числі у містах південних та східних областей української держави. 17 липня 2014 р. російськими бойовиками збито рейсовий пасажирський літак Боїнг 777 поблизу м. Торез на Донеччині. У січні 2015 р. відбулася серія терактів з боку російських окупантів та їх посібників: 13 січня – резонансний

теракт бойовиків проти цивільного населення під Волновахою; 19 січня – вибух біля будівлі районного суду м. Харків; 22 січня – бойовики завдали кілька прицільних ударів по мирних жителях; 24 січня – обстріл російськими окупантами житлових кварталів м. Маріуполь. Жертвами терактів стало цивільне населення. Президент України Петро Порошенко назвав їх актом проти людяності.

Під час війни відродилися самоповага, кращі героїчні військові традиції українського народу та готовність людей усіляко підтримувати свою країну: особистою збройною участю, волонтерською працею, грошми, майном. Навіть діти надсилали захисникам Вітчизни заощаджені кошти, свої малюнки та листи підтримки. Волонтерський рух для допомоги армії та постраждалим цивільним досяг в Україні небувалих для сучасної Європи масштабів.

Стійкість і мужність української армії, інших силових структур та підтримка їх народом стали основними чинниками, які поряд із тиском Заходу змушували Росію йти на «заморожування» агресії. Всупереч ворожим підступам і пропаганді, в Україні зміцнилася національна єдність. У питаннях захисту країни людей не розділяли ні мова, ні релігія, ні етнічна приналежність. Попри жертви та економічні проблеми багато людей усвідомили цінність власної держави й армії для захисту життя.

Мужній опір українців змусив розвинуті країни світу нагнати міжнародний тиск на Росію, внаслідок чого вже за півроку російська економіка увійшла в глибоку кризу. У Європі та світі почалося усвідомлення загрози світовому порядку від російської агресії, важливість міжнародної солідарності з Україною в її боротьбі за незалежність. Українці своєю кров'ю платили за європейські цінності свободи.

8.4. Розвиток культури

Історична доля кожного народу значною мірою визначається рівнем розвитку культурного життя. В Україні культурний процес 90-х рр. XX ст. – початку XXI ст. характеризується досить суперечливими тенденціями.

Які ж зміни відбулися в культурній сфері цього періоду? Чи мали вплив на рівень розвитку української культури

політична нестабільність та економічна криза? Насамперед зазначимо, що найбільшим надбанням культури України стала ліквідація будь-яких перепон на шляху розвитку національної культури, адже суспільство поступово звільнялося від штампів партійної ідеології, вперше за багато десятиліть отримало вільний доступ до надбань світової культури, а також до всіх пластів власної духовної спадщини. Поряд з цим саме сфера культури найбільш гостро відчула всі труднощі перехідного періоду: зменшення державного фінансування, відсутність традицій меценатства (які завжди спираються на приватний капітал) призвели до значного скорочення культурних установ і, як наслідок, впливу з культурної сфери талановитої молоді.

В досить складній ситуації перебувала освіта України, адже, незважаючи на спроби освітнього реформування в останнє десятиліття існування СРСР, практично ніяких позитивних змін у цій сфері не відбулося. Навпаки, продовжував діяти залишковий принцип фінансування освіти (так, у 1992 р. частка бюджету на розвиток освіти становила 12,6%, у 1993 р. – 11,7%, у 1994 р. – 9,5%, у 1996 р. – 4,97%, у 1999 р. – 3,85%, у 2002 р. – 4%). На початку 90-х рр. XX ст. СРСР посідав лише 28 місце у світі за рівнем освіти. Тож перед новоутвореною Українською державою постало завдання здійснення кардинальних змін в освітній сфері. В 1991 р. Верховна Рада України прийняла закон «Про освіту», реалізація якого була пов'язана з урізноманітненням форм шкільної освіти, зміцненням матеріально-технічної бази освіти та впровадженням у навчання новітніх досягнень науки. Поступово освітня система стала більш гнучкою й різноманітною. З'явилася велика кількість ліцеїв, коледжів, гімназій, приватних навчальних закладів, які значно урізноманітнили навчальний процес, сприяють поглибленню розвитку здібностей учнів та студентів. Було приділено значну увагу вивченню української історії, релігії, народознавства, відбулися зрушення й у викладанні інших суспільних наук.

Основні засади функціонування та розвитку системи загальної середньої освіти окреслив Закон «Про загальну середню освіту» (1999). В Україні встановлено такі типи загальноосвітніх навчальних закладів, як середня загальноосвітня школа, спеціалізовані школи, гімназії, ліцеї, колегіуми та ін.

Запроваджено поступовий перехід до 12-річного терміну навчання, введено 12-бальну шкалу оцінювання знань учнів. Навчальний процес поділено на 3 ступені: I – початкова школа (1–4-й кл.), II – базова школа (5–9-й кл.), III – старша школа (10–12-й кл.).

У листопаді 2003 р. Кабінетом Міністрів України було затверджено програму «Освіта» («Україна – XXI століття»), основна мета якої полягає в піднесенні вітчизняної освіти до світового рівня. Даною програмою передбачено реконструкцію існуючої системи освіти з урахуванням політичних, економічних, духовних змін у суспільстві. З 2003–2004 навчального року розпочався перехід старшої школи на профільне навчання. Відкриваються класи різних профілів: універсального, суспільно-гуманітарного, природничо-математичного, технологічного, спортивного тощо. Більша увага приділяється вивченню національної історії, культури, традицій, розширюється сфера вживання української мови.

Серед проблем освітянської галузі – невідповідність матеріально-технічної бази вимогам часу, скорочення мережі шкіл, дошкільного та позашкільного виховання, погіршення забезпечення технічними засобами навчання та підручниками, зниження престижу праці педагога, перевищення випуску спеціалістів низки професій над потребою, що призводить до зростання кількості безробітних з вищою освітою, тощо.

Важливим складовим елементом духовної культури є наука. Провідним науковим центром в нашій державі залишається Академія наук України, проголошена в 1994 р. національною. Була заснована низка галузевих академій.

В Україні було створено національну систему атестації наукових кадрів, створена Українська наукова асоціація, покликана сприяти відродженню української науки, піднесенню її до світового рівня. Установи Національної академії наук України мають тісні зв'язки з провідними науковими центрами світу. Так, завдяки науковим розробкам Національного космічного агентства України наша держава бере участь у міжнародних програмах з дослідження космічного простору. У 1997 р. український космонавт-дослідник Л. Каденюк здійснив політ у космос на американському кораблі «Коламбія».

Плідно працюють конструкторські бюро заводів ім. О. Антонова, ім. Малишева, «Південмаш», «Мотор-Січ» та ін. Значною мірою завдяки їм Україна володіє унікальними технологіями та науковими розробками, є виробником низки конкурентоспроможних на міжнародному ринку товарів, таких як супутник Землі «Січ», літаки «Мрія», «Ан», кораблі, і найпотужніші у світі преси, турбіни, дизельні двигуни, тепловози, електронні мікроскопи.

Чималу увагу українські вчені приділяють розвиткові таких перспективних галузей, як генна інженерія і біотехнології, біоінформатика, штучний інтелект, мембранні технології, монокристали і штучні алмази, дослідження в галузях матеріалознавства, надтвердих матеріалів та технологій зварювання, фундаментальні дослідження в математиці, теоретичній фізиці, біології, хімії, медицині.

Істотні зрушення сталися у сфері гуманітарних наук. Видано низку важливих наукових праць, відкрито нові суспільствознавчі інститути – української археографії, сходознавства, української мови, народознавства, українознавства тощо. Налагоджено зв'язки з багатьма науковими закладами української діаспори та світу.

Проте, в науковій сфері також нагромадився цілий ряд проблем, що потребують свого вирішення. Недостатнім залишається рівень фінансування наукових досліджень: якщо на початку 80-х рр. XX ст. для потреб науки держава виділяла 4,6-4,8% національного доходу, то в 1994 р. асигнування на науку становили менше 1%, а в подальші роки – лише 0,5%. Ще однією суттєвою проблемою був обмежений доступ до новітньої наукової інформації, не мала необхідної матеріальної бази.

Наприкінці 90-х рр. XX ст. українські науковці мали інформації та обладнання у 100 разів менші, ніж їхні зарубіжні колеги. Як результат, відбувся відтік учених із наукових установ, а в період з 1991 по 2003 рр. щороку до 10 тис. дипломованих спеціалістів покидали межі України у пошуках роботи за кордоном. Слід зазначити, що найбільше на Заході цінувалися українські генетики, фізіологи, біохіміки, фізики-теоретики, програмісти.

Досить суттєвою проблемою для вітчизняної науки став перехід значної кількості науковців до комерційних структур. Отже, а Україні з'явилася нагальна потреба у зміні політики

держави у сфері науки, спрямування її в русло, яке б гарантувало можливість вільного розвитку українського інтелектуального потенціалу.

В період незалежності відбулися зміни в галузі літератури та мистецтва. Українське письменство, звільнившись від комуністичної ідеології, перебувало в процесі переоцінки суспільних ідеалів та історичних явищ.

В цей час значно розширюється діапазон прозових, поетичних та драматичних творів, більш різноманітними стали їх стильові форми. Необхідно відзначити наповнену високим громадянським змістом творчість О. Гончара, І. Драча, Д. Павличка, П. Мовчана, В. Яворівського, Р. Лубківського, Р. Іваничука, С. Плачинди, О. Мусієнка, О. Сизоненка, І. Дзюби, Ю. Щербака.

Значним явищем у літературно-мистецькому житті держави стало повернення із забуття творів В. Винниченка, М. Куліша, М. Хвильового, М. Зерова, О. Олеса, Є. Маланчука, Г. Косинки, Є. Плужника, дисидентів-шістдесятників – В. Стуса, І. Світличного, Є. Сверстюка, Ігоря та Ірини Калинців. Повернувся із вигнання письменник і правозахисник М. Руденко.

Вітчизняні читачі отримали змогу прилучитися до творчості літераторів і митців української діаспори – У. Самчука, В. Барки, І. Багряного, О. Ольжича, О. Теліги, Ю. Липи, О. Лятеринської, В. Курилика, Г. Крука та ін.

Помітними є зміни, що відбулися в театрі, кінематографі, музиці. Яскравим явищем в українському кінематографі стали багатосерійні фільми за творами української літератури: «Сад Гетсиманський» за мотивами творів І. Багряного, «Пастка» – І. Франка. На кінофестивалі в Сан-Ремо (Франція) фільм «Ізгой» (режисер В. Савельєв) отримав Гран-прі. На кінофестивалі в угорському місті Дьєрдь у 1994 р., де було представлено понад 100 фільмів із різних країн, із 10 призів 4 отримали українські кіномитці («Кордон на замку» режисера С. Лисенка, «Хроніка повстання у Варшавському гетто» режисера Й. Дулевської, «Портрет, пейзаж, натюрморт» режисера Є. Бусовського, «Спілка одноногих» режисера О. Столярова).

З творчістю таких новаторів-режисерів, як І. Борис, Р. Віктюк, С. Донченко, С. Мойсеев, В. Петров, Б. Шарварко та ін. пов'язаний розвиток театрального мистецтва в Україні.

Розвиток театрального мистецтва в Україні пов'язаний з новаторськими пошуками режисерів І. Бориса, С. Донченка,

А. Жолдака, В. Петрова, С. Мойсеева, Б. Шарварка та ін. Світове визнання здобув Р. Віктюк, який розпочинав творчу діяльність у Львові, а згодом створив власний театр у Москві. Серед акторів виділяються такі майстри, у А. Роговцева, Б. Ступка, сестри Сумські, А. Хостікев, Б. Бенюк, Л. Задніпровський та ін.

У 1992 р. було утворено Всеукраїнську музичну спілку, покликану сприяти розвиткові музичної культури українського народу. Плідно працювали композитори О. Білаш, І. Карабиць, О. Морозов, А. Горчинський та ін. Широкої популярності набули такі фестивалі, як «Червона рута», «Пісенний вернісаж», «Берегиня» тощо. В українську культуру повернулося ім'я видатного танцюриста, хореографа і теоретика класичного балету з діаспори С. Лифаря.

Далеко за межами України стали відомі імена вітчизняних оперних співаків В. Гришка, А. Кочерги, В. Лук'янець, В. Степової та ін. їхні голоси звучать на сценах Метрополітен опера, Віденської та Женевської опер. Значних успіхів за роки незалежності досягла українська естрада. Великою популярністю користуються пісні О. Білозір, В. Зінкевича, А. Кудлай, Ані Лорак, Т. Петрененка, О. Пономарьова, Т. Повалій, І. Поповича, С. Ротару, Руслани, яка в 2004 р. перемогла на пісенному конкурсі «Євробачення», гуртів «ВВ», «Океан Ельзи», «Пікардійська терція» тощо.

Українське образотворче мистецтво останніми роками збагатилося картинами А. Антонюка («На Голгофу»), В. Зарецького («Чорний струмок»), І. Марчука (цикл картин «Шевченкіана») та ін. Широке визнання здобула творчість одного із засновників нового напрямку в монументальному живописі («національна колористична школа») Г. Синиці.

Плідно працюють українські скульптори, зусиллями яких споруджено пам'ятники Т. Шевченку у Львові, Чернігові, Луцьку, Б. Хмельницькому в Черкасах, Суботові, княгині Ользі в Луцьку, Ярославу Мудрому в Києві, Данилу Галицькому у Львові, героям Берестецької битви у Берестечку тощо.

Значних успіхів досягли українські спортсмени. Першу олімпійську золоту медаль для незалежної України завоювала на зимових Олімпійських іграх 1994 р. фігуристка О. Баюл. Згодом її почин підтримали гімнастки Л. Підконасва, К. Серебрянська, борець В. Олійник, важкоатлет Т. Таймазов,

плавчиня Я. Клочкова та ін. У всьому світі сьогодні відомі імена професійних боксерів братів Кличків та О. Усика, які є чемпіонами світу в різних версіях, футболіста А. Шевченка, фехтувальника С. Голубицького, борців Е. Тедеева і Р. Гонтюка, плавців Д. Силантьєва і О. Лисогора, важкоатлета В. Вірастюка та ін.

За 24 роки українські спортсмени завоювали 122 нагороди Олімпійських ігор, а світові рекорди легкоатлетів Сергія Бубки та Інеси Кравець не можуть побити вже більше 20 років (дані УкрМедіа). Найкращий результат на Олімпійських іграх за час державної незалежності збірна України показала 2008 р. у Пекіні, де в медальному заліку зайняла 11-те місце, здобувши 27 медалей: 7 золотих, 6 срібних і 15 бронзових.

Вагомим був і здобуток донецького футбольного клубу «Шахтар», який 20 травня 2009 р. виграв Кубок УЄФА.

Заслугою всього українського спорту стало рішення Виконавчого комітету УЄФА від 18 квітня 2007 р. про надання Україні права спільно з Польщею прийняти чемпіонат Європи з футболу 2012 р.

Окремо відзначимо і досягнення спортсменів Збройних Сил України. З 1993 р. спортсмени ЗС України були прийняті до міжнародної ради армійського спорту (СІЗМ). Загалом ними вибрано 1943 медалей різного ґатунку (станом на 1 січня 2016 р.).

Як бачимо, не зважаючи на економічні негаразди, українська культура періоду незалежності зберегла нагромаджуваний десятиліттями потенціал, а також примножила і збагатила його новими досягненнями.

Запитання і завдання

1. Охарактеризувати суспільне становище України в перші роки незалежності.
2. Яким був стан української економіки перехідного періоду?
3. Охарактеризувати особливості виборів до Верховної Ради України та президентських виборів 1994 р.
4. Яке значення мало прийняття нової Конституції України для суспільно-політичного життя країни?
5. Особливості вирішення аграрного питання.
6. Становище у сфері української культури перехідного періоду.
7. Охарактеризувати стан освіти та науки України доби незалежності.

5. ТЕМАТИКА СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1.

Українська національно- демократична революція

Семінар № 1 (2 год.)

Українська національно-демократична революція (березень 1917 – квітень 1918 рр.)

1. Причини, характер, стратегічна мета революції.
2. Створення Центральної Ради, її соціальна база, політична платформа й тактика.
3. Революційне піднесення навесні – влітку 1917 р. I та II Універсали Центральної Ради.
4. Утворення Генерального секретаріату. Діяльність В. Винниченка.
5. Збройний виступ самостійників. Перемога прихильників автономістсько-федералістських орієнтацій.
6. III Універсал Центральної Ради. Проголошення Української Народної республіки.
7. Конфлікт між РНК РСФРР і Центральною Радою та пошуки шляхів його подолання. Початок громадянської війни. Проголошення радянської УНР.
8. IV Універсал Центральної Ради. Проголошення незалежної УНР.
9. Наступ більшовицьких військ на Україну і військова поразка Центральної Ради.
10. УНР у контексті міжнародних відносин. Укладення мирного договору УНР із країнами Четверного союзу в Брест-Литовському. Вступ німецько-австрійських військ до України.
11. Відносини між Центральною Радою і німецько-австрійською військовою адміністрацією.

Література

1. Бевз Г. Феномен «революції» у дискусіях мислителів, політиків, науковців. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса АН України, 2012. 176 с.

2. Верстюк В. Ф. Українська Центральна Рада: Навчальний посібник. К.: Заповіт, 1997. 344 с.
3. Верстюк В. Ф. Українська Центральна Рада й українізація військових частин російської армії. УІЖ. 2012. № 3. С. 4–27.
4. Верстюк В. Ф., Осташко Т. С. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. К., 1998. 254 с.
5. Війна з державою чи за державу? Селянський повстанський рух в Україні 1917–1921 років / Д. Архирейський та ін.; за заг. ред. В. Лободаєва. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. 400 с.
6. Вінцовський Т. С. Формування і діяльність органів Центральної Ради на Півдні України: монографія. Суми, 2012. 384 с.
7. Ганжа П. Українське село у період становлення тоталітарного режиму (1917–1927 рр.). К., 2000. 208 с.
8. Копиленко О. Л., Копиленко М. Л. Держава і право України. 1917–1920. Навч. посіб. К.: Либідь, 1997. 208 с.
9. Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Кн. 1. К.: Темпора, 2013. 624 с.
10. Курас І. Ф., Солдатенко В. Ф. Соборництво і регіоналізм в українському державотворенні (1917–1920 рр.). К., 2001. 245 с.
11. Литвин В. М. Україна у війнах і революціях ХХ століття. 1914–1945 роки. К.: Наукова думка, 2012. 395 с.
12. Любовець О. М. Українські партії революційної доби 1917–1920 років: Нариси історії та програмні документи. К.: Парламентське видавництво, 2012. 612 с.
13. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр. Торонто, 1961; 2-ге вид.: Мюнхен, 1973 (перевидання – Львів, 1994). 499 с.
14. Нариси історії Української революції 1917–1921 років / Гол. редкол. В. А. Смолій, кер. авт. кол. В. Ф. Верстюк. Кн.1. К.: Наукова думка, 2011. 390 с.
15. Радченко Л. О. Сучасна історіографія національно-демократичної революції в Україні 1917–1920 рр. Харків, 1996. 120 с.
16. Розовик Д. Центральна Рада й українська культура. УІЖ. 1993. № 2. С. 17–28.
17. Романчук М. Ультиматум. Хроніка одного конфлікту між Раднаркомом РРФСР і Центральною Радою. К., 1990. 62 с.
18. Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис: Монографія. К.: Либідь, 1999. 976 с.
19. Солдатенко В. Ф. К вирі революцій і громадянської війни (актуальні аспекти вивчення 1917–1920 рр. в Україні). К.: Парламентське видавництво, 2012. 272 с.
20. Солдатенко В. Ф. Гражданская война в Украине (1917–1920 гг.). Москва: Новый хронограф, 2012. 672 с.
21. Україна і Росія в історичній ретроспективі. Нариси у 3-х томах. Т. 2. Радянський проект для України. К.: Наукова думка, 2004. 528 с.

22. Українська революція 1917–1921 років: погляд із сьогодення. К.: Ін-т національної пам'яті, 2013. 656 с.
23. Ульяновський В. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (Доба Української Центральної Ради): Навч. посібник. К.: Либідь, 1997. 200 с.
24. Устименко В. М. Формування правничої бази для регулювання міжетнічних відносин у період Української Центральної Ради. УІЖ. 2012. № 1. С. 79–88.
25. Чорноморська хвиля Української революції: провідники національного руху в Одесі у 1917–1920 рр.: Монографія. Одеса: ТЕС, 2011. 586 с.
26. Шкільник М. Україна у боротьбі за державність в 1917–1921 рр. Спомини і роздуми / Упоряд. В. Верстюк. К.: ТОВ «Видавництво «Кліо», 2016. 512 с.
27. Щербатюк В. Селянський повстанський рух в Україні 1917–1921 років: українська історіографія. К.: Наукова думка, 2012. 528 с.

Семінар № 2 (2 год.)

Падіння Центральної Ради. Українська гетьманська держава (квітень – грудень 1918 р.)

1. Гетьманський переворот. Політичний лад та державне будівництво доби Української Держави.
2. Соціально-економічна політика Гетьманату.
3. Національно-культурне життя у гетьманській Державі.
4. Причини падіння Гетьманату П. Скоропадського.

Література

1. Війна з державою чи за державу? Селянський повстанський рух в Україні 1917–1921 років / Д. Архірейський та ін.; за заг. ред. В. Лободаєва. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. 400 с.
2. Ганжа П. Українське село у період становлення тоталітарного режиму (1917–1927 рр.). К., 2000. 208 с.
3. Гриценко А.П. Політичні сили в боротьбі за владу в Україні (кінець 1917 – початок 1919 р.). К., 1993. 100 с.
4. Калакура Я. Нові підходи до висвітлення гетьманату Павла Скоропадського в сучасній українській і зарубіжній історіографії [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.archives.gov
5. Коновенко С. В. Аграрне законодавство П. Скоропадського у контексті вітчизняного та європейського досвіду вирішення аграрного питання (1918–1921 рр.). УІЖ. 2008. № 4. С. 72–81.

6. Копиленко О. Л., Копиленко М. Л. Держава і право України. 1917–1920. Навч. посіб. К.: Либідь, 1997. 208 с.
7. Кульчицький С. В. Українська держава за часів гетьманату. УІЖ. 1992. № 7–8. С. 60–79.
8. Литвин В. М. Україна у війнах і революціях ХХ століття. 1914–1945 роки. К.: Наукова думка, 2012. 395 с.
9. Любовець О. М. Політична опора гетьманату П. Скоропадського. УІЖ. 2013. № 3. С. 31–44.
10. Нариси історії Української революції 1917–1921 років / Гол. ред-кол. В. А. Смолій, кер. авт. кол. В. Ф. Верстюк. Кн. 1. К.: Наукова думка, 2011. 390 с.
11. Осташко Т. С. Павло Скоропадський – лідер українського гетьманського руху. УІЖ. 2008. № 4. С. 96–110.
12. Павленко Ю., Храмов Ю. Українська державність у 1917–1919 рр. Історико-генетичний аналіз. К.: Манускрипт, 1995. 263 с.
13. Папакін Г. Павло Скоропадський: патріот, державотворець: історико- архівні нариси. К., 2003. 280 с.
14. Проданюк Ф., Пиріг Р. Павло Скоропадський: штрихи до політичного портрету. УІЖ. 1992. № 9. С. 91–105.
15. Реєнт О. П. Павло Скоропадський. К.: Альтернативи, 2003. 304 с.
16. Солдатенко В. Ф. Прихід П. Скоропадського до влади: механізм державного перевороту та визначальний чинник закріплення режиму. УІЖ. 2008. № 4. С. 5–19.
17. Терещенко Ю. І. Гетьман Павло Скоропадський як прояв консервативної революції. УІЖ. 2008. № 4. С. 19–37.
18. Турченко Ф. Т. П. Скоропадський і М. Міхновський 1918: дві моделі державного будівництва. УІЖ. 2008. № 4. С. 48–59.
19. Україна і Росія в історичній ретроспективі. Нариси у 3-х томах. Т. 2. Радянський проект для України. К.: Наукова думка, 2004. 528 с.
20. Українська революція 1917–1921 років: погляд із сьогодення. К.: Ін-т національної пам'яті, 2013. 656 с.
21. Ульяновський В. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (Доба Гетьманату Павла Скоропадського): Навч. посібник. К.: Либідь, 1997. 320 с.
22. Чорноморська хвиля Української революції: провідники національного руху в Одесі у 1917–1920 рр.: монографія. Одеса: ТЕС, 2011. 586 с.
23. Шкільник М. Україна у боротьбі за державність в 1917–1921 рр. Спомини і роздуми / Упоряд. В. Верстюк. К.: ТОВ «Видавництво «Кліо», 2016. 512 с.
24. Щербатюк В. Селянський повстанський рух в Україні 1917–1921 років: українська історіографія. К.: Наукова думка, 2012. 528 с.

Семінар № 3 (2 год.)

**Відновлення УНР. Директорія
(грудень 1918 р. – перша половина 1919 р.)**

1. Утворення Директорії та її ідейна програма.
2. Відновлення Української Народної Республіки під проводом Директорії. Нове піднесення Української революції.
3. Проведення Трудового конгресу в Києві.
4. Внутрішня й зовнішня політика Директорії УНР.
5. Діяльність С. Петлюри. Наростання суперечностей у таборі Української революції.
6. Отаманщина.

Література

1. Андрусишин Б. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (Доба Директорії УНР): Навч. посібник. К.: Либідь, 1997. 176 с.
2. Верстюк В. Ф. Махновщина: селянський повстанський рух на Україні (1918–1921). К.: Наукова думка, 1992. 368 с.
3. Верстюк В. Соборність в українській суспільно-політичній думці та реальній політиці (до 100-річчя проголошення Акта Злуки). УІЖ. 2019. № 1. С. 67–94.
4. Війна з державою чи за державу? Селянський повстанський рух в Україні 1917–1921 років / Д. Архірейський та ін.; за заг. ред. В. Лободаєва. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. 400 с.
5. Ганжа П. Українське село у період становлення тоталітарного режиму (1917–1927 рр.). К., 2000. 208 с.
6. Гриценко А. П. Політичні сили в боротьбі за владу в Україні. Рік 1919. К.: Інститут історії України НАН України, 1996. 80 с.
7. Дерев'янко С. М., Панчук М. І. ЗУНР в українській історіографії. УІЖ. 1995. № 2. С. 28–36.
8. Єфіменко Г. Г. Історія створення та автентичний зміст «воєнно-політичного союзу» між УСРР та РСФРР (березень–червень 1919 р.). УІЖ. 2014. № 1. С. 120–145.
9. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Ілюстрована енциклопедія. К., 2008. 524 с.
10. Карпенко О. Ю. Листопадова 1918 р. національно-демократична революція на західноукраїнських землях. УІЖ. 1993. № 1. С. 16–28.
11. Ковальчук М. Невідома війна 1919 року: Українсько-білогвардійське збройне протистояння. К.: Темпора, 2006. 576 с.
12. Копиленко О. Л., Копиленко М. Л. Держава і право України. 1917–1920. Навч. посіб. К.: Либідь, 1997. 208 с.
13. Котляр Ю. В. Повстанство. Селянський рух на Півдні України (1917–1925). Миколаїв: «ТОВ Від», 2003. 194 с.

14. Литвин В. М. Україна у війнах і революціях ХХ століття. 1914–1945 роки. К.: Наукова думка, 2012. 395 с.
15. Литвин М. Р., Науменко К. Є. Історія ЗУНР. Львів: Видавництво ОЛПР, 1995. 368 с.
16. Нариси історії Української революції 1917–1921 років / Гол. редкол. В. А. Смолій, кер. авт. кол. В. Ф. Верстюк. Кн. 2. К.: Наукова думка, 2012. 464 с.
17. Реєнт О., Великочий В. Державотворчі процеси на західноукраїнських землях через призму національно-демократичної революції 1914–1923 рр. УІЖ. 2019. № 2. С. 180–194.
18. Україна і Росія в історичній ретроспективі. Нариси у 3-х томах. Т. 2. Радянський проект для України. К.: Наукова думка, 2004. 528 с.
19. Українська революція 1917–1921 років: погляд із сьогодення. К.: Ін-т національної пам'яті, 2013. 656 с.
20. Цветков В. Ж. Белое движение в России. 1917–1922 гг. Вопросы истории. 2000. № 7. С. 56–73.
21. Щербатюк В. Селянський повстанський рух в Україні 1917–1921 років: українська історіографія. К.: Наукова думка, 2012. 528 с.
22. Шкільник М. Україна у боротьбі за державність в 1917–1921 рр. Спомини і роздуми / Упоряд. В. Верстюк. К.: ТОВ «Видавництво «Кліо», 2016. 512 с.
23. Якимович Б. Причини поразки ЗУНР: вторгнення, бездіяльність чи зрада? УІЖ. 2019. № 1. С. 180–194.

Тема 2.

Встановлення більшовицького режиму в Україні

Семінар № 4 (2 год.)

Західноукраїнська Народна Республіка

1. Історичні передумови проголошення ЗУНР.
2. Українсько-польська війна 1918–1919 рр.: причини, хід, наслідки.
3. Акт Злуки УНР і ЗУНР. Історичне значення. Ідея соборності українських земель.
4. Причини поразки ЗУНР та її історичне значення.
5. Революційний рух на Буковині та Закарпатті.

Література

1. Андрусишин Б. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (Доба Директорії УНР): Навч. посібник. К.: Либідь, 1997. 176 с.

2. Верстюк В. Ф. Махновщина: селянський повстанський рух на Україні (1918–1921). К.: Наукова думка, 1992. 368 с.
3. Верстюк В. Соборність в українській суспільно-політичній думці та реальній політиці (до 100-річчя проголошення Акта Злуки). УІЖ. 2019. № 1. С. 67–94.
4. Війна з державою чи за державу? Селянський повстанський рух в Україні 1917–1921 років / Д. Архирейський та ін.; за заг. ред. В. Лободаєва. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. 400 с.
5. Ганжа П. Українське село у період становлення тоталітарного режиму (1917–1927 рр.). К., 2000. 208 с.
6. Гриценко А. П. Політичні сили в боротьбі за владу в Україні. Рік 1919. К.: Інститут історії України НАН України, 1996. 80 с.
7. Дерев'яно С. М., Панчук М. І. ЗУНР в українській історіографії. УІЖ. 1995. № 2. С. 28–36.
8. Єфіменко Г. Г. Історія створення та автентичний зміст «воєнно-політичного союзу» між УСРР та РСФРР (березень–червень 1919 р.). УІЖ. 2014. № 1. С. 120–145.
9. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Ілюстрована енциклопедія. К., 2008. 524 с.
10. Карпенко О. Ю. Листопадова 1918 р. національно-демократична революція на західноукраїнських землях. УІЖ. 1993. № 1. С. 16–28.
11. Ковальчук М. Невідома війна 1919 року: Українсько-білогвардійське збройне протистояння. К.: Темпора, 2006. 576 с.
12. Копиленко О. Л., Копиленко М. Л. Держава і право України. 1917–1920. Навч. посіб. К.: Либідь, 1997. 208 с.
13. Котляр Ю. В. Повстанство. Селянський рух на Півдні України (1917–1925). Миколаїв: «ТОВ ВіД», 2003. 194 с.
14. Литвин В. М. Україна у війнах і революціях ХХ століття. 1914–1945 роки. К.: Наукова думка, 2012. 395 с.
15. 14. Литвин М.Р., Науменко К.Є. Історія ЗУНР. Львів: Видавництво ОЛІР, 1995. 368 с.
16. Нариси історії Української революції 1917–1921 років / Гол. редкол. В. А. Смолій, кер. авт. кол. В. Ф. Верстюк. Кн. 2. К.: Наукова думка, 2012. 464 с.
17. Реєнт О., Великочий В. Державотворчі процеси на західноукраїнських землях через призму національно-демократичної революції 1914–1923 рр. УІЖ. 2019. № 2. С. 180–194.
18. Україна і Росія в історичній ретроспективі. Нариси у 3-х томах. Т. 2. Радянський проект для України. К.: Наукова думка, 2004. 528 с.
19. Українська революція 1917–1921 років: погляд із сьогодення. К.: Ін-т. національної пам'яті, 2013. 656 с.
20. Цветков В.Ж. Белое движение в России. 1917–1922 гг. Вопросы истории. 2000. № 7. С. 56–73.
21. Щербатюк В. Селянський повстанський рух в Україні 1917–1921 років: українська історіографія. К.: Наукова думка, 2012. 528 с.

22. Шкільник М. Україна у боротьбі за державність в 1917–1921 рр. Спомини і роздуми / Упоряд. В. Верстюк. К.: ТОВ «Видавництво «Кліо», 2016. 512 с.
23. Якимович Б. Причини поразки ЗУНР: вторгнення, бездіяльність чи зрада? УІЖ. 2019. № 1. С. 180–194.

Семінар № 5 (2 год.)

Боротьба за владу в Україні у другій половині 1919–1921 рр.

1. Політика радянського уряду в першій половині 1919 р. Військові дії на території України.
2. Україна в другій половині 1919 р.
3. Особливості денікінського режиму в Україні.
4. Відновлення радянської влади в Україні на початку 1920 р.
5. Радянсько-польська війна і Україна.
6. Розгром Добровольчої армії П. Врангеля. Ліквідація махновських військ. Терор в Криму.
7. Антибільшовицькі виступи селян та робітників в Україні у 1921 р. Другий Зимовий похід армії УНР.
8. Причини поразки Української революції 1917–1921 рр.
9. Радянський комунізм як історичне явище.
10. Стратегія і тактика більшовиків в Україні у 1917–1918 рр.
11. Утворення і діяльність КП(б)У. Український націонал-комунізм у 1918–1921 рр.
12. Внутрішня й зовнішня політика УСРР у 1919–1921 рр.

Література

1. Війна з державою чи за державу? Селянський повстанський рух в Україні 1917–1921 років / Д. Архірейський та ін.; за заг. ред. В. Лободаєва. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. 400 с.
2. Документи українського комунізму. Нью-Йорк, Пролог, 1962. 233 с.
3. Єфіменко Г. Г. Історія створення та автентичний зміст «воєнно-політичного союзу» між УСРР та РСФРР (березень–червень 1919 р.). УІЖ. 2014. № 1. С. 120–145.
4. Єфіменко Г. Комунізм vs. українське націєтворення в радянській Україні (1917–1938 рр.): сприяння, поборювання чи вимушене замирювання? УІЖ. 2012. № 2. С. 114–132.

5. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928). К.: Основи, 1996. 393 с.
6. Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Кн. 1. К.: Темпора, 2013. 504 с.
7. Литвин В. М. Україна у війнах і революціях ХХ століття. 1914–1945 роки. К.: Наукова думка, 2012. 398 с.
8. Мазлах С., Шахрай В. До хвилі. Що діється на Україні і з Україною. Саратов, 1919; Нью-Йорк, 1967. 303 с.
9. Мейс Дж. Комунізм та дилеми національного визволення. Національний комунізм у радянській Україні (1918–1933 рр.). К.: Комора, 2018. 496 с.
10. Мейс Дж., Панчук М. Український національний комунізм: Трагічні ілюзії. Монографія. К.: ІНВІП, 1997. 82 с.
11. Нариси історії Української революції 1917–1921 років / Гол. редкол. В. А. Смолій, кер. авт. кол. В. Ф. Верстюк. Кн. 2. К.: Наукова думка, 2012. 464 с.
12. Пастернак Є. Україна під большевиками (1919–1939): спроба історичної студії. Торонто, 1979. 314 с.
13. Реєнт О. П. Більшовизм і українська революція 1917–1920 рр.: Спроба визначення характеру і динаміки соціальних процесів. К., 1994. 38 с.
14. Україна і Росія в історичній ретроспективі. Нариси у 3-х томах. Т. 2. Радянський проект для України / А. В. Гриневич, В. М. Даниленко та інш. К.: Наукова думка, 2004. 528 с.
15. Україна радянська. Ілюзії та катастрофи «комуністичного раю» / Заг. ред. Г. Єфіменка; Авт. колектив: Єфіменко Г., Примаченко Я., Юркова О. Х., 2017. 352 с.

Семінар № 6 (2 год.)

Культурне та релігійне життя (1917–1921 рр.)

1. Українська культура доби революції (УЦР, Гетьманат, Директорія).
2. Культура та духовне життя в радянській Україні в 1917–1920 рр.

Література

1. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928). К.: Основи, 1996. 393 с.
2. Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Кн. 1. К.: Темпора, 2013. 504 с.
3. Литвин В. М. Україна у війнах і революціях ХХ століття. 1914–1945 роки. К.: Наукова думка, 2012. 398 с.
4. Мазлах С., Шахрай В. До хвилі. Що діється на Україні і з Україною. Саратов, 1919; Нью-Йорк, 1967. 303 с.

5. Мейс Дж. Комунізм та дилеми національного визволення. Національний комунізм у радянській Україні (1918–1933 рр.). К.: Комора, 2018. 496 с.
6. Мейс Дж., Панчук М. Український національний комунізм: Трагічні ілюзії. Монографія. К.: ІНВІП, 1997. 82 с.
7. Нариси історії Української революції 1917–1921 років / Гол. редкол. В. А. Смолій, кер. авт. кол. В. Ф. Верстюк. Кн. 2. К.: Наукова думка, 2012. 464 с.
8. Пастернак Є. Україна під большевиками (1919–1939): спроба історичної студії. Торонто, 1979. 314 с.
9. Реєнт О. П. Большевизм і українська революція 1917–1920 рр.: Спроба визначення характеру і динаміки соціальних процесів. К., 1994. 38 с.
10. Україна і Росія в історичній ретроспективі. Нариси у 3-х томах. Т. 2. Радянський проект для України / А. В. Гриневич, В. М. Даниленко та інш. К.: Наукова думка, 2004. 528 с.
11. Україна радянська. Ілюзії та катастрофи «комуністичного раю» / Заг. ред. Г. Єфіменка; Авт. колектив: Єфіменко Г., Примаченко Я., Юркова О. Х., 2017. 352 с.

Тема 3 **Україна між двома світовими війнами (1921–1938 рр.)**

Семінар № 7 (2 год.)

Українська СРР в період нової економічної політики (1921–1928 рр.)

1. Економічна, політична та соціально-політична криза в Україні в 1921 р. Посилення антибільшовицьких виступів.
2. Причини, характер та наслідки голоду 1921–1923 рр. в Україні.
3. Запровадження нової економічної політики. Суть НЕПу, його особливості в Україні.
4. Реалізація плану ДЕЕЛРО в СРСР та на території УСРР. Спорудження нових електростанцій.
5. Роль і місце Радянської України в утворенні Союзу РСР.
6. План «автономізації» Й. Сталіна, ленінський план, позиція Х. Раковського. I Всесоюзний з'їзд Рад СРСР. Союзний договір 30 грудня 1922 р., головні положення.

7. Кінець НЕПу. Причини його згортання, значення, історичний досвід.

8. Передумови й причини запровадження політики коренізації в СРСР. Українізація, її суть, оцінки в сучасній літературі.

9. Основні напрямки й етапи здійснення політики українізації у 1923–1933 рр. Міф про «націонал-ухильництво».

10. Політика українізації та національні меншини в УСРР у 1920-х – на початку 1930-х рр.

11. Культурний ренесанс в Україні у 20-ті рр.: причини, суть, наслідки.

12. Розвиток культури в умовах панування тоталітарного режиму в Україні у 30-ті рр.

13. Сталінізм і українська інтелігенція.

14. Становище церкви в УРСР у 1920-ті – 1930-ті рр.

15. Контрукраїнізація на початку 30-х років: причини і наслідки.

Література

1. Васильчук Г. М. Радянська Україна 20–30-х рр.: сучасний історичний дискурс. Запоріжжя, 2008. 314 с.
2. Ганжа П. Українське село у період становлення тоталітарного режиму (1917–1927 рр.). К., 2000. 208 с.
3. Голод 1921–1923 років в Україні. Збірник документів і матеріалів / Упоряд.: О. М. Мовчан, А. П. Огинська, Л. В. Яковлева; Відп. ред. С. В. Кульчицький. К.: Наукова думка, 1993. 237 с.
4. Голодомори в Україні: Одеська область (1921–1923, 1932–1933, 1946–1947). Дослідження, спогади, документи / Авт. колектив Білоусова Л. Г., Бадера О. Д. та інш. Одеса, Астропринт, 2007. 460 с.
5. Котляр Ю. В. Повстанство. Селянський рух на Півдні України (1917–1925). Миколаїв: «ТОВ ВіД», 2003. 194 с.
6. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928). К.: Основи, 1996. 393 с.
7. Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Кн. 2. К.: Темпора, 2013. 628 с.
8. Литвин В. М. Україна у війнах і революціях ХХ століття. 1914–1945 роки. К.: Наукова думка, 2012. 398 с.
9. Мовчан О. М. Голод 1921–1923 рр. на Україні. УІЖ. 1990. № 10. С. 38–45.
10. Мовчан О. М. Повсякденне життя робітників УСРР. 1920-ті рр. К.: Інститут історії України НАН України, 2011. 312 с.
11. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1929 рр.): Колективна монографія / Відп. ред.

- С. В. Кульчицький. НАН України. Інститут історії України. Кн. 1. Ч. 1. К.: Інститут історії України, 2010. 445 с.
12. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1929 рр.): Колективна монографія / Відп. ред. С. В. Кульчицький. НАН України. Інститут історії України. Кн. 1. Ч. 2. К.: Інститут історії України, 2010. 382 с. (Серія «З історії повсякденного життя в Україні»).
 13. Пиріг О. А. Місце грошової реформи 1922–1924 рр. у здійсненні нової економічної політики. УІЖ. 2000. № 3. С. 92–102.
 14. Пиріг Р. Я. НЕП: більшовицька політика імпровізації. К., 2001. 274 с.
 15. Суспільство і влада в радянській Україні років непу (1921–1928). Колективна монографія. Том 1 / Відп. Ред. С. Кульчицький; Авт. кол.: Л. Гриневич, Т. Євсєєва та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2015. 656 с.
 16. Суспільство і влада в радянській Україні років непу (1921–1928). Колективна монографія. Том 2 / Відп. Ред. С. Кульчицький.; Авт. кол.: Л. Гриневич, Т. Євсєєва та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2015. 599 с.
 17. Сутність і особливості нової економічної політики в українському селі (1921–1928). К., 2000. 224 с.
 18. Україна радянська. Ілюзії та катастрофи «комуністичного раю» / Заг ред. Г. Єфіменка; Авт. колектив: Єфіменко Г., Примаченко Я., Юркова О. Х., 2017. 352 с.

Семінар № 8 (2 год.)

Радянська модернізація України (1928–1938 рр.)

1. Зміна політичного керівництва СРСР та утвердження тоталітаризму в Україні. Встановлення режиму особистої влади Й. Сталіна.
2. Перехід до форсованої індустріалізації. Пошук шляхів інтенсифікації виробництва.
3. Розвиток промисловості в УСРР в перші п'ятирічки. Новобудови та реконструкція старих заводів галузей важкої промисловості.
4. Соціалістичне змагання. Стаханівський рух.
5. Промисловість України напередодні Другої світової війни.
6. Колективізація сільського господарства: завдання та методи. Етапи аграрних перетворень більшовиків.

7. Розкуркулення та переселення українців на Далекий Схід, до Сибіру.

8. Експропріація майна заможних та середніх селянських господарств. Розкуркулення. Головні етапи політики суцільної колективізації в Україні. Хлібозаготівлі.

9. Причини, масштаби та наслідки Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Ставлення радянської влади до трагедії.

10. Особливості громадсько-політичного життя в УРСР в 30-х рр. ХХ ст. Зміни у складі населення.

11. Конституція УРСР 1937 р.

12. Політика масових репресій: цілі, методи, етапи. Найбільші судові процеси в Україні.

Література

1. Голод 1932–1933 рр. на Україні: очима істориків, мовою документів. К.: Політвидав, 1990. 605 с.
2. Голодомор в Україні 1932–1933 рр. Бібліографічний покажчик / Упоряд. Л. М. Бур'ян, І. Е. Рікун; Редкол.: О. Ф. Ботушанська, С. В. Кульчицький (відп. ред), В. Мотика. Одеса, 2001. 656 с.
3. Голодомор в Україні 1932–1933 рр. Бібліографічний покажчик / Упоряд. Л. М. Бур'ян, І. Е. Рекун; Редкол.: О. Ф. Ботушанська (відп. ред.), С. В. Кульчицький (наук. ред.), В. Мотика. Одеса, 2008. 576 с.
4. Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали. К., 2007. 420 с.
5. Голодомори в Україні: Одеська область (1921–1923, 1932–1933, 1946–1947). Дослідження, спогади, документи / Авт. колектив Білоусова Л. Г., Бадера Д. та інш. Одеса, 2007. 460 с.
6. Гриневич Л. Голод 1928–1929 рр. в радянській Україні. К.: Ін-т історії України НАН України, 2013. 435 с.
7. Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор. К., 1993. 620 с.
8. Кульчицький С. В. Голод 1932–1933 років в Україні як геноцид: труднощі усвідомлення. К.: Наш час, 2007. 429 с.
9. Кульчицький С. В. Український Голодомор у контексті сталінської «революції згори». УІЖ. 2013. № 6. С. 18–44.
10. Левчук Н. М., Боряк Т. Г., Воловина О., Рудницький О. П., Ковбасюк А. Б. Втрати міського й сільського населення України внаслідок Голодомору в 1932–1934 рр.: нові оцінки. УІЖ. 2015. № 4. С. 84–112.
11. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. Одеська область: [у 2 ч.]. Ч. 1. Одеса, 2008. 1008 с.
12. Папакін Г. «Чорна дошка»: Антиселянські репресії (1932–1933). К.: Ін-т історії України НАН України, 2013. 422 с.

13. Петренко В. Більшовицька влада та українське селянство у 20–30-х рр. XX ст.: причини, технології, наслідки Голодомору-геноциду (за матеріалами Поділля). Вінниця, 2008. 320 с.
14. Українські жінки у горнилі модернізації / Під заг. ред. О. Кісь. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. 304 с.
15. Україна радянська. Люзії та катастрофи «комуністичного раю» / Заг ред. Г. Єфіменка; Авт. колектив: Єфіменко Г., Примаченко Я., Юркова О. Х., 2017. 352 с.
16. Українське радянське суспільство 30-х рр. XX ст.: нариси повсякденного життя. К.: Ін-т історії України НАН України, 2012. 786 с.
17. Українські жінки у горнилі модернізації / Під заг. ред. О. Кісь. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. 304 с.
18. Шаповал Ю. І. Людина і система (Штрихи до портрета тоталітарної доби в Україні. К., 1994. 272 с.
19. Шаповал Ю. Україна XX століття: Особи та події в контексті важкої історії. К.: Генеза, 2001. 560 с.
20. Шаповал Ю. І. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії. К.: Наукова думка, 1993. 313 с.
21. Шитюк М. М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20 – 50-ті роки XX ст. К.: Тетра, 2000. 550 с.
22. Якубова Л., Примаченко Я. В обіймах страху і смерті. Більшовицький терор в Україні. Х., 2016. 543 с.

Семінар № 9 (2 год.)

Західноукраїнські землі в 1920–1930-х рр.

1. Українські землі у складі Польщі.
2. Українські землі у складі Чехословаччини.
3. Українські землі під владою Румунії.
4. Українська суспільно-політична думка в еміграції та Західній Україні у міжвоєнний період: загальна характеристика.
5. Теоретичні підстави українського інтегрального націоналізму. Д. Донцов, М. Сціборський, Ю. Вассиян.
6. Організаційне становлення українського інтегрального націоналізму. Створення ОУН.
7. Діяльність ОУН у 1930-ті рр.: форми, методи, вплив на розвиток українського національно-визвольного руху.
8. Український вільний університет. Українська господарська академія.
9. Політичні передумови створення та проголошення Карпатської України. А. Волошин. Утворення нового уряду.
10. Проголошення самостійності Карпатської України. Окупація території Закарпаття угорськими військами.

Література

1. Вегеш М. М. Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців / М. М. Вегеш (ред.), М. В. Делеган та ін. Ужгород: Карпати, 2002. 712 с.
2. Вегеш М. М., Задорожний В. Є. Карпатська Україна в 1938–1939 рр.: деякі аспекти соціально-політичного й економічного розвитку. УІЖ. 1995. № 2. С. 42–50.
3. Віднянський С. В. Карпатська Україна як етап українського державотворення. УІЖ. 2019. № 2. С. 67–74.
4. Гаврилів І. Політичні партії та організації Західної України в 20–30-х роках XX століття / Національно-визвольна боротьба 20–50-х років XX ст. в Україні. Збірник матеріалів першої міжнародної наукової конференції Львів, 25–26 червня 1991 р. К. Львів, 1993. С. 91–99.
5. Гунчак Т. Українська суспільно-політична думка 1920-х років: монархізм, націоналізм, націонал-комунізм. Сучасність. 1986. Ч. 1 (297). С. 69–78.
6. Депортації. Західні землі України (кінець 30-х – початок 50-х рр.): документи, матеріали, спогади у трьох томах. Т. 1. 1939–1945. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998. 751 с.
7. Зайцев О. Ю. Представники українських політичних партій Західної України у парламенті Польщі (1922–1939 рр.). УІЖ. 1993. № 1. С. 72–84.
8. Наріжний С. Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Прага, 1942. 372 с.
9. Перевезій В. О. Служіння Богу і народу: Українська греко-католицька церква між двома світовими війнами. К.: Світогляд, 2004. 203 с.
10. Рубльов О. С., Черченко Ю. А. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції, 20-50-ті роки XX ст. К., 1994. 350 с.
11. Стерчо П. Карпато-Українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1918–1939 роках. Львів: За вільну Україну, 1994. 288 с.
12. Трощинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. К.: Інтел, 1994. 260 с.
13. Українські жінки у горнілі модернізації / Під заг. ред О. Кісь. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. 304 с.
14. Чоповський М. Ю. Голгофа Західної України: (Злочинна діяльність окупаційних режимів проти населення західноукраїнських земель та його боротьба за волю і незалежність 1920–1953 рр.). Львів, 1996. 141 с.
15. Швагуляк М. Партійні поділи і загальнонаціональні інтереси. Проблема політичної консолідації українського національного руху Галичини (1919–1939 рр.) Сучасність. 1994. № 2. С. 77–82.

Тема 4.
**Україна в роки
Другої світової війни
(1939–1945 рр.)**

Семінар № 10 (2 год.)

**Українські землі на початковому етапі
Другої світової війни
(вересень 1939 – червень 1941 рр.).
Окупація України**

1. Українське питання у передвоєнній міжнародній політиці.
2. Радянсько-німецький альянс: договір про ненапад, договір про дружбу і кордон.
3. Початок Другої світової війни. Вступ Червоної Армії на територію Західної України.
4. Включення західноукраїнських земель до складу УРСР та їх радянізація.
5. Масові репресії. Опір утвердженню комуністичного режиму на Західній Україні.
6. Україна в планах Німеччини. Початок німецько-радянської війни. Прикордонні бої.
7. Втрати Червоної Армії. Причини перших поразок.
8. Оборона Києва, Одеси і Севастополя.
9. Встановлення окупаційного режиму. Реалізація плану «Ост» на території України.
10. Колабораціонізм в роки війни.

Література

1. Баран В., Токарський В. Україна: Західні землі. 1939–1941. Львів, 2009. 449 с.
2. Друга світова війна в історичній пам'яті України. (За матеріалами інституту національної пам'яті). Київ-Ніжин, 2010. 247 с.
3. Депортації. Західні землі України (кінець 30-х – початок 50-х рр.): документи, матеріали, спогади у трьох томах. Т. 1. 1939–1945. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998. 751 с.
4. Ковалюк В. Р. Західна Україна на початку Другої світової війни. УЖ. 1991. № 9. С. 30–41.

5. Ковалюк В. Р. Культурологічний та духовний аспекти «радянизації» Західної України. УІЖ. 1993. № 2–3. С. 2–16.
6. Литвин В. М. Україна у війнах і революціях ХХ століття 1914–1945. К.: Наукова думка, 2012. 398 с.
7. Ліквідація УГКЦ (1939–1946 рр.). Документи радянських органів безпеки. Т. 1. К., 2006. 926 с.
8. Перша та друга світові війни в історії людства (до 100-річчя Першої та 75-річчя початку Другої світових воєн). К.: Пріоритети, 2014. 316 с.
9. Романів О. Західноукраїнська трагедія. 1941. 3-е вид. Львів, 2008. 428 с.
10. Сергійчук В. Правда про «золотий вересень» 1939-го. К.: ПП Сергійчук П. П., 2014. 208 с.
11. Сучасні дискусії про Другу світову війну: Збірник наукових статей та виступів українських і зарубіжних істориків. Львів: ЗУКЦ, 2012. 224 с.
12. Україна і Росія в історичній ретроспективі. Т.2. Радянський проект для України. К.: Наукова думка, 2004. 528 с.
13. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Кн. 3. К.: Темпора, 2013. 388 с.
14. Швагуляк М. «Українська карта». Українське питання в міжнародній політиці напередодні та на початку Другої світової війни. Дзвін. 1990. № 7. С. 39–48.

Семінар № 11 (2 год.)

Рух Опору на території України

1. Рух Опору. Організація радянського партизанського і підпільного руху. Створення Українського штабу партизанського руху. Т. Строкач.
2. Боротьба партизанських з'єднань: С. Ковпак, О. Сабуров, О. Федоров.
3. Діяльність підпільних організацій і груп. «Молода гвардія». «Партизанська іскра».
4. Діяльність ОУН. Акт відновлення Української держави та його наслідки.
5. «Поліська Січ» Т.Бульби-Боровця: програма, стратегія, діяльність.
- 6 Створення та діяльність Української Повстанської Армії.

Література

1. Бульба-Боровець Тарас. Армія без держави: Слава і трагедія українського повстанського руху. Спогади. Вінніпег, 1981. 327 с.

2. Ветров І. Г. Економічна експансія Третього рейху в Україні. 1941–1944. К.: Червона калина, 2000. 232 с.
3. Відгомін Волинської трагедії в історичній пам'яті польського й українського народів / Гол. ред. В. Ф. Солдатенко. К.: Пріоритети, 2013. 292 с.
4. Від Рейхстагу до Івдози. У полум'ї війни. Україна і українці у Другій світовій / Заг. ред. Я. Примаченко. Х., 2017. 352 с.
5. Волошин Ю. В. Православна церква в Україні періоду нацистської окупації 1941–1944 рр. Полтава, 1997. 127 с.
6. Вронська Т. В. В умовах війни. Життя та побут населення міст України (1943–1945 рр.). К.: Інститут історії України НАН України, 1995. 83 с.
7. Глушенко Н. М. Аграрна політика Німеччини в рейхскомісаріаті «Україна». 1941–1944. К., 2005. 202 с.
8. Гогун А. С. Сталинские коммандос. Украинские партизанские формирования. 1941–1944. М: РОССПЭН, 2012. 527 с.
9. Головка М. Л. Суспільно-політичні організації та рухи України в період Другої світової війни. 1939–1945. К., 2004. 704 с.
10. Горбуров Є. Г., Шитюк М. М. Суспільно-політична та бойова діяльність націоналістичного підпілля півдня України в роки німецько-румунської окупації. К., 2003. 57 с.
11. Гунчак Тарас. У мундирах ворога. К., 1993. 205 с.
12. Дзьобак В. В. Отаман Тарас Бульба-Боровець: штрихи до політичного портрету. К., 1995. 38 с.
13. Дзьобак В. Тарас Бульба-Боровець і його підрозділи в українському русі опору (1941–1944 рр.). К.: Інститут історії України НАН України, 2002. 261 с.
14. Друга світова війна в історичній пам'яті України. (За матеріалами інституту національної пам'яті) / Упорядники Л. Герасименко, Р. Пилявець. Київ-Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2010. 247 с.
15. Ільюшин І. І. Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні. К.: Інститут історії України НАН України, 2001. 289 с.
16. Ільюшин І. І. Волинська трагедія 1943–1944 рр. К.: Інститут історії України НАН України, 2003. 313 с.
17. Єлисаветський С. Я. Герої руху Опору у Франції – вихідці з України. УІЖ. 1992. № 5. С. 103–108.
18. Капась І. А. Радянський рух Опору в Україні: організація, легітимація, меморіалізація (1941–1953 рр.). К.: К.І.С., 2016. 208 с.
19. Кентій А., Лозицький В. Війна без пощади і милосердя: Партизанський фронт у тилу вермахту в Україні (1941–1944). К.: Генеза, 2005. 408 с.
20. Кентій А. В., Лозицький В. С., Слободянюк М. А. Радянський рух Опору на окупованій території України. К.: Інститут історії України НАН України, 2010. 98 с.

21. Клоков В. И. О стратегии и тактике советских партизан в борьбе против фашистских оккупантов на Украине (1941–1944). К., 1994. 75 с.
22. Коваль В. С. Невідомий варіант плану «Барбаросса». Рік 1941-й: партизани. УІЖ. 1996. № 3. С. 41–53.
23. Коваль М. В., Медведок П. В. Фольксдойче в Україні (1941–1944). УІЖ. 1992. № 5. С. 15–28.
24. Король В. Ю. Трагедія військовополонених на окупованій території України. К.: Академія, 2004. 125 с.
25. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993. 659 с.
26. Левітас Ф. Євреї України в роки Другої світової війни. К., 1997. 272 с.
27. Мірчук П. Українська повстанська армія. 1942–1950. Документи і матеріали. Львів, 1991. 448 с.
28. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси / НАН України, Інститут історії України / С. В. Кульчицький (відп. ред.). К.: Наукова думка, 1995. 495 с.
29. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. К., 2005. 53 с.
30. Переслідування та вбивства ромів на теренах України у часи Другої світової війни: Збірник документів, матеріалів та спогадів. К.: Український центр вивчення Голокосту, 2013. 208 с.
31. Сергійчук В. Радянські партизани проти ОУН-УПА. К., 2000. 201 с.
32. Слободянюк М. А. Радянські підпільники у боротьбі з нацистськими окупантами на території України. УІЖ. 2010. № 3. С. 46–62.
33. Соколов Б. В. Оккупация. Правда и мифы. М.: Аст-пресс книга, 2002. 352 с.
34. Сучасні дискусії про Другу світову війну: Збірник наукових статей та виступів українських і зарубіжних істориків. Львів: ЗУКЦ, 2012. 224 с.
35. Титаренко Д. М. Культурне життя на Донбасі під час нацистської окупації. УІЖ. 2015. № 2. С. 67–84.
36. «... То була неволя»: Спогади та листи оstarбайтерів / НАН України. Інститут національної пам'яті України. К.: 2006. 543 с.
37. Україна в другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. У 4-х томах / Упоряд. В. Косик. Т. 1. Львів, 1997. 384 с. Т. 2. Львів, 1998, 384 с. Т. 3. Львів, 1999. 384 с. ; Т. 4. Львів, 2000. 368 с.
38. Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси. У двох книгах. Книга 1 / Ред кол.: В. А. Смолій (голова колегії), Г. В. Боряк та інш. К.: «Видавництво «Наукова думка» НАН України», 2011. 735 с.

39. Україна і Росія в історичній ретроспективі. Т. 2. Радянський проєкт для України. К.: Наукова думка, 2004. 528 с.
40. Україна партизанська. Партизанські формування та органи керівництва ними (1941–1945 рр.). К.: Парламентське видавництво, 2001. 319 с.
41. Українські жінки у горнилі модернізації / Під заг. ред. О. Кісь. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. 304 с.
42. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Кн. 3. К.: Темпора, 2013. 388 с.
43. Чумаченко В. А. Питання про колабораціонізм українців у II світовій війні у висвітленні істориків США і Канади. Записки історичного факультету ОДУ. Випуск 10. Одеса, 2000. С. 83–89.
44. Щоденник солдата Михайла Нікішенка: Засвідчений час. 1942–1943 / Упоряд. М. Житар. Хмельницький: НВП «Еврика ТОВ», 2002. 68 с.

Семінар № 12 (2 год)

Вигнання німецьких окупантів з території України

1. Сталінградська битва (17 липня 1942 р. – 2 лютого 1943 р.).
2. Битва за Кавказ (1942–1943) (25 липня 1942 р. – 9 жовтня 1943 р.).
3. Курська битва (5 липня – 23 серпня 1943 р.).
4. Початок вигнання німецьких окупантів та їх союзників з території України. Передумови для наступу Червоної армії.
5. Вигнання німців з Лівобережжя України. Чернігівсько-Прип'ятська операція.
6. Бої за звільнення Донбасу.
7. Битва за Дніпро. Звільнення Києва.
8. Житомирсько-Бердичівська операція (24 грудня 1943 р. – 14 січня 1944 р.).
9. Кіровоградська операція (5–16 січня 1944 р.).
10. Корсунь-Шевченківська операція (24 січня – 17 лютого 1944 р.).
11. Рівненсько-Луцька операція (27 січня – 11 лютого 1944 р.).
12. Нікопольсько-Криворізька операція (30 січня – 29 лютого 1944 р.).
13. Проскурівсько-Чернівецька операція (4 березня – 17 квітня 1944 р.).

14. Кам'янець-Подільський мішок (25 березня – 15 квітня 1944 р.).

15. Умансько-Ботошанська операція (5 березня – 17 квітня 1944 р.).

16. Березнегувато-Снігурівська операція (6–18 березня 1944 р.).

17. Поліська операція (15 березня – 5 квітня 1944 р.).

18. Одеська операція (26 березня – 14 квітня 1944 р.).

19. Кримська операція (1944) (8 квітня – 12 травня 1944 р.).

20. Львівсько-Сандомирська операція (13 липня – 29 серпня 1944 р.).

21. Карпатсько-Ужгородська операція (9 вересня – 28 жовтня 1944 р.).

22. Битва за Берлін (16 квітня – 8 травня 1945 р.).

23. Празька операція (6–11 травня 1945 р.).

Література

1. Від Рейхстагу до Іводзіми. У полум'ї війни. Україна і українці у Другій світовій / Заг. ред. Я. Примаченко. Х., 2017. 352 с.
2. Друга світова війна в історичній пам'яті України. (За матеріалами інституту національної пам'яті). Київ–Ніжин, 2010. 247 с.
3. Перша та друга світові війни в історії людства (до 100-річчя Першої та 75-річчя початку Другої світових воєн). К.: Пріоритети, 2014. 316 с.
4. Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси. У двох книгах. Книга 1 / Ред. кол.: В. А. Смолій (голова колегії), Г. В. Боряк та ін. К.: Наукова думка, 2011. 735 с.
5. Україна в другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. У 4-х томах / Упоряд. В. Косик. Т. 1. Львів, 1997. 384 с. Т. 2. Львів, 1998. 384 с. Т. 3. Львів, 1999. 384 с. Т. 4. Львів, 2000. 368 с.

Семінар № 13 (2 год)

Українці – учасники Другої світової війни

1. Українці серед Героїв Радянського Союзу. Тричі Герой Радянського Союзу І. Кожедуб.

2. Командуючі фронтами – українці за походженням – Й. Апанасенко, М. Кирпонос, С. Тимошенко, А. Єременко, І. Черняхівський, Р. Малиновський.

3. Вклад українського народу в розгром нацистської Німеччини.

4. Трудові та технологічні ресурси України в нарощуванні військово-економічного потенціалу СРСР.

5. Радянські репресії та депортації в роки війни.

6. Повсякденне життя людей в умовах війни: школа виживання.

7. Людські та матеріальні втрати УРСР внаслідок військових дій.

Література

1. Боротьба за Україну в 1943–1944 рр.: влада, збройні сили, суспільство: Збірник наукових праць / Ред. колегія В. А. Смолій (гол. ред.), О. Є. Лисенко та ін. К.: Ін-т історії НАН України, 2014. 622 с.
2. Вронська Т. В. В умовах війни: життя та побут населення міст України (1943–1945). К.: Інститут історії України НАН України, 1995. 83 с.
3. Вронська Т. В., Пастушенко Т. В. Зворотний бік війни: історичний та соціально-правовий портрет радянських оточенців. УІЖ. 2015. № 2. С. 22–41.
4. Головка М. Л. Суспільно-політичні організації та рухи України в період Другої світової війни. 1939–1945. К., 2004. 704 с.
5. Гриневич В. А. Неприборкане різноголосся. Друга світова війна і суспільно-політичні настрої в Україні. 1939 – червень 1941 рр. Київ–Дніпропетровськ: Ліра, 2012. 508 с.
6. Депортовані кримські татари, болгары, вірмени, греки, німці. Збірник документів. Автономна республіка Крим (1989–1999) / Упоряд. Ю. Білуха (кер.), В. Петров та ін. К.: Абрис, 1999. 416 с.
7. Друга світова війна в історичній пам'яті України. (За матеріалами інституту національної пам'яті). Київ–Ніжин, 2010. 247 с.
8. Каліщук О.М. Сучасні історичні дискусії щодо міжнаціональних відносин у роки Другої світової війни: порівняльний аспект. УІЖ. 2015. Вип. 5. С. 149–163.
9. Лисенко О.Є. Подолання «міфу війни», або Від якої спадщини ми відмовляємося: науковий дискурс, політика пам'яті та сучасні виклики (з приводу 70-річчя перемоги над нацизмом і фашизмом). УІЖ. 2015. № 2. С. 4–21.
10. Стяжкіна О.В. Жінки України в повсякденні окупації: відмінності сценаріїв, інтенції й ресурси виживання. УІЖ. 2015. № 3. С. 42–66.
11. Сучасні дискусії про Другу світову війну: Збірник наукових статей та виступів українських і зарубіжних істориків. Львів: ЗУКЦ, 2012. 224 с.
12. Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси. У двох книгах. Книга 2 / Ред кол.: В. А. Смолій (голова колегії), Г. В. Боряк та ін. К.: Наукова думка, 2011. 943 с.

13. Україна і Росія в історичній ретроспективі. Т. 2. Радянський проєкт для України. К.: Наукова думка, 2004. 528 с.
14. Українські жінки у горнилі модернізації / Під заг. ред О. Кісь. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. 304 с.
15. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Кн. 3. К.: Темпора, 2013. 388 с.

Тема 5.

Україна в роки повоєнної відбудови (1945–1953 рр.)

Семінар № 14 (2 год)

Відбудова і подальший розвиток промисловості України

1. Адміністративно-територіальні та етнічні зміни в Україні.
2. Україна на міжнародній арені після Другої світової війни.
3. Ліквідація руху Опору в західноукраїнському регіоні після Другої світової війни.
4. План та джерела повоєнної відбудови промисловості.
5. Особливості відбудови промисловості України в перше повоєнне десятиріччя.
6. Радянізація Західної України в повоєнні роки (1945–1953 рр.).
7. Підсумки відбудови та розвиток українського промислового виробництва в 1945–1953 рр.

Література

1. Економічна історія України: навч. посіб. / Утренко М. О., Кузнецов Є. А., Парієнко Г. К. Х.: Одиссей, 2004. 494 с.
2. Історія України XX – поч. XXI ст.: навч. посіб. / Панченко П. П., Барановська Н. П., Падалка С. С. та ін. К.: Знання, 2004. 582 с.
3. Коріненко П. С. та ін. Курс лекцій з історії України. У 4-х ч. Ч. 4: Новітня історія України (1939–2007): навч. посіб. / Коріненко П. С., Терещенко В. Д., Бармак М. В. Тернопіль: Астон, 2007. 399 с.
4. Кульчицький С. Сталінська індустріалізація в Україні (50-ті рр. XX ст.) // Історія України. 2004. Лют. (№ 5). С. 5–10.
5. Лановик Б. Д. Економічна історія України і світу: підруч. К.: Вікар, 2001. 477 с.
6. Литвин В. М. Україна у першому повоєнному десятиріччі (1946–1955). К.: Лі-Терра, 2004. 240 с.

7. Новітня історія України (1900–2000): підруч. / Шлюсаренко А. Г. та ін. К.: Вища школа, 2000. 663 с.
8. Софронова І. П. Держава і право України в перші повоєнні роки // Історія держави і права України. Т. 2. К., 2000. С. 370–400.
9. Україна крізь віки в 15 т. Т. 13. Україна в умовах системної кризи (1946–1980 рр.) / В. К. Баран, В. М. Даниленко. К.: Альтернативи, 1999. 335 с.
10. Україна: Хроніка ХХ ст.: Роки 1946–1960: Довід. вид.: У 2 ч. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Упоряд.: О. Рабенчук, М. Смольницька. К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. Ч. 1: 1946–1952. 286 с.

Семінар № 15 (2 год)

Становище в сільському господарстві в повоєнний період. Голод 1946–1947 рр.

1. Соціально-економічне становище сільського господарства в Україні після закінчення війни.
2. Відбудова сільського господарства.
3. Голод 1946–1947 рр.: причини, перебіг, наслідки.
4. Проведення управлінської реформи по укрупненню кол-госпів.
5. Реформи уряду в сільському господарстві 1953 р.
6. Рівень життя та побут населення.

Література

1. Даниленко В. Останній період сталінщини (стан економіки УРСР) // Історія України. 2000. № 12. С. 1–2.
2. Економічна історія України: навч. посіб. / Лановик Б. Д., Лазарович М. В., Матейко Р. М. К.: Юридична книга, 2004. 456 с.
3. Історія України ХХ – поч. ХХІ ст.: навч. посіб. / Панченко П. П., Барановська Н. П., Падалка С. С. та ін. К.: Знання, 2004. 582 с.
4. Історія українського селянства: Нариси у 2-х т.: Т. 2. / Веселова О. М. (гол. ред.) Литвин В. М. та ін. К.: Наук. думка, 2006. 653 с.
5. Коріненко П. С. та ін. Курс лекцій з історії України. У 4-х ч. Ч. 4: Новітня історія України (1939–2007): навч. посіб. / Коріненко П. С., Терещенко В. Д., Бармак М. В. Тернопіль: Астон, 2007. 399 с.
6. Литвин В. М. Україна у першому повоєнному десятиріччі (1946–1955). К.: Лі-Терра, 2004. 240 с.
7. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): Колективна моногр. / Відп. ред. В. М. Даниленко. НАН України. Інститут історії України. – [Кн. 2], Ч. 1–2. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. 351 с.
8. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): Колективна моногр. / Відп. ред.

- В. М. Даниленко. НАН України. Інститут історії України. [Кн. 2], ч. 3. К.: Інститут історії України НАН України, 2010. 336 с.
9. Політична історія ХХ ст.: навч. посіб. / Салабай В. Ф., Панчук Л. О., Титаренко Я. А. К.: КНЕУ, 2001. 376 с.
 10. Софронова І. П. Держава і право України в перші повоєнні роки // Історія держави і права України. Т. 2. К., 2000. С. 370–400.
 11. Україна крізь віки в 15 т. Т. 13. Україна в умовах системної кризи (1946–1980 рр.) / В. К. Баран, В. М. Даниленко. К.: Альтернативи, 1999. 335 с.
 12. Україна: Хроніка ХХ ст.: Роки 1946–1960: Довід. вид.: У 2 ч. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Упоряд.: О. Рабенчук, М. Смольницька. К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. Ч. 1: 1946–1952. 286 с.

Семінар № 16 (2 год)

Культурне життя в повоєнні роки

1. Відбудова закладів науки, освіти та культури.
2. «Культурна революція» на західноукраїнських землях.
3. Ідеологізація повсякденного життя. «Ждановщина».
4. Історичні портрети: П. Тичина. В. Сосюра.
5. Діяльність УВАН. НТШ. В. Кубійович. І. Багрянний.
6. Церковний собор 1946 р. і його результати. Розгром УГКЦ.
7. Погром української літератури та історичної науки.

Література

1. Історія світової та української культури: підруч. / Гречанко В., Чорний І., Кушнірчук В., Рожко В. К.: Літера ЛТД, 2005. 464 с.
2. Історія України ХХ – поч. ХХІ ст.: навч. посіб. / Панченко П. П., Барановська Н. П., Падалка С. С. та ін. К.: Знання, 2004. 582 с.
3. Історія української літератури ХХ ст.: У 2 кн.: Кн. 2.: Друга половина ХХ століття: навч. посіб. / Агеева В. П. та ін. К.: Либідь, 1998. 455 с.
4. Історія УРСР: У 8-ми томах, 10-ти кн.: Т. 8: Радянська Україна в період зміцнення соціалізму і поступового переходу до комунізму (1945 – 1970-ті роки): Кн. 1: УРСР в період зміцнення соціалізму (1945–1950-ті роки) / ред. кол.: Лихолат А. В., Кім М. П., Ковалевський Б. П. та ін. К.: Наук. думка, 1979. 391 с.
5. Коріненко П. С. та ін. Курс лекцій з історії України. У 4-х ч. Ч. 4: Новітня історія України (1939–2007): навч. посіб. / Коріненко П. С., Терещенко В. Д., Бармак М. В. Тернопіль: Астон, 2007. 399 с.
6. Кравич Д. П. Українське мистецтво: У 3-х ч.: Ч. 3. навч. посіб. Л.: Світ, 2005. 268 с.
7. Литвин В. М. Україна у першому повоєнному десятиріччі (1946–1955). К.: Лі-Терра, 2004. 240 с.

8. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки: навч. посіб. К.: Знання, 2006. 448 с.
9. Майборода С., Жабенко О. Державна освітня політика України у повоєнні роки (1945–1950) // Вісник УАДУ при президенті України. 2001. № 4. С. 187–195.
10. Новітня історія України (1900–2000): підруч. / Слюсаренко А. Г. та ін. К.: Вища школа, 2000. 663 с.
11. Онопрієнко В. І. Історія української науки XIX–XX ст.: навч. посіб. К.: Либідь, 1998. 302 с.
12. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): Колективна моногр. / Відп. ред. В. М. Даниленко. НАН України. Інститут історії України. [Кн. 2], Ч. 1–2. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. 351 с.
13. Україна крізь віки в 15 т. Т. 13. Україна в умовах системної кризи (1946–1980 рр.) / В. К. Баран, В. М. Даниленко. К.: Альтернативи, 1999. 335 с.
14. Українська та зарубіжна культура: навч. посіб. / Дещинський Л. Є., Денисов Я. Я., Цубов Л. В. та ін. Львів: Бескид-Біт, 2005. 304 с.

Тема 6.

Україна в умовах «десталінізації» (1953–1964 рр.)

Семінар № 17 (2 год)

Соціально-економічний розвиток у 1953–1964 рр.

1. Перші кроки подолання в Україні культу особи Й. Сталіна після його смерті.
 2. Внутрішньополітичне становище України в середині 50-х років XX ст. Зміцнення позицій української правлячої еліти.
 3. Входження Кримської області до складу УРСР.
 4. XX з'їзд КПРС і початок лібералізації суспільного життя.
- М. Хрущов.
5. Часткова реабілітація політичних в'язнів.
 6. Реформи в галузі економічного управління. Створення раднаргоспів.
 7. Розвиток промисловості. Науково-технічна революція.
 8. Подальша гонка озброєнь. Розвиток ВПК.
 9. Металургія. Машинобудування.
 10. Харчова та легка промисловості.
 11. Аграрна політика. «Кукурудзяна епопея». Укрупнення колгоспів. МТС.

12. Нові явища в соціальній сфері. «Пенсійна революція». Покращення становища робітників.

13. Нова економічна реформа. О. Ліберман. Децентралізація управління промисловістю.

Література

1. Баран В. Україна після Сталіна. Нарис історії 1953–1985 рр. Л., 1992. 456 с.
2. Економічна історія України: навч. посіб. / Лановик Б. Д., Лазарович М. В., Матейко Р. М. К.: Юридична книга, 2004. 456 с.
3. Історія України: навч.-метод. посіб. / Литвин В. М., Слісаренко А. Г., Колесник В. Ф. та ін. К.: Знання, 2006. 608 с.
4. Історія українського селянства: Нариси у 2-х т.: Т. 2. / Веселова О. М., (гол. ред.) Литвин В. М. та ін. К.: Наук. думка, 2006. 653 с.
5. Коріненко П. С. та ін. Курс лекцій з історії України. У 4-х ч. Ч. 4: Новітня історія України (1939–2007): навч. посіб. / Коріненко П. С., Терещенко В. Д., Бармак М. В. Тернопіль: Астон, 2007. 399 с.
6. Литвин В. М. Україна у другому повоєнному десятиріччі (1956–1965). К.: Лі-Терра, 2004. 272 с.
7. Україна за 50 років (1917–1967): статистичний довідник / Ред. Маркін М. С. К.: Політіздат, 1967. 352 с.
8. Україна: Хроніка ХХ ст.: Роки 1946–1960: Довід. вид.: У 2 ч. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Упоряд. М. Смольницька. К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. Ч. 2: 1953–1960. С. 287–613.
9. Україна: Хроніка ХХ ст.: Роки 1961–1975: Довід. вид.: У 2 ч. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Упоряд. В. Крупина. К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. Ч. 1: 1961–1965. 293 с.
10. Царенко О. М., Захарчук А. С. Економічна історія України і світу: навч. посіб. Суми: Університетська книга, 2001. 310 с.

Семінар № 18 (2 год)

Шістдесятники. Опозиційний рух

1. Зародження дисидентського руху в Україні, особливості та зв'язок з попередніми формами визвольного руху.

2. Діяльність українських опозиційних організацій. Українська робітничо-селянська спілка.

3. Л. Лук'яненко, І. Кандиба, А. Горська, В. Чорновіл, І. Дзюба, І. Драч, Л. Костенко, В. Симоненко, О. Апанович, М. Брайчевський, М. Логвин, Є. Сверстюк. І. Світличний.

4. Антирелігійна державна політика радянської влади.

5. Репресивні заходи проти дисидентів.

Література

1. Бажан О. Г., Данилюк Ю. З. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. XX ст.) / НАН України. Інститут історії України. К.: Рідний край, 2000. 616 с.
2. Баран В., Даниленко В. «Відлига» в культурному житті УРСР на зламі 50–60-х рр. XX ст. // Історія України. 2001. Травень (№ 17). С. 1–4.
3. Зарецький О. Українські шестидесятники і хрущовська відлига в етнокультурному просторі СРСР // Сучасність. 1995. № 4. С. 113–125.
4. Історія України XX – поч. XXI ст.: навч. посіб. / Панченко П. П., Барановська Н. П., Падалка С. С. та ін. К.: Знання, 2004. 582 с.
5. Коріненко П. С. та ін. Курс лекцій з історії України. У 4-х ч. Ч. 4: Новітня історія України (1939–2007): навч. посіб. / Коріненко П. С., Терещенко В. Д., Бармак М. В. Тернопіль: Астон, 2007. 399 с.
6. Литвин В. М. Україна у другому повоєнному десятиріччі (1956–1965). К.: Лі-Терра, 2004. 272 с.
7. Новітня історія України (1900–2000): підруч. / Слюсаренко А. Г. та ін. К.: Вища школа, 2000. 663 с.
8. Політична історія XX ст.: навч. посіб. / Салабай В. Ф., Панчук Л. О., Титаренко Я. А. К.: КНЕУ, 2001. 376 с.
9. Сверстюк Е. Перші паростки шестидесятництва // Молодь України. 1995. 24, 26, 27 січня.
10. Русначенко А. М. Національно-визвольний рух в Україні (сер. 1950-х – поч. 1990-х рр.). К.: Вид-во ім. О. Теліги, 1999. 720 с.
11. Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій / В. Ф. Солдатенко (кер.) та ін.; НАН України; ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса. К.: Парламентське видавництво, 2009. 536 с.
12. Україна крізь віки в 15 т. Т. 13. Україна в умовах системної кризи (1946–1980 рр.) / В. К. Баран, В. М. Даниленко. К.: Альтернативи, 1999. 335 с.

Семінар № 19 (2 год)

Духовне життя суспільства

1. Реформи освіти. Здобутки науки.
2. Відлига в українській літературі та в мистецтві. Шістдесятництво в українській культурі.
3. Перехід на обов'язкову десятирічну освіту. Політехнізація освіти. Русифікація.
4. В. Сухомлинський.
5. АН УРСР. О. Палладін. Б. Патон. І. Курчатова. М. Амосов.
6. О. Довженко. М. Бажан. М. Рильський. О. Гончар.
7. Лібералізація культурного життя. «Самвидав».

8. Позиція вищого партійного керівництва України при усуненні М. Хрущова від влади.

Література

1. Багряний І. Українська література і мистецтво під комуністичним московським терором // Сучасність. 1994. № 11. С. 64–89.
2. Баран В. К. Україна 1950–1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи. Л.: Свобода, 1996. 218 с.
3. Баран В. К., Даниленко В. М. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-ті рр.). К.: Альтернативи, 1999. 368 с.
4. Баран В. К. Україна після Сталіна: нарис історії 1953–1985 рр. Л.: Свобода, 1992. 316 с.
5. Касьянов Г. В. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–1980-х років. К.: Либідь, 1995. 224 с.
6. Курносів Ю. О. Інакомислення в Україні: (60-ті – перша половина 80-х рр. XX ст.). К.: Ін-т історії України НАН України, 1994. 222 с.
7. Лисяк-Рудницький І. Політична думка українських підрадянських дисидентів // Історичні есе: у 2 т. К., 1994. Т. 2. С. 455–467.
8. Маринович М. Близькість і вбогість українського правозахисного руху // Сучасність. 1992. № 12. С. 24–28.
9. Покальчук Ю. Василь Стус і моє покоління // Дзвін. 1991. № 7. С. 34–48.
10. Русначенко А. М. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років. К.: Наук. думка, 1998. 436 с.
11. Русначенко А. М. Український національний фронт – підпільна група 1960-х рр. // Укр. іст. журн. 1997. № 4. С. 81–95.
12. Сольчаник Р. Дисидентство // Укр. іст. журн. 1992. № 12. С. 132–139.

Тема 7.

Україна в період наростання системної кризи радянського ладу (друга половина 1960-х – перша половина 1980-х рр.)

Семінар № 20 (2 год)

Наростання кризи в суспільно-політичному житті

1. Місце України в політичній та економічній системі СРСР.
2. Утвердження політики неосталінізму.
3. Політична діяльність П. Шелеста і В. Щербицького, її наслідки для України.

4. Політика русифікації. Витіснення української мови з різних сфер суспільного життя.

5. Активізація опозиційного руху в другій половині 60-х – на початку 70-х років XX ст.

6. Форми діяльності дисидентів, їхні політичні вимоги, боротьба за національне визволення.

7. Формування та діяльність правозахисного руху в Україні. Українська Гельсінкська група.

8. Релігійні дисиденти.

9. Національно орієнтовані дисиденти.

10. Політичні репресії 1970-х – початку 1980-х рр.

11. Громадська діяльність Ю. Литвина, М. Руденка, В. Стуса, О. Тихого, В. Чорновола.

Література

1. Бажан О. Г., Данилюк Ю. З. Український національний рух: основні тенденції і етапи розвитку (кінець 1950-х – 1980-ті роки) / НАН України. Інститут історії України. К.: Рідний край, 2000. 232 с.
2. Белебега І. Дисидентський рух в Україні 1960–1970-ті рр. // Українська еліта. Х.: Березіль, 1999. С. 250–254.
3. Історія України: навч.-метод. посіб. / Литвин В. М., Слісаренко А. Г., Колесник В. Ф. та ін. К.: Знання, 2006. 608 с.
4. Історія України XX – поч. XXI ст.: навч. посіб. / Панченко П. П., Барановська Н. П., Падалка С. С. та ін. К.: Знання, 2004. 582 с.
5. Касьянов Г. В. Незгодні: Українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років. К.: Наука, 1995. 228 с.
6. Коріненко П. С. та ін. Курс лекцій з історії України. У 4-х ч. Ч. IV: Новітня історія України (1939–2007): навч. посіб. / Коріненко П. С., Терещенко В. Д., Бармак М. В. Тернопіль: Астон, 2007. 399 с.
7. Лук'яненко Л. До історії Української Гельсінської спілки. К.: Фенікс, 2010. 318 с.
8. Нариси з історії суспільних рухів і політичних партій в Україні (XIX–XX ст.): навч. посіб. / Малик Я. Й., Вал Б. Д., Гелей С. Д. та ін. Львів: Світ, 2001. 294 с.
9. Народний Рух України: історія, ідеологія та політична еволюція (1989–2009): Матеріали круглого столу, присвяченого 20-й річниці створення Народного Руху України за перебудову (Київ, 22 вересня 2009 р.) / НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2010. 156 с.
10. Новітня історія України (1900–2000): підруч. / Авт.: С. В. Кульчицький, В. М. Литвин, А. Г. Слюсаренко та ін. К.: Вища шк., 2002. 719 с.
11. Політична історія України: посіб. / За ред. Танцюра В. І. К.: Академвидав, 2008. 552 с.

12. Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій / В. Ф. Солдатенко (кер.) та ін.; НАН України; ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса. К.: Парламентське видавництво, 2009. 536 с.

Семінар № 21 (2 год)

Поглиблення соціально-економічної кризи

1. Спроби реформування економіки в другій половині 60-х років ХХ ст. Посилення бюрократичного централізму.
2. Господарська реформа 1965 р. і її незавершеність.
3. Становище в промисловості та аграрній сфері.
4. Поглиблення застійних процесів і явищ в економіці та їх причини. Загострення соціальних проблем. Продовольча програма і її зрив.
5. Міграція з українського села.
6. Економічне становище УРСР у 70-х – на початку 80-х років ХХ ст.

Література

1. Економічна історія України: навч. посіб. / Лановик Б. Д., Лазарович М. В., Матейко Р. М. К.: Юридична книга, 2004. 456 с.
2. Історія України та її державність: навч. посіб. / Дещинський І. Є., Гаврилів І. О., Зінкевич Р. Д. та ін. Львів: Бескид Біт, 2005. 368 с.
3. Кульчицький С. В., Шаповал Ю. І. Україна в період загострення кризи радянської системи (середина 1960 – початок 1980-х рр.) // Історія України. 2008. № 21–22. С. 26–33.
4. Литвин В. М. Україна у другому повоєнному десятиріччі (1956 – 1965). К.: Лі-Терра, 2004. 272 с.
5. Литвин В. М. Україна: два десятиліття «застою» (1966–1985). К.: Лі-Терра, 2004. 253 с.
6. Музиченко П. П. Історія держави і права України: навч. посіб. К.: Знання, 2008. 588 с.
7. Політична історія України ХХ ст. У 6 т. Т. 6.: Від тоталітаризму до демократії (1945–2002) / В. П. Андрущенко та ін.; ред. І. Ф. Курас та ін. К.: Генеза, 2002. 694 с.
8. Політична історія ХХ ст.: навч. посіб. / Салабай В. Ф., Панчук Л. О., Титаренко Я. А. К.: КНЕУ, 2001. 376 с.
9. Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій / В. Ф. Солдатенко (кер.) та ін.; НАН України; ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса. К.: Парламентське видавництво, 2009. 536 с.
10. Україна: Хроніка ХХ ст.: Роки 1961–1975: Довід. вид.: У 2 ч. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; упоряд.: О. Бажан, О. Рабенчук. К.: Інститут історії України НАН України, 2005. Ч. 2: 1966–1975. С. 294–613.

Семінар № 22 (2 год)

Культурне життя доби «застою»

1. Соціалістичний реалізм у літературі та мистецтві.
2. Особливості освітньо-наукового процесу.
3. Здобутки і проблеми науки.
4. Розвиток літератури та мистецтва.
5. Наступ влади на наукову й творчу інтелігенцію.

Література

1. Бажан О. Стан освіти, науки, культури в УРСР в середині 1960–1980-ті рр. // Краєзнавство. 2002. № 1–4. С. 75–78.
2. Історія української літератури ХХ ст.: У 2 кн.: Кн 2, Ч 2.: (1960–1990-ті рр.) / Агеєва В. П. та ін. К.: Либідь, 1995. 510 с.
3. Історія світової та української культури: підруч. / Гречанко В., Чорний І., Кушнірчук В., Рожко В. К.: Літера ЛТД, 2005. 464 с.
4. Кравич Д. П. Українське мистецтво: У 3-х ч.: Ч. 3. навч. посіб. – Л.: Світ, 2005. 268 с.
5. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки: навч. посіб. К.: Знання, 2006. – 448 с.
6. Медведев Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні: навч. посіб. К.: Вікар, 2003. 335 с.
7. Новітня історія України (1900–2000): підруч. / Авт.: С. В. Кульчицький, В. М. Литвин, А. Г. Слюсаренко та ін. К.: Вища шк., 2002. 719 с.
8. Томашенко В., Жабенко О. Державна освітня політика в Україні (1961–1985) // Вісник УАДУ при президентові України. 2002. № 2. С. 147–153.
9. Україна крізь віки в 15 т. Т. 13. Україна в умовах системної кризи (1946–1980 рр.) / Баран В. К., Даниленко В. М. К.: Альтернативи, 1999. 335 с.
10. Чижевський Д. І. Історія української літератури: підруч. К.: Академія, 2003. 567 с.

Тема 8.

Україна в сучасну добу (1986–2020 рр.)

Семінар № 23 (2 год)

Шлях України до Незалежності

1. Курс на перебудову: причини, етапи та особливості здійснення в Україні. Програма «прискорення».

2. Зрушення в суспільно-політичному житті республіки. Розширення гласності, демократизація суспільства, політизація мас.

3. «Неформальні» групи та об'єднання. Українська Гельсінкська спілка.

4. Прийняття Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 р. та його значення.

5. Чорнобильська катастрофа та її наслідки для України.

6. Народний рух України за перебудову. Передумови переходу до багатопартійності. Проголошення нових політичних партій, їх програми та діяльність.

7. Релігійні конфесії в Україні та їх роль у суспільному житті.

8. Пошук формули оновленої союзної держави та ставлення до цього процесу різних політичних сил України.

9. Загальні тенденції розвитку освіти та науки в перебудовчу добу.

10. Головні риси українського мистецтва доби перебудови.

11. Втрата ідеологічних кумирів та пошук власної ідентичності.

12. Спроба державного перевороту Державним комітетом з надзвичайного стану (ДКНС) та його провал.

Література

1. Гарань О. Історія Руху: концептуальні та ідеологічні проблеми // Сучасність. 1994. № 11. С. 97–102.
2. Історія української літератури ХХ ст.: У 2 кн.: Кн. 2.: Друга половина ХХ століття: навч. посіб. / Агеєва В.П. та ін. К.: Либідь, 1998. 455 с.
3. Коріненко П. С. та ін. Курс лекцій з історії України. У 4-х ч. Ч. IV: Новітня історія України (1939–2007): навч. посіб. / Коріненко П. С., Терещенко В. Д., Бармак М. В. Тернопіль: Астон, 2007. 399 с.
4. Коропецький І. С. Дещо про минуле, недавнє минуле та сучасне української економіки. К.: Либідь, 1995. 138 с.
5. Кривавич Д. П. Українське мистецтво: У 3-х ч.: Ч. 3. навч. посіб. Л.: Світ, 2005. 268 с.
6. Онопрієнко В. І. Історія української науки ХІХ – ХХ ст.: навч. посіб. К.: Либідь, 1998. 302 с.
7. Українська та зарубіжна культура: навч. посіб. / Дещинський Л. Є., Денисов Я. Я., Цубов Л. В. та ін. Львів: Бескид-Біт, 2005. 304 с.
8. Чижевський Д. І. Історія української літератури: підручник. К.: Академія, 2003. 567 с.
9. Шморгун О. Україна: шлях відродження. К.: КДУ, 1994. 194 с.

Семінар № 24 (2 год)

**Національно-державне відродження
українського народу**

1. Акт проголошення незалежності України 24 серпня 1991 рр. Референдум і перші президентські вибори в Україні 1 грудня 1991 р.

2. Внутрішні та зовнішні чинники розгортання державотворчого процесу. Запровадження атрибутів державності.

3. Міжнародне визнання незалежної України. Формування концепції і напрямів зовнішньої політики.

4. Президент Л. Кравчук. Утворення Співдружності Незалежних Держав.

5. Конституційний процес і прийняття нової Конституції України 1996 р.

6. Становлення багатопартійності, її характерні ознаки. Парламентські й президентські вибори. Президент Л. Кучма.

7. Економічна криза в Україні, її причини, сутність і особливості. Курс радикальних економічних реформ і його реалізація.

8. Вибори Президента України та 1999 рр. Формування і функціонування президентської вертикалі влади. Референдум з питання конституційної реформи та його наслідки.

9. Вибори Президента України 2004 р. «Помаранчева революція» та «помаранчева влада».

10. Пріоритети зовнішньої та внутрішньої діяльності Президента В. А. Ющенка.

11. Відновлення історичної та культурної пам'яті українського народу.

12. Перехідні положення Конституції. Зміни виборчого законодавства. Україна як парламентсько-президентська держава.

13. Діяльність Прем'єр-міністра В. Ф. Януковича. Позачергові парламентські вибори. Формування коаліційної більшості. Діяльність Прем'єр-міністра Ю. В. Тимошенко.

14. Український господарський комплекс в умовах світової фінансової кризи 2008–2010 рр. Заходи влади щодо запобігання негативним наслідкам економічної депресії.

15. Вибори Президента України 2010 р. Політична програма реформ Президента В. Ф. Януковича.

16. Пріоритети зовнішньої та внутрішньої політики Президента В. Ф. Януковича.

17. Концептуальні засади Програми соціально-економічних реформ уряду Прем'єр-міністра М. Я. Азарова.

18. Основні тенденції культурних процесів в Україні.

19. Стан і проблеми освіти й науки України.

20. Розвиток образотворчого мистецтва. Культурно-мистецькі заходи В. А. Ющенка (відкриття «Мистецького Арсеналу», організація історико-культурного заповідника «Батурин»), В. Пінчука, О. Франчук та інших меценатів.

21. Творчість О. Забужко, Ю. Андруховича, С. Жадана, М. Магіос та інших митців.

22. Досягнення кінематографа, кінофестивалі в Україні. Розвиток театру та його сучасних форм.

23. Участь і досягнення українських митців у світових і національних фестивалях хореографічного та фольклорного мистецтва, конкурсі Євробачення тощо.

24. Формування сучасного інформаційного культурного простору суспільства.

25. Україна на світовій спортивній арені. Олімпійський рух в Україні. Видатні олімпійці незалежної України.

26. Розвиток футболу в Україні. Досягнення української національної збірної з футболу на європейських та світових чемпіонатах.

27. Представники України у світових професійних змаганнях боксерів, борців, важкоатлетів, тенісистів, плавців, стрільців, легкоатлетів.

28. Українці у футбольних, баскетбольних, хокейних клубах Європи та світу.

29. Параолімпійський рух в Україні та його досягнення.

Література

1. Алексєєв Ю. Україна на зламі історичних епох: державотворчий процес 1985–1999 рр. К.: ТОВ «УВПК Ескоб», 2000. 296 с.
2. Амосов М. Новітня Україна 1991–2001 (роздуми видатних сучасників). К.: Генеза, 2001. 160 с.
3. Гєєць В. Економіка України: моделі реформування, зміна структури та прогноз розвитку. К.: Ін-т Держуправління і самоврядування при Кабінеті Міністрів України, 1993. 113 с.

4. Касьянов Г. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії. К.: Наш час, 2008. 432 с.
5. Коропецький І. Дещо про минуле, недавнє минуле та сучасне української економіки. К.: Либідь, 1995. 240 с.
6. Кульчицький С. Українська революція 2004 р. К.: Генеза, 2005. 388 с.
7. Кульчицький С. Утвердження незалежної України: перше десятиліття // Укр. іст. журн. 2001. № 2–3. С. 69–79.
8. Кульчицький С. Шлях України до незалежності // Історія в школах України. 1997. № 3. С. 2–4.
9. Литвин В. Політична арена України: дійові особи та виконавці. К.: Абрис, 1994. 496 с.
10. Литвин В. Україна на межі тисячоліть (1991–2000). К.: Альтернативи, 2000. 360 с.
11. Литвин В. Україна: хроніка поступу (1991–2000). К.: Основи, 2000. 516 с.
12. Литвин В. Україна досвід та проблеми державотворення (90-ті роки ХХ ст.). К.: Наук. думка, 2000. 560 с.
13. Перепилиця Г. Без'ядерний статус і національна безпека України. К.: Наукова думка, 1998. 186 с.
14. Рудич Ф. Формування політичних структур в сучасній Україні: політичний аналіз // Укр. іст. журн. 1994. № 2–3. С. 51–66.
15. Шморгун О. Україна: шлях відродження. К.: Фундація ім. О. Ольжича, 1994. 208 с.

Семінар № 25 (2 год)

Революція гідності. Війна на Сході України

1. Політична криза кінця 2013 р. – початку 2014 р. Протистояння в Києві. Євромайдан.
2. Анексія Автономної Республіки Крим та м. Севастополь Російською Федерацією.
3. Сепаратизм в південно-східних областях України. Захоплення росіянами Слов'янська та Краматорська.
4. Початок антитерористичної операції.
5. Бої за Іловайськ (6–31 серпня 2014 р.).
6. Мінський протокол (5 вересня 2014 р.).
7. Бої за Донецький аеропорт (26 травня 2014 р. – 22 січня 2015 р.).
8. Комплекс заходів щодо виконання Мінського протоколу (Мінськ-2) 12 лютого 2015 р.
9. Операція об'єднаних сил.

Література

1. Брехуненко В., Ковальчук В., Ковальчук М., Корнієнко В. «Братня» навала. Війни Росії проти України XII–XXI ст. / За заг. ред. В. Брехуненка. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. К., 2016. 248 с.
2. Возняк Т. Геополітичні аспекти війни в Україні. Львів : Незалежний культурологічний журнал «І», 2015. 320 с.
3. Гай-Нижник П. П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. К.: «МП Леся», 2017. 332 с.
4. Магда Є. Гібридна агресія Росії: уроки для Європи. Київ: Каламар, 2017. 280 с.
5. Троян С., Киридон А. Грузія 2008 – Україна 2014: запаралелення російських стратегем //Зовнішні справи. 2014. № 8. С. 33–37.
6. Українська Революція гідності, агресія РФ і міжнародне право / Упорядник Олександр Задорожній. К.: КІС, 2014. 986 с.

6. МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ПІДГОТОВКИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Семінарські заняття – важливий компонент навчального процесу студентів. Без індивідуальної та самостійної роботи, пов'язаної з написанням рефератів, доповідей, підготовкою колоквіумів, курсових та дипломних робіт не може бути й мови про творче, глибоке та всебічне опанування всіх положень програми. Адже навіть бездоганний лекційний курс не може бути всеохоплюючим і повною мірою висвітлювати весь спектр проблем української історії.

На семінарських заняттях з новітньої історії України студенти повинні на основі досягнень сучасного джерелознавства, історіографії, конкретної історії, методів історичного дослідження набути знань і вмінь, які створять міцне підґрунтя їх історичного мислення і дадуть змогу простежити основні етапи українського історичного процесу, з'ясувати його своєрідність і водночас належність до європейської цивілізації.

Указаній мети можна досягти шляхом виконання обов'язкових завдань.

Перше – на семінарських заняттях студенти повинні ознайомитися з особливостями історіографічної спадщини, основними теоретико-методологічними принципами та підходами дослідження конкретних проблем вітчизняної історії. Це допоможе майбутнім історикам краще зорієнтуватися в методологічній різноманітності, що властиво сучасному етапу розвитку історії як науки.

Друге важливе завдання – набуття навичок роботи з історичними першоджерелами: літописами, хроніками, законодавчими актами, грамотами, позасудовою діловодною документацією, судово-слідчими матеріалами, статистичними документами, мемуарами, епістоляріями, публіцистикою, пресою тощо. Саме на семінарах студенти мають широкі можливості аналізувати різні історичні пам'ятки, практично навчатися визначати їх автентичність, достовірність і репрезентативність, засвоювати методи, прийоми класифікації, історичної критики джерел,

текстологічного й термінологічного дослідження тощо. При цьому виняткове значення належить умінню студентів користуватися джерельним матеріалом від його пошуку, відбору до теоретичного й практичного опрацювання. На семінарі необхідно мати хрестоматійний матеріал, виписки джерел із тематичних збірників, журнальних публікацій тощо, вільно і всебічно їх коментувати, органічно використовуючи у своїх доповідях і виступах.

Третє завдання полягає у творчій, осмисленій роботі над історичною літературою: монографіями, колективними синтетичними працями, науковими статтями, повідомленнями тощо. При цьому важливо розібратися в загальних особливостях історіографічного процесу з конкретної проблеми, указати різноманітність теоретико-методологічних підходів історіографічних напрямків, шкіл, акцентуючи увагу на найбільш складних, недостатньо розроблених сюжетах, ознайомлюючись із новітніми науковими концепціями, гіпотезами тощо. Студенти-історики повинні орієнтуватися на пошук і відстоювання своєї наукової позиції, її аргументування.

Розпочинаючи підготовку до семінарського заняття, необхідно уважно ознайомитися з планом семінару, списками рекомендованих першоджерел і літератури. Засвоювати матеріал слід поступово. Спочатку треба опрацювати конспект лекцій викладача, відповідну загальну літературу: підручники, навчальні посібники тощо. Після цього доцільно приступати до вивчення рекомендованих джерел і літератури: публікацій, монографій, наукових статей і т. д. Досвід останніх років переконує, що відмовляючись від догматичного конспектування та цитування, абсолютно не варто значно зменшувати обсяг вивчення монографічної літератури. Майбутні історики мають бути добре обізнані як із класичними працями з тієї чи іншої проблеми семінару, так і з новітніми доробками. Крім того, студенти повинні орієнтуватись не на «вільне читання», а на глибоке осмислення прочитаного, складання тез, конспектів праць науковців у спеціальному зошиті для підготовки до семінарських занять. Подібна робота має супроводжуватися вмінням оформлювати довідково-бібліографічний апарат, що знадобиться під час написання рефератів, курсових і дипломних робіт.

На семінарських заняттях студенти під керівництвом викладача мають навчитися не тільки працювати над джерелами, літературою, оперувати різними дослідними методами, а й уміти переконливо доповідати, доповнювати, рецензувати відповіді своїх товаришів, а також аргументовано дискутувати.

Відповіді на семінарах повинні вирізнятися чіткою структурною будовою, логічністю і послідовністю мислення, глибиною і широтою знань теоретичного й прикладного матеріалу, обґрунтованістю узагальнень і висновків.

7. ТЕМАТИКА РЕФЕРАТИВНИХ РОБІТ ТА МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ПРЕЗЕНТАЦІЙ

Кредит 1.

Українська національно-демократична революція

1. Причини, характер, стратегічна мета Української національно-демократичної революції.

2. Створення Центральної Ради, її соціальна база, політична платформа й тактика.

3. Революційне піднесення навесні – влітку 1917 р. I та II Універсали Центральної Ради.

4. Утворення Генерального секретаріату. Діяльність В. Винниченка.

5. Збройний виступ самостійників. Перемога прихильників автономістсько-федералістських орієнтацій.

6. III Універсал Центральної Ради. Проголошення Української Народної республіки.

7. Конфлікт між РНК РСФРР і Центральною Радою та пошуки шляхів його подолання. Початок громадянської війни. Проголошення радянської УНР.

8. IV Універсал Центральної Ради. Проголошення незалежної УНР.

9. Наступ більшовицьких військ на Україну і військова поразка Центральної Ради.

10. УНР у контексті міжнародних відносин. Укладення мирного договору УНР із країнами Четверного союзу в Брест-Литовському. Вступ німецько-австрійських військ до України.

11. Відносини між Центральною Радою і німецько-австрійською військовою адміністрацією.

12. Гетьманський переворот. Політичний лад та державне будівництво доби Української Держави.

13. Соціально-економічна політика Гетьманату.

14. Національно-культурне життя у гетьманській Державі.

15. Причини падіння Гетьманату П. Скоропадського.

16. Утворення Директорії та її ідейна програма.
17. Відновлення Української Народної Республіки під проводом Директорії. Нове піднесення Української революції.
18. Проведення Трудового конгресу в Києві.
19. Внутрішня й зовнішня політика Директорії УНР.
20. Діяльність С. Петлюри. Наростання суперечностей у таборі Української революції.
21. Отаманщина.

Кредит 2.

Встановлення більшовицького режиму в Україні

1. Історичні передумови проголошення ЗУНР.
2. Українсько-польська війна 1918–1919 рр.: причини, хід, наслідки.
3. Акт Злуки УНР і ЗУНР. Історичне значення. Ідея соборності українських земель.
4. Причини поразки ЗУНР та її історичне значення.
5. Революційний рух на Буковині та Закарпатті.
6. Політика радянського уряду в першій половині 1919 р. Військові дії на території України.
7. Україна в другій половині 1919 р.
8. Особливості денікінського режиму в Україні.
9. Відновлення радянської влади в Україні на початку 1920 р.
10. Радянсько-польська війна і Україна.
11. Розгром Добровольчої армії П. Врангеля. Ліквідація махновських військ. Терор в Криму.
12. Антибільшовицькі виступи селян та робітників в Україні у 1921 р. Другий Зимовий похід армії УНР.
13. Причини поразки Української революції 1917–1921 рр.
14. Радянський комунізм як історичне явище.
15. Стратегія і тактика більшовиків в Україні у 1917–1918 рр.
16. Утворення і діяльність КП(б)У. Український націонал-комунізм у 1918–1921 рр.
17. Внутрішня й зовнішня політика УСРР у 1919–1921 рр.

18. Умови розвитку освіти, науки культури в 1917–1921 рр. Активізація культурно-освітнього будівництва.

19. Відкритті українських шкіл та гімназій, видання українських підручників, відновлення діяльності осередків «Просвіт».

20. Діяльність Генерального секретарства освіти.

21. Процеси українізації вищої школи.

22. Активізація мистецького життя.

23. Стосунки УЦР та української церкви. Ідеї автокефальної церкви.

24. Особливості культурного будівництва в період гетьманату. Поглиблення процесів українізації освіти. Відкриття нових університетів. Створення Української Академії Наук. Д. Багалій, А. Кримський, Ст. Смаль-Стоцький, В. Вернадський, М. Туган-Барановський. Видавнича справа. Преса.

25. Піднесення мистецького життя в Українській державі.

26. Боротьба за автокефалію Української православної церкви.

27. Українська наука, освіта, культура за Директорії.

28. Політика більшовиків у галузі культури та їх ставлення до вирішення національного питання в Україні.

Кредит 3.

Україна між двома світовими війнами (1921–1938 рр.)

1. Економічна, політична та соціально-політична криза в Україні в 1921 р. Посилення антибільшовицьких виступів.

2. Причини, характер та наслідки голоду 1921–1923 рр. в Україні.

3. Запровадження нової економічної політики. Суть НЕПу, його особливості в Україні.

4. Реалізація плану ДЕЕЛРО в СРСР та на території УСРР. Спорудження нових електростанцій.

5. Роль і місце Радянської України в утворенні Союзу РСР.

6. План «автономізації» Й. Сталіна, ленінський план, позиція Х. Раковського. I Всесоюзний з'їзд Рад СРСР. Союзний договір 30 грудня 1922 р., головні положення.

7. Кінець НЕПу. Причини його згортання, значення, історичний досвід.

8. Передумови й причини запровадження політики коренізації в СРСР. Українізація, її суть, оцінки в сучасній літературі.

9. Основні напрямки й етапи здійснення політики українізації у 1923-1933 рр. Міф про «націонал-ухильництво».

10. Політика українізації та національні меншини в УСРР у 1920-х – на початку 1930-х рр.

11. Культурний ренесанс в Україні у 20-ті рр.: причини, суть, наслідки.

12. Розвиток культури в умовах панування тоталітарного режиму в Україні у 30-ті рр.

13. Сталінізм і українська інтелігенція.

14. Становище церкви в УРСР у 1920-ті – 1930-ті рр.

15. Контрукраїнізація на початку 30-х років: причини і наслідки.

16. Зміна політичного керівництва СРСР та утвердження тоталітаризму в Україні. Встановлення режиму особистої влади Й. Сталіна.

17. Перехід до форсованої індустріалізації. Пошук шляхів інтенсифікації виробництва.

18. Розвиток промисловості в УСРР в перші п'ятирічки. Новобудови та реконструкція старих заводів галузей важкої промисловості.

19. Соціалістичне змагання. Стаханівський рух.

20. Промисловість України напередодні Другої світової війни.

21. Колективізація сільського господарства: завдання та методи. Етапи аграрних перетворень більшовиків.

22. Розкуркулення та переселення українців на Далекий Схід, до Сибіру.

23. Експропріація майна заможних та середніх селянських господарств. Розкуркулення. Головні етапи політики суцільної колективізації в Україні. Хлібозаготівлі.

24. Причини, масштаби та наслідки Голодомору 1932-1933 рр. в Україні. Ставлення радянської влади до трагедії.

25. Особливості громадсько-політичного життя в УРСР в 30-х рр. XX ст. Зміни у складі населення.

26. Конституція УРСР 1937 р.

27. Політика масових репресій: цілі, методи, етапи. Найбільші судові процеси в Україні.

28. Українські землі у складі Польщі.
29. Українські землі у складі Чехословаччини.
30. Українські землі під владою Румунії.
31. Українська суспільно-політична думка в еміграції та Західній Україні у міжвоєнний період: загальна характеристика.
32. Теоретичні підстави українського інтегрального націоналізму. Д. Донцов, М. Сціборський.
33. Організаційне становлення українського інтегрального націоналізму. Створення ОУН.
34. Діяльність ОУН у 1930-ті рр.: форми, методи, вплив на розвиток українського національно-визвольного руху.
35. Український вільний університет. Українська господарська академія.
36. Політичні передумови створення та проголошення Карпатської України. А. Волошин. Утворення нового уряду.
37. Проголошення самостійності Карпатської України. Окупація території Закарпаття угорськими військами.

Кредит 4.

Україна в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.)

1. Українське питання у передвоєнній міжнародній політиці.
2. Радянсько-німецький альянс: договір про ненапад, договір про дружбу і кордон.
3. Початок Другої світової війни. Вступ Червоної Армії на територію Західної України.
4. Включення західноукраїнських земель до складу УРСР та їх радянізація.
5. Масові репресії. Опір утвердженню комуністичного режиму на Західній Україні.
6. Україна в планах Німеччини. Початок німецько-радянської війни. Прикордонні бої.
7. Втрати Червоної Армії. Причини перших поразок.
8. Оборона Києва, Одеси і Севастополя.
9. Встановлення окупаційного режиму. Реалізація плану «Ост» на території України.

10. Колабораціонізм в роки війни.
11. Рух Опору. Організація радянського партизанського і підпільного руху. Створення Українського штабу партизанського руху. Т. Строчак.
12. Боротьба партизанських з'єднань: С. Ковпак, О. Сабуров, О. Федоров.
13. Діяльність підпільних організацій і груп. «Молода гвардія». «Партизанська іскра».
14. Діяльність ОУН. Акт відновлення Української держави та його наслідки.
15. «Поліська Січ» Т. Бульби-Боровця: програма, стратегія, діяльність.
16. Створення та діяльність Української Повстанської Армії.
17. Сталінградська битва (17 липня 1942 – 2 лютого 1943).
18. Битва за Кавказ (1942–1943) (25 липня 1942 – 9 жовтня 1943).
19. Курська битва (5 липня – 23 серпня 1943).
20. Початок вигнання німецьких окупантів та їх союзників з території України. Передумови для наступу Червоної армії.
21. Вигнання німців з Лівобережжя України. Чернігівсько-Прип'ятська операція.
22. Бої за звільнення Донбасу.
23. Битва за Дніпро. Звільнення Києва.
24. Житомирсько-Бердичівська операція (24 грудня 1943 – 14 січня 1944).
25. Кіровоградська операція (5–16 січня 1944).
26. Корсунь-Шевченківська операція (24 січня – 17 лютого 1944).
27. Рівненсько-Луцька операція (27 січня – 11 лютого 1944).
27. Нікопольсько-Криворізька операція (30 січня – 29 лютого 1944).
28. Проскурівсько-Чернівецька операція (4 березня – 17 квітня 1944).
29. Кам'янець-Подільський мішок (25 березня – 15 квітня 1944).
30. Умансько-Ботошанська операція (5 березня – 17 квітня 1944).
31. Березнегувато-Снігурівська операція (6–18 березня 1944).

32. Поліська операція (15 березня – 5 квітня 1944).
33. Одеська операція (26 березня – 14 квітня 1944).
34. Кримська операція (1944) (8 квітня – 12 травня 1944).
35. Львівсько-Сандомирська операція (13 липня – 29 серпня 1944).
36. Карпатсько-Ужгородська операція (9 вересня – 28 жовтня 1944).
37. Битва за Берлін (16 квітня – 8 травня 1945).
38. Празька операція (6 – 11 травня 1945).
39. Українці серед Героїв Радянського Союзу. Тричі Герой Радянського Союзу І. Кожедуб.
40. Командуючі фронтами – українці за походженням – Й. Апанасенко, М. Кирпонос, С. Тимошенко, А. Єременко, І. Черняхівський, Р. Малиновський.
41. Вклад українського народу в розгром нацистської Німеччини.
42. Трудові та технологічні ресурси України в нарощуванні військово-економічного потенціалу СРСР.
43. Радянські репресії та депортації в роки війни.
44. Повсякденне життя людей в умовах війни: школа виживання.
45. Людські та матеріальні втрати УРСР внаслідок військових дій.

Кредит 5.

Україна в роки повоєнної відбудови

1. Адміністративно-територіальні та етнічні зміни в Україні. Україна на міжнародній арені після Другої світової війни.
2. Ліквідація руху Опору в західноукраїнському регіоні після Другої світової війни.
3. План та джерела повоєнної відбудови промисловості. Особливості відбудови промисловості України в перше повоєнне десятиріччя.
4. Радянізація Західної України в повоєнні роки (1945–1953 рр.).
5. Підсумки відбудови та розвиток українського промислового виробництва в 1945–1953 рр.

6. Соціально-економічне становище сільського господарства в Україні після закінчення Другої світової війни.

7. Відбудова сільського господарства після закінчення Другої світової війни.

8. Голод 1946–1947 рр.: причини, перебіг, наслідки.

9. Проведення управлінської реформи по укрупненню колгоспів.

10. Реформи уряду в сільському господарстві 1953 р.

11. Рівень життя та побут населення після закінчення Другої світової війни.

12. Відбудова закладів науки, освіти та культури.

13. «Культурна революція» на західноукраїнських землях.

14. Ідеологізація повсякденного життя. «Ждановщина».

15. Історичні портрети: П. Тичина. В. Сосюра.

16. Діяльність УВАН. НТШ. В. Кубійович. І. Багряний.

17. Церковний собор 1946 р. і його результати. Розгром УГКЦ.

18. Погром української літератури та історичної науки.

Кредит 6.

Україна в умовах «десталінізації» (1956–1964 рр.)

1. Перші кроки подолання в Україні культу особи Й. Сталіна після його смерті.

2. Внутрішньополітичне становище України в середині 50-х років ХХ ст. Зміцнення позицій української правлячої еліти.

3. Вхідження Кримської області до складу УРСР.

4. ХХ з'їзд КПРС і початок лібералізації суспільного життя. М. Хрущов.

5. Часткова реабілітація політичних в'язнів.

6. Реформи в галузі економічного управління. Створення раднаргоспів.

7. Розвиток промисловості. Науково-технічна революція.

8. Подальша гонка озброєнь. Розвиток ВПК.

9. Металургія. Машинобудування.

10. Харчова та легка промисловості.

11. Аграрна політика. «Кукурудзяна епопея». Укрупнення колгоспів. МТС.

12. Нові явища в соціальній сфері. «Пенсійна революція». Покращення становища робітників.

13. Нова економічна реформа. О. Ліберман. Децентралізація управління промисловістю.

14. Зародження дисидентського руху в Україні, особливості та зв'язок з попередніми формами визвольного руху.

15. Діяльність українських опозиційних організацій. Українська робітничо-селянська спілка.

16. Л. Лук'яненко, І. Кандиба, А. Горська, В. Чорновіл, І. Дзюба, І. Драч, Л. Костенко, В. Симоненко, О. Апанович, М. Брайчевський, М. Логвин, Є. Сверстюк. І. Світличний.

17. Антирелігійна державна політика радянської влади.

18. Репресивні заходи проти дисидентів.

19. Реформи освіти. Здобутки науки.

20. Відлига в українській літературі та в мистецтві. Шістдесятництво в українській культурі.

21. Перехідна обов'язкову десятирічну освіту. Політехнізація освіти. Русифікація.

22. В. Сухомлинський.

23. АН УРСР. О. Палладін. Б. Патон. І. Курчатова. М. Амосов.

24. О. Довженко. М. Бажан. М. Рильський. О. Гончар.

25. Лібералізація культурного життя. «Самвидав».

26. Позиція вищого партійного керівництва України при унесенні М. Хрущова від влади.

Кредит 7.

Україна в період наростання системної кризи радянського ладу (друга половина 1960-х – перша половина 1980-х рр.)

1. Місце України в політичній та економічній системі СРСР.

2. Утвердження політики неосталінізму.

3. Політична діяльність П. Шелеста і В. Щербицького, її наслідки для України.

4. Політика русифікації. Витіснення української мови з різних сфер суспільного життя.

5. Активізація опозиційного руху в другій половині 60-х – на початку 70-х років XX ст.

6. Форми діяльності дисидентів, їхні політичні вимоги, боротьба за національне визволення.

7. Формування та діяльність правозахисного руху в Україні. Українська Гельсінкська група.

8. Релігійні дисиденти.

9. Національно орієнтовані дисиденти.

10. Політичні репресії 1970-х – початку 1980-х рр.

11. Громадська діяльність Ю. Литвина, М. Руденка, В. Стуса, О. Тихого, В. Чорновола.

12. Спроби реформування економіки в другій половині 60-х років ХХ ст. Посилення бюрократичного централізму.

13. Господарська реформа 1965 р. і її незавершеність.

14. Становище в промисловості та аграрній сфері.

15. Поглиблення застійних процесів і явищ в економіці та їх причини. Загострення соціальних проблем. Продовольча програма і її зрив.

16. Міграція з українського села.

17. Економічне становище УРСР у 70-х – на початку 80-х років ХХ ст.

18. Соціалістичний реалізм у літературі та мистецтві.

19. Особливості освітньо-наукового процесу.

20. Здобутки і проблеми науки.

21. Розвиток літератури та мистецтва.

22. Наступ влади на наукову й творчу інтелігенцію.

Кредит 8.

Україна в сучасну добу (1986–2020 рр.)

1. Курс на перебудову: причини, етапи та особливості здійснення в Україні. Програма «прискорення».

2. Зрушення в суспільно-політичному житті республіки. Розширення гласності, демократизація суспільства, політизація мас.

3. «Неформальні» групи та об'єднання. Українська Гельсінкська спілка.

4. Прийняття Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 р. та його значення.

5. Чорнобильська катастрофа та її наслідки для України.
6. Народний рух України за перебудову. Передумови переходу до багатопартійності. Проголошення нових політичних партій, їх програми та діяльність.
7. Релігійні конфесії в Україні та їх роль у суспільному житті.
8. Пошук формули оновленої союзної держави та ставлення до цього процесу різних політичних сил України.
9. Загальні тенденції розвитку освіти та науки в перебудовчу добу.
10. Головні риси українського мистецтва доби перебудови.
11. Втрата ідеологічних кумирів та пошук власної ідентичності.
12. Спроба державного перевороту Державним комітетом з надзвичайного стану (ДКНС) та його провал.
13. Акт проголошення незалежності України 24 серпня 1991 рр. Референдум і перші президентські вибори в Україні 1 грудня 1991 р.
14. Внутрішні та зовнішні чинники розгортання державотворчого процесу. Запровадження атрибутів державності.
15. Міжнародне визнання незалежної України. Формування концепції і напрямів зовнішньої політики.
16. Президент Л. Кравчук. Утворення Співдружності Незалежних Держав.
17. Конституційний процес і прийняття нової Конституції України 1996 р.
18. Становлення багатопартійності, її характерні ознаки. Парламентські й президентські вибори. Президент Л. Кучма.
19. Економічна криза в Україні, її причини, сутність і особливості. Курс радикальних економічних реформ і його реалізація.
20. Вибори Президента України та 1999 рр. Формування і функціонування президентської вертикалі влади. Референдум з питання конституційної реформи та його наслідки.
21. Вибори Президента України 2004 р. «Помаранчева революція» та «помаранчева влада».
22. Пріоритети зовнішньої та внутрішньої діяльності Президента В. А. Ющенка.
23. Відновлення історичної та культурної пам'яті українського народу.

24. Перехідні положення Конституції. Зміни виборчого законодавства. Україна як парламентсько-президентська держава.

25. Діяльність Прем'єр-міністра В. Ф. Януковича. Позачергові парламентські вибори. Формування коаліційної більшості. Діяльність Прем'єр-міністра Ю. В. Тимошенко.

26. Український господарський комплекс в умовах світової фінансової кризи 2008–2010 рр. Заходи влади щодо запобігання негативним наслідкам економічної депресії.

27. Вибори Президента України 2010 р. Політична програма реформ Президента В. Ф. Януковича.

28. Пріоритети зовнішньої та внутрішньої політики Президента В. Ф. Януковича.

29. Концептуальні засади Програми соціально-економічних реформ уряду Прем'єр-міністра М. Я. Азарова.

30. Основні тенденції культурних процесів в Україні.

31. Стан і проблеми освіти й науки України.

32. Розвиток образотворчого мистецтва. Культурно-мистецькі заходи В. А. Ющенка (відкриття «Мистецького Арсеналу», організація історико-культурного заповідника «Батурин»), В. Пінчука, О. Франчук та інших меценатів.

33. Творчість О. Забужко, Ю. Андруховича, С. Жадана, М. Матіос.

34. Досягнення кінематографа, кінофестивалі в Україні. Розвиток театру та його сучасних форм.

35. Участь і досягнення українських митців у світових і національних фестивалях хореографічного та фольклорного мистецтва, конкурсі Євробачення тощо.

36. Формування сучасного інформаційного культурного простору суспільства.

37. Україна на світовій спортивній арені. Олімпійський рух в Україні. Видатні олімпійці незалежної України.

38. Розвиток футболу в Україні. Досягнення української національної збірної з футболу на європейських та світових чемпіонатах.

39. Представники України у світових професійних змаганнях боксерів, борців, важкоатлетів, тенісистів, плавців, стрільців, легкоатлетів.

40. Українці у футбольних, баскетбольних, хокейних клубах Європи та світу.

41. Параолімпійський рух в Україні та його досягнення.
42. Політична криза кінця 2013 р. – початку 2014 р. Протистояння в Києві. Євромайдан.
43. Анексія Автономної Республіки Крим та м. Севастополь Російською Федерацією.
44. Сепаратизм в південно-східних областях України. Захоплення росіянами Слов'янська та Краматорська.
45. Початок антитерористичної операції.
46. Бої за Іловайськ (6–31 серпня 2014 р.).
47. Мінський протокол (5 вересня 2014 р.).
48. Бої за Донецький аеропорт (26 травня 2014 р. – 22 січня 2015 р.).
49. Комплекс заходів щодо виконання Мінського протоколу (Мінськ-2) 12 лютого 2015 р.
50. Операція об'єднаних сил

8. МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИКОНАННЯ РЕФЕРАТИВНИХ РОБІТ ТА МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ПРЕЗЕНТАЦІЙ

Проект стандарту вищої освіти для відповідної галузі знань визначає вимоги до освітньої програми: підготовки фахівців, які включають визначення обсягу кредитів ЄКТС і нормативний зміст підготовки здобувачів вищої освіти, необхідних для здобуття відповідного ступеня вищої освіти, за необхідності – вимоги професійних стандартів. Складовими проекту стандарту вищої освіти є перелік компетентностей випускника та форм атестації здобувачів вищої освіти;

Компетентність є одним з результатів навчання на певному рівні вищої освіти. Це динамічна комбінація знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка, разом з іншими результатами навчання, визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність.

Ідентифікувати, кількісно оцінити та виміряти всю сукупність знань, умінь, навичок, інших компетентностей, набутих особою у процесі навчання за певною освітньо-професійною, освітньо-науковою програмою допомагає планомірне виконання реферативних робіт та мультимедійних презентацій.

Згідно Закону України «Про вищу освіту» бакалаврат є першим рівнем вищої освіти. Він відповідає шостому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій і передбачає здобуття особою теоретичних знань та практичних умінь і навичок, достатніх для успішного виконання професійних обов'язків за обраною спеціальністю. Іншими словами, бакалаврат – це перша сходинка на шляху професійної кар'єри фахівця, яка дозволяє людині практично застосовувати набуті знання та є основою подальшого професійного росту. Тому дуже важливо саме на етапі бакалаврату засвоїти весь комплекс вмінь, необхідних для якісного написання професійного тексту.

8.1. Загальна методологія наукового пошуку

8.1.1. Будь-яке наукове дослідження – від творчого задуму до кінцевого оформлення наукової праці – здійснюється досить індивідуально. Але все ж можна визначити деякі методологічні підходи до його проведення, які прийнято називати **вивченням** у науковому смислі:

- діалектична взаємодія нових наукових результатів і раніше накопичених знань;
- обґрунтоване використання наукового передбачення;
- вивчати у науковому смислі означає бути науково **об'єктивним**;
- науково вивчати – це означає вести пошук причинно-слідчих зв'язків між фактами, подіями та явищами, що розглядаються;
- науково вивчати – це не тільки дивитися, а й бачити, помічати важливі частковості, велике – в малому, не ухиляючись від накресленої головної лінії дослідження;
- слід пам'ятати, що при науковому дослідженні важливо все: концентруючи увагу на основних та ключових питаннях теми, не можна не враховувати так звані непрямі факти, які на перший погляд здаються малозначимими;
- у науці мало встановити який-небудь науковий факт, важливо дати йому пояснення з позицій науки, показати загальнопізнавальне, теоретичне або практичне значення;
- розвиток ідеї до стадії вирішення завдання здійснюється як плановий процес наукового дослідження;
- наукове дослідження – трудомісткий і складний процес, який вимагає постійної «високої напруги», роботи «з вогником», творчістю, одержимістю.

8.1.2. Основні поняття науково-дослідної роботи, що використовуються в науковій роботі.

Розпочинаючи наукове дослідження слід, перш за все, засвоїти мову, якою вчені спілкуються між собою. Ця мова досить специфічна. У ній багато понять і термінів, що використовуються у науковій діяльності. Від ступеня володіння понятійним апаратом науки залежить, наскільки точно, грамотно й зрозуміло здобувач може висловити свою думку, пояснити той

чи інший факт, виявити належну дію на читача своїх наукових результатів.

Основу мови науки складають **слова і словосполучення** термінологічного характеру, деякі з яких ми перераховуємо: аналогія, актуальність теми, аспект, гіпотеза, дедукція, ідея, індукція, інформація, дослідження наукове, спеціальність (напрямок дослідження), дослідницьке завдання, наукова розробка, категорія, концепція, кон'юнктура, коротке повідомлення, ключове слово, метод дослідження, метод наукового пізнання, наукова дисципліна, наукова тема, наукова теорія, наукове дослідження, наукове пізнання, науково-технічний напрямок, науково-дослідна робота, наукова доповідь, науковий звіт, науковий факт, огляд, об'єкт дослідження, визначення (дефініція), об'єкт дослідження, предмет дослідження, поняття, постановка питання, принцип, проблема (дослідницька, комплексна, наукова), судження, теорія, умовивід, фактографічний документ, формула винаходу, формула відкриття.

До цього слід також додати специфічні терміни галузі, в якій виконується робота – категорії та поняття історичної науки.

8.1.3. Використання методів наукового пізнання.

Загальні методи наукового пізнання, як правило, поділяються на три групи:

- методи емпіричного дослідження (спостереження, порівняння, вимірювання, експеримент, контент-аналіз тощо);
- методи, які використовуються як на емпіричному, так і на теоретичному рівні дослідження (абстрагування, аналіз і синтез, індукція, дедукція, моделювання тощо);
- методи теоретичного дослідження (сходження від абстрактного до конкретного тощо).

Дослідник має бути добре обізнаним зі проблемами, що досліджуються, і навіть окремі етапи його дослідницької роботи вимагають застосування спеціальних методів рішення, оригінальних методик. Такі методи мають специфічний характер. Природно тому, що вони вивчаються, розробляються й удосконалюються в конкретних спеціальних науках. Вони ніколи не бувають довільними, оскільки визначаються характером досліджуваного об'єкта.

8.1.4. Застосування логічних заходів і правил.

Оскільки у науковому тексті використовуються поняття і судження, цілком зрозуміло, що, перш за все, саме ці смислові одиниці повинні задовольняти вимозі визначеності. До основних логічних законів і правил слід віднести:

- закон тотожності;
- закон суперечності;
- закон виключення третього;
- закон достатньої підстави;
- дедукції та індукції;
- аргументування;
- вимога автономності;
- вимога достатності аргументів;
- вимога спростування доказів (критика [спростування] тези; критика аргументів, критика демонстрації).

8.1.5. Технології дослідження.

Мета і завдання дослідження спираються на методологічну і теоретичну базу, в основу якої покладені діалектичні принципи пізнання реальності.

Загальнонаукові принципи:

- принцип **історизму**, що дозволяє розглянути суспільні явища та процеси у історичній динаміці;
- принцип **багатофакторності**, що дає можливість сукупного вивчення об'єктивних та суб'єктивних факторів розвитку;
- принцип **всебічного і об'єктивного пізнання**.

Методи, що застосовуються на **теоретичному рівні** дослідження, мають здебільшого узагальнено-логічний характер. Серед них особливого значення надають аналітичному, синтетичному методам та абстрагуванню.

Емпіричний рівень визначає параметри та дає загальну характеристику реальним історичним подіям, що є основою для формулювання їх найважливіших закономірностей.

Загальні методи дослідження об'єднують найпростіші прийоми та способи вивчення історичних подій, явищ, особистостей, які характерні не лише для історичної науки, але й застосовуються практично всіма науковими дисциплінами, такі як спостереження, аналіз, синтез, порівняння.

Експлікативні методи – група прийомів і способів дослідження, що мають аналітичний характер і відзначаються точністю та конкретністю. До таких методів належать контент-аналіз, івент-аналіз і статистичний.

Конструктивні методи пов'язані з ідеалізованим відтворенням реальності, що дає змогу дослідникові зосередитись на істотних особливостях об'єкта дослідження, такі як експеримент, моделювання, системний метод.

Прогнозні методи акумулюють групу способів та прийомів дослідження, що широко застосовуються для наукових передбачень майбутніх ситуацій та процесів.

Зазначені принципи реалізуються також через конкретні методи загальнонаукового дослідження: історичний, системно-структурний метод, методи періодизації, порівняльно-історичний, ретроспективний, проблемно-хронологічний, історико-генетичний тощо.

Системно-структурний метод дозволяє розкрити явища історичної реальності у їх взаємозв'язку, як цілісний механізм з усіма їх основними рисами, і, водночас, на основі цього простежити структурні зміни, виявляти їх зміст та еволюцію. Метод забезпечує системність всього дослідження, зумовлює не стільки загальність охоплення фактичного матеріалу, скільки структурно-цілісні дослідження.

Метод періодизації (діахронний метод) використовувався у дослідженні для визначення основних етапів розвитку того чи іншого явища, для розмежування окремих періодів та виявлення якісних змін, які відбувалися на цих етапах та у ці періоди.

Порівняльно-історичний метод (компаративний аналіз) полягає у зіставленні явища, що вивчається, з йому подібними у плані зовнішньої схожості та внутрішнього змісту. Зіставлення необхідні тому, що у різних явищах проявляються загальні тенденції, які відображаються по-новому у вже відомих у історії типових явищах.

Ретроспективний метод передбачає вивчення елементів старого, що збереглися до наших днів, для реконструкції на їх основі явищ, які відбувалися у минулому.

Проблемно-хронологічний метод використовувався для розчленування теми роботи на кілька досить вузьких проблем, кожна з яких розглядається в хронологічній послідовності.

Історико-генетичний метод слугує для аналізу розвиток та послідовності розкриття функцій та механізм, дає можливість прослідкувати причини та характер змін, що відбулися в процесі її історичного розвитку. Метод дозволяє подати максимально точну, реальну історію об'єкта, що вивчається.

8.2. Вимоги до виконання реферативних робіт

Реферативна робота складається з декількох частин і є складовою самостійної роботи студента. Зміст такої роботи має продемонструвати, наскільки студент набув вміння працювати самостійно, оволодів навичками послідовно та логічно розбиратися у різноманітному за походженням фактичному матеріалі, може здійснювати його аналіз, робити ґрунтовні висновки, прогнозувати подальший розвиток подій та давати рекомендації на цій основі.

Виходячи з цього, формуються вимоги щодо написання реферативної роботи й критерії щодо її оцінки. Будь-яка робота має включати в себе наступні елементи:

- актуальність тематики, її відповідність сучасному стану розвитку науки, практичним завданням майбутньої діяльності фахівця-історика;
- об'єкт, предмет, мета, завдання та методи дослідження;
- ступінь вивчення та критичний аналіз наукової та фахової літератури з теми, огляд історії та сучасного стану дослідження проблеми;
- теоретична база, яка включає в себе методи дослідження, а на IV курсі – підходи, теорії та концепції, в руслі яких автор будував своє дослідження та фактичний матеріал;
- джерельна база, яка є різноманітною та презентативною та включає в себе класифікацію та аналіз джерел;
- аналітичний дослідницький текст, написаний із дотриманням норм академічної доброчесності;
- узагальнення результатів, їх обґрунтування, формулювання висновків, прогнозів та практичних рекомендацій;

- додатки (за наявності);
- практична частина.

Будь-яке дослідження має відповідати прийнятим стандартам конкретного освітньо-професійного рівня, тож перед початком рекомендується ознайомитися з основними вимогами до її написання та оформлення.

Реферат – це стислий виклад монографії, наукової статті, навчального посібника або декількох подібних праць. Студенти виконують реферати з певної теми впродовж семестру або готують на семінарське заняття для доповіді. Теми рефератів студенти обирають за відповідним переліком, що зберігається на кафедрі. За структурою реферат складається зі вступу, 2–3 пунктів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Обсяг реферату повинен становити 15–20 сторінок машинописного тексту.

Перша сторінка реферату – титульна. Її оформлюють, указуючи такі реквізити: назву Міністерства, навчальний заклад і факультет, кафедру, тему реферату, прізвище та ініціали, курс, академічну групу студента-виконавця, прізвище та ініціали, науковий ступінь, вчене звання, посаду наукового керівника, місто і рік написання. На другій сторінці подають зміст, що відображає структуру роботи посторінково. Вступ реферату повинен займати, як правило, 2–3 рукописні сторінки, де стисло формулюють обрану тему (актуальність, історіографічний огляд), мету й завдання, характеризують джерельну базу, окреслюють внутрішню структуру. Обсяг кожного пункту реферату має становити приблизно 4–5 сторінок. У кінці реферату обов'язково мають бути стислі, але конкретні висновки (не більше двох-трьох сторінок тексту). Самостійність, внутрішня логічність та послідовність викладу – обов'язкові вимоги до реферату, його зміст має точно відповідати темі, розкривати мету та завдання.

8.3. Вимоги до оформлення реферативної роботи

Оформлення реферативної роботи здійснюються відповідно до Державного стандарту України. Таким стандартом є ДСТУ 3008-95 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення».

8.3.1. Загальні вимоги та рекомендації до оформлення тексту

Реферативна робота повинна мати лише друкований вигляд. Її оформлюють за допомогою комп'ютерного набору. Текст роботи має бути охайним та вичитаним як студентом, так і науковим керівником, невчитаний текст з лексичними та орфографічними помилками знижує загальну оцінку роботи і є взагалі неприпустимим.

Дослідницьку роботу роздруковують на одній стороні аркуша білого паперу формату А-4 (210 × 297 мм) за наступними вимогами:

- *шрифт* – Times New Roman. Для значеннєвого виділення прикладів, понять тощо допускається використання інших шрифтів;
- *розмір шрифту* – 14;
- *інтервал між рядками* – 1,5 пт;
- *інтервал між абзацами* – 0 пт;
- *відступ першого рядку абзацу* – 1,25 см;
- *на сторінці* до 29–30 рядків.

Текст роботи необхідно друкувати, залишаючи поля таких розмірів:

- *ліве* – 25–30 мм;
- *праве* – не менше 10 мм;
- *верхнє і нижнє* – по 20 мм.

Шрифт друку повинен бути чітким, щільність тексту роботи повинна бути однаковою.

Для подання таблиць та ілюстрацій допускається також використання паперу формату А3.

В основний обсяг роботи не включається список використаних джерел та літератури і додатки. Але всі сторінки визначених елементів роботи підлягають нумерації на загальних засадах.

Заголовки структурних частин роботи «ЗМІСТ», «ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ», «ВСТУП», «РОЗДІЛ», «ВИСНОВКИ», «СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ», «ДОДАТКИ» друкують великими літерами симетрично до тексту (шрифт – 14 напівжирний), заголовков центрується.

Заголовки підрозділів друкують маленькими літерами, крім першої – великої, з відступу першого рядку абзацу, шрифт 14 – напівжирний. Крапку в кінці заголовка не ставлять. Якщо заголовок складається з двох або більше речень, їх розділяють крапкою.

Додаткові вимоги:

- Кожну структурну частину роботи треба починати з нової сторінки.
- Перенос слів у заголовках не допускається. Підкреслення заголовків не допускається. Після заголовка (за винятком заголовка підрозділу) робиться інтервал в один рядок.
- Помилки, описки, які виявилися у процесі написання роботи, дозволяється виправляти, підчищаючи і замальовуючи білою фарбою і нанесенням на тому ж місці або між рядками виправленого тексту машинописним або рукописним способом пастою тільки чорного кольору. Допускається наявність не більше двох виправлень на одній сторінці.
- Прізвища, назви і цитати, що використані автором, необхідно перекладати на українську мову, якою пишеться робота. Аббревіатуру назви дають після того, як при першому згадуванні ця назва була дана повністю а поруч, в дужках – аббревіатура.
- Форма титульного аркушу і технічного завдання має єдиний загальноузовіський стандарт і виконується згідно зі зразками.

8.3.2. Нумерація та оформлення змісту роботи

Нумерацію сторінок, розділів, підрозділів, пунктів, підпунктів, додатків (малюнки, таблиці, карти, публікації джерел тощо) подають у правому верхньому куті арабськими цифрами без знаку «№»: 2,3,4,5,6,7... Крапка після номера сторінки не ставиться.

Нумерація аркушів починається з цифри «2», враховуючи, що титульний аркуш є першою сторінкою роботи і номер сторінки на ньому не ставиться. У нумерацію входять всі аркуші, враховуючи додатки.

Номер розділу ставлять після слова «РОЗДІЛ», після номера крапку не ставлять, потім з нового рядка друкують заголовок розділу.

Наприклад:

РОЗДІЛ 1

НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Розділи повинні мати наскрізну нумерацію у межах всієї роботи і нумеруватись арабськими цифрами.

Підрозділи (параграфи) нумерують у межах кожного розділу. Номер підрозділу складається з номера розділу і порядкового номера підрозділу, між якими ставлять крапку. В кінці номера підрозділу повинна стояти крапка, наприклад: 1.2. або 2.4. Потім у тому ж рядку йде заголовок підрозділу.

Наприклад:

1.2. Розвиток земельної оренди

В окремих випадках підрозділи поділяють на пункти, які нумерують у межах кожного підрозділу. Наприклад: «1.3.2.» (другий пункт третього підрозділу першого розділу). Потім у тому ж рядку записують заголовок пункту, але пункт може і не мати заголовка.

При наборі тексту такої частини роботи як «ЗМІСТ» після номеру розділу ставиться крапка.

8.3.3. Ілюстрації

Ілюстрації (фотографії, креслення, схеми, графіки, карти) і таблиці необхідно подавати у роботі безпосередньо після тексту, де вони згадані вперше, або в додатках. Ілюстрації і таблиці, які розміщені на окремих сторінках роботи, включають до загальної нумерації сторінок. Таблицю, малюнок або креслення, розміри якого більше формату А4, враховують як одну сторінку і розміщують у відповідних місцях після згадування в тексті або у додатках.

Ілюстрації позначають словом «Мал.» і нумерують послідовно в межах розділу, за винятком ілюстрацій, поданих у додатках.

Номер ілюстрації повинен складатися з номера розділу і порядкового номера ілюстрації, між якими ставиться крапка. Наприклад: Мал. 1.2 (другий малюнок першого розділу).

Номер ілюстрації, її назва і пояснювальні підписи розміщують послідовно під ілюстрацією. Якщо в роботі подано одну ілюстрацію, то її нумерують за загальними правилами.

Якість ілюстрацій має забезпечувати їх чітке відтворення. Ілюстрації повинні бути виконані чорнилом, тушшю або пас-тою чорного кольору на білому непрозорому папері.

У роботі слід застосовувати лише штрихові ілюстрації і ори-гінали фотознімків.

Ілюстрації повинні мати назву, яку розміщують після но-мера ілюстрації. При необхідності ілюстрації доповнюють по-яснювальними даними (текст під малюнками).

8.3.4. Таблиці

Цифровий матеріал, як правило, повинен оформлятися у вигляді таблиць.

Кожна таблиця повинна мати назву, яку розміщують над таблицею і друкують симетрично до тексту. Назву і слово «Таблиця» починають з великої літери. Назву не підкреслюють.

Заголовки граф повинні починатися з великих літер, під-заголовки – з маленьких, якщо вони складають одне речення із заголовком, і з великих, якщо вони є самостійними. Графу з порядковими номерами рядків до таблиці включати не треба.

Таблицю розміщують після першого згадування про неї в тексті, таким чином, щоб її можна було читати без повороту пе-реплетеного блоку роботи або з поворотом за годинниковою стрілкою. Таблицю з великою кількістю рядків можна пере-носити на інший аркуш. При перенесенні таблиці на інший ар-куш (сторінку) назву вміщують тільки над її першою частиною. Таблицю з великою кількістю граф можна ділити на частини і розміщувати одну частину під іншою в межах одної сторінки. Якщо рядки або графи таблиці виходять за формат сторінки, то в першому випадку в кожній частині таблиці повторюють її «шапку», в другому випадку – боковик. Слово «Таблиця» і но-мер її вказують один раз справа над першою частиною табли-ці, над іншими частинами пишуть слова «Продовження табл.» і вказують номер таблиці, наприклад: Продовження табл. 1.2.

Якщо текст, який повторюється у графі таблиці, складаєть-ся з одного слова, його можна замінити лапками; якщо з двох або більше слів, то при першому повторенні його замінюють словами «Те ж», а далі лапками. Ставити лапки замість цифр, марок, знаків, математичних символів, які повторюються, не слід. Якщо цифрові або інші дані в якому-небудь рядку таблиці не подають, то в ньому ставлять прочерк.

Таблиці нумерують послідовно (за винятком таблиць, поданих у додатках) в межах розділу. У правому верхньому куті над відповідним заголовком таблиці розміщують напис «Таблиця» із зазначенням її номера. Номер таблиці повинен складатися з номера розділу і порядкового номера таблиці, між якими ставиться крапка, наприклад: Таблиця 1.2 (друга таблиця першого розділу).

Якщо у роботі одна таблиця, її нумерують за загальними правилами.

Примітки до тексту таблиць, в яких вказують довідкові і пояснювальні дані, нумерують послідовно в межах одної сторінки. Якщо приміток на одному аркуші декілька, то після слова «Примітки» ставлять двокрапку, наприклад:

Примітки:

1....

2....

Якщо є одна примітка, то її не нумерують і після слова «Примітка» ставлять крапку.

8.3.5. Посилання

При написанні реферативної роботи її автор повинен давати посилання на джерела, матеріали або окремі результати з яких наводяться в роботі, та наукові дослідження, на матеріалах яких розроблюються проблеми, що вивчаються у роботі. Такі посилання дають змогу відшукати документи і перевірити достовірність відомостей про цитування документа, а також дають необхідну інформацію щодо нього, допомагають з'ясувати його зміст, мову тексту, обсяг. Посилатися слід на останні видання публікацій. На більш ранні видання можна посилатися лише в тих випадках, коли в них наявний матеріал, який не включено до останнього видання.

Якщо використовуються відомості, матеріали з монографій, оглядових статей, інших джерел з великою кількістю сторінок, тоді у посиланні необхідно точно вказати номери сторінок, ілюстрацій, таблиць, формул з джерела, на яке наведено посилання в роботі.

Посилання допускаються: підрядкові – на кожній сторінці, і позатекстові – на бібліографічний список чи список використаних джерел та літератури. Фіксація підрядкового посилання

зазвичай робиться із використання верхнього індексу⁵, а позатекстове – шляхом зазначення у квадратних дужках відповідного номеру у списку використаних джерел та літератури [6].

У разі використання підрядкових посилань існують наступні вимоги. Вперше монографія або ж джерело друкуються повністю з вихідними даними, із зазначенням конкретного номеру сторінки, на яку посилається автор. Усі наступні посилання пишуться скорочено із зазначенням прізвища автора та скороченої назви праці, де вказуються лише сторінки. Якщо дослідження цього автора є єдиним в роботі, у подальшому вживається лише прізвище автора та скорочений вираз «Вказ. твір». Якщо на одному аркуші роботи посилання йде кілька разів поспіль на одну й ту ж саму сторінку однієї монографії, друкується «Там само». Підрядкові посилання виконуються через 1 інтервал, вони відокремлюються рискою (3 см), але нижнє поле залишається не менше 2 см.

Приклад:

¹ Дейвіс Н. Європа: Історія. Київ, 2000. С. 45.

² Дейвіс Н. Вказ. твір. С. 75.

³ Там само.

Позатекстові посилання на джерела можна зазначати порядковим номером по мірі їх появи у тексті роботи і виділяти двома квадратними дужками,

Приклад:

- «... у працях [1-7]...»
- або кінцевими з верхнім індексом «... у працях¹⁻⁷...».

Праці відокремлюються одна від одної крапкою з комою, [1;7;4;55], а сторінки – комою [1, 7; 23, 34-35; 23, 2].

Такі посилання виносяться у «Список бібліографічних посилань», де їх розміщують згідно з розділами роботи. У цьому списку пишеться назва розділу роботи, а потім розміщуються посилання, при цьому оформлення посилання має відповідати його бібліографічному опису за переліком списку використаних джерел та літератури. При згадування вперше назва монографії або ж джерела друкуються повністю з вихідними даними. Далі скорочено з вказівкою прізвища автора та скороченої назви праці, де вказуються лише сторінки. Якщо кілька разів

йде посилання на одну монографію, друкується «Там само». Нумерація посилань здійснюється наскрізно у рамках розділу роботи.

Приклад:

Цитата у тексті: «...щорічно в Україні утворюється 1,7 мільярдів тон різноманітних твердих промислових відходів... [6]».

Відповідний опис у «Списку бібліографічних посилань»:

6. Бент О. Й. Про розробку концепції ресурсозбереження в мінерально-сировинному комплексі України. *Мінеральні ресурси України*. 1995. № 2. С. 20-21.

Позатекстові посилання на список джерел та літератури можна здійснювати через зазначення у дужках їх номера у «Списку використаних джерел та літератури» та сторінок, на які іде посилання.

Приклад:

Цитата в тексті: «... щорічно в Україні утворюється 1,7 мільярдів тон різноманітних твердих промислових відходів... [17; 20-21]».

Відповідне подання через «Список використаних джерел та літератури»:

17. Бент О. Й. Про розробку концепції ресурсозбереження в мінерально-сировинному комплексі України. *Мінеральні ресурси України*. 1995. № 2. С. 12-35.

Посилання на ілюстрації роботи вказують порядковим номером ілюстрації, наприклад: див. мал. 1.2.

На всі таблиці роботи повинні бути посилання в тексті, при цьому слово «таблиця» в тексті пишуть скорочено, наприклад: в табл. 1.2.

У повторних посиланнях на таблиці та ілюстрації треба вказувати скорочено слово «дивись», наприклад: див. табл. 1.3.

8.3.6. Оформлення картографічного матеріалу

Географічні, історичні та інші карти, які студент вміщує у свою роботу, мають бути складені в масштабі (на форматі А3 або А4). Карту слід розташовувати безпосередньо після тексту, в якому вона згадувалась вперше, або на наступній сторінці, або в додатках.

Карти позначають словом «Карта» і нумерують. Номер складається з номеру розділу та порядкового номеру карти,

між якими ставиться крапка. Наприклад: Карта 2.5. – п'ята карта другого розділу.

Ті карти, що знаходяться в додатках нумерують у межах кожного додатку. Наприклад: Карта А.1 – перша карта додатку А.

Кожна карта повинна мати назву, яку розміщують під нижньою рамкою карти. У випадку коли студент є автором карти, після слова «Карта», номера та назви карти ставиться в дужках словосполучення («Виконано автором»). Якщо карта запозичена, студент обов'язково повинен посилатися на автора і джерело, з якого вона запозичена.

Карта обов'язково повинна включати: рамку, саму карту, легенду та масштаб:

- в легенді карти скорочення не допускаються.
- при наявності картографічної сітки на карті надписи населених пунктів розташовують уздовж паралелей, при її відсутності – паралельно північній рамці карти.
- необхідно слідкувати за зміною географічних і адміністративно-політичних назв, щоб вони відповідали тому часу, якому вони присвячені, навпаки, щоб у сучасних географічних картах уникнути застарілих термінів.

8.3.7. Оформлення списку використаних джерел та літератури

Відомості про джерела і літературу, які включені до списку, необхідно давати відповідно до вимог чинних стандартів з бібліотечної та видавничої справи, міжнародних і державного стандартів з обов'язковим наведенням назв праць та їх опису згідно ДСТУ 8302:2015 «Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» та інших міждержавних і державних стандартів. Основна вимога до укладання та оформлення списку використаних джерел – це однотипне оформлення та дотримання чинного стандарту на бібліографічний опис документів і друкованих творів

Список використаних джерел і літератури розміщують в алфавітному порядку. У списку літератури повинні переважати актуальні видання. У випадку, коли в роботі використовується кілька праць одного автора з однаковою назвою, враховується принцип хронології, тобто праці розташовуються у списку за роком видання.

Насамперед записують літературу, яка видана кирилицею, потім – латиницею та мовами з особливою графікою (за алфавітом назв мов – арабською, грузинською, китайською тощо).

8.3.8. Додатки

Додатки оформлюють як продовження роботи на наступних її сторінках і розміщують їх у порядку появи в тексті роботи.

Якщо додатки оформлюють на наступних сторінках роботи, кожний такий додаток повинен починатися з нової сторінки. Додаток повинен мати заголовок, надрукований угорі малими літерами з першої великої симетрично відносно тексту сторінки. Посередині рядка над заголовком малими літерами з першої великої друкується слово «Додаток __» і велика літера, що позначає додаток.

Додатки слід позначати послідовно великими літерами української абетки, за винятком літер Г, Є, І, Ї, Й, О, Ч, Ь, наприклад, додаток А, додаток Б і т.д.

8.4. Приклади бібліографічного опису джерел та літератури

Джерела

Неопубліковані джерела

1) Багато справ з 1 архіву

Схема опису:

Повна назва архіву (абревіатура)

Назва справи // Абревіатура архіву. Номер фонду (Назва фонду). Номер опису. Номер справи. Кількість аркушів в справі.

Приклади:

Центральний Державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАУЛ)

1. Листування Канцелярії з Севською провінційною канцелярією про надання підводи і трьох конвойних для перевезення з Глухова у Київ 4396 крб. 70 коп. жалування київському гарнізону // ЦДІАУЛ. Ф. 51 (Генеральна військова канцелярія, м. Чигирин, м. Гадяч, м. Батулин, м. Глухів). Оп. 1. Спр. 819. 3 арк.
2. Особова справа рахівника Канцелярії Ожигова Миколи Івановича // ЦДІАУЛ. Ф. 697 (Канцелярія Державного контролю Південно-Західної залізниці, м. Київ). Оп. 1. Спр. 691. 47 арк.

2) Справи з різних архівів

Схема опису:

Назва справи // Назва архіву (абревіатура архіву). Номер фонду (Назва фонду). Номер опису. Номер справи. Кількість аркушів в справі.

Приклади:

1. Склад членів профспілок у м. Одесі у 1917-1920 рр. // Державний архів Одеської області. Ф. Р-41 (Одеське губернське статистичне бюро). Оп. 1. Спр. 3. 152 арк.
2. Протест правління «Руської Ради» // Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів (далі – ЛНБ ім. В. Стефаника, ВР). Ф. 2. (Бібліотека «Народного Дому»). Оп. 1. Спр. 600. 12 арк.
3. Листування Б. Дідицького, Я. Головацького, І. Добрянського, В. Ковальського, Т. Павликова, О. Маркова та ін. // ЛНБ ім. В. Стефаника, ВР. Ф. (Бібліотека «Народного Дому»). Оп. 2. Спр. 318. 445 арк.
4. Огляд найважливіших дізнань зі справ про державні злочини, учинених у жандармських управліннях імперії. Липень-вересень 1881 р. // Центральний державний історичний архів України. Ф. 274 (Київське губернське жандармське управління). Оп. 1. Спр. 3760. 215 арк.

3) Документи з приватного архіву

Схема опису:

Назва документу. Дата створення документу. Кількість аркушів // Приватний архів (ПІБ власника архіву).

Приклади:

1. Автобіографія Петрова В. І. 2000 р. 12 арк. // Приватний архів В. І. Петрова.
2. Трудовая книжка Петрова В. И. Оформлена в 1998 году. 45 арк. // Частное собрание В. И. Петрова.

Опубліковані джерела

1) Збірник документів, хрестоматія

Схема опису:

Назва збірки: збірник документів (або хрестоматія) / ініціали і прізвище редактора, укладача, перекладача ; назва колективного автора (установа, громадська організація). Місто

видавництва : назва видавництва, рік видавництва. Загальна кількість сторінок.

Приклади:

1. Политические и культурные отношения России с югославскими землями в XVIII ст.: Документы / отв. ред. Л. И. Нарочницкий, Н. Петрович. Москва: Наука, 1984. 430 с.
2. Революционное правительство Франции в эпоху конвента (1792-1794): Сборник документов и материалов / пер. Н. П. Фрейберг. Москва : Изд-во Коммунистической академии , 1927. 719 с.
3. «Русалка Дністрова»: Документи і матеріали / АН УРСР, Інститут суспільних наук; ЦДІА УРСР у м. Львові / відп. ред. Ф. І. Стеблій. Київ: Наукова думка, 1989. 544 с.

2) Наративні джерела (літописи)

а) Окреме видання

Схема опису:

Назва роботи / ініціали і прізвище редактора, укладача, перекладача ; назва колективного автора (установа, громадська організація). Місто видавництва : назва видавництва, рік видавництва. Загальна кількість сторінок.

Приклади:

1. Літопис руський / відп. ред. О. В. Мишанич ; передмова Л. Є. Махновця ; [за Іпатським списком пер. Л. Є. Махновець]. Київ : Дніпро, 1989. 591 с.
2. Повесть временных лет по Лаврентьевской летописи 1377 г. / пер. Д. С. Лихачева и Б. А. Романова. Москва : АН СССР, 1950. Ч. 1. 406 с. ; Ч. 2. 556 с.

б) Частина книги

Схема опису:

Назва літопису. Назва книги, в якій він надрукований (курсивом) / назва колективного автора (установа, громадська організація), якщо є ; ініціали і прізвище редактора, укладача, перекладача . Місто видавництва : назва видавництва, рік видавництва. Сторінки, на яких знаходиться літопис.

Приклад:

1. Галицко-Волынская летопись. **Библиотека литературы Древней Руси** / РАН ИРЛИ; под ред. Д. С. Лихачева, Л. А. Дмитриева, А. А. Алексеева, Н. В. Поньрко. Сакт-Петербург: Наука, 1997. Т. 5: XIII век. С. 184–357.

3) Мемуари та спогади

Окреме видання

Схема опису:

Прізвище, ініціали автора мемуарів. Назва роботи. Місто видавництва : назва видавництва, рік видавництва. Загальна кількість сторінок.

Приклади:

1. Сен-Симон А. Мемуары: в 3-х тт. / перевод с фр. А. В. Семенов. Москва: Наука, 1975. Т. 1. 420 с.
2. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1918). *Український історичний журнал*. 1992. № 9. С. 145-155.

4) Листування

а) Окреме видання

Схема опису:

Назва роботи / ініціали і прізвище редактора, укладача, перекладача. Місто видавництва : назва видавництва, рік видавництва. Загальна кількість сторінок.

Приклади:

1. Листування Михайла Грушевського / упоряд. С. Панькова, В. Пришляк; ред. Л. Винар, П. Сохань, І. Гирич. Київ – Нью-Йорк – Париж – Торонто: ВД Простір, 2008. 552 с.

б) Частина книги

Схема опису:

Лист ПІБ, адресоване ПІБ дата. Назва книги, в якій він надрукований (курсивом) / ініціали і прізвище редактора, укладача, перекладача. Місто видавництва : назва видавництва, рік видавництва. Сторінки, на яких знаходиться лист.

Приклади:

1. Письмо И. И. Иванова, адресованное А. В. Ивановой от 02.05.1943 г. *Письма с войны: Сб. документов и материалов* / сост. А. Г. Артамонова. Москва: Мысль, 1986. С. 67–68.
2. Лист І. І. Іванова, адресоване А. В. Сергієнко від 05.05.1943 р. // Приватний архів Іванова І. І.

5) Інтерв'ю

а) Текст стенограми бесіди

Схема опису:

Інтерв'ю ПІБ (того, хто проводив інтерв'ю) з ПІБ (повністю), рік народження, місце народження (село/ місто/район/

область), дата проведення інтерв'ю [Текст стенограми бесіди] // Назва архіву. Номер фонду. Номер опису. Одиниця зберігання. Кількість сторінок.

Приклад:

Інтерв'ю Міронової Д. І. з Семеновою Марією Іванівною, 1923 р.н., с. Михайлівка Саратовського р-ну Одеської області, 25.06.2014 р. [Текст стенограми бесіди] // Приватний архів Міронової Д. І. 3 с.

б) Аудіозапис бесіди

Схема опису:

Інтерв'ю ПІБ (того, хто проводив інтерв'ю) з ПІБ (повністтю), рік народження, місце народження (село/ місто/район/ область), дата проведення інтерв'ю [Аудіозапис бесіди] // Назва архіву. Номер фонду. Номер опису. Одиниця зберігання. Довжина запису.

Приклад:

Інтервью И. А. Машковой и А. Н. Смирновой с ветераном С. С. Кузнецовым 1922 г.р., 7 января 1999 года [Аудиозапись беседы] // Краеведческий музей г. Запорожья. Ф-1. Оп. 3. Инв. № 24. 1 ч. 23 мин.

6) Преса

а) низка номерів за декілька років

Схема опису:

Назва періодичного видання. Місто видання, роки.

Приклад:

Сибирская правда. Томск, 1908–1915.

б) низка номерів за один рік

Схема опису:

Назва періодичного видання. Місто видання. Рік, дати.

Приклад:

Красноезнамя. Томск. 2005, 21 марта – 5 августа.

в) стаття з періодичного видання

Схема опису:

ПІБ автора. Назва статті. Назва періодичного видання (курсивом). Рік видання, дата. Сторінка, на якій знаходиться стаття.

Приклад:

Дорошенко В. Перед виборами. *Діло*. 1911, 23 березня. С. 3.

7) Археологічні джерела

Схема опису:

ПІБ археолога. Назва звіту. Місто, рік // Назва архіву. Номер фонду. Номер справи. Кількість сторінок.

Приклад:

Яковлева Т. Ф. Отчет о раскопках меряно-славянского селища у села Васильково в 1978 г. // Архив ИА РАН. Р-1. № 8525. 96 с.

Якщо фондова одиниця зберігання:

Архів Інституту археології НАН України. Ф.од. № 39.

8) Картина

а) картина в музейній експозиції

Схема опису:

Прізвище і ініціали художника. Назва картини. рік створення. Матеріал, фарби. Розміри [Картина] // Назва музею. Інвентарний номер.

Приклад:

Кохаль В. В. Легенда про Мазепу. 1994. Полотно, олія. 137×199 см. [Картина] // Музей гетьманства (м. Київ). інв. № МГ-КН-541.

б) репродукція картини

Схема опису:

Прізвище і ініціали художника. Назва картини. рік створення. Матеріал, фарби. Розміри [Репродукція картини]. Назва книги (курсивом) / ПІБ автора. Місто: Видавництво, рік. Сторінка, на якій знаходиться репродукція.

Приклад:

Гуменюк Ф. М. Мазепа та Карл XII. 1995. Полотно, олія. 180×270 см [Репродукція картини]. *Іконографія Івана Мазепи в образотворчому мистецтві ХХ – початку ХХІ ст.* / Ковалевська О. Київ: Темпора, 2013. С. 159.

9) Фотографія

а) роздрукована фотографія

Схема опису:

Назва фотографії. Рік створення [Фотографія] // Назва музею. Інвентарний номер.

Приклад:

Делегація ЗНУ в Посольстві України в Болгарії. 2014 р. [Фотографія] // Приватний архів Жураковської Л. В.

б) *репродукція фотографії в друкованому виданні*
Схема опису:

Назва фотографії. Рік створення [Репродукція фотографії].
Назва книги (курсивом) / ПІБ автора книги. Місто: Видавництво,
рік. Сторінка, на якій знаходиться репродукція.

Приклад:

Пожилой крестьянин. Смоленская губ., Вяземский у. 1911 г.
[Репродукция фотографии]. *Русский традиционный быт* /
Соснина Н., Шангина И. Санкт-Петербург : Искусство, 1997.
С. 192.

10) Аудіо

а) *аудіозапис на касеті, грампластинці, електрон-
ному диску*

Схема опису:

ПІБ виконавця. Назва звукозапису [Звукозапис]. Місце ви-
готовлення : Ім'я виготівника, дата виготовлення. Кількісна ха-
рактеристика та відомості про специфічний вид матеріалу (на-
приклад, мк– для касети, грп– грампластинка, електрон. опт.
диск (CD-ROM) – електронний диск).

Приклади:

1. Гладков Г. А. Как львенок и черепаха пели песню и другие сказки про Африку [Звукозапись]. Москва : Экстрафон, 2002. 45 хв. 1 мк.
2. Мендельсон Ф., комп. Трио № 2: до мин. : соч. 66 / исполн.: Л. Н. Оборин, ф-п., Д. Ф. Ойстрах, скрипка, С. Н. Кнушевицкий, в-чель [Звукозапис]. Апрелька : 3-д грп., 1954. 30 хв. 1 грп.
3. Romantic collection : Millennium edition [Звукозапис]. Москва : MT Decade Publishing, 2000. 1 електрон. опт. диск (CD-ROM).

б) *аудіозапис в мережі Інтернет*

Схема опису:

ПІБ виконавця (композитора, диктора, державного діяча, тощо). Назва звукозапису. Рік [Звукозапис]. Назва електронно-
го ресурсу (курсив). URL : електронна адреса (дата звернення).

Приклад:

Бетховен Л. Концерт для фортепиано с оркестром
№. 1 / исполн.: Эмиль Гилельс, Курт Зандерлинг. 1958
[Звукозапис]. Погружение в классику. URL : [http://
intoclassics.net/news/2017-10-10-22021](http://intoclassics.net/news/2017-10-10-22021) (дата звернення:
10.10.2017).

11) Відео

а) відеозапис на касеті, диску

Схема опису:

Назва відеозапису / ПІБ режисера; в ролях: ПІБ основних акторів; назва кіностудії. рік створення відео [Кінофільм]. Місце виготовлення : Ім'я виробника, дата виготовлення. Кількісна характеристика та відомості про специфічний вид матеріалу (наприклад, мк- для касети, електрон. опт. диск (CD-ROM) – електронний диск).

Приклади:

1. От заката до рассвета / реж. Р. Родригес ; в ролях: К. Тарантино, Х. Кейтель, Дж. Клуни ; Paramount Films. 1999. [Кінофільм]. Москва : Премьер-видеофильм, 2002. 101 хв. 1 вк.
2. Русалочка / WaltDisneyCo. 1994. [Мультфільм]. Москва : MT Decade Publishing, 2000. 90 хв. 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM).

б) Відеозапис в мережі інтернет

Схема опису:

Назва відеозапису / ПІБ режисера; в ролях: ПІБ основних акторів; назва кіностудії. рік створення відео [Кінофільм]. Назва електронного ресурсу (курсивом). URL : електронна адреса (дата звернення).

Приклад:

Князь Серебряный / реж.-пост. Г. Васильев ; в гл. ролях: К. Кавсадзе, И. Тальков, А. Соколов [та ін.] [Кінофільм]. Кинофильмы TV. URL : <http://kinofilms.me/film/knyaz-serebryanuj/4435/> (10.10.2017).

в) кадр з кінофільму

Схема опису:

Назва кадру. Назва відеозапису / ПІБ режисера. рік створення відео [Кадр з кінофільму]. Назва електронного ресурсу (курсивом). URL : електронна адреса (дата звернення).

Приклад:

Актор Х. Лоррі в ролі доктора Хауса. Серіал «Доктор Хаус» / продюсер Д. Шор. 2004. [Кадр з кінофільму]. Кінонахати. URL : <http://kino-na-xati.com/serialy/doktor-haus-online.html> (10.10.2017).

12) Речові пам'ятки

Схема опису:

Назва пам'ятки. Період. Матеріали. Розміри // Назва музею.
Номер фонду (або назва). Інвентарний номер.

Приклади:

а) Прикраса

Діадема. Сармато-аланская культура. I в. Золото, аметист, альмандини, гранати, бірюза, корал, скло. 61×15 см // Ермітаж. Інв. № 2213-2.

б) предмети побуту

Ворсовый ковер. Пазырыкская культура. V-IV вв. до н.е. Шерсть. 183×200 см // Ермітаж. Інв. №1687-93.

в) Монета

Тетрадрахма. 240-274 рр. Пальміра. Мідь. 22 мм, вага – 6,57 г // Ермітаж. Нумізматична колекція. Інв. № ОН-А-ДГ-35334.

13) Картографічні видання

Схема опису:

Назва атласу, мапи / ПІБ упорядників. Масштаб (якщо є). Місто видавництва : назва видавництва, рік. Кількісна характеристика та відомості про специфічний вид матеріалу (наприклад, атл.– для атласу, електрон. опт. диск (CD-ROM) – електронний диск, арк. – аркуш).

Приклади:

1. Томская область : общегеографическая карта / гл. ред. С. В. Горшков. 1 : 200 000. Москва : Роскартография, 1995. 1 л.
2. Атлас по истории средних веков : (с компл. контур. карт) / отв. ред. Е.Н. Регентова. Москва : Роскартография, 2000. 1 атл. 20 с.

Література

1) Однотомні видання

Схема опису:

ПІБ автора. Назва роботи. Місто видавництва : Назва видавництва, рік. Загальна кількість сторінок.

а) Один автор

Приклад:

Федорова Л. Д. З історії пам'яткоохоронної та музейної справи у Наддніпрянській Україні. 1870-ті – 1910-ті рр. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. 373 с.

б) Два і більше авторів

Приклад:

Матяш І. Б., Мушка Ю. Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині : історія, спогади, архівні документи. Київ : Києво-Могилян. акад., 2005. 397 с.

в) Без автора

Приклад:

Тіло чи особистість? Жіноча тілесність у вибраній малій українській прозі та графіці кінця XIX – початку XX століття : [антологія / упоряд.: Л. Таран, О. Лагутенко]. Київ : Грані-Т, 2007. 190 с.

2) Збірники

Схема опису:

Назва збірки / ПІБ укладачів (редакторів). Місто видавництва : Назва видавництва, рік. Загальна кількість сторінок.

Приклади:

1. Становлення та розвиток комунального господарства й комунальної освіти міста Харкова (1873–2012): бібліогр. покажчик / уклад. О. М. Штангей, Т. С. Муханова, О. Ф. Сергієнко. Харків, 2012. 118 с.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України : офіц. вид. : станом на 1 груд. 2005 р. / Верховна Рада України. Київ : Парлам. вид-во, 2006. 207 с.

3) Матеріали конференцій, з'їздів, тези доповідей

Схема опису:

Назва збірки : назва конференції, з'їзду (дата проведення заходу, місто проведення). Місто : Видавництво, рік. Загальна кількість сторінок.

Приклад:

Розпад Радянського Союзу та міжнародні інтерпретації завершення «холодної війни» : 20 років потому : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 2–4 листопада 2011 р.). Запоріжжя : Інтер-М, 2011. 280 с.

4) Багатотомні видання

Схема опису:

Назва багатотомного видання : загальна кількість томів. Місто : Видавництво, рік. Номер тому : назва тому (якщо є). Загальна кількість сторінок тому.

Приклад:

Енциклопедія історії України: у 10 т. Київ : Наукова думка, 2013. Т. 10. 784 с.

5) Каталоги

Схема опису:

Назва каталогу. Місто : Видавництво, рік. Загальна кількість сторінок тому.

Приклад:

Національна академія наук України. Анотований каталог книжкових видань 2008 року. Київ : Академперіодика, 2009. 444 с.

6) Дисертації

Схема опису:

ПІБ автора. Назва дисертації : вказівка кандидатська чи докторська дисертація : шифр спеціальності – назва спеціальності / установа захисту дисертації. Місто, рік. Загальна кількість сторінок.

Приклад:

1. Титков А. Э. СССР, США, Великобритания и проблема послевоенного устройства Германии, 1941-1945 : дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.05 – история международных отношений / Институт всеобщей истории РАН. Москва, 1989. 253 с.

7) Автореферати дисертацій

Схема опису:

ПІБ автора. Назва автореферату дисертації : автореферат кандидатської чи докторської дисертації. Місто, рік. Загальна кількість сторінок.

Приклад:

Гогунська Т. О. Формування та реалізація зовнішньополітичних принципів кабінетів М. Тетчер на європейському та американському напрямках (1979-1990 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Одеса, 2003. 20 с.

8) Рецензії

Схема опису:

ПІБ автора. Назва рецензії. Назва видання, де надрукована рецензія. Рік. Номер. Сторінки, на яких розміщена рецензія. Назва видання, яке рецензується з повним бібліографічним описом (курсивом).

Приклад:

Касьянов Г. Глобальна еволюція людства: культурно-цивілізаційний вимір. Вісн. Кн. палати. 2001. № 12. С. 14–15.
Рец. на кн.: *Шейко В. Культура. Цивілізація. Глобалізація (кінець XIX–початок XX ст.) : монографія : у 2 т. Харків, 2001. Т. 1. 520 с. ; Т. 2. 400 с.*

9) Частина видання

а) Розділ книги

Схема опису:

ПІБ автора. Назва розділу. Назва видання, в якому знаходиться розділ (курсивом) / ПІБ упорядників. Місто видавництва : Назва видавництва, рік. Сторінки, на яких знаходиться розділ.

Приклад:

Наумов М. С. Напрями впливу інтелектуалізації економіки на розвиток ринкових відносин в Україні. *Трансформаційні процеси в суспільстві в умовах інформаційної економіки : монографія* / В. П. Решетило, М. С. Наумов, Ю. В. Федотова. Харків, 2014. С. 213–241.

б) Стаття із журналу

Схема опису:

ПІБ автора. Назва статті. Назва журналу (курсивом). Рік. Номер журналу. Сторінки, на яких знаходиться стаття.

Приклад:

Максимычев И. Ф. Германия и мы. *Международная жизнь*. 1991. № 8. С. 61–73.

в) Стаття із газети

Схема опису:

ПІБ автора. Назва статті. Назва газети (курсивом). Рік. Дата та місяць видання. Сторінки, на яких знаходиться стаття.

Приклад:

Аврамцев О. Хронограф: події в історії. *Слобідський край*. 2015. 27 січня. С. 8.

г) Стаття із збірника

Схема опису:

ПІБ автора. Назва статті. Назва збірки (курсивом). Місто видавництва : назва видавництва, рік. Сторінки, на яких знаходиться стаття.

Приклад:

Тодоров І. Я. Кінець «холодної війни» та Україна: між переможцем і переможеним. *Розпад Радянського Союзу та міжнародні інтерпретації завершення «холодної війни» : 20 років потому* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 2–4 листопада 2011 р.). Запоріжжя : Інтер-М, 2011. С. 224–230.

10) Електронні ресурси віддаленого доступу

а) Опис ресурсу загалом

Схема опису:

Назва ресурсу. URL: повна електронна адреса ресурсу (дата звернення)

Приклад:

Наукові публікації і видавнича діяльність НАН України. URL: <http://www.nas.gov.ua/publications> (дата звернення: 19.03.2014).

б) Опис частини електронного ресурсу

Схема опису:

Назва ресурсу. URL: повна електронна адреса ресурсу (дата звернення)

Приклад:

Garfield E. More on the ethics of scientific publication: abuses of authorship attribution and citation amnesia undermine the reward system of science. *Essays of an information scientist*. URL: <http://www.garfield.library.upenn.edu/essays/v5p621y1981-82.pdf> (Last accessed: 16.04.2013).

8.5. Рекомендації щодо змісту та оформлення мультимедійних презентацій

Комп'ютерні презентації досить часто застосовуються при проведенні семінарів, конференцій і в ході навчального процесу. За допомогою програм для створення презентацій користувачі, які не є фахівцями у галузі інформаційних технологій, мають можливість створити змістовну яскраву електронну презентацію. Презентація (від англ. presentation – представлення, показ) – це набір картинок-слайдів на певну тему, який зберігається у файлі спеціального формату. Кожен слайд може

містити довільну текстову, графічну та відеоінформацію, анімацію, звук, діаграми і графіки, табличні й інші матеріали.

Презентації створюються для наочної підтримки захисту дослідницьких робіт, доповідей, рефератів, підготовки навчальних занять.

Основною відмінністю презентацій від решти способів представлення інформації є їх особлива насиченість змістом та інтерактивність, тобто здатність певним чином змінюватися й реагувати на дії користувача.

Переваги мультимедійної презентації:

- унаочнює матеріали, що презентуються;
- підвищує оперативність і об'єктивність оцінювання результатів наукового дослідження;
- гарантує безперервний зв'язок викладач-студент;
- сприяє розвитку продуктивних, творчих функцій мислення студентів, формуванню операційного стилю мислення.

Сучасне заняття часто супроводжується презентацією в якості наочного посібника чи зорового ряду. Презентація до заняття допомагає зробити матеріал наочніше, доступніше, допомагає полегшити розуміння і запам'ятовування матеріалу. Готуючи презентацію до заняття, викладач продумує структуру уроку, мету і завдання, методи і прийоми.

Вибір типу інформації, схем структуризації даних та порядок їх викладу здійснюється викладачем відповідно до мети створення презентації.

Формат слайдів

- розмір слайдів має відповідати розміру екрана;
- орієнтація слайда – альбомна;
- ширина слайда – 24 см;
- висота слайда – 18 см;
- нумерувати слайди слід арабськими цифрами без знаків номера, рисочок тощо;
- формат показу слайдів – «Демонстрація».
- графічний і текстовий матеріали розміщуються на слайдах так, щоб ліворуч і праворуч від краю слайда залишалося чисте поле шириною не менше 0,5 см.

Основа будь-якої правильно спланованої презентації – це логічний аналіз послідовності відображення матеріалу, передбачення можливих питань і добір реплік для коментарів до презентації. Успішність презентації залежить від того, наскільки ретельно перед її створенням було продумано та враховано такі фактори:

- організація презентації (визначення суті того, про що необхідно розповісти);
- урахування особливостей слухачької аудиторії;
- визначення структури (схеми, сценарію) презентації: послідовність викладення матеріалу, добір різноманітних зображень, анімаційних ефектів та інших елементів, що супроводжують виклад.

При створенні презентацій однією з найпоширеніших помилок є бажання помістити в презентацію велику кількість відомостей, графічних зображень та анімаційних ефектів, які лише відвертають увагу слухачів від змісту.

Перед створенням презентації необхідно:

- визначити тему та призначення презентації, спосіб демонстрації;
- розробити сценарій презентації;
- продумати зміст усіх слайдів, їх стиль та оформлення.

За структурою презентації поділяються на лінійні та розгалужені. Презентації лінійної структури створюються для послідовного викладання матеріалу з використанням мультимедійних засобів. Вони містять лише тези повідомлення, які допомагають усвідомити його зміст, та ілюстрації. Презентації, які використовуються для узагальнення і систематизації знань та у визначенні рівнів навчальних досягнень, завдяки гіпертекстовим посиланням мають розгалужену структуру. Працюючи з ними за своїм робочим місцем, користувач має змогу опрацювати запропонований матеріал з урахуванням індивідуальних здібностей.

Основні слайди презентації повинні мати:

- титульний аркуш;
- слайд з фотографією автора і контактною інформацією (пошта, телефон);
- зміст з кнопками навігації;

- основні пункти презентації;
- список джерел (до 5 основних);
- завершальний слайд.
- дозволяється об'єднувати слайд № 1 і слайд № 2.

Кнопки навігації потрібні для швидкості переміщення усередині презентації. Список джерел повинен бути з докладним зазначенням вихідних матеріалів (звідки взяли ілюстрації, звуки, тексти, посилання). Крім електронних адрес потрібно вказувати і друковані видання.

Вимоги щодо структури та змісту навчального матеріалу:

- викладайте матеріал стисло, з максимальною інформативністю тексту;
- слідкуйте за відсутністю нагромодження, чітким порядком у всьому;
- ретельно структуруйте інформацію;
- використовуйте короткі та змістовні заголовки, маркіровані та нумеровані списки;
- важливі відомості (наприклад, висновки, визначення, правила тощо) подавайте крупним та виділеним шрифтом і розташовуйте у лівому верхньому куті екрана;
- другорядні відомості бажано розміщувати внизу сторінки; кожній ідеї треба відвести окремий абзац; головну ідею абзацу викладайте в першому рядку;
- використовуйте табличні форми запису даних (діаграми, схеми) для ілюстрації важливих фактів, щоб подати матеріал компактно і наочно;
- графіка має органічно доповнювати текст;
- пояснення треба розташовувати якнайближче до ілюстрацій, з якими вони мають одночасно з'являтися на екрані;
- необхідно ретельно продумати інструкції до виконання завдань: їх чіткість, лаконічність, однозначність;
- усі текстові дані потрібно ретельно перевірити на відсутність орфографічних, граматичних і стилістичних помилок, дотримуйтеся прийнятих правил скорочень;
- форма представлення інформації повинна відповідати рівню знань слухачів.

Додаткові вимоги до змісту презентації (за Д. Льюїсом):

- кожен слайд має відображати одну думку;
- текст має складатися з коротких слів та простих речень;
- рядок має містити 6–8 слів;
- всього на слайді має бути 6–8 рядків;
- загальна кількість слів не повинна перевищувати 50;
- дієслова мають бути в одній часовій формі;
- заголовки мають привертати увагу аудиторії та узагальнювати основні ідеї слайда;
- у заголовках мають бути і великі, і малі літери (а не тільки великі);
- слайди мають бути не надто яскравими – зайві прикраси лише створюють бар'єр на шляху ефективної передачі даних;
- кількість блоків статистичних даних на одному слайді має бути не більше чотирьох;
- підпис до ілюстрації розміщується під нею, а не над нею;
- усі слайди презентації мають бути витримані в одному стилі.

Вимоги щодо врахування фізіологічних особливостей людини у сприйнятті кольорів і форм:

- стимулюючі (теплі) кольори сприяють збудженню й діють як подразники (у порядку спадання інтенсивності впливу: червоний, оранжевий, жовтий);
- дезінтегруючі (холодні) кольори заспокоюють, викликають сонливий стан (у тому самому порядку: фіолетовий, синій, блакитний, синьо-зелений, зелений);
- нейтральні кольори: світло-рожевий, жовто-зелений, коричневий;
- поєднання двох кольорів – кольору знаку і кольору фону – суттєво впливає на зоровий комфорт, причому деякі пари кольорів не тільки стомлюють зір, а й можуть спричинити стрес (наприклад: зелені символи на червоному фоні);
- будь-який фоновий малюнок втомлює очі та знижує ефективність сприйняття даних;
- підсвідомість легко вловлює чіткі, яскраві малюнки, що швидко змінюються, вони краще запам'ятовуються;

- будь-який другорядний об'єкт, що рухається (анімаційний), знижує якість сприйняття матеріалу, відволікає, порушує динаміку уваги;
- підключення у вигляді фонового супроводу нерелевантних звуків (пісень, мелодій) швидко втомлює, знижує продуктивність сприймання.

Людина може одночасно запам'ятовувати не більше трьох фактів, висновків, визначень.

Фон є елементом заднього (другого) плану. Він має виділяти, підкреслювати інформацію слайда, але не затуляти її.

Використання різних фонів на слайдах в рамках однієї презентації не створює відчуття єдності, зв'язності, стильності інформації.

Щоб уникнути цієї помилки, складання кольорової схеми презентації має починатися з вибору двох головних функціональних кольорів, які використовуються для фону та звичайного тексту.

Поєднання двох кольорів – кольору тексту та кольору фону – істотно впливає на глядача: деякі пари кольорів не тільки стомлюють зір, але й можуть призвести до стресу.

Традиція нашого сприйняття пов'язана з тим, що фон має бути світлим, а текст – темним. Цей контрастний образ прийшов від «книжкового» тексту. У друкованих текстах ми зіштовхуємось і з максимальним контрастом: чорний – білий. Ми до нього звикли, око він не стомлює. Проте сприйняття тексту з екрану має дещо іншу специфіку. Зокрема, екран генерує випромінювання, і тому різкий контраст кольору і фону втомлює око. Є прийоми, за допомогою яких можна цей різкий контраст пом'якшити. Наприклад, можна обрати фон і колір в одній гамі, тобто тільки зробити фон максимально світлим, а шрифт – темним.

Будь-який фоновий малюнок підвищує стомлюваність очей і знижує ефективність засвоєння презентованого матеріалу.

Використання фотографій як фону є не завжди вдалою ідеєю через труднощі з підбором шрифту. В цьому випадку треба або використовувати більш-менш однотонні, іноді ледь розмиті фотографії, або розташовувати текст не на самій фотографії,

а на кольоровій підкладці. Але такий варіант оформлення фону має бути виправданим метою презентації.

Заважає сприйняттю текстової інформації й використаний у презентації фон у вигляді анімованого об'єкта.

Не слід використовувати виділення підкресленням, тому що в сприйнятті активних користувачів Інтернет у підкреслення пов'язане з гіперпосиланням.

Вибір шрифтів

Вибраний шрифт визначає вплив повідомлення на слухачів. Для консервативної аудиторії та серйозних повідомлень обирайте класичний шрифт (наприклад, Times New Roman); для радісних повідомлень – «веселий» шрифт (наприклад, Comic Sans MS).

Шрифти з зарубками (Times New Roman і Bookman) легко читаються, тому їх використовують для друку великих обсягів тексту. Шрифти без зарубок (Arial і Verdana) простіші, тому вони краще виглядають у заголовках та колонтитулах.

При створенні презентації для перегляду в електронному вигляді або показу слайдів, використовуються шрифти, які гарно виглядають на екрані. Шрифти Verdana,Tahoma та Bookman розроблені спеціально для використання на веб-сторінках. Також можна використовувати для цього шрифти Arial і Times New Roman.

Щоб забезпечити легкість читання, колір тексту потрібно зробити контрастним відносно кольору фону. Напівжирний шрифт і курсив використовуються лише для виділення – часте використання послаблює їх ефективність.

Кожний шрифт несе в собі певну індивідуальність, тому дуже важливо дотримуватися узгодженості. Якщо часто змінювати шрифт, повідомлення може виявитися неузгодженим. У презентації рекомендується використовувати не більше 3-4 різних шрифтів.

Згідно з висновком учених з лабораторії ергономіки зору (США), кращим шрифтом для читання тексту з екрану визнаний шрифт Verdana. Дослідники прийшли до висновку, що вибір правильного шрифту сприяє збереженню гостроти зору! Крім того, правильно вибраний шрифт захистить від синдрому комп'ютерного зору.

Розмір шрифту не повинен бути дрібним. Найбільш «дрібний» для презентації – шрифт 22 пт. Відмовтеся від курсиву. Краще правило використання курсиву – уникати його взагалі, оскільки він, як правило, лише ускладнює читання, уповільнює швидкість сприйняття.

Міжрядковий інтервал – полуторний.

Текстова перевантаженість

Не варто заповнювати один слайд занадто великим обсягом інформації: слухачі можуть одноразово запам'ятати не більше трьох фактів, висновків, визначень.

Найбільша ефективність досягається тоді, коли ключові пункти відображаються по одному на кожному окремому слайді. Розміщувати багато дрібного тексту на слайді неприпустимо.

Не розміщуйте на слайді дослівно все, що ви маєте намір сказати словами.

Великий текст дуже важко читати та майже неможливо запам'ятати.

Прагніть максимально скоротити довжину речень, відмовитися від ввідних конструкцій і інших граматичних «надмірностей». Текст у презентації має бути простим, лаконічним, таким, що нагадує тези (якщо, звичайно, ви не використовуєте цитати).

Оптимізуючи текст, подумки видаляйте по черзі кожне слово з речення і дивіться, чи зміниться його зміст. Якщо ні – безжально позбавляйтеся від цього слова.

Не пишіть весь текст прописними літерами.

СЛОВО, НАПИСАНЕ ЛИШЕ ПРОПИСНИМИ ЛІТЕРАМИ, ВТРАЧАЄ ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ І ЗЛИВАЄТЬСЯ З ІНШИМИ.

Розташування інформації на сторінці

Простіше зчитувати інформацію розташовану горизонтально, а не вертикально. Найбільш важлива інформація повинна розташовуватися в центрі екрана. Форматувати текст необхідно за шириною. Не допускати «рваних» країв тексту.

Рівень запам'ятовування інформації залежить від її розташування на екрані. У лівому верхньому кутку слайда розташовується найважливіша інформація.

Використання списків, таблиць та діаграм

Списки використовуйте тільки там, де вони потрібні. Списки з великою кількістю пунктів не треба використовувати. Можливо, використовувати 3–7 пунктів. Великі списки і таблиці слід розбивати на 2 слайда. Чим простіше, тим краще. Не слід розбивати таблицю та розміщувати її окремі частини на різних слайдах, якщо при цьому ви забули на одному із слайдів відзначити функціональні й змістовні поля таблиці.

Таблична інформація вставляється в матеріали як таблиця текстового процесора MS Word або табличного процесора MS Excel.

Під час розміщення таблиці як об'єкта та пропорційній зміні її розміру реальний розмір шрифту, що відображається, повинен бути не менше 18 пт.

Таблиці і діаграми розміщуються на світлому або білому фоні.

Не варто вставляти в презентації великі таблиці: вони складні для сприйняття: краще замінювати їх графіками, побудованими на основі цих таблиць.

Якщо все ж таблицю показати необхідно, то краще залишити якомога менше рядків і стовпців, привести лише найнеобхідніші дані. Це також дозволить зберегти необхідний розмір шрифту, щоб таблиця не перетворилася на медичну таблицю для перевірки зору.

Діаграми створюються з використанням майстра діаграм табличного процесора MS Excel.

Дані й підписи не повинні накладатися та зливатися з графічними елементами діаграми. Необхідно виділяти найбільш важливі частини діаграми, графіка.

Якщо під час форматування слайда є необхідність пропорційно зменшити розмір діаграми, то розмір шрифтів реквізитів повинен бути збільшений з таким розрахунком, щоб реальне відображення об'єктів діаграми відповідало значенням, вказаним у таблиці.

Під час вибору типу діаграми необхідно визначати тип порівняння даних: покомпонентне, позиційне, часове, почасткове чи кореляційне.

Кожному з цих типів порівняння відповідає один з п'яти основних типів діаграм: круг, лінійчата, крапкова діаграми, гістограма або графік.

Під час по компонентного порівняння, передусім, показується розмір кожного компонента у відсотках від якогось цілого.

При позиційному порівнянні ми виявляємо, як об'єкти співвідносяться один з одним – чи однакові вони, більші або менші за інших.

Часове порівняння показує, як змінюються дані в часі – що відбувається з тими чи іншими показниками впродовж певних проміжків часу.

Почасткове порівняння допомагає визначити, скільки об'єктів потрапляє в певні послідовні області числових значень. Наприклад, часткове порівняння використовується для того, щоб показати, яка частка мешканців відноситься до вікової групи до 10 років, яка – від 10 до 20 і так далі.

Кореляційне порівняння показує наявність (або відсутність) залежності між двома змінними.

Для побудови більшості кругових діаграм краще використовувати не більше шести компонентів. Якщо вам потрібно відобразити більше число компонентів, виберіть із них п'ять найбільш важливих, а останні згрупуйте в категорію «інші».

Під час складання лінійчатих діаграм необхідно переконатися, що проміжок, що розділяє лінійки, менший, ніж ширина самих лінійок.

Використовуйте найконтрастніший колір або штрихування для того, щоб виділити найважливіший елемент, підкреслюючи тим самим основну ідею, виражену в заголовку.

Під час складання графіка пам'ятайте, що лінія має бути жирніша, ніж вісь абсцис чи ординат, яка, в свою чергу, має бути жирнішою за горизонтальні та вертикальні лінії, що створюють координатну сітку. Вертикальні лінії координатної сітки можна використовувати для того, щоб розділити значення параметра за попередні періоди і дані прогнозу або розбити тимчасову вісь. Горизонтальні лінії допомагають точніше порівнювати відносні величини. Тому в кожному окремому випадку треба вирішити, яку саме кількість вертикальних і горизонтальних ліній слід задавати.

Для наведення числових даних доцільно використовувати числовий формат з роздільником груп розрядів. Якщо дані є дробовими числами, то число десяткових знаків, що відображається, повинне бути однакове для всієї групи цих даних. Числа слід округлювати та уникати дробів, якщо точна величина несуттєва. Наприклад, 12% запам'ятовується набагато краще, ніж 12,3% або 12,347%.

Розміщення зображень, аудіо та відеофайлів

У презентації розміщувати тільки оптимізовані (стислі) хо-рошої якості зображення. Поганою вважається презентація, що довго завантажується, тому що має великий розмір.

Під час використання графічних об'єктів у презентації:

- не використовуйте малюнки, фотографії поганої якості чи із спотвореними пропорціями;
- рівномірно та раціонально використовуйте площу слайда;
- коректно застосовуйте ілюстративний матеріал на слайді.

Бажано, щоб зображення було не стільки фоном, скільки ілюстрацією тексту, яка допомагає по-новому його зрозуміти та розкрити. Одночасно треба продумати й фон малюнка, який би підкреслював усі його деталі. Підпис малюнка має розташовуватися під ним.

Потрібно враховувати особливості сприйняття, які склалися в європейській традиції: інформація, особливо при переглядовому читанні, сприймається зліва направо і зверху вниз – відповідно до руху ока. Тому найважливіша інформація має розміщуватися зверху ліворуч. Враховувати ці особливості сприйняття потрібно під час розміщення на слайді тексту і графічного об'єкта.

Якщо текст первинний, а графіка – це всього лише ілюстрація, то краще розмістити текстовий фрагмент у лівому верхньому куті слайда, а графічний об'єкт – внизу праворуч.

Якщо ж графічний об'єкт є смисловою домінантою слайда, а текст – це коментар до малюнка, то в цьому випадку взаємне розташування потрібно зробити інакше: малюнок – зверху ліворуч, а текст – внизу праворуч.

Музика повинна бути ненав'язлива. І її вибір повинен бути виправданий.

В одній папці повинні бути всі матеріали (відео, музика, посилання, текстові документи тощо) і файли для показу презентації. Цей спосіб збереження настійно рекомендується у випадку, якщо у презентації є хоча б один аудіо або відеофайл.

Анімація об'єктів і зміна слайдів

Основна роль анімації в презентаціях – це вирішення питання дозування інформації. Анімуючи об'єкт у презентації, варто пам'ятати, що будь-який рухомий об'єкт знижує сприйняття, відволікає, порушує динаміку уваги.

У титульному слайді використання анімації об'єктів не допускається.

В інформаційних слайдах допускається використання анімації об'єктів тільки у випадку, якщо це необхідно для відображення змін, що відбуваються в часовому інтервалі, і якщо черговість появи анімованих об'єктів відповідає структурі заняття (доповіді), але анімація не повинна бути нав'язливою. У решті випадків використання анімації є недоцільним.

Не рекомендується обирати ефекти анімації до заголовків, особливо такі, як «Обертання», «Спіраль» тощо.

Анімація об'єктів повинна відбуватися автоматично після закінчення необхідного часу. Анімація об'єктів в межах одного слайда «по клацанню» не є раціональною.

Для зміни слайдів використовується режим «вручну». Перехід слайдів у режимі «за часом» не допускається. Дозволяється використання стандартних ефектів переходу, окрім ефектів «жалюзі», «шашки», «розчинення», «горизонтальні смуги». Для всіх слайдів застосовується однотипний ефект їх переходу.

Звуковий супровід анімації об'єктів і переходу слайдів використовується за виключної необхідності.

Включення макросів у матеріали не допускається.

Критерії освітніх презентацій:

- повнота розкриття теми;
- структуризація інформації;
- наявність і зручність навігації;
- відсутність граматичних, орфографічних і мовних помилок;

- відсутність фактичних помилок, достовірність поданої інформації;
- наявність і правильність оформлення обов'язкових слайдів (титульний, зміст, про проект, список джерел);
- оригінальність оформлення презентації;
- обґрунтованість і раціональність використання засобів мультимедіа та анімаційних ефектів;
- придатність презентації для обраної цільової аудиторії;
- грамотність використання кольорового оформлення;
- використання авторських ілюстрацій, фонів, фотографій, відеоматеріалів;
- наявність дикторського мовлення, його грамотність і доцільність;
- наявність, обґрунтованість і грамотність використання фонового звуку;
- розміщення і комплектування об'єктів; єдиний стиль слайдів;
- не зловживайте ВЕЛИКИМИ БУКВАМИ. Особливо в заголовках.

Під час презентації неприпустимо зчитування тексту з презентації, тобто надрукований і вимовний текст не повинні дублювати один одного!!!

Не створюйте презентацій нудних, монотонних, громіздких, ретельно підберіть шаблон, текст, графіку з урахуванням вищезазначеного.

Перевантаженість текстом – найбільш розповсюджене неподобство. Текст може бути тільки тезовим, якщо презентація – лекція. Захаращення текстом призводить до враження, що доповідач сам погано володіє матеріалом і йому потрібна підказка на екрані, щоб не забути щось істотне. Саме такої думки будуть про вас слухачі. Навіть якщо тексту мало, але в якийсь момент він повторює мовлення доповідача (навіть якщо доповідач стоїть спиною до екрану), слухачі у своїй безпосередності відстежуватимуть ваше мовлення на предмет відмінностей від тексту слайдів.

Отже, необхідно дотримувалося неухильно правила: кількість тексту в презентаціях повинно становити 35%. Зараз воно

доходить до 80%. Увесь непотрібний текст слід залишити або для усного виступу, або замінити його ілюстративним матеріалом: графіками, картинками тощо.

Привнесіть анімаційними та іншими ефектами елемент несподіванки і свята або сюрпризного моменту.

Текст презентації повинен бути лаконічний і зрозумілий слухачам (студентам).

Шаблон повинен відповідати представлений темі (або хоча б бути нейтральним).

Ефективне представлення презентації досягається за рахунок виконання чотирьох загальноприйнятих етапів – **чотирьох «П»:** планування, підготовки, практики та презентації:

Планування

Визначте основні моменти заняття чи доповіді на основі аналізу специфіки аудиторії.

Опишіть відношення вашої аудиторії до даної теми – її знання та досвідченість, потреби, бажання і цілі. Запитайте себе: “Наскільки аудиторія готова до сприйняття цієї теми?”

Визначте мету презентації, продумайте, як вона співвідноситься з очікуваними результатами. Ви прагнете щось донести до аудиторії, переконати її, навчити, мотивувати свою думку? Коли мета точно сформульована, її легко досягти.

Зміст презентації повинен залежати від цілей доповідача, інтересу та рівня знань аудиторії. Використовуйте загальні й зрозумілі слова і фрази, фокусуючи увагу на меті заняття (доповіді).

Підготовка

Підготуйте текст супроводжуючої доповіді відповідно до визначеної структури та часу, відведеного на показ презентації.

Визначте важливість вашого повідомлення. Запитайте себе: «Чому це повідомлення так важливе для мене?»

Сформууйте структуру презентації, виділіть ключові моменти.

Підготуйте цікавий початок презентації. Задайтеся яким-небудь питанням, здивуйте аудиторію або приведіть в приклад який-небудь випадок, здатний зацікавити аудиторію. Відкриття повинне займати від 5% до 10% презентації.

Визначте головні ідеї заняття (доповіді) та обґрунтуйте їх статистикою, документами, аналогіями або наочними прикладами. Майте на увазі, що всі основні ідеї повинні бути пов'язані з темою заняття (доповіді). Враховуючи, що слухачі пам'ятають від 4 до 6 різних позицій, ретельно відбирайте головні ідеї. Вони повинні скласти від 80% до 85% презентації.

Підготуйте хороше завершення презентації, що відповідає меті заняття (доповіді) та запам'ятовується. Це може бути оригінальне (але не надто) підведення підсумків, інше формулювання теми або внесення сумнівів у ряди слухачів. Також може бути ефективним повернення до початку заняття (доповіді). Під час вибору способу завершення слід визначити, яку реакцію ви чекаєте від слухачів. Завершення повинне займати від 5% до 10% презентації.

Практика

Підготуйте презентацію, яка має супроводжувати ваше заняття (доповідь). Повправляйтеся з доповіддю перед невеликою аудиторією або друзями та дізнайтеся їх думку про зміст і стиль презентації. Нижче перераховані питання, яким слід приділити особливу увагу:

Чи добре сприймається інформація?

Чи спираються основні моменти заняття (доповіді) на факти?

Чи зрозумілі малюнки та ілюстрації, чи достатньо ілюструють вони дану тему?

Чи не використовуєте ви терміни та вирази, незрозумілі аудиторії?

Чи є завершення презентації таким, що запам'ятовується?

Чи задоволені Ви самі своїм заняттям (доповіддю)?

Запишіть репетицію свого виступу на відео та уважно перегляньте її, відзначаючи всі відхилення від теми й інші негативні моменти. Пам'ятайте, що кращий спосіб боротьби з нервозністю – це упевненість в собі, що зростає з кожним новим виступом.

Якщо це можливо, проведіть декілька репетицій, використовуючи нові ідеї та способи подання матеріалу. Зупиніться на тому способі, який вам найбільше подобається. Налаштуйтеся на той час, який вам відведено для презентації.

Презентація

Абсолютне володіння даною темою, максимальне залучення уваги аудиторії та донесення до неї важливості вашого повідомлення – запорука успіху.

Створіть сприятливу для заняття (доповіді) атмосферу. Говоріть стверджувальним підвищеним тоном. Сповільнюйте мову, щоб виділити основні моменти, витримуйте паузу, щоб відділити їх один від одного.

Відповідаючи на запитання, акцентуйте увагу на основні моменти теми, не відхиляйтеся від неї.

9. ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Причини, характер, стратегічна мета Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр.
2. Створення Центральної Ради, її соціальна база, політична платформа й тактика. Революційне піднесення навесні – влітку 1917 р. I та II Універсали Центральної Ради.
3. Утворення Генерального секретаріату. Діяльність В. Винниченка.
4. III Універсал Центральної Ради. Проголошення Української Народної республіки. Конфлікт між РНК РСФРР і Центральною Радою та пошуки шляхів його подолання. Початок громадянської війни. Проголошення радянської УНР.
5. IV Універсал Центральної Ради. Проголошення незалежної УНР. Наступ більшовицьких військ на Україну і військова поразка Центральної Ради.
6. УНР у контексті міжнародних відносин. Укладення мирного договору УНР із країнами Четверного союзу в Брест-Литовському. Вступ німецько-австрійських військ до України. Відносини між Центральною Радою і німецько-австрійською військовою адміністрацією.
7. Гетьманський переворот. Політичний лад та державне будівництво доби Української Держави. Соціально-економічна політика Гетьманату.
8. Національно-культурне життя у гетьманській Державі.
9. Причини падіння Гетьманату П. Скоропадського. Утворення Директорії та її ідейна програма.
10. Відновлення Української Народної Республіки під проводом Директорії. Нове піднесення Української революції.
11. Внутрішня й зовнішня політика Директорії УНР. Діяльність С. Петлюри. Наростання суперечностей у таборі Української революції.
12. Отаманщина.
13. Історичні передумови проголошення ЗУНР.
14. Українсько-польська війна 1918–1919 рр.: причини, хід, наслідки.

15. Акт Злуки УНР і ЗУНР. Історичне значення. Ідея соборності українських земель.
16. Причини поразки ЗУНР та її історичне значення.
17. Політика радянського уряду в першій половині 1919 р. Військові дії на території України.
18. Україна в другій половині 1919 р. Особливості денікінського режиму в Україні.
19. Відновлення радянської влади в Україні на початку 1920 р. Радянсько-польська війна і Україна.
20. Розгром Добровольчої армії П. Врангеля. Ліквідація махновських військ. Терор в Криму.
21. Антибільшовицькі виступи селян та робітників в Україні у 1921 р. Другий Зимовий похід армії УНР.
22. Причини поразки Української революції 1917–1921 рр.
23. Радянський комунізм як історичне явище.
24. Стратегія і тактика більшовиків в Україні у 1917–1918 рр. Утворення і діяльність КП(б)У. Український націонал-комунізм у 1918–1921 рр.
25. Внутрішня й зовнішня політика УСРР у 1919–1921 рр.
26. Умови розвитку освіти, науки культури в 1917–1921 рр. Активізація культурно-освітнього будівництва.
27. Економічна, політична та соціально-політична криза в Україні в 1921 р. Посилення антибільшовицьких виступів.
28. Причини, характер та наслідки голоду 1921–1923 рр. в Україні.
29. Запровадження нової економічної політики. Суть НЕПу, його особливості в Україні.
30. Реалізація плану ДЕЕЛРО в СРСР та на території УСРР. Спорудження нових електростанцій.
31. Роль і місце Радянської України в утворенні Союзу РСР. План «автономізації» Й. Сталіна, ленінський план, позиція Х. Раковського. І Всесоюзний з'їзд Рад СРСР. Союзний договір 30 грудня 1922 р., головні положення.
32. Політика українізації та національні меншини в УСРР у 1920-х – на початку 1930-х рр.
33. Культурний ренесанс в Україні у 1920-ті рр.: причини, суть, наслідки.

34. Розвиток культури в умовах панування тоталітарного режиму в Україні у 1930-ті рр.
35. Сталінізм і українська інтелігенція.
36. Становище церкви в УРСР у 1920-ті – 1930-ті рр.
37. Контрукраїнізація на початку 30-х років: причини і наслідки.
38. Зміна політичного керівництва СРСР та утвердження тоталітаризму в Україні. Встановлення режиму особистої влади Й. Сталіна.
39. Перехід до форсованої індустріалізації. Пошук шляхів інтенсифікації виробництва. Розвиток промисловості в УСРР в перші п'ятирічки. Новобудови та реконструкція старих заводів галузей важкої промисловості.
40. Соціалістичне змагання. Стаханівський рух.
41. Колективізація сільського господарства: завдання та методи. Етапи аграрних перетворень більшовиків. Розкуркулення та переселення українців на Далекий Схід, до Сибіру.
42. Причини, масштаби та наслідки Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Ставлення радянської влади до трагедії.
43. Особливості громадсько-політичного життя в УРСР в 30-х рр. XX ст. Зміни у складі населення. Конституція УРСР 1937 р.
44. Політика масових репресій: цілі, методи, етапи. Найбільші судові процеси в Україні.
45. Українські землі у складі Польщі.
46. Українські землі у складі Чехословаччини.
47. Українські землі під владою Румунії.
48. Теоретичні підстави українського інтегрального націоналізму. Д. Донцов, М. Сціборський, Ю. Вассиян.
49. Організаційне становлення українського інтегрального націоналізму. Створення ОУН.
50. Діяльність ОУН у 1930-ті рр.: форми, методи, вплив на розвиток українського національно-визвольного руху.
51. Український вільний університет. Українська господарська академія.
52. Політичні передумови створення та проголошення Карпатської України. А. Волошин. Утворення нового уряду.

53. Проголошення самостійності Карпатської України. Окупація території Закарпаття угорськими військами.
54. Українське питання у передвоєнній міжнародній політиці.
55. Радянсько-німецький альянс: договір про ненапад, договір про дружбу і кордон.
56. Початок Другої світової війни. Вступ Червоної Армії на територію Західної України.
57. Включення західноукраїнських земель до складу УРСР та їх радянізація. Масові репресії. Опір утвердженню комуністичного режиму на Західній Україні.
58. Україна в планах Німеччини. Початок німецько-радянської війни. Прикордонні бої. Втрати Червоної Армії. Причини перших поразок.
59. Оборона Києва, Одеси і Севастополя.
60. Встановлення окупаційного режиму. Реалізація плану «Ост» на території України.
61. Колабораціонізм в роки війни.
62. Рух Опору. Організація радянського партизанського і підпільного руху. Створення Українського штабу партизанського руху. Т. Строкач.
63. Боротьба партизанських з'єднань: С. Ковпак, О. Сабуров, О. Федоров.
64. Діяльність підпільних організацій і груп. «Молода гвардія». «Партизанська іскра».
65. Діяльність ОУН. Акт відновлення Української держави та його наслідки.
66. «Поліська Січ» Т. Бульби-Боровця: програма, стратегія, діяльність.
67. Створення та діяльність Української Повстанської Армії.
68. Сталінградська битва (17 липня 1942 – 2 лютого 1943).
69. Битва за Кавказ (1942–1943) (25 липня 1942 – 9 жовтня 1943).
70. Курська битва (5 липня – 23 серпня 1943).
71. Початок вигнання німецьких окупантів та їх союзників з території України. Передумови для наступу Червоної армії.
72. Вигнання німців з Лівобережжя України. Чернігівсько-Прип'ятська операція.
73. Бої за звільнення Донбасу.

74. Битва за Дніпро. Звільнення Києва.
75. Житомирсько-Бердичівська операція (24 грудня 1943 – 14 січня 1944).
76. Кіровоградська операція (5–16 січня 1944).
77. Корсунь-Шевченківська операція (24 січня – 17 лютого 1944).
78. Рівненсько-Луцька операція (27 січня – 11 лютого 1944).
79. Нікопольсько-Криворізька операція (30 січня – 29 лютого 1944).
80. Проскурівсько-Чернівецька операція (4 березня – 17 квітня 1944).
81. Кам'янець-Подільський мішок (25 березня – 15 квітня 1944).
82. Умансько-Ботошанська операція (5 березня – 17 квітня 1944).
83. Березнегувато-Снігурівська операція (6–18 березня 1944).
84. Поліська операція (15 березня – 5 квітня 1944).
85. Одеська операція (26 березня – 14 квітня 1944).
86. Кримська операція (8 квітня – 12 травня 1944).
87. Львівсько-Сандомирська операція (13 липня – 29 серпня 1944).
88. Карпатсько-Ужгородська операція (9 вересня – 28 жовтня 1944).
89. Битва за Берлін (16 квітня – 8 травня 1945).
90. Празька операція (6–11 травня 1945).
91. Українці серед Героїв Радянського Союзу. Тричі Герой Радянського Союзу І. Кожедуб.
92. Командуючі фронтами – українці за походженням – Й. Апанасенко, М. Кирпонос, С. Тимошенко, А. Єременко, І. Черняхівський, Р. Малиновський.
93. Вклад українського народу в розгром нацистської Німеччини.
94. Трудові та технологічні ресурси України в нарощуванні військово-економічного потенціалу СРСР.
95. Радянські репресії та депортації в роки війни.
96. Повсякденне життя людей в умовах війни: школа виживання.
97. Людські та матеріальні втрати УРСР внаслідок військових дій.

98. Адміністративно-територіальні та етнічні зміни в Україні. Україна на міжнародній арені після Другої світової війни.
99. Ліквідація руху Опору в західноукраїнському регіоні після Другої світової війни.
100. План та джерела повоєнної відбудови промисловості. Особливості відбудови промисловості України в перше повоєнне десятиріччя.
101. Радянізація Західної України в повоєнні роки (1945–1953 рр.).
102. Підсумки відбудови та розвиток українського промислового виробництва в 1945–1953 рр.
103. Соціально-економічне становище сільського господарства в Україні після закінчення Другої світової війни. Відбудова сільського господарства після закінчення Другої світової війни.
104. Голод 1946–1947 рр.: причини, перебіг, наслідки.
105. Проведення управлінської реформи по укрупненню колгоспів. Реформи уряду в сільському господарстві 1953 р.
106. Рівень життя та побут населення після закінчення Другої світової війни.
107. Відбудова закладів науки, освіти та культури після закінчення Другої світової війни.
108. «Культурна революція» на західноукраїнських землях після закінчення Другої світової війни.
109. Ідеологізація повсякденного життя. «Ждановщина».
110. Церковний собор 1946 р. і його результати. Розгром УГКЦ.
111. Погром української літератури та історичної науки після закінчення Другої світової війни.
112. Перші кроки подолання в Україні культу особи Й. Сталіна після його смерті.
113. Внутрішньополітичне становище України в середині 50-х років XX ст. Зміцнення позицій української правлячої еліти. Вхідження Кримської області до складу УРСР.
114. XX з'їзд КПРС і початок лібералізації суспільного життя. М. Хрущов. Часткова реабілітація політичних в'язнів.
115. Зародження дисидентського руху в Україні, особливості та зв'язок з попередніми формами визвольного руху.
116. Діяльність українських опозиційних організацій. Українська робітничо-селянська спілка.

117. Відлига в українській літературі та в мистецтві. Шістдесятництво в українській культурі.
118. АН УРСР. О. Палладін. Б. Патон. І. Курчатова. М. Амосов.
119. О. Довженко. М. Бажан. М. Рильський. О. Гончар. Лібералізація культурного життя. «Самвидав».
120. Політична діяльність П. Шелеста і В. Щербинського, її наслідки для України.
121. Активізація опозиційного руху в другій половині 60-х – на початку 70-х років ХХ ст. Форми діяльності дисидентів, їхні політичні вимоги, боротьба за національне визволення.
122. Формування та діяльність правозахисного руху в Україні. Українська Гельсінкська група. Релігійні дисиденти. Національно орієнтовані дисиденти.
123. Політичні репресії 1970-х – початку 1980-х рр.
124. Громадська діяльність Ю. Литвина, М. Руденка, В. Стуса, О. Тихого, В. Чорновола.
125. Спроби реформування економіки в другій половині 60-х років ХХ ст. Посилення бюрократичного централізму.
126. Господарська реформа 1965 р. і її незавершеність. Становище в промисловості та аграрній сфері.
127. Економічне становище УРСР у 70-х – на початку 80-х років ХХ ст.
128. Соціалістичний реалізм у літературі та мистецтві.
129. Курс на перебудову: причини, етапи та особливості здійснення в Україні. Програма «прискорення».
130. Зрушення в суспільно-політичному житті республіки. Розширення гласності, демократизація суспільства, політизація мас.
131. «Неформальні» групи та об'єднання. Українська Гельсінкська спілка.
132. Прийняття Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 р. та його значення.
133. Чорнобильська катастрофа та її наслідки для України.
134. Народний рух України за перебудову. Передумови переходу до багатопартійності. Проголошення нових політичних партій, їх програми та діяльність.
135. Загальні тенденції розвитку освіти та науки в перебудовчу добу. Головні риси українського мистецтва доби перебудови.

136. Спроба державного перевороту Державним комітетом з надзвичайного стану (ДКНС) та його провал.
137. Акт проголошення незалежності України 24 серпня 1991 рр. Референдум і перші президентські вибори в Україні 1 грудня 1991 р.
138. Внутрішні та зовнішні чинники розгортання державотворчого процесу. Запровадження атрибутів державності. Міжнародне визнання незалежної України. Формування концепції і напрямів зовнішньої політики.
139. Президент Л. Кравчук. Утворення Співдружності Незалежних Держав.
140. Становлення багатопартійності, її характерні ознаки. Парламентські й президентські вибори. Президент Л. Кучма.
141. Економічна криза в Україні, її причини, сутність і особливості. Курс радикальних економічних реформ і його реалізація.
142. Вибори Президента України та 1999 рр. Формування і функціонування президентської вертикалі влади. Референдум з питання конституційної реформи та його наслідки.
143. Вибори Президента України 2004 р. «Помаранчева революція» та «помаранчева влада».
144. Пріоритети зовнішньої та внутрішньої діяльності Президента В. А. Ющенка.
145. Український господарський комплекс в умовах світової фінансової кризи 2008–2010 рр. Заходи влади щодо запобігання негативним наслідкам економічної депресії.
146. Вибори Президента України 2010 р. Політична програма реформ Президента В. Ф. Януковича.
147. Пріоритети зовнішньої та внутрішньої політики Президента В. Ф. Януковича.
148. Концептуальні засади Програми соціально-економічних реформ уряду Прем'єр-міністра М. Я. Азарова.
149. Розвиток образотворчого мистецтва. Культурно-мистецькі заходи В. А. Ющенка (відкриття «Мистецького Арсеналу», організація історико-культурного заповідника «Батурин»), В. Пінчука, О. Франчук та інших меценатів.

150. Творчість О. Забужко, Ю. Андруховича, С. Жадана, М. Матіос та інших митців.
151. Досягнення кінематографа, кінофестивалі в Україні. Розвиток театру та його сучасних форм.
152. Участь і досягнення українських митців у світових і національних фестивалях хореографічного та фольклорного мистецтва, конкурсі Євробачення тощо.
153. Формування сучасного інформаційного культурного простору суспільства.
154. Україна на світовій спортивній арені. Олімпійський рух в Україні. Видатні олімпійці незалежної України. Розвиток футболу в Україні. Досягнення української національної збірної з футболу на європейських та світових чемпіонатах.
155. Представники України у світових професійних змаганнях боксерів, борців, важкоатлетів, тенісистів, плавців, стрільців, легкоатлетів.
156. Українці у футбольних, баскетбольних, хокейних клубах Європи та світу.
157. Параолімпійський рух в Україні та його досягнення.
158. Політична криза кінця 2013 р. – початку 2014 р. Протистояння в Києві. Євромайдан.
159. Анексія Автономної Республіки Крим та м. Севастополь Російською Федерацією.
160. Сепаратизм в південно-східних областях України. Захоплення росіянами Слов'янська та Краматорська. Початок антитерористичної операції.

10. ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

А

Абвер – орган військової розвідки та контррозвідки нацистської Німеччини у 1933–1945 рр.

Автокефальна церква – православна церква, яка має цілковиту самостійність у розв'язанні організаційних і культових питань.

Автократія – система управління суспільством чи державою, за якої одній особі належить виключна й необмежена верховна влада.

Автономія – форма самоуправління частини території унітарної, а іноді й федеративної держави, наділена самостійністю у вирішенні питань місцевого значення в межах, установлених центральною владою. Населення автономної одиниці часто користується ширшими правами, ніж населення адміністративно-територіальних одиниць.

Автономізація – спроба перетворення формально незалежних радянських республік, які виникли після 1917 року, на автономні республіки Російської Федерації, здійс-

нена у 1922 році Йосипом Сталіним.

Авторитаризм – тип політичного режиму, який характеризується субординацією суб'єктів політичних відносин, наявністю сильного центру, що має концентровану владу, можливістю застосування насильства чи примусу.

Айнзатцгрупи – оперативні спеціальні групи нацистської поліції безпеки та СД, призначені для придушення будь-якого спротиву на окупованих територіях і проведення розстрілів, насамперед – євреїв. На території України у роки Другої світової війни діяли айнзатцгрупи «С» і «D».

Аксіологія – вчення про духовні, моральні, естетичні цінності.

Акт Злуки – урочисте оголошення 22 січня 1919 р. на Софійському майдані в Києві універсалу про об'єднання Української народної республіки (УНР) і Західноукраїнської народної республіки (ЗУНР) у соборну Україну, День соборності.

Акціонерне товариство – підприємство, капітал якого утворюється з внесків пайовиків

(акціонерів) завдяки купівлі ними акцій. Прибутки розподіляються між його учасниками відповідно до суми акцій, які їм належать.

Акція – цінний папір, який свідчить про участь його власника в капіталі акціонерного товариства і дає право на одержання певної частини прибутку товариства.

Анархізм – ідейно-теоретична й суспільно-політична теорія, в основу якої покладено заперечення інституціонального, насамперед державного, управління суспільством.

Анексія – насильницьке приєднання, загарбання однією державою всієї (або частини) території іншої держави, народу.

Антанта (франц. Entente – згода) – військово-політичний союз між Великобританією, Францією та царською Росією, створений 1904–1907 рр. на протипагу т. зв. Троїстому Союзу (Німеччина, Австро-Угорщина, Італія) в боротьбі за перерозподіл світу.

Антисемітизм – вкрай вороже ставлення до євреїв; одна з форм шовінізму; як державна політика Виражається в правовій дискримінації, політичному переслідуванні, масовому знищенні та ін.

Антитерористична операція на сході України (АТО) – комплекс військових та спеціальних організаційно-правових заходів українських силових структур, спрямований на протидію діяльності незаконних російських та проросійських збройних формувань у війні на сході України. Операція тривала з 14 квітня 2014 року до 30 квітня 2018. Після АТО на сході України була розпочата Операція об'єднаних сил (ООС).

Аншлюс – політика насильницького включення Австрії до складу Німеччини, яка проводилася після Першої світової війни, особливо внаслідок встановлення в Німеччині в 1933 р. нацистської диктатури. Практично Аншлюс було здійснено в 1938 р. Після звільнення Австрії від нацистських військ у 1945 р., її незалежність було відновлено.

Артефакт – річ, предмет, що є продуктом цілеспрямованої людської діяльності (на відміну від природних об'єктів).

Асиміляція – добровільний або вимушений процес розчинення (втрата традицій, мови тощо) раніше самостійного народу (етносу) чи якоїсь його частини в середовищі іншого, як правило, численнішого народу (етносу); засіб досягнення етнічної однорідності.

Б

Багатопартійна система – політична система, при якій може існувати безліч політичних партій, що теоретично володіють рівними шансами на отримання більшості місць у парламенті країни

«Барбаросса» – кодова назва плану військової операції нацистської Німеччини проти СРСР, згідно з яким війна проти СРСР повинна була стати «блискавичною», тобто закінчитися перемогою в дуже короткий термін, до того як супротивник зможе мобілізувати та розгорнути свої головні сили.

Біла армія, Білий рух (також «Біла гвардія», «Біла справа», «Білогвардійці») – військово-політичний рух різних у політичному плані сил (поміrkованих соціалістів, республіканців, монархістів), сформований під час Громадянської війни 1917–1923 років у Росії з метою повалення радянської влади. Діяли на основі принципу «Великої, єдиної і неподільної Росії» (рос. Великая, Единая и Неделимая Россия).

Бліцкриг «блискавична війна» – тактика нацистської Німеччини ведення швидко-

плинної війни, перш ніж противник встигне мобілізувати свої основні сили.

В

Вермахт – назва збройних сил нацистської Німеччини.

Виборча система змішана – такий порядок визначення результатів голосування, у якому поєднані елементи мажоритарної та пропорційної систем.

Виборча система мажоритарна – такий порядок організації виборів і визначення результатів голосування, коли обраним вважається кандидат (або список кандидатів), який отримав більшість голосів у виборчому окрузі.

Виборча система пропорційна – такий порядок організації виборів і визначення результатів голосування, за якого розподіл мандатів між партіями, які висунули своїх кандидатів у представницький орган, проводиться згідно з кількістю отриманих партією голосів.

«Відлига» – неофіційна назва періоду історії СРСР, що розпочався після смерті Й. Сталіна (друга половина 1950-х – поч.1960-х рр.). Його характерні риси – певний від-

хід від жорсткої сталінської тоталітарної системи, спроби її реформування в напрямку лібералізації, відносна демократизація, гуманізація політичного та громадського життя. В цей період засуджено культ Сталіна, реабілітовано велику кількість політ'в'язнів, повернуто депортовані народи.

Влада – здатність, право й можливість розпоряджатися чим-небудь або чим-небудь, а також чинити вирішальний вплив на долю, поведінку та діяльність людей з допомогою різноманітних засобів (права, авторитету, волі, примусу та ін.); політичне панування над людьми; система державних органів; особи, органи, наділені владно-державними та адміністративними повноваженнями.

Влада виконавча – одна з трьох гілок державної влади, яка організовує та спрямовує внутрішню й зовнішню діяльність держави, забезпечує здійснення втіленої в законах волі суспільства, охорону прав і свобод людини.

Влада державна – вища форма політичної влади, що спирається на спеціальний управлінсько-владний апарат і володіє монопольним правом на

видання законів, інших розпоряджень і актів, обов'язкових для всього населення.

Влада законодавча – одна з трьох гілок влади, сутність якої полягає у здатності держави здійснювати свою волю, впливати на діяльність і поведінку людей та їх об'єднань за допомогою законів, правових актів, рішень, що їх приймають представницькі органи влади.

Влада політична – здатність і можливість здійснювати визначальний вплив на діяльність, поведінку людей та їх об'єднань за допомогою волі, авторитету, права, насильства; організаційно-управлінський та регулятивно-контрольний механізм здійснення політики.

Влада судова – одна з трьох гілок державної влади; необхідна умова реалізації принципу поділу влади, покликана запобігати можливості змови чи протистояння двох інших гілок влади (законодавчої та виконавчої), створювати перепони, щоб унеможливити виникнення диктатури.

Власовці – солдати Російської визвольної армії (рос. Русская Освободительная Армия, РОА) – антирадянське військове з'єднання під команду-

ванням генарала Власова, яке воювало під час Другої світової війни на боці Німеччини проти СРСР. На початку 1945 р. РОА нараховувала близько 200 тис. осіб.

Воєнний комунізм – назва внутрішньої політики більшовиків в 1918–1921 роках під час Громадянської війни. Основною ціллю більшовиків було утримання власної влади в країні та забезпечення Червоної гвардії та Червоної Армії продовольством та іншими необхідними ресурсами – в умовах війни, відсутності легітимної політичної влади та бездії звичайних економічних механізмів керування економікою та народним господарством.

Г

Галичина – історична назва українських етнічних земель, розташованих на північ від Карпатських гір, в басейні річок Дністер (верхня та середня течії). Західний Буг (верхня течія), Сян (верхня течія). Охоплює територію Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської (за винятком північної частини), а також Перемишльське, Жешівське, Замойське, Холмське воєводства Польщі.

Геноцид – здійснювані владою масові переслідування, гоніння і навіть знищення певної національної, етнічної, расової, соціальної, культурної, релігійної спільноти.

Генеральний секретаріат – виконавчий орган, уряд, сформований Українською Центральною Радою. Заснований 15 (28) червня 1917 року.

Геополітика – політологічна концепція, що вбачає в політиці якоїсь держави визначальну роль географічних чинників (просторове розташування країни, клімат, розмір території, кількість населення, наявність природних ресурсів та ін.).

Герменевтика – традиція і способи тлумачення багатозначних текстів, учення про інтерпретації.

Гласність – один з найважливіших принципів демократизму, який полягає у невід'ємному праві кожного громадянина на отримання повної та вірогідної інформації з будь-якого питання громадського життя, що не становить державної чи військової таємниці.

Гносеологія – вчення про пізнання.

Голодомор – термін, що вживається для позначення масового, штучно організова-

ного сталінським режимом на території УСРР голоду в 1932–1933 роках. Визначення «голодомор» вживається також для голоду 1921–1923 та 1946–1947 років.

Голокост – переслідування і масове знищення євреїв і циган у Німеччині під час Другої світової війни; систематичне переслідування і знищення європейських євреїв і циган нацистською Німеччиною і колабораціоністами протягом 1933–1945 років; геноцид єврейського народу в часи Другої світової війни. Як жертв Голокосту зазвичай сприймають також інші етнічні та соціальні спільноти, яких нацисти переслідували і знищували за приналежність до цих спільнот (цигани, геї, масони, безнадійно хворі тощо). Тобто, у ширшому розумінні, голокост – систематичне переслідування і знищення людей за ознакою їх расової, етнічної, національної приналежності, сексуальної орієнтації або генетичного типу як неповноцінних, шкідливих.

Голосування – безпосередній акт волевиявлення громадян під час виборів. Складається з ідентифікації (засвідчення особи) виборця, отримання бюлетеня і власне голосування.

Гонка озброєнь – якісне та кількісне суперництво у військовій сфері між країнами чи блоками країн, які протистоять один одному у прагненні до світового панування. Виявляється у прискореному накопиченні запасів зброї та військової техніки, їх удосконаленні на основі мілітаризованої економіки і широкого використання досягнень науково-технічного прогресу у військових цілях. Держави, які проводять агресивну зовнішню політику, завжди намагаються посилити свою військову могутність та забезпечити перевагу над супротивником завдяки розробці і виробництву нових видів озброєння.

Греко-католицькі церкви – сучасна назва східних католицьких церков візантійської традиції. Представлені і в Україні. Означення «греко-католицька» дозволяє відрізняти її від католицьких церков інших традицій – передусім від римо-католицької церкви («латинський обряд»), а також від церков вірменського, сирійського та коптійського обрядів. Разом із останніми греко-католицькі церкви належать до східних католицьких церков.

Громадська думка – відображення ставлення народу або

окремих спільнот до влади, її діяльності, політики.

Громадські об'єднання – об'єднання, створені з метою реалізації та захисту громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав, інтересів людини, які сприяють розвитку творчої активності й самостійності громадян, їх участі в управлінні державними та громадськими справами.

Громадянське суспільство – суспільство громадян з високим рівнем економічних, соціальних, політичних, культурних і моральних рис, яке спільно з державою утворює розвинуті правові відносини; суспільство рівноправних громадян, яке не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага.

Громадський рух – це добровільне формування людей, що виникає на основі їхнього свідомого волевиявлення відповідно до спільних політичних інтересів, прав і свобод. Громадські рухи, як правило, діють із орієнтиром на найближчу політичну перспективу. Цілі, які обирають громадські рухи, гранично близькі до реальності, мають конкретний характер.

ГУЛАГ (рос. «Главное управление исправительно-трудовых лагерей, поселений и мест заключения») – підрозділ НКВС (МВС), міністерства юстиції СРСР, що здійснював керівництво системою виправно-трудових таборів (ВТТ) у 1934–1960 рр., найважливіший орган системи політичних репресій СРСР.

Гуманізм – теорія і практика, в основі якої лежить ставлення до людини як до найвищої цінності, захист права особистості на свободу, щастя, всебічний розвиток і вияв своїх здібностей.

Д

Декларація – офіційне проголошення державою, політичною партією, міжнародними, міждержавними організаціями головних принципів їхньої діяльності, програмних позицій, повідомлення про суттєву, принципову зміну в їхньому статусі.

Демагогія – форма свідомого введення в оману широких мас, спекуляція на реальних труднощах і проблемах, потребах і сподіваннях людей з метою досягнення політичного успіху.

Демографічна революція – величезний стрибок у прирості населення.

Демократія – форма державно-політичного устрою суспільства, яка ґрунтується на визнанні народу джерелом влади.

Депортація – примусове виселення з місця постійного проживання, навіть вигнання за межі держави, особи чи групи осіб, частини населення, визнаних правлячим режимом як соціальне небезпечні.

Держава – форма організації суспільства, носій публічної влади, сукупність взаємопов'язаних установ і організацій, які здійснюють управління суспільством від імені народу.

Держава демократична – тип держави, в якій народ є джерелом влади, де державні демократичні соціально-політичні інститути та демократичний тип політичної культури, які забезпечують органічне поєднання участі народу у вирішенні загальнодержавних справ із широкими громадянськими правами і свободами.

Держава правова – тип держави, основними ознаками якої є верховенство закону, поділ влади, правовий захист особи,

юридична рівність громадянина й держави.

Держава соціальна – держава, що прагне до забезпечення кожному громадянину гідних умов існування, соціальної захищеності, співучасті в управлінні виробництвом, а в ідеалі – приблизно однакових життєвих шансів, можливостей для самореалізації особистості.

Державний суверенітет – верховенство державної влади всередині країни, зосередженість всієї повноти влади у державних органах, незалежність держави у зовнішньополітичній сфері.

Державний устрій – спосіб організації адміністративно-територіальної, національно-територіальної єдності держави, особливості відносин між її складовими.

Деспотизм – система державного устрою, необмежена монархія, яка характеризується абсолютним свавіллям влади та безправ'ям підданих; самовладдя, жорстоке придушення волевиявлення народу.

Диктатура – нічим не обмежена влада особи, класу чи іншої соціальної групи в державі, регіоні, що спирається на силу, а також відповідний політичний режим (скажімо,

Д. пролетаріату); тимчасовий авторитарний режим, що вводиться на строк дії надзвичайних обставин для вжиття рішучих заходів, спрямованих на виведення країни з кризового стану (приміром, Д. генерала Піночета в Чилі).

Директорія УНР – тимчасовий найвищий орган державної влади Української Народної Республіки, створений у листопаді 1918 р. для усунення від влади гетьмана П. Скоропадського.

Дисиденти – інакомислячі особи, які виступають проти існуючого державного (політичного) ладу певної країни, протистоять офіційній ідеології та політиці.

Дисидентство – рух, учасники якого в Україні виступали за демократизацію суспільства, за вільний розвиток української мови та культури, реалізацію прав українського народу на власну державність.

Дискредитація – умисне зганьблення чийогось імені, підрив довіри, приниження чієїсь честі, гідності, авторитету. У політиці вживається як один із засобів боротьби з противниками, досягнення успіху в передвиборчих змаганнях.

Дискримінація – свідоме обмеження свободи діяльності

учасників політичного процесу; часткове чи повне, тимчасове чи постійне позбавлення тих чи інших учасників політичного життя їхніх конституційних та інших прав і свобод.

Дискурс – мовна практика з чітко визначеними правилами, нормами та межами застосування.

Діаспора – розселення по різних країнах народу, вигнаного обставинами, завойовниками або й власною владою за межі батьківщини; сукупність вихідців з якоїсь країни та їхніх нащадків, які проживають за її межами.

Доктрина – систематизоване філософське, політичне чи ідеологічне учення, сукупність принципів, концепцій.

Друга світова війна (в англійській літературі поширена абревіатура WWII або WW2, від англ. World War) – наймасштабніший в історії людства глобальний збройний конфлікт, що тривав з 1 вересня 1939 до 2 вересня 1945 рр. У Другу світову війну було втягнуто безпосередньо чи опосередковано понад 60 країн, зокрема всі великі держави, які врешті-решт утворили два протилежні військові табори: антигітлерівську коаліцію

(«союзники») та блок країн Осі. Безпосередню участь у бойових діях брали понад 100 мільйонів осіб. Супротивні держави кинули всі свої економічні, промислові та наукові можливості на вимоги фронту, стираючи різницю між цивільними та військовими ресурсами. Загальні людські втрати оцінюються від 50 до 80 млн. осіб, більшість із яких були мешканцями Радянського Союзу та Китаю. Друга світова війна відзначилася численними масовими вбивствами і злочинами проти людяності, насамперед Голокостом, стратегічними килимовими бомбардуваннями та єдиним в історії військовим застосуванням ядерної зброї. Основними причинами війни стали політичні суперечності, породжені недосконалою Версальською системою та агресивна експансіоністська політика нацистської Німеччини, Японської імперії та Італії.

Другий фронт – умовна назва бойових дій у час Другої світової війни у Західній Європі між військами нацистської Німеччини та західних союзників після висадки останніх в Нормандії 6 червня 1944 р. Фронт збройної боротьби США і Великої Британії про-

ти нацистської Німеччини в 1944–1945 рр. у Західній Європі. Рішення про його створення було досягнуте в ході переговорів між СРСР, США і Великою Британією (травень – червень 1942 р.). Другий фронт було відкрито 6 червня 1944 р. висадкою англо-американських експедиційних сил (верховний головнокомандуючий – генерал Д. Ейзенхауер) на території Північно-Західної Франції (операція «Оверлорд»).

Е

Експансія – розширення сфери впливу держав, громадських груп, організацій, здійснюване насильницькими або іншими подібними засобами.

Екстремізм – в ідеології й політиці схильність до крайніх поглядів і способів досягнення певних цілей. Екстремісти виступають проти існуючих громадських структур та інститутів, намагаючись підірвати їхню стабільність, розхитати й ліквідувати їх силою заради своїх групових цілей.

Епоха – тривалий період часу в розвитку природи, суспільства, науки, що має якісь характерні особливості.

Есхатологія – вчення про «кінець світу». Есхатологічний –

просякнутий відчуттям
близького кінця світу.

Етнонаціональні відносини – відносини між суб'єктами національно-етнічного розвитку – націями, народностями, національними групами та їх державними утвореннями.

Етнополітика – це сфера суспільного життя в багатонаціональних державах, до якої відносяться політичні взаємовідносини державної нації з етнічними групами всередині держави, а також етнічних груп між собою.

Етнос – позачасова, позатериторіальна, позадержавна спільнота людей, об'єднана спільним походженням, культурою, мовою, історією, традиціями та звичаями, самосвідомістю та етнонімом (назвою).

Ж

Ждановщина – радянська ідеологічна кампанія запроваджена секретарем ЦК КПРС А. Ждановим в 1946 р. Вона спрямовувалася на відновлення ідеологічного контролю над суспільством, який було послаблено за часів Другої світової війни. Згодом перетворилася на культурну настанову, за якої усі радян-

ські митці, письменники та інтелігенція в своїй творчості мали притримуватись основної лінії партії. Ця настанова передбачала переслідування митців, що відхилялися від цієї генеральної лінії. Метою заходів були – нейтралізація патріотично налаштованої інтелігенції, культурно-ідеологічна ізоляція країни, зміцнення тотального контролю над суспільством, відтворення образу зовнішнього і внутрішнього ворога.

З

Закарпаття – історична назва українських етнічних земель, розташованих на південних схилах Карпатських гір та в басейні р. Тиси. Нині – територія Закарпатської області.

Закерзоння – науково-публіцистична назва українських етнічних територій, розташованих на захід від лінії Керзона, що входили до складу Польщі. До цих земель належать Лемківщина, Підляшшя, Посяння, Сокальщина, Равщина і Холмщина.

Заколот – таємна змова вузького кола осіб з метою здійснити збройне повалення існуючої влади або примусити її прийняти потрібне рішення.

Закон – нормативно-правовий акт, що приймається з ключових питань суспільного, державного життя і має вищу юридичну силу.

«Закон про п'ять колосків» – репресивний радянський закон часів Голодомору, який передбачав за розкрадання колгоспного і кооперативного майна «розстріл із конфіскацією всього майна і з заміною за пом'якшуючих обставин позбавленням свободи на термін не нижче 10 років з конфіскацією всього майна». Амністія заборонялась. На літо 1933 р. за цим законом було засуджено 150 000 осіб. Зокрема, засуджували дітей, які намагалися знайти хоч якусь їжу.

«Застій» – назва одного з останніх періодів існування радянської економічної та політичної системи (середина 1970-х – середина 1980-х років). Цей період пов'язують з ім'ям Генерального секретаря ЦК КПРС Леоніда Брежнєва, під час правління якого (1964–1982 рр.) склалися передумови глибокої системної кризи – економічної та соціальної, які врешті призвели до краху радянської економіки та політичного розпаду СРСР.

Захисні загони Націонал-Соціалістичної Робітничої партії Німеччини, СС – військово-поліцейська організація Націонал-Соціалістичної Робітничої партії Німеччини, утворена 4 квітня 1925 р. як захисні загони партії. Протягом 4 липня 1934 р. – 8 травня 1945 р. існувала як окрема мілітаристична організація в складі Збройних сил Німеччини. Війська СС вважались елітними, проходили особливий вишкіл і відрізнялись своєю боєздатністю і жорстокістю.

Зондеркомандо – особливі підрозділи СС та СД, які пройшли спеціальну підготовку, призначені для виконання поліційних і політичних завдань на окупованих східних територіях. Приймали участь в охороні концтаборів, приймали участь у розстрілах в'язнів. Окремі підрозділи займалися диверсійною діяльністю. У широкому значенні – підрозділи для виконання особливих завдань.

I

Ідеологія – система концептуально оформлених уявлень, ідей і поглядів на політичне життя, яка відображає інтереси, світогляд, ідеали, умонастрій людей, класів, націй,

суспільства, політичних партій, громадських рухів та інших суб'єктів політики.

Імперія – велика держава, що складається з метрополії та підпорядкованих центральній владі держав, народів, які примусово інтегровані до єдиної системи політичних, економічних, соціальних та культурних взаємозв'язків. І. виникають внаслідок загарбання територій, колонізації, експансії, інших форм розширення впливу наддержави.

Індустріалізація в СРСР – комплекс заходів з прискореного розвитку промисловості, вжитих ВКП(б) у період другої половини 20-х до кінця 30-х років. Проголошена як партійний курс XIV з'їздом ВКП(б) (1925 р.). Здійснювана, головним чином, за рахунок перекачування коштів із сільського господарства: спочатку завдяки «ножицям цін» на промислову і сільськогосподарську продукцію, а після проголошення курсу на форсування індустріалізації (1929 р.) – шляхом продрозкладки. Особливістю радянської індустріалізації був пріоритетний розвиток важкої промисловості та воєнно-промислового комплексу. Всього в СРСР споруджено 35 індустріальних гігантів, третину з яких – в

Україні. Серед них слід назвати Запоріжсталь, Азовсталь, Крамашбуд, Криворіжбуд, Дніпробуд, Харківський тракторний, Київський верстатобудівний та ін.

Інституція – певна форма організації, регулювання суспільного життя, діяльності й поведінки людей; сукупність соціальних норм, зразків поведінки та діяльності.

Інтеграція – процес зближення, об'єднання економік, соціальних інституцій певних територій, держав і упорядкування та узгодження їх діяльності в багатьох сферах діяльності.

Інтервенція – втручання однієї або кількох держав у справи іншої держави або в її взаємозв'язки з третіми державами.

Інфляція – переповнення каналів грошового обігу масою надлишкових паперових грошей, що викликає знецінення їх, зростання цін на предмети першої потреби, зниження валютного курсу, падіння реальної заробітної плати.

Історизму принцип – науковий принцип, який передбачає розгляд історичних фактів у конкретному історичному середовищі, в динаміці їх розвитку.

Історіографія – 1) сукупність «вторинних текстів» з якого-сь конкретного історичного питання; 2) наука, яка вивчає специфіку та закономірності провадження історичних досліджень, особливості творчої праці істориків, тобто – наука про історичну науку.

Історіософія – сукупність суспільно-світоглядних ідей, які складають ціннісний каркас в філософському осмисленні історії.

Історія – процес розвитку природи і суспільства; комплекс суспільних, гуманітарних і інших наук (історична наука), що вивчають минуле людства у всій його конкретності і різноманітті. Досліджує факти, події і процеси на базі історичних джерел.

Історичне джерело – це носій історичної інформації, що виник як продукт розвитку природи і людини й відбиває той чи інший бік людської діяльності.

К

Коаліція – об'єднання, союз на добровільних засадах держав, групи держав, політичних партій тощо для досягнення спільної мети (наприклад, для формування уряду та участі в ньому).

Колабораціонізм – термін сучасного політичного лексикону з такими значеннями: у широкому сенсі – співпраця населення або громадян держави з ворогом в інтересах ворога-загарбника на шкоду самій державі чи її союзників. У роки Другої світової війни колабораціонізм був явищем розповсюдженим – і мав місце практично в кожній окупованій країні; у вузькому сенсі – співробітництво французів із німецькою владою у період окупації Франції у ході Другої світової війни; проте загальновідома не лише добровільна співпраця французів, – але і данців, норвежців, татар, білорусів, українців, росіян та інших народів – із німцями за умов окупації останніми їхніх країн.

Колективне сільське господарство – об'єднання індивідуальних сільських господарств у спілку, яка заснована на колективній власності на засоби виробництва. Типовими прикладами є колгоспи, що домінували у сільському господарстві СРСР з 1930 по 1991 роки.

Колонізація – заселення незайманих земель або захоплення чужих територій із подальшим їхнім заселенням.

Колонія – територія або країна, що перебуває в політичній та економічній залежності від метрополії. Безпосереднє грабування колоній метрополіями, експлуатація їхніх жителів і природних ресурсів, обтяжливі податки й подорожні збори закріплювали та посилювали економічне і політичне відставання колоній.

Командно-адміністративні методи управління – сукупність форм і методів управління суспільством, згідно з якими діяльність людей стимулюється переважно засобами адміністративного примусу, а всі фази управлінського циклу – прийняття рішення, організація виконання, контроль за виконанням рішення – ініціюються та здійснюються засобами жорсткого централізму, обмеженням процесів самоврядування на всіх рівнях.

Комінтерн (Комуністичний інтернаціонал) – міжнародна організація комуністичних партій, заснована у березні 1919 р. у Москві з ініціативи В. Леніна замість II інтернаціоналу. У 1920–1930-х рр. став інструментом впливу комуністичних партій та організацій на суспільно-політичне життя інших країн світу. Основною метою було поширення революційного інтер-

національного соціалізму. Розпущений у травні 1943 р. на вимогу західних союзників – США та Великої Британії.

Комітет бідноти (комбід) – орган радянської влади на селі в часи «воєнного комунізму». Проіснували в Росії до початку 1919 р., після чого були об'єднані з сільськими радами. Комбіди займалися розпалюванням класової ворожнечі між бідняцькими і заможними верствами селянства, перерозподілом землі, вилученням продовольчих запасів за продрозверсткою з так званих куркульських господарств. Сільський комбід складався з трьох осіб, волосний – з п'яти-семи. Взимку 1919 р. комбіди створювалися переважно в Лівобережній Україні, де радянська влада змогла закріпитися. Спроби більшовиків розколоти українське село, спираючись на його біднішу частину, фактично провалилися. Селянство відповіло на запровадження «воєнного комунізму» повстанським рухом, який спричинив падіння радянської влади. Після поновлення радянської влади в 1920 р. більшовики відмовилися від комбідів і замінили їх комітетами незаможних селян (комнезами).

Комітет державної безпеки СРСР, КДБ СРСР (до 1978 р. – КДБ при Раді Міністрів СРСР) – наступник ВНК-ОДПУ-НКДБ-МДБ. Утворений 13 березня 1954 р. указом Президії ВР СРСР. Після смерті Й. Сталіна та арешту Л. Берії статус органів державної безпеки змінили: їх виокремили з МВС СРСР, а їхня діяльність здійснювалася під жорстким контролем ЦК КПРС. На органи КДБ СРСР покладалися функції розвідки, контррозвідки, політичного розшуку, дізнання та слідства. Їхній правовий статус визначався закритими (з грифами «таємно», «особливо таємно», «особливої важливості») підзаконними актами. На законодавчому рівні правовий статус КДБ СРСР було закріплено лише в останній період його існування. 16 травня 1991 р. ВР СРСР ухвалила Закон «Про органи державної безпеки в СРСР». Однак на момент його введення в дію в Україні вже було взято курс на побудову власних органів державної безпеки.

Комуністична партія (більшовиків) України, КП(б)У – частина Комуністичної партії Радянського Союзу, що керувала всіма ділянками суспільного життя, маючи

абсолютну владу на території України. Виникла з більшовицьких осередків російської Соціал-Демократичної Робітничої партії (РСДРП), які діяли в українських губерніях Російської імперії. Утворена 18–20 квітня 1918 р. у м. Таганрог (тепер Росія) на нараді представників більшовицьких організацій України з ініціативи Миколи Скрипника під назвою Комуністична партія (більшовиків) України. У 1952 р. перейменована на Комуністичну партію України (КПУ).

Комуністична партія Радянського Союзу, КПРС – політична організація, програмною метою якої була побудова соціалізму і комунізму. Теоретичні засади КПРС – марксизм-ленінізм та пролетарський (соціалістичний) інтернаціоналізм. З I з'їзду (1898 р.) партія мала назву Російська соціал-демократична робітничка партія, РСДРП; з 1917 р. – Російська соціал-демократична партія (більшовиків), РСДРП(б); VII з'їзд (1918 р.) перейменував партію на Російську комуністичну партію (більшовиків), РКП(б), XIV з'їзд (1925 р.) – на Всесоюзну комуністичну партію (більшовиків), ВКП(б); XIX з'їзд (1952 р.) – на Комуністичну партію Радянського Союзу, КПРС.

Консенсус – згода між суб'єктами політики з певних питань на основі базових цінностей і норм, спільних для всіх основних соціальних та політичних груп суспільства; прийняття рішень без голосування за виявленням всезагальної згоди.

Консерватизм – політична ідеологія і практика суспільно-політичного життя, зорієнтована на збереження і підтримання існуючих форм соціальної структури, традиційних цінностей і морально-правових засад.

Конституція – основний закон держави, що закріплює суспільний і державний устрій, порядок утворення, принципи організації та діяльності державних органів, виборчу систему, основні права та обов'язки громадян.

Контрибуція – примусові грошові або натуральні побори з населення; грошова сума, яку за умовами мирного договору держава-переможниця стягує з переможеної держави.

Конфедерація – союз суверенних держав, які зберігають незалежність і об'єднані для досягнення певних спільних цілей (переважно зовнішньополітичних, воєнних), для координації своїх дій.

Конфесія – віросповідання. З виникненням різних плинів протестантизму конфесіями стали називати релігійні громади (церкви), зв'язані спільністю віровчення, так само як відповідні «символічні книги», що фіксують це віровчення (наприклад, Аугсбурзьке сповідання, чи конфесія, 1530 р., та інші.).

Конформізм – пристосовництво, пасивне беззаперечне прийняття існуючих порядків, пануючих ідей і цінностей, стандартів поведінки, норм, правил, безумовне схилення перед авторитетами.

Коренізація – політика, яку проводили більшовики з 1923 р., спрямована на підготовку, виховання й висування кадрів корінної національності, врахування національних факторів при формуванні державного апарату, організацію культурно-освітніх закладів, видання преси мовами корінних національностей.

Корупція – підкупність, продажність, хабарництво державних посадових осіб, політичних і громадських діячів, урядовців та високопоставлених чиновників.

Крим – середньовічна тюркська назва, походить від «Кирим» – рів, фортеця – назви першої

кримськотатарської столиці XIII ст. у колишньому Солхаті (сучасний Старий Крим); стародавня грецька назва Криму – Таврика чи Таврида – походить від імені місцевого варварського народу таврів; іноді греки користувалися назвою (Великий) Херсонес, тобто попросту «Півострів».

Культ особи – єдиновладдя тоталітарного типу, часто релігійного характеру, що означає раболіпство, сліпе поклоніння «божеству».

Л

Легітимація – процес здобуття суспільного визнання та підтримки соціальними та політичними суб'єктами.

Легітимація політична – пояснення, обґрунтування та виправдання політики за допомогою певної сукупності принципів, процедур, технік і стратегій, що забезпечують згоду з нею або, принаймні, відсутність серйозної протидії їй; соціальне визнання політики та розширення її підтримки завдяки досягненню нею відповідності загальній волі народу.

Легітимність – соціальне визнання, виправданість, обґрунтованість та значущість

складових соціально-політичних процесів.

Ленд-лізь – система передачі США в позику або оренду зброї, боєприпасів, стратегічної сировини, продовольства тощо країнам антигітлерівської коаліції під час Другої світової війни.

Лібералізм – політична та ідеологічна течія, що об'єднує прихильників парламентського ладу, вільного підприємництва та демократичних свобод і обмежує сфери діяльності держави.

Лібералізація – послаблення державного контролю над різними видами діяльності.

Лисенківщина – політична кампанія (сер. 30-х – поч. 60-х рр. XX ст.) з переслідування групи генетиків. Вона включала у себе заперечення науки генетики та тимчасову заборону генетичних досліджень в СРСР. Кампанія отримала назву від Т. Д. Лисенка, який став її символом. У переносному значенні лисенківщина – це будь-яке адміністративне переслідування вчених за їх політично «некоректні» наукові погляди.

Людова армія – польські комуністичні партизанські військові формування, що ставили за мету відновлення

незалежної Польщі й встановлення там радянської влади. Армія людова мала підтримку від СРСР. Припинила існування в червні 1944 р.

М

Методологія – це система принципів та способів, правил та нормативів пізнання, тобто наука про способи пізнання.

Меценат – багатий покровитель наук і мистецтв, особа, що безкорисливо матеріально підтримує розвиток культури, освіти, та будь-які інші аспекти гуманітарної сфери. Слово походить від прізвища римського багатія Мецената, котрий допомагав митцям.

Меценатство – добровільна безкорислива діяльність фізичних осіб у матеріальній, фінансовій та іншій підтримці набувачів благодійної допомоги. Меценатство розповсюджується на фінансову підтримку закладів культури і освіти, заснування нових театрів, галерей мистецтва, нових навчальних закладів, підтримку мистецької діяльності акторів, поетів, художників тощо.

Міжнародні відносини – сукупність економічних, політичних, ідеологічних, право-

вих, дипломатичних та інших зв'язків між державами й системами держав, між головними соціальними, економічними, політичними силами, організаціями й громадськими рухами, які діють на світовій арені.

Міжнародні організації – об'єднання держав, національних громадських організацій та індивідуальних членів з метою вирішення питань регіонального або глобального характеру, відвернення та врегулювання воєнних конфліктів.

Модернізм – загальний термін, що використовується для виниклих на початку XX століття спроб порвати з художніми традиціями XIX століття; заснований на концепції домінування форми на противагу змісту. В образотворчому мистецтві прямими представниками є абстракціоністи; у літературі – письменники, що експериментують з альтернативними формами оповіді; у музиці – традиційне поняття ключа було замінене на атональність; в архітектурі – центральними концепціями виступають функціоналізм і відсутність декоративності.

Монархія – форма правління, за якої верховна влада формально (повністю або частково)

зосереджена в руках однієї особи – глави держави – спадкоємного монарха.

Монополія – виключне право (виробництва, торгівлі, промислу тощо), що належить одній особі, групі осіб (олігополія) чи державі.

Москвофільство – мовно-літературна і суспільно-політична течія серед українського населення Галичини, Буковини і Закарпаття у 1819–1930-х рр. Обстоювала національно-культурну, а пізніше – державно-політичну єдність з російським народом і Росією.

Мюнхенська змова – угода, складена у Мюнхені 29 вересня 1938 р. і підписана наступного дня прем'єр-міністрами Великобританії – Невілом Чемберленом, Франції – Едуаром Даладье, Італії – Беніто Муссоліні і рейхсканцлером Німеччини Адольфом Гітлером. В результаті угоди цими західними країнами було санкціоновано початок захоплення Чехословаччини фашистською Німеччиною. Воно передбачало передачу Німеччині Судетської області, Польщі – Тешинської Сілезії, Угорщині – Закарпаття.

Н

Наратив – описові історичні джерела. Наративний – оповідальний.

Народний комісаріат внутрішніх справ СРСР, НКВС СРСР (рос. Народный комиссариат внутренних дел СССР, НКВД СССР) – центральний орган державного управління СРСР 1934–1946 рр. у сфері держбезпеки. Утворений 10 липня 1934 р. 19 березня 1946 р. перейменований на Міністерство внутрішніх справ (МВС). Основні завдання: забезпечення громадського порядку і державної безпеки, облік місць проживання громадян, реєстрація актів громадського стану, ведення держархівів, охорона кордонів СРСР, карний розшук, зовнішня розвідка, контррозвідка, виконання судових вироків, утримання й охорона виправних таборів і в'язниць.

Народний комісаріат державної безпеки УРСР, СРСР; НКДБ УРСР, СРСР (рос. Комитет государственной безопасности УССР, СРСР; КГБ УССР, СРСР) – союзно-республіканський орган державної безпеки (12 березня – серпень 1941, травень 1943 – 25 березня 1946). Утворений

12 березня 1941 р. Структура та завдання НКДБ УРСР визначалися відповідно до структури та завдань НКДБ СРСР. До відання НКДБ УРСР належали: ведення розвідувальної роботи за кордоном, боротьба з «підривною, шпигунською, диверсійною та терористичною» діяльністю іноземних розвідок на теренах УРСР, оперативна розробка та ліквідація залишків «антирадянських партій і контрреволюційних формувань» серед різноманітних верств населення країни.

Народний секретаріат – виконавчий орган Тимчасового ЦВК Рад України. Сформований у Харкові 30 грудня 1917 (12 січня 1918) року російськими і місцевими більшовиками як український радянський уряд на противагу до Української Центральної Ради та Генерального секретаріату УЦР–УНР.

Націоналізм – ідеологія і політика, які проголошують націю однією з найвищих цінностей, стверджуючи, що нація має бути вільною, окремим політичним цілим (автономією, суверенною державою).

Національна безпека – державна політика, спрямована на створення внутрішніх і зо-

внішніх умов, сприятливих для збереження чи зміцнення життєво важливих національних цінностей; стан, що забезпечує захищеність інтересів народу й держави, суспільства та його громадян.

Національна політика – науково обґрунтована система заходів, спрямована на реалізацію національних інтересів, розв'язання суперечностей у сфері етнонаціональних відносин.

Національні інтереси – інтегральний вираз інтересів усіх членів суспільства, що реалізуються через політичну систему відповідної держави як компроміс у поєднанні запитів кожної людини і суспільства загалом.

Національне питання – сукупність політичних, економічних, правових, культурницьких, освітніх та інших проблем, що проявляються у процесі внутрішньо- та міждержавного спілкування націй, народностей.

Національно-визвольний рух – боротьба народів, спрямована на ліквідацію іноземного панування, іноземного гноблення і завоювання національної незалежності, реалізацію нацією її права на самовизначення, створення

національної держави. Боротьба українського народу з іноземними поневолювачами велась під прапорами національного захисту і відтворення самобутності, свободи і народовладдя.

Нація – історична спільність людей, що складається у процесі формування спільності території, економічних зв'язків, мови, етнічних особливостей культури та характеру.

Наука – сфера людської діяльності, функція якої – вироблення і теоретична систематизація знань про дійсність; включає як діяльність по одержанню нового знання, так і її результат – суму знань, що лежать в основі наукової картини світу; позначення окремих галузей наукового знання. Безпосередні цілі – опис, пояснення і передбачення процесів і явищ дійсності на основі законів, що відкриваються наукою. Система науки умовно поділяється на природні, суспільні, гуманітарні і технічні науки.

Нова економічна політика (НЕП) – економічна політика, яка проводилася в Радянських республіках починаючи з 1921 р. Була прийнята весною 1921 р. X з'їздом РКП(б),

змінивши політику «воєнного комунізму», що проводилася в ході Громадянської війни. Нова економічна політика мала на меті відновлення народного господарства і подальший перехід до соціалізму. Головний зміст НЕПу – заміна продрозкладки продподатком у селі, використання ринку і різних форм власності, залучення іноземного капіталу у формі концесій, проведення грошової реформи (1922–1924 рр.), в результаті якої рубль став конвертованою валютою. НЕП дозволив швидко відновити господарство, зруйноване Першою світовою і Громадянською війнами. З другої половини 1920-х років почалися перші спроби згортання НЕПу.

«Новий порядок» – окупаційна політика нацистської Німеччини на завойованих нею територіях. Окупаційна політика проводилась згідно з планом «Ост». На території України було утворено рейхскомісаріат «Україна», західноукраїнські землі було приєднано до польського генерал-губернаторства. Нацисти прагнули створити на завойованих територіях «життєвий простір для німецької нації». Місцеве населення планувалося перетворити у рабів,

інтелігенцію ліквідувати. На окуповані території мали намір переселити близько 10 млн. німців, а місцевих жителів передбачалося залишити близько 14 млн. чол.

Номенклатура – працівники, призначені чи затверджені вищими органами на будь-які посади.

Нюрнберзький процес – міжнародний судовий процес над колишніми керівниками гітлерівської Німеччини. Проходив у м. Нюрнберг з 20 листопада 1945 по 1 жовтня 1946 рр. в Міжнародному військовому трибуналі.

О

Об'єктивності принцип – науковий принцип, який зобов'язує розглядати історичні явища і події у всій їх складності, багатогранності й суперечливості, з урахуванням усієї сукупності позитивних і негативних сторін їх змісту, незалежно від того, чи подобаються вони дослідникові чи ні.

Олігархія – політичне та економічне панування, влада, правління невеликої групи людей, а також сама правляча група. Термін було запроваджено Платоном і Аристотелем у

V–IV ст. до н. е. для позначення однієї з найгірших, на їхню думку, форм правління, коли «владарюють багаті, а бідні не беруть участі у правлінні». Розрізняють О. аристократичну і фінансову.

Опозиція – протидія, опір певній політиці, політичній лінії, політичній дії; організація, партія, група, особа, які виступають проти панівної думки, уряду, системи влади, конституції, політичної системи в цілому.

Операція «Вісла» – етнічна «чистка», здійснена у 1947 році під керівництвом Радянського Союзу, Польщі, Чехословаччини. Полягала у примусовій депортації (виселенні) з використанням збройних сил вказаних країн українців з Лемківщини, Посяння, Підляшшя і Холмщини на ті території у західній та північній частині польської держави, що до 1945 р. належали Німеччині, а також у різні регіони СРСР.

Організація українських націоналістів, ОУН – політичний рух, метою якого було відновлення національної державності на всій українській етнічній території. ОУН виникла внаслідок об'єднання Української Військової Орга-

нізації (УВО) та декількох студентських націоналістичних спілок – Групи української національної молоді, Ліги українських націоналістів, Союзу української націоналістичної молоді. Заснована 3 лютого 1929 р. Лідером ОУН до його вбивства агентом НКВС у Роттердамі 1938 р. був полковник Євген Коновалець. Смерть Є. Коновальця спричинила суперечності оунівців щодо того, хто має бути його наступником. Криза в Організації виявила суттєві розбіжності між членами ОУН на Західній Україні (радикалами) та членами Проводу українських націоналістів (ПУН) (консерваторами), що жили за кордоном. Другий Великий Конгрес ОУН у Римі 27 серпня 1939 р. обрав головою ОУН Андрія Мельника і надав йому титул «вождя», проголосивши його відповідальним лише «перед Богом, нацією і своїм власним сумлінням». Група молодих націоналістів на чолі зі Степаном Бандерою, яка після окупації Польщі Німеччиною повернулася з тюрем, вимагала від ПУН та його голови А. Мельника змінити тактику ОУН, а також усунути з ПУН декількох його членів (Ярослава Барановського, Олексу Сеніка та Сидора

Чучмана). Конфлікт призвів до розколу в Організації. Прихильники С. Бандери в лютому 1940 р. утворили «Революційний Провід ОУН» й взяли собі назву ОУН(б) (пізніше – ОУН(сд), ОУН(р)). Більшість оунівців, що залишились за кордоном, згуртувались навколо А. Мельника і сформували ОУН(м). Між двома гілками колись єдиної ОУН почалась боротьба, хоча стратегічна мета обох була однією – незалежна Україна.

Осадники – мовне запозичення з польської, термін, яким в радянській історіографії прийнято було називати польських колоністів міжвоєнного періоду – солдатів у відставці, офіцерів польської армії, членів їх сімей, а також цивільних добровольців-переселенців з числа поляків, які проживали на т.зв. «землях коронних» та отримали після закінчення радянсько-польської війни земельні наділи на територіях Західної України і Західної Білорусії.

Осадництво – аграрна політика Польського уряду спрямована на послаблення економічної бази українського селянства і зміцнення польського елементу на селі в Західній Україні та Західній Білорусі. Польські переселенці з числа

військових мали можливість безкоштовно отримати до 45 га землі на Західній Україні, а переселенці-добровольці придбати землю за пільговою ціною в кредит на 30 років зі звільненням від оплати у перших 5 років володіння.

Освіта – цілеспрямований процес навчання і виховання в інтересах особистості, суспільства і держави. Веде до оволодіння цінностями культури і морально-емоційного відношення до світу, досвідом професійної і творчої діяльності, що зберігають і розвивають духовні і матеріальні досягнення людства.

Остарбайтери – таку назву (поряд з «цивільні росіяни», «радянські росіяни») нацистські чиновники вживали стосовно багатонаціональної групи цивільних робітників (не німців), вивезених з окупованих територій Радянського Союзу у період листопада 1941 – березня 1944 років. Німецький термін для означення осіб, вивезених гітлерівцями в роки Другої світової війни на примусові роботи до Німеччини із східних окупованих територій.

Охлократія – домінування в політичному житті суспільства впливу натовпу, юрби,

один із способів здійснення політичної влади, що суттєво доповнює кризові політичні режими.

П

Пакт Молотова-Ріббентропа – назва договору про ненапад між СРСР та Німеччиною, підписаного у Москві 23 серпня 1939 р. наркомом закордонних справ СРСР В. Молотовим та міністром закордонних справ Німеччини А. фон Ріббентропом. Договір містив таємний додатковий протокол про розмежування сфер впливу цих держав у Східній Європі.

Памфлет – злободенна гостра сатирична робота переважно політичного характеру, спрямована проти чогось або когось.

Панславизм – культура і політична течія слов'янських народів, в основі якої уявлення про етнічну та мовну спорідненість слов'ян, необхідність їх політичного об'єднання.

Парадигма – система уявлень, основних принципових установок, що характерна для певного етапу розвитку науки, культури, цивілізації.

Парламент – найвищий законодавчий і представницький

орган влади в державі з республіканською формою правління, який обирається населенням.

Парламентаризм – система правління, згідно з якою законодавча влада належить виборному парламенту.

Партія – особлива громадська організація (об'єднання), що безпосередньо ставить перед собою завдання оволодіти політичною владою в державі або взяти в ній участь через своїх представників в органах державної влади та місцевого самоврядування.

Пацифікація – урядова політика, спрямована на утихомиріння, замирення («пацифізм», запроваджений насильницькими методами) злокалізованих етносів (національних меншин).

Перебудова – загальна назва сукупності політичних і економічних реформ, що проводилися в СРСР у 1985–1991 роках. Складові частини перебудови: у внутрішньополітичній сфері – демократизація суспільного життя; в економіці – введення елементів ринкових відносин; у зовнішній політиці – відмова від надмірної критики так званого капіталістичного ладу, значне поліпшення відносин

зі США та демократичними країнами Західної Європи, визнання загальнолюдських цінностей і глобальних проблем. До початку 1990-х років Перебудова призвела до загострення кризи в усіх сферах життя суспільства, що спричинило ліквідацію влади КПРС і розпад СРСР.

Перша світова війна – світова війна, глобальний збройний конфлікт, який розвивався перш за все в Європі від 28 липня 1914 р. до 11 листопада 1918 р., в якому брало участь 38 держав із населенням 1,5 млрд мешканців. Під час неї загинуло понад 10 млн солдатів і цивільних мешканців. Конфлікт мав вирішальний вплив на історію XX ст. Сили Антанти на чолі з Французькою республікою, Російською імперією (що визнала свою поразку до закінчення війни), Великою Британією і США (від 6 квітня 1917 року), перемогли держави Четверного Союзу (також відомі як Центральні Держави) на чолі з Австро-Угорською імперією, Німецькою імперією, Болгарським царством й Османською імперією. Королівство Італія приєдналося до Антанти у 1915 р.

План «Ост», Генеральний

план «Ост» – секретний план уряду Третього Рейху з проведення освоєння земель Східної Європи і її німецької колонізації після перемоги над СРСР. План «Ост» був розроблений з метою реалізації гітлерівської ідеї життєвого простору (нім. Lebensraum) та втілення третього пункту програми НСДАП щодо нових територій та земель для німців. Ще раніше до приходу Гітлера до влади серед німецьких радикальних, шовіністичних кіл поширювалась ідея колонізації східних земель, заселених слов'янами (нім. Drang nach Osten).

Пласт – українська скаутська організація, метою якої є сприяння всебічному, патріотичному вихованню та самовихованню молоді на засадах християнської моралі. Пластуни випускали різні часописи: «Пластун», «Карпати», «На стійці», «Скоб». У 1938 р. пластуни приймали активну участь у створенні та розбудові Організації народної самооборони «Карпатська Січ». Організація існує до сьогодні.

Плебісцит – всезагальне опитування громадян з метою виявити їхню думку, волю й позицію щодо якогось спільного й значущого питання.

Плюралізм – ідейно-регулятивний принцип суспільно-політичного й соціального розвитку, що впливає з існування декількох (чи багатьох) незалежних начал політичних знань і розуміння буття; система влади, заснована на взаємодії та протилежності дій політичних партій і громадсько-політичних організацій.

Повіт – адміністративно-територіальна одиниця, складова частина губернії.

Поділ влади – принцип розмежування функцій в єдиній системі державної влади з поділом її на законодавчу, виконавчу й судову гілки влади, які здійснюють свої повноваження кожна самостійно, врівноважуючи одна одну.

Поділля – історико-географічна область України, що займає басейн межиріччя Південного Бугу і ліву притоку Дністра, охоплює територію сучасних Вінницької, Хмельницької, Тернопільської та невеличкої частини Івано-Франківської, Львівської областей.

Поліська Січ, Українська повстанська армія отамана Бульби Боровця – підпільна збройна формація, утворена на Поліссі влітку 1941 р. у селі Немовичі на Рівненщині отаманом Тарасом Бульбою з

ініціативи уряду Української Народної Республіки в екзилі. Основу організації було закладено ще у 1940 р., а перші збройні формації було утворено після початку німецько-радянської війни у червні 1941 р. Бульбівці воювали як проти німців, так і проти радянських військ, періодично співпрацюючи з однією зі сторін. Влітку 1943 р. примусово об'єднана з УПА.

Політика – організаційна, регулятивна й контрольна сфера суспільства, в межах якої здійснюється соціальна діяльність, спрямована на досягнення, утримання й реалізацію влади індивідами й соціальними групами задля реалізації власних та загально-суспільних інтересів.

Політика внутрішня – діяльність державних органів, установ, правлячих партій, спрямована на узгодження інтересів окремих верств населення країни, на певне їх підпорядкування та можливе за конкретних умов задоволення, на збереження існуючого стану в суспільстві або на цілеспрямоване його перетворення, на забезпечення цілісності, взаємозв'язку і взаємодії окремих сфер суспільства.

Політика зовнішня – загальний курс держави в міжнародних справах, який регулює відносини з іншими державами та міжнародними організаціями відповідно до потреб, цілей і принципів її внутрішньої політики.

Політика міжнародна – система економічних, правових, дипломатичних, ідеологічних, військових, культурних та інших зв'язків і відносин між народами, державами й групами держав, провідними соціальними, економічними та політичними силами й організаціями, що діють на світовій арені.

Політична боротьба – явище політичного життя, в основі якого лежить зіткнення інтересів різних політичних сил, кожна з яких прагне досягти певної політичної мети.

Політична партія – організована група однодумців, яка виражає інтереси частини народу, класу, класів, соціальної верстви, верств, намагається реалізувати їх завдяки здобуттю державної влади або участі в ній.

Політична реабілітація – поновлення доброго імені, репутації несправедливо запламованої або безпідставно звинуваченої людини. По смерті

Сталіна були вжиті заходи для поновлення доброго імені жертв сталінського терору як після їх смерті, так і за життя. Було реабілітовано багато несправедливо засуджених українських письменників, митців та деяких учених, більшість з яких репресованих за час «культу особи» Сталіна. Реабілітації не підлягали керівники і співробітники великих політичних опозицій 1920-х і 1930-х рр.

Політичне життя – одна з основних сфер суспільного життя, пов'язана з діяльністю і відносинами індивідів і соціальних спільнот, створених ними політичних інститутів для виявлення інтересів соціальних суб'єктів, а також боротьба за їх реалізацію через посередництво політичної влади у процесі політичного розвитку.

Політичний блок – об'єднання, союз політичних партій, громадських організацій, груп людей задля узгоджених дій, досягнення спільних, насамперед політичних цілей.

Політичний конфлікт – зіткнення несумісних, часом протилежних інтересів, дій, поглядів окремих людей, політичних партій, громадських організацій, етнічних груп,

націй, держав та їх органів, військово-політичних і політико-економічних організацій (блоків).

Помаранчева революція (Майдан) – кампанія протестів, мітингів, пікетів, страйків та інших актів громадянської непокорі в Україні, організована і проведена прихильниками Віктора Ющенка, основного кандидата від опозиції на президентських виборах у листопаді – грудні 2004 р., після оголошення Центральною виборчою комісією попередніх результатів, згідно з якими нібито переміг – Віктор Янукович. Акція почалася 22 листопада 2004 р. як реакція на масові фальсифікації, що вплинули на результат виборів. Основним результатом революції було призначення Верховним судом повторного другого туру президентських виборів (не передбаченого прямо законодавством). Внаслідок компромісу, досягнутого фракціями Верховної Ради, після призначення повторного другого туру виборів були прийняті зміни до Конституції, які отримали назву Конституційна реформа 2004 р. Конституційна реформа зменшила повноваження президента, і, таким чином, знизила рівень значущості

спірних президентських виборів. За результатами голосування у повторному другому турі виборів перемогу здобув Віктор Ющенко.

Правозахисник – у широкому розумінні це кожна людина, яка сповідує філософію верховенства прав людини.

Приватизація – процес створення будь-якої форми власності (державної, колективної, особистої тощо) у приватну; передача частини державної власності в будь-яку іншу недержавну власність, трансформація державних підприємств та організацій в акціонерні, колективні, кооперативні, приватні тощо.

Продрозкладка – система примусової заготівлі сільськогосподарських продуктів у 1918–1921 рр., запроваджена за рішення РНК у Радянській Росії та поширена на територію окупованої більшовиками України. Зобов'язувала селян здавати державі за твердими цінами надлишки продовольства, насамперед – хліба. Проводилася органами Наркомпроду, продзагонами за участі частин Червоної армії, спільно з комбідами та місцевими радами. Була вираженням продовольчої диктатури більшовиків.

Просвіта – українська громадська організація культурно-освітнього спрямування, заснована у Львові в 1868 р. Діяльність організації була спрямована на популяризацію української культури, збереження рідної мови, утвердження української національної свідомості. Завдяки «Просвіті» було організовано сотні читалень, самодіяльних хорових і драматичних гуртків, видано сотні художніх творів і науково-популярних книжок для народу. Проводила найактивнішу роботу в періоди I Світової війни (1914–1918 рр.) та в 1920–1939 рр. під час польської окупації Західноукраїнських земель. З середини 1930х років діяла підпільно.

Р

Рада народних комісарів УСРР (з 1937 р. – УРСР) (Раднарком, РНК) – найвищий орган виконавчої влади (уряд) Радянської України (УСРР, УРСР) у 1919–1946 рр., попередник Ради Міністрів УРСР.

Рада народних міністрів УНР – виконавчий орган влади в УНР, попередня назва Генеральний Секретаріат Української Центральної Ради. Існувала

від 22 січня 1918 р. (запроваджена IV Універсалом) до гетьманського перевороту (29 квітня 1918 р.) та під час Директорії Української народної республіки (УНР).

Ради робітничих депутатів – органи робітничої влади, які склалися з представників заводів і фабрик, почали виникати у часи піднесення революції 1905–1907 рр., масові позапартійні об'єднання громадян, які намагалися бути своєрідними органами робітничої влади.

Радикал – прихильник крайніх, рішучих дій, поглядів.

Расизм – це світогляд, а також політичні теорії і практики, що ґрунтуються на расовій дискримінації, на уявленні про поділ людей на біологічно різні групи, тобто на раси на основі особливостей зовнішнього вигляду: колір шкіри, структура та колір волосся, риси обличчя, будова тіла тощо і різному ставленні до людей та їх спільностей залежно від їх приналежності до цих груп (рас). Вони виходять з того, що різні раси та їх представники не є рівноважними за здібностями й можливостями, що існують «повноцінні» та «неповноцінні» раси та нації.

Раднаргоспи – ради народного господарства, державні органи територіального управління й планування промисловості УРСР і СРСР, що існували 1918–1931 рр. і 1957–1965 рр.

Реалізм – стиль і метод у мистецтві й літературі. У мистецтві й літературі реалізм прагне до найдокладнішого опису спостережених явищ, без ідеалізації. Проте поняття реалізм дуже широке: реалістичним можна назвати монументальне єгипетське мистецтво, але реалістами є й митці, які з фотографічною точністю копіюють природу. Популярність реалізму зумовлена загальною доступністю і зрозумілістю його мистецьких засобів, тому його тенденції в українському мистецтві проявлялися за кожної доби, і як стиль він актуальний понині.

Революційна українська партія (РУП) – перша активна політична партія на Центральних і Східних українських землях, заснована 1900 р. в Харкові діячами студентських громад: Д. Антоновичем, М. Русовим, Л. Мацієвичем, Б. Камінським, П. Андрієвським, Ю. Коллардом, О. Коваленком, Д. Познанським й ін. як підпільна революційна партія. Стояла на самостійницьких позиціях, метою діяльності була «Одна,

єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпатів аж по Кавказ».

Революція – докорінна якісна зміна, різкий стрибкоподібний перехід від одного якісного стану до іншого, від старого до нового; докорінний переворот у житті суспільства, який приводить до ліквідації віджилого суспільного ладу й утвердження нового.

Революція Гідності (Київський Майдан, Майдан у Києві, Євромайдан та Єврореволюція) – політичні та суспільні зміни в Україні з 21 листопада 2013 р. до лютого 2014 р., викликані спротивом проти відходу політичного керівництва країни від законодавчо закріпленого курсу на Європейську інтеграцію та подальшою відмовою від цього курсу. Одними з головних причин протестів стали надмірна концентрація влади в руках президента Віктора Януковича та його «сім'ї», небажання народу України миритись з перетворенням країни не лише де-факто, але і де-юре на одну з колоній Росії.

Революція на граніті (Студентська революція на граніті) – кампанія широкомасштабних акцій ненасильницької громадянської

непокори, організована українською молоддю, переважно студентами. Протести тривали з 2 по 17 жовтня 1990 р. в УРСР. Стрижнем протестних подій було студентське голодування на площі Жовтневої революції у Києві (нинішньому Майдані Незалежності). Протести завершилися підписанням постанови Верховної Ради УРСР, яка гарантувала виконання вимог учасників протесту: недопущення підписання нового союзного договору; перевибори Верховної Ради УРСР на багатопартійній основі не пізніше весни 1991 року; повернення на територію УРСР українських солдатів, а також забезпечення проходження військової служби юнаками-українцями винятково на території республіки; націоналізація майна Компартії України та ЛКСМУ; відставка голови Ради Міністрів УРСР Віталія Масола.

Рейкова війна – операція радянських партизан у період із 3 серпня до середини вересня 1943 р. в тилу німецьких військ на території Росії, Білорусі та частини України з метою одночасного масового зруйнування залізничного полотна та станційних споруд.

Республіка – форма державного правління, за якої вища влада належить виборним представницьким органам, а глава держави обирається населенням або представницьким органом.

Референдум – спосіб прийняття законів та інших рішень з найважливіших питань суспільного життя прямим волевиявленням громадян через усенародне голосування.

Розкуркулення (в середовищі ряду істориків розселення) – політична репресія, що застосовувалася в адміністративному порядку місцевими органами виконавчої влади за політичними і соціальними ознаками на підставі постанови Політбюро ЦК ВКП(б) від 30 січня 1930 року «Про заходи по ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації».

Розстріляне відродження – літературно-мистецьке покоління 1920-х – поч. 1930-х рр. в Україні, яке створило ціннісні твори в літературі, живописі, музиці, театрі й було знищене тоталітарним сталінським режимом.

Романтизм – світоглядно-філософська позиція та літературний й художній рух, який виник в кінці XVIII – на по-

чатку XIX ст. Р. протиставив утилітаризму (утилітаризм – принцип поведінки, що підпорядковує всі вчинки людей матеріальній вигоді, задоволенню вузькокорисливих інтересів, а також принцип оцінки всіх явищ тільки з точки зору їх корисності, вигоди, можливості бути засобом для досягнення якоїсь мети) й нівелюванню особистості, «бездушній розсудливості» раціоналістичного просвітництва культ почуттів й творчого екстазу, індивідуалізм, спрямованість до безмежної свободи, жадобу вдосконалення та оновлення, пафос особистості та громадянської незалежності. Характерним для Р. є зацікавленість внутрішнім світом людини, емоційність, релігійність переживань, естетизм, інтуїтивізм, символізм, містичний культ природи, визнання права кожного вірити в те, у що він вірить, бути щасливим на свій лад, підвищений інтерес до національної історії й культури, певна ідеалізація та міфологізація останніх, загострення уваги на ідеї нації, «народній душі», «духу народу» та інше.

Рух Опору – поняття, що увійшло в політичну літературу під час Другої світової війни і вживається на означення

підпільної і повстанської боротьби народів Європи проти окупації Німеччиною та її союзниками. Найбільш відомими в Європі вважаються французькі «макі», італійська «Резистенца», польська Армія Крайова, Українська Повстанська Армія.

С

Самвидав – видавані поза цензурою підпільні листівки, брошури, книжки й періодичні видання.

Сателіт – держава, яка є формально незалежною, але фактично підпорядкована іншій (більшій, могутнішій державі).

Світова війна – глобальне протистояння коаліцій держав із застосуванням засобів збройного насильства, що охоплює велику частину країн світу

Сепаратизм – рух за територіальне відокремлення тієї чи іншої частини держави з метою створення нового державного утворення або надання певній частині держави автономії за національними, релігійними чи мовними ознаками.

Система багатопартійна – цілісне утворення, що формується всередині політичної

системи суспільства на основі усталених зв'язків між політичними партіями, які відрізняються програмними настановами, тактикою, внутрішньою структурою. С.б. є одним із критеріїв розвинутої політичної системи суспільства та її атрибутів; існує лише в демократичних країнах із чітким правовим регулюванням соціально-політичного життя та наявністю громадянського суспільства.

Слобідська Україна (Слобожанщина) – історико-географічна область у північно-східній частині України, що охоплює територію Харківської, Сумської, північ Донецької та Луганської областей, а також південно-східну частину Воронежської, південь Курської, більшість Белгородської областей Росії.

СМЕРШ (аббревіатура початкових букв гасла рос. «Смерть шпионам!») – відділ контррозвідки народного комісаріату оборони (НКО) СРСР. СМЕРШ був сформований для оборони тилу Червоної армії, боротьби з дезертирством, шпигунами і диверсантами, а також виконував репресивні функції серед військовослужбовців та мирного населення.

Система однопартійна – неконкурентний тип партійної системи, що складається з представників або членів однієї політичної партії. Існувала в СРСР, деяких інших соціалістичних країнах. На сучасному етапі поширена в постколоніальних країнах, де поки що не сформувалися сучасна розвинута соціальна структура і відповідний їй політичний плюралізм.

Союз визволення України (СВУ) – політична організація, утворена у Східній Галичині 4 серпня 1914 р., головною метою якої було проголошення самостійності та соборності України. Учасники СВУ вважали себе репрезентантами інтересів українців, що перебували під російським пануванням. Своєю метою СВУ проголосив боротьбу за самостійність України, використовуючи для цього війну Австро-Угорщини й Німеччини проти Росії. Майбутній устрій української держави мав бути заснованим як конституційна монархія з однопалатним парламентом.

Союз Радянських Соціалістичних Республік, СРСР – соціалістична федеративна тоталітарна держава, яка існувала у 1922–1991 рр. у

Східній Європі, Центральній та Північній Азії.

Соціал-демократія – ідеологічна й політична течія, яка виступає за здійснення ідей соціалізму в усіх сферах суспільного життя; на відміну від комуністичної течії, соціал-демократія принципово стоїть на демократично-реформистському шляху суспільних перетворень.

Соціалізм – соціально-політична система, в якій процес виробництва і розподілу доходів знаходиться під контролем суспільства. Одна з основних позицій соціалістичного руху є суспільна власність на засоби виробництва, яка замінює собою приватну власність. Передача власності з приватних рук під громадський контроль проводиться для запобігання експлуатації людини людиною, збільшення ефективності його праці, зниження диференціації доходів, забезпечення вільного і гармонійного розвитку кожної особистості. При цьому зберігаються елементи економічного нерівності, але вони не повинні бути перешкодою для досягнення вищезазначених цілей. Соціалізм – вчення, в якому як ідеал висувається здійснення принципів соціальної справедливості,

свободи і рівності; суспільний лад, що ці принципи втілює.

Суверенітет – незалежне від будь-яких сил, обставин і осіб верховенство; незалежність держави у зовнішніх і внутрішніх справах.

Сталінізм – одна із форм тоталітаризму. Склався в СРСР з 1920-х років як культ Й. Сталіна. Передбачав звеличення ролі однієї особи, приписування їй за життя визначального впливу на хід історичного розвитку, коли особа підміняє керівництво партії, ліквідує демократію, встановлює диктаторський режим. Ідеологія і практика культу особи в СРСР фактично існувала до кінця 1980-х років.

Стаханівський рух – одна з форм так званого соціалістичного змагання. Виникла в середині 1930-х рр. Названа за ім'ям вибійника шахти «Центральна-Ірміне» Олексія Стаханова, який у ніч проти 31 серпня 1935 р. встановив світовий рекорд видобутку вугілля (протягом зміни видобув 102 т вугілля (норма 7 т)). Весь видобуток записали на рахунок О. Стаханова, не врахувавши роботи кріпильників, які йому допомагали. Партійні, господарські та громадські організації праг-

нули надати стахановському руху масового характеру. З цією метою широко застосовувались адміністративно-командні методи, а також різноманітні форми пропагування і узагальнення досвіду новаторів, їх морального і матеріального заохочення. Спочатку стахановський рух мав високу ефективність, давав можливість виконувати планові завдання. На підприємствах, які не мали достатніх резервів, це призводило до величезного перенапруження людських сил і матеріальних ресурсів, порушення нормального ритму виробничого процесу та наступного значного спаду виробництва.

Т

Театр – вид сценічного мистецтва, що відображає життя в сценічній дії, яку виконують актори перед глядачами, а також установа, що здійснює сценічні вистави певним колективом артистів і приміщення, будинок, у якому відбуваються вистави.

Тоталітаризм – спосіб організації суспільства, який характеризується всебічним і всеохопним контролем влади над суспільством, підкоренням суспільної системи

державі, колективними цілями, загальнообов'язковою ідеологією.

Трансністрія – адміністративна одиниця на Південно-Західній Україні, яка під час німецько-радянської війни у 1941–1944 роках перебувала під владою Румунії. Включала в себе територію Одеської, західну частину Миколаївської, південну частину Вінницької областей УРСР, територію Молдавської РСР.

Третій райх – німецька держава у 1933–1945 рр. під час перебування при владі нацистської партії на чолі з Адольфом Гітлером.

У

Узурпація – насильницьке, протизаконне захоплення влади або присвоєння чужих прав на щось, чужих повноважень.

Українізація – офіційна політика партійно-державних органів УРСР у 20-ті і на початку 30-х років ХХ ст., яка зводилась до дерусифікації політичного і громадського життя, до обов'язкового вживання української мови в установах, зміцнення позицій української школи, культури, науки, до залучення українців до партії і надання їм важли-

вих посад у партійному і державному апаратах.

Українофільство – термін, поширений з другої пол. ХІХ ст., на означення любові до України, українського народу, української культури.

Українська Галицька армія (ГА) – назва регулярної армії Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР). Після підписання 17 листопада 1919 року сепаратного договору між Галицькою Армією та Збройними силами Півдня Росії генерала Денікіна відома як Українська Галицька армія (УГА).

Українська головна визвольна рада (УГВР) – вищий керівний орган національно-визвольної боротьби українського народу, який був обраний у липні 1944 р. на установчих зборах представників націоналістичних політичних сил, метою яких було проголошення самостійної України.

Українська Держава – українська держава, що існувала протягом 29 квітня – 14 грудня 1918 р. на території Центральної, Східної та Південної України. Очолював Українську Державу гетьман Павло Скоропадський. Постала на місці УНР в результаті державного перевороту.

У внутрішній політиці опиралася на козацькі традиції державотворення. У зовнішній політиці дотримувалася антибільшовицького курсу, орієнтувалася на союз із Кубанню й Доном. Повалена під час антигетьманського повстання, очолюваного Директорією УНР. В історіографії інколи називається Гетьманатом.

Українська Народна Республіка, УНР – назва української держави у 1917–1920 рр. Після захоплення влади більшовиками і початку агресії радянської Росії проти України, Центральна Рада 9–11 січня 1918 р. проголосила самостійність УНР. У квітні 1918 р. внаслідок приходу до влади П. Скоропадського замість УНР була проголошена Українська Держава. У грудні 1918 р. – відновлена Директорією УНР. Перестала існувати наприкінці листопада 1920 р. внаслідок остаточного захоплення території УНР російськими більшовиками.

Українська Радянська Соціалістична Республіка (УРСР), до 30 січня 1937 року Українська Соціалістична Радянська Республіка, (УСРР) – адміністративно-територіальна одиниця СРСР, «союзна республіка у складі СРСР», що

у деякі періоди свого існування мала певні формальні ознаки державності у структурі органів управління.

Українська центральна рада (УЦР), також Центральна рада – спочатку український представницький орган політичних, громадських, культурних та професійних організацій; згодом, після Всеукраїнського Національного Конгресу – революційний парламент України, який керував українським національним рухом. Період діяльності: 4 (17) березня 1917 р. – 29 квітня 1918 р.

Унітарна держава – форма державного устрою, за якою територія держави не має у своєму складі федеративних одиниць (штатів, земель), а поділяється на адміністративно-територіальні одиниці (департаменти, області, райони). Унітарна держава має єдину для всієї держави конституцію, єдину систему органів влади.

Універсали Української центральної ради – державно-політичні акти, грамоти, прокламації, які видавала Українська центральна рада для широкого загалу. Всього УЦР видала 4 Універсали, які

визначили етапи Української держави – від автономної до самостійної. I-й – 10 (23 червня) 1917 р. – декларував проголошення автономії України у складі Росії; визначав, що головним джерелом влади в країні є український народ; II-й – 3 (16) липня 1917 р. – компроміс із Тимчасовим урядом. Проголошував, що остаточно форму автономії України буде вирішено Установчими зборами Росії; III-й – 7 (20) листопада 1917 р. – Проголосив Українську Народну Республіку: Україна не відокремлювалася повністю від Росії, але вся влада належала тільки Центральній Раді та Генеральному Секретаріату; IV-й – 9 (22) січня 1918 р. – Декларував незалежність України. УНР проголошувалася «самостійною, ні від кого не залежною, вільною суверенною державою українського народу».

Ф

Фашизм – ідейно-політична течія, що сформувалася на основі синтезу сутності нації як вічної та найвищої реальності та догматизованого принципу соціальної справедливості; екстремістський політичний рух, різновид тоталітаризму.

Федерація – союзна держава, до складу якої входять державні утворення – суб'єкти федерації.

Форма правління – організація верховної державної влади, порядок утворення її органів та їх взаємини з населенням.

Форсована індустріалізація – створення великого машинного виробництва, передусім важкої промисловості (енергетики, металургії, машинобудування, нафтохімії та інших базових галузей) прискореними темпами. Форсована індустріалізація проводилася в СРСР в кін. 20-х – поч. 30-х рр. з метою подолання економічної відсталості, здобуття техніко-економічної незалежності СРСР, створення економічної бази для побудови комунізму, забезпечення всебічної обороноздатності СРСР й перетворення його на наймогутнішу державу світу. Індустріалізація здійснювалась на основі не реальних планів екстенсивним шляхом: не за рахунок новітньої техніки і технологій, а за рахунок будівництва великої кількості підприємств, збільшення кількості працюючих.

Х

Харизма – особлива обдарованість особистості в інтелектуальному, духовному або якомусь іншому відношенні.

Християнство – одна з трьох світових релігій (поряд з буддизмом та ісламом), яка виникла в середині I ст. н.е. у східній частині Римської імперії як ідеологія протесту проти соціального і національного гноблення і надії на порятунк («спасіння») від нього, що покладалась на прихід Месії (з давньоєвр. «Машіах» – Спаситель). Головне в християнстві – вчення про Боголюдину Ісуса Христа Сина Божого, який був посланий Богом-Отцем на землю для прийняття страждань і смерті задля спокутування людей від прабатьківського гріха (непослуху, порушення Божої заповіді Адамом і Євою стосовно заборони їсти плоди з Дерева Пізнання). Після смерті Христос воскрес і вознісся на небо, відкривши тим самим можливість воскресіння всіх людей, які рівні перед Богом, незалежно від національності, статі, соціального положення тощо. В майбутньому відбудеться друге пришестя Христа для суду над всіма людьми (живими і мертвими, що воскреснуть).

Ц

Цензура – державний нагляд, контроль за змістом публікацій друкованих видань, видовищ, театр, вистав, кінофільмів, радіо- і телевізійних передач тощо спеціально створеними установами; недопущення чи обмеження поширення ідей, інформації, що вважаються неvigідними, небажаними або шкідливими для суспільства, такими, що підривають політичні, соціально-економічні засади держави. Нібито скасована радянською владою в СРСР, але фактично до кінця його існування контролювала засоби масової інформації та ін. форми її поширення.

Централізація – політичний процес, на основі якого формується централізм як управлінська політична система з властивими їй вертикальною структурою та субординацією, концентрацією влади в єдиному центрі.

Центральний Комітет Комуністичної партії (більшовиків) України (ЦК КП(б)У) – керівний орган КП(б)У, що керував усіма сферами суспільного життя.

ЦК КПРС – вищий партійний орган у проміжку між з'їздами

партії. На Пленумах ЦК обирав Політбюро (Президію), Секретаріат і Оргбюро ЦК, Комісію партійного контролю (1934–1990 рр.).

Ч

Червона Армія, РСЧА (повна назва – Робітничо-Селянська Червона Армія – РСЧА) – офіційна назва Збройних сил РСФСР та СРСР з 15 січня 1918 р. по 25 лютого 1946 р. З 1946 р. по 25 грудня 1991 р. – Радянська армія. Включала сухопутні війська, військово-повітряні сили, військово-морський флот, прикордонні та внутрішні війська. За офіційною радянською версією датою створення Червоної армії вважається 23 лютого 1918 р.

«Чорні дошки» – система психологічного, військового та адміністративного терору радянської влади проти сіл, які чинили опір заходам більшовиків у аграрній сфері. Занесення на «чорні дошки» означало певний статус села та району і передбачало

блокаду, повну ізоляцію від зовнішнього світу і посилений терор голодом населення. Практику занесення українських сіл на «чорні дошки» більшовики використовували для упокорення селян під час проведення колективізації та хлібозаготівель у роки Голодомору 1932–1933 рр.

Ш

Шістдесятники – назва нового покоління радянської та української національної інтелігенції, що ввійшла у культуру та політику в СРСР в другій половині 1950-х рр. і найповніше себе творчо виявила на початку та в середині 1960-х років. Вони являли собою внутрішню моральну опозицію до радянського тоталітарного державного режиму

Шовінізм – агресивна форма націоналізму, проповідь національної виключності, протиставлення інтересів однієї нації інтересам іншої нації; схильність до розпалювання національної ворожнечі й ненависті.

11. ХРОНОЛОГІЯ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

<i>Українська революція</i>	
27 лютого 1917 р.	Лютнева демократична революція у Петербурзі
2 березня 1917 р.	Початок Української революції
3 березня 1917 р.	Створення Української Центральної Ради (УЦР)
1 квітня 1917 р.	100-тис. демонстрація в Києві на підтримку Центральної Ради під гаслом «Автономію Україні!»
1 квітня 1917 р.	Обрання керівником Центральної Ради М. С. Грушевського, а його заступниками – С. Єфремова і В. Винниченка. Для роботи в міжсесійний період було обрано Малу Раду в складі 20 осіб
5–8 травня 1917 р.	В Києві відбувся військовий з'їзд близько 700 делегатів від усіх партій, флотів та гарнізонів, який висловив підтримку УЦР. На ньому було обрано Військовий генеральний комітет на чолі з С. Петлюрою
травень 1917 р.	Близько 3 тис. солдатів та офіцерів створили український полк ім. Б. Хмельницького. Із селян було сформовано підрозділ вільного козацтва, а його почесним отаманом обрано командира 1-го Українського корпусу генерала П. Скоропадського
10 червня 1917 р.	На другому українському військовому з'їзді проголошено Перший універсал УЦР. Головний зміст універсалу полягав у проголошенні автономії України та українізації. Перший універсал був негативно сприйнятий Тимчасовим урядом
15 червня 1917 р.	Створення Генерального Секретаріату на чолі з В. Винниченком – першого в ХХ ст. українського уряду
29 червня 1917 р.	Прибуття до Києва делегації міністрів Тимчасового уряду з метою досягнення компромісу з УЦР: Тимчасовий уряд визнавав УЦР «найвищим крайовим органом управління в Україні», а ЦР відмовлялася від одностороннього проголошення автономії України

11. Хронологія новітньої історії України

3 липня 1917 р.	Проголошення Другого універсалу УЦР: відмова від одностороннього проголошення автономії України та узгодження складу Генерального секретаріату й українізації армії з Тимчасовим урядом
3–4 липня 1917 р.	Перемога прихильників Тимчасового уряду над більшовиками в Петрограді та початок обмеження прав Генерального Секретаріату
3–4 липня 1917 р.	Виступ самостійників (полуботківців), які намагалися захопити державні установи в Києві та примусити УЦР проголосити незалежність України. Зусиллями УЦР та штабу Київського військового округу повстання було придушене, а полк розформований та відправлений на фронт
4 (17) серпня 1917 р.	«Тимчасові інструкції...» Тимчасового уряду Генеральному Секретаріату, які позбавляли УЦР законодавчих прав та перетворювали в орган Тимчасового уряду; звужувалася українська територія до 5 губерній (Київської, Волинської, Подільської, Полтавської та Чернігівської). Тимчасовий уряд залишав за собою право віддавати розпорядження безпосередньо місцевим органам влади інформуючи лише про них УЦР
Серпень 1917 р.	Корніловський заколот
Вересень 1917 р.	З'їзд народів Росії у Києві
7 листопада 1917 р.	Проголошення Третього універсалу УЦР, який передбачав створення Української Народної Республіки (УНР), яка мала перебувати у федеративних зв'язках з Росією. Запроваджувалися: 8-годинний робочий день; контроль держави над промисловістю й банками; ліквідація поміщицького землеволодіння й передача землі селянам без викупу; проголошувалися демократичні свободи; скасовувалася смертна кара
Грудень 1917 р.	Ультиматум Раднаркому Росії до УЦР
11–12 грудня 1917 р.	Перший Український з'їзд Рад у Харкові. Проголошення радянської влади в Україні та оголошення Української Центральної Ради поза законом, а всі її розпорядження недійсними. Фактично встановилося двовладдя

16 січня 1918 р.	Збройне повстання київських більшовиків на заводі «Арсенал», яке за тиждень було придушене
22 січня 1918 р.	Прийняття Четвертого універсалу УЦР, який проголошував Українську Народну Республіку самостійною, незалежною, вільною, суверенною державою українського народу.
<i>Україна в боротьбі за збереження державної незалежності</i>	
Січень (лютий) 1918 р.	Брестський мир між УНР та державами Четвертого союзу
Лютий-листопад 1918 р.	Окупація України військами Німеччини та Австро-Угорщини
Березень 1918 р.	Відновлення влади УЦР в умовах німецько-австрійської окупації. Ухвалення УЦР Конституції УНР
29 квітня 1918 р.	На з'їзді «хліборобів» було оголошено про розпуск Центральної Ради та проголошено П. Скоропадського гетьманом України
Серпень 1918 р.	Утворення Українського національного союзу
1 листопада 1918 р.	Українське повстання у Львові («Листопадовий зрив»)
Листопад 1918 р.	Проголошення ЗУНР
14 листопада 1918 р.	П. Скоропадський видав універсал про створення федерації з Росією, який викликав велике обурення в суспільстві
14 листопада 1918 р.	Утворення Директорії
14 грудня 1918 р.	Військові з'єднання Директорії ввійшли в Київ
18 грудня 1918 р.	Директорія передислокувалася у Київ
26 грудня 1918 р.	Створено перший уряд відновленої УНР – Раду Народних Міністрів на чолі з В. Чехівським
Грудень 1918 р.	Відновлення УНР
22 січня 1919 р.	Акт злуки УНР і ЗУНР
1919 р.	Хотинське повстання під проводом більшовиків проти румунської окупації. Взяло участь 30 тис. чоловік
Листопад 1918 – листопад 1921 р.	Друга радянсько-українська війна, поразка українського визвольного руху

11. Хронологія новітньої історії України

18 березня 1921 р.	Ризький мирний договір РСФРР та УСРР з Польщею
Українська СРР в умовах нової економічної політики (1921–1928 рр.)	
1921 р.	Запровадження нової економічної політики (НЕПу)
1921–1923 рр.	Голод в Україні
1921–1930 рр.	Існування Української автокефальної православної церкви
1922 р.	Створення театру «Березіль»
30 грудня 1922 р.	Створення СРСР
1923 р.	Запровадження політики коренізації (українізації)
1927 р.	Завершення відбудови сільського господарства та промисловості після тривалої господарської розрухи
1928 р.	«Шахтинська справа»
Радянська модернізація України (1929–1938 рр.)	
1928–1932 рр.	Перша п'ятирічка
1929–1938 рр.	Період радянської модернізації в Україні
1929 р.	«Рік великого перелому»
9 березня – 19 квітня 1930 р.	Процес Співки Визволення України, показовий процес над 45 керівниками і головними діячами СВУ
1932–1933 рр.	Голодомор
1933–1938 рр.	Друга п'ятирічка
1938–1941 рр.	Третя п'ятирічка (не завершена)
1931 р.	Пуск Харківського тракторного заводу
1932 р.	Пуск Дніпровської ГЕС
Листопад 1929 р.	Проголошення курсу на суцільну колективізацію
1932–1933 рр.	Голодомор в Україні
1934 р.	Перенесення столиці України з Харкова до Києва
1937 р.	Завершення колективізації в Україні
Західноукраїнські землі (1921–1938 рр.)	
1920 р.	Створено Українську військову організацію (УВО), яку очолив Є. Коновалець

25 листопада 1921 р.	Замах на прем'єр-міністра Польщі Юзефа Пілсудського, підготовлений УВО
1923 р.	Рішення Ради амбасадорів (послів) великих держав на Паризькій конференції про остаточну передачу Східної Галичини Польщі на правах автономії
1923 р.	Створено Комуністичну партію Західної України (КПЗУ). Розпущена за рішенням Комінтерну у 1938 р. у зв'язку із звинуваченням у проникненні в її ряди фашистської агентури
1924 р.	Антирумунське повстання в с. Татарбунари та інших селах Південної Бессарабії. Загальна кількість учасників виступу сягнула 6 тис. чоловік. Над вцілілими українцями румунська влада організувала «Процес 500»
1927 р.	В Румунії засновано Українську національну партію. Очолив В. Залозецький. Займала угодницьку позицію до румунської влади
1929 р.	Створення Організації українських націоналістів (ОУН). Головою проводу обрано Євгена Коновальця
1930 р.	Польська «пацифікація» у Східній Галичині
1934 р.	В Березі-Картузькій було створено спеціальний концентраційний табір для репресованих українців
1934 р.	Члени ОУН ліквідували польського міністра внутрішніх справ Польщі Б. Перацького, винного у пацифікації на західноукраїнських землях
1938 р.	Вбивство радянськими агентами Є. Коновальця
29–30 вересня 1938 р.	Мюнхенська угода, яка передбачала передачу від Чехословаччини Судетську область і визвала урядову кризу в Чехословаччині
Жовтень 1938 р.	Надання Закарпаттю автономних прав у складі Чехословаччини. Уряд Закарпаття очолив угрофіл А. Бродій, а через декілька днів А. Волошин
2 листопада 1938 р.	Німеччина та Італія провели у Відні арбітраж, який розділив Закарпаття. Значна його частина зі 180-тис. населення та найбільшими містами: Ужгородом, Береговим, Мукачевом було передано Угорщині

11. Хронологія новітньої історії України

15 березня 1939 р.	Проголошення незалежності Карпатської України
15–18 березня 1939 р.	Угорські війська окупували Карпатську Україну
<i>Україна в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.)</i>	
23 серпня 1939 р.	Пакт про ненапад між Німеччиною та СРСР і таємний протокол до нього (Пакт Ріббентропа–Молотова)
1 вересня 1939 – 2 вересня 1945 рр.	Друга світова війна
17 вересня 1939 р.	Напад Червоної армії на Польщу. Початок так званого «визвольного походу»
28 вересня 1939 р.	Договір про дружбу та кордони між Німеччиною та СРСР та таємні протоколи до нього
15 листопада 1939 р.	Включення Західної України до складу УРСР
2 серпня 1940 р.	Включення Південної Бессарабії і Північної Буковини до складу УРСР
22 червня 1941 р.	Напад Німеччини на СРСР
30 червня 1941 р.	Проголошення Акту про відновлення Української Держави
22 липня 1942 р.	Завершення окупації України загарбниками
14 жовтня 1942 р.	Створення УПА
6 листопада 1943 р.	Визволення Києва від загарбників
28 жовтня 1944 р.	Завершення визволення України від німецько-фашистських окупантів
9 травня 1945 р.	День Перемоги над нацизмом
2 вересня 1945 р.	Капітуляція Японії і завершення Другої світової війни
<i>Післявоєнна відбудова та розвиток України в 1945 – на початку 1950-х рр.</i>	
1945 р.	Участь української делегації в роботі установчої конференції ООН

26 листопада 1944 р.	В Мукачеві І-й з'їзд делегатів народних комітетів Закарпатської України ухвалив маніфест про возз'єднання Закарпатської України з УРСР
29 червня 1945 р.	Підписано договір та протокол до нього про вихід Закарпатської України зі складу Чехословаччини та про її возз'єднання з радянською Україною
16 серпня 1945 р.	Між СРСР і Польською республікою укладено договір про радянсько-польський кордон
Серпень 1946 р.	Схвалення плану IV п'ятирічки – «п'ятирічки відбудови»
1946 р.	Львівський собор, ліквідація УГКЦ
1946–1947 рр.	Голод в Україні
1947 р.	Грошова реформа, скасування карткової системи
17 лютого 1947 р.	Підписано радянсько-румунський договір. Румунія визнала входження Північної Буковини, території колишніх Хотинського та Ізмаїльського повітів до складу УРСР
1947 р.	Операція «Вісла»
1949 р.	Ліквідація Мукачівської єпархії греко-католицької церкви
1950 р.	Загибель командуючого УПА Р. Шухевича
<i>Україна в умовах десталінізації (1953–1964)</i>	
5 березня 1953 р.	Смерть Й. Сталіна. Початок десталінізації
1954 р.	Початок освоєння цілини
1954 р.	Обрання О. Кириченка першим секретарем ЦК КПУ
19 лютого 1954 р.	Входження Кримської області до складу УРСР
1956 р.	ХХ з'їзд КПРС
1956 р.	Вихідця з Житомирської області С. Корольова призначено генеральним конструктором космічних апаратів
1961р.	Грошова реформа
12 квітня 1961 р.	Перший політ людини у космос
11–15 серпня 1962 р.	Українець П. Попович здійснив космічний політ навколо Землі
1963 р.	Обрання П. Шелеста першим секретарем ЦК КПУ

<i>Україна в період загострення кризи радянської системи (середина 1960-х – початок 1980-х рр.)</i>	
4 вересня 1965 р.	У кінотеатрі «Україна» в Києві під час перегляду кінофільму «Тіні забутих предків» група інтелігенції, зокрема І. Дзюба, В. Стус, В. Чорновіл та інші, провели акцію протесту проти арешту інакодумців
1965, 1972, 1982 рр.	Хвилі арештів дисидентів
Друга половина 1960-х рр.	Економічні реформи («реформи О. Косигіна»)
Січень 1972 р.	Радянські спецслужби провели масові політичні арешти, ув'язнивши багато провідних діячів національно-культурного відродження
1976 р.	Утворення Української Гельсінської групи (УГГ)
1978 р.	Прийняття нової Конституції УРСР
1982 р.	Прийняття Продовольчої програми, початок створення агропромислових комплексів (АПК)
<i>Розпад Радянського Союзу та відродження незалежності України</i>	
1985–1991 рр.	Період перебудови і розпаду СРСР
Квітень 1985 р.	Початок перебудови
26 квітня 1986 р.	Катастрофа на Чорнобильській АЕС
Липень 1989 р.	Загальноукраїнський страйк шахтарів
Вересень 1989 р.	Виникнення Народного руху України
Жовтень 1989 р.	Прийняття Верховною Радою України закону УРСР «Про мови в Українській РСР»
Березень 1990 р.	Перші альтернативні вибори до Верховної Ради УРСР
17 березня 1990 р.	Референдум про долю СРСР
16 липня 1990 р.	Прийняття Верховною Радою Декларації про державний суверенітет України
3 серпня 1990 р.	Прийняття закону «Про економічну самостійність УРСР»
1989–1991 рр.	Формування багатопартійної системи в Україні

24 серпня 1991 р.	Прийняття Верховною Радою УРСР Акту проголошення незалежності України
1 грудня 1991 р.	Референдум та вибори Президента України
Україна в умовах незалежності	
Жовтень 1991 р.	Прийняття Верховною Радою України Закону «Про громадянство України»
6 грудня 1991 р.	Створення Збройних сил України
1992 р.	Створення Української православної церкви Київського патріархату (УПЦ-КП)
1992 р.	Україна стає членом НБСЄ (із 1994 р. – ОБСЄ)
1993 р.	Прийняття основних напрямків зовнішньої політики України
1993–1994 р.	Період гіперінфляції
1995 р.	Україна стала членом Ради Європи
28 червня 1996 р.	Прийняття Конституції України
вересень 1996 р.	Запровадження національної валюти гривні
10 жовтня 1997 р.	Початок створення регіональної організації за демократичний та економічний розвиток – ГУАМ, яка отримала назву від перших букв назв країн-засновниць: Грузія, Азербайджан, Україна, Молдова. Організація остаточно оформилася 7 червня 2001 р. з підписанням Ялтинської хартії
1997 р.	Підписання «Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією»
2000 р.	Початок економічного зростання
16 квітня 2000 р.	Референдум за народною ініціативою
15 грудня 2000 р.	Закриття ЧАЕС
Листопад–грудень 2004 р.	Помаранчева революція
8 грудня 2004 р.	Унесення змін до Конституції України
2005 р.	Приєднання України до Болонського процесу (реформування вищої освіти)
2005 р.	Україна отримала статус країни з ринковою економікою

11. Хронологія новітньої історії України

2006 р.	Прийняття Верховною Радою Закону «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні»
2008 р.	Вступ України до Світової організації торгівлі (СОТ)
14 березня 2013 р.	Початок акцій протесту «Вставай, Україно!» у Вінниці проти режиму Януковича
21 листопада 2013 р.	Початок Революції Гідності. Кабінет Міністрів України вирішив призупинити процес підготування до укладання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом
30 листопада 2013 р.	Перший силовий розгін Євромайдану
16 січня 2014 р.	Прийняття Верховною Радою «диктаторських законів»
18–20 лютого 2014 р.	Пік Революції. Криваві сутички в центрі Києва, підпал Будинку профспілок та розстріл Небесної Сотні
22 лютого 2014 р.	Кінець режиму Януковича: Верховна Рада України 328-ма голосами народних депутатів підтримала Постанову про усунення Віктора Януковича з посади Президента України. Завершення Революції Гідності – першого етапу у боротьбі українського народу за свою незалежність
27 лютого 2014 р.	Початок агресії Росії проти України, захоплення будівлі Верховної Ради Автономної Республіки Крим
16 березня 2014 р.	Псевдореферендум щодо входження Криму до складу РФ
21 березня 2014 р.	Підписання політичної частини Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом
13 квітня 2014 р.	Оголошення в. о. Президента України Олександром Турчиновим про початок проведення АТО
25 травня 2014 р.	Обрання Президентом України Петра Порошенка
27 червня 2014 р.	Підписання економічної частини Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом
17 липня 2014 р.	Збиття Боїнга 777 «Малайзійських авіаліній». Жертвами стали 298 осіб

23–30 серпня 2014 р.	Іловайський котел
5 вересня 2014 р.	Підписання в Мінську тимчасового перемир'я
16 вересня 2014 р.	Синхронна ратифікація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС Верховною Радою та Європарламентом
11–12 лютого 2015 р.	Зустріч лідерів країн «нормандської четвірки» в Мінську та підписання «Комплексу заходів по імплементації Мінських домовленостей»

12. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Верстюк В. Ф. Історія України: Нове бачення: Навч. посіб. К., 2010. 342 с.
2. Влада і суспільство в Україні. Історичний контекст / Відп. ред. В. А. Смолій. Київ: НАН України, Ін-т історії України, 2013. 506 с.
3. Гончарук П. С. Історія України з найдавніших часів до початку XX ст. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К, 2009. 528 с.
4. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. К., 1991. 240 с.
5. Губарев В. А. Історія України. Конспект лекцій. Донецьк, 2008. 352 с.
6. Гунчак Т. Г. Україна: XX століття. Київ: Дніпро, 2005. 384 с.
7. Даниленко В. М., Касьянов Г. В. Сталінізм і українська інтелігенція (20–30-і роки). К.: Наукова думка, 1991. 96 с.
8. Даниленко В., Лаас Н., Смольницька М. Українське суспільство: від пізнього сталінізму до хрущовської «відлиги». Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. Київ, 2014. Вип. 19. С. 5–19.
9. Дорошенко Д. І. Нарис історії України. Т. 2. К., 1992. 349 с.
10. Іваненко В. В. Біль і звияга: XX століття в українському вимірі. Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2003. 332 с.
11. Історія України. Навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / під ред. В. Ю. Короля. К., 2008. 496 с.
12. Історія України: нове бачення. У 2 т. Т. 2. / В. Ф. Верстюк та ін. Київ: Україна, 1996. 494 с.
13. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років. Київ: Либідь, 1995. 224 с.

14. Конквест Р. Жнива скорботи. К., 1993. 384 с.
15. Конституційні акти України 1917–1920. Невідомі Конституції України. К., 1992. 235 с.
16. Коринська З. М. Історія України. Львів, 2011. 451 с.
17. Крип'якевич І. Історія України. Львів, 1992. 520 с.
18. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.) / НАН України. Інститут історії України. К.: Альтернативи, 1999. 336 с.
19. Кульчицький С. В. Ціна «великого перелому». К., 1991. 430 с.
20. Лисенко О. Є. Важкий шлях до миру: українське суспільство та влада у середині 1940 – на початку 1950-х рр. Укр. іст. журн. 2015. № 5. С. 19–42.
21. Нефьодов Д. В. Робітництво УРСР повоєнного двадцятиріччя (1946–1965 рр.) в історіографії. Миколаїв: Іліон, 2018. 404 с.
22. Нефёдов Д. В. Движение Сопротивления в Южной Украине (1941–1944 гг.): историографический аспект. Саарбрюккен: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2014. 308 с.
23. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). У 3-х ч. Ч. 1–2 / Відп. ред. В. М. Даниленко. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2010. 351 с.
24. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). У 3-х ч. Ч. 3 / Відп. ред. В. М. Даниленко. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2010. 336 с.
25. Рубльов О. С. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. К., 1999. 320 с.
26. Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис. К.: Либідь, 1999. 975 с.
27. Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба: Колективна монографія / Відп. ред. В. М. Даниленко; ред.-упоряд. Н. О. Лаас. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2015. 698 с.

28. Україна: політична історія. XX – початок XXI ст. / Ред кол.: В. М. Литвин, В. А. Смолій, Ю. А. Левенець. К, 2007. 1028 с.
29. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. К., 1996–1997.
30. Цивілізаційні дискурси світової та української історіографії / За наук. ред. О. О. Салати. Київ: Київський університет ім. Б. Грінченка, 2017. 288 с.

Навчальне видання

НЕФЬОДОВ
Дмитро Валерійович

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

*Навчальний посібник
для дистанційного навчання*

Формат 60x84 1/16. Ум. друк. арк. 23,25. Тираж 100 пр. Зам. № 534-000.

Видавець і виготовлювач
Товариство з обмеженою відповідальністю фірма «Іліон».
54038, м. Миколаїв, вул. Бузника, 5/1.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 1506 від 25.09.2003 р.